

Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά

Αστυνομία, Δικαιοσύνη,
Στρατός, Εκκλησία

Επιμέλεια
Δημήτρης Χριστόπουλος

Πολιτείες 29
νήσος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ - Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 10553 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
email: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

© Rosa Luxemburg Stiftung - Brussels Office

ΙΔΡΥΜΑ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ - ΑΘΗΝΑ

© για την ελληνική έκδοση, 2014 Εκδόσεις *νήσος*

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε και η έκδοση υποστηρίχθηκε με πόρους του
γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών.

Επιμέλεια: Στρατής Μπουρνάζος
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN: 978-960-9535-91-5

Το «βαθύ κράτος»
στη σημερινή Ελλάδα
και η Ακροδεξιά

Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία

Επιμέλεια
Δημήτρης Χριστόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του επιμελητή	9
Δημήτρης Χριστόπουλος Εισαγωγή: Η πολιτική διακύβευση της χαρτογράφησης του ακροδεξιού εξτρεμισμού στο ελληνικό κράτος	17
Δημήτρης Κουσουρής Ο φασισμός στην Ελλάδα: συνέχειες και ασυνέχειες κατά τον ευρωπαϊκό 20ό αιώνα	33
Δημήτρης Χριστόπουλος Η Ελληνική Αστυνομία	83
Κλειώ Παπαπαντολέων Η δικαιοσύνη	151
Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος Ο στρατός	227
Αλέξανδρος Σακελλαρίου Η Εκκλησία της Ελλάδος	279
Δημήτρης Χριστόπουλος Συμπεράσματα	319
Βιογραφικά των συγγραφέων	323

Πρόλογος του επιμελητή

Βαθύ κράτος;

Δεν ήταν εύκολο να βρεθεί τίτλος για το βιβλίο αυτό. Τίτλος ο οποίος να αναδεικνύει το υπαρκτό πολιτειακό πρόβλημα στην Ελλάδα σήμερα, χωρίς να το υποβαθμίζει ούτε όμως και να το διογκώνει, δημιουργώντας ανακριβείς εντυπώσεις, με δεδομένη τη βαριά ιστορική παράδοση που κουβαλάει η χώρα στα ζητήματα αυτά. Καταλήξαμε στον τίτλο *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*. Κι αυτό διότι ο όρος «βαθύ κράτος» είναι κατανοητός, και συνάμα δεν φέρει τις συνδηλώσεις άλλων, οι οποίοι παραπέμπουν σε ιστορικά οικείες συγκυρίες του ελληνικού 20ού αιώνα (όπως ο όρος *παρακράτος*), δημιουργώντας λανθασμένους συνειρμούς. Παράλληλα, πρόκειται για όρο που χρησιμοποιείται στη διεθνή βιβλιογραφία για το «κράτος εν κράτει», όχι μόνο για την Τουρκία από την οποία ξεκίνησε, αλλά και για πολλά δυτικά κράτη. Ο όρος, λοιπόν, δεν αναφέρεται μόνο σε αναπτυσσόμενες δημοκρατίες ή κοινωνίες σε μετάβαση,¹ αλλά ακόμη και σε εδραιωμένα δημοκρατικά καθεστώτα, με πρώτες τις ΗΠΑ, για τις οποίες πλέον το «βαθύ κράτος» τείνει να κυριαρχήσει στη βιβλιογραφία. Ο όρος αρχίζει σταδιακά να κάνει την εμφάνισή του και στην Ευρώπη, μέσω πολλαπλών ερμηνειών και όχι μονολιθικών ορισμών. Κάθε κράτος έχει και το δικό του υπέδαφος, το δικό του βαθύ κράτος, και φυσικά οι συγκρίσεις δεν είναι αυτονόητες και δεδομένες. Τουναντίον. Το σίγουρο πάντως είναι ότι στον ίσκιο του εκάστοτε κράτους δικαίου εντοπίζονται, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, εδραιωμένες αντιδημοκρατικές δομές εξουσίες με τη δική τους πυξίδα για αυτόνομη πορεία, «μια κατάσταση από

την οποία ελάχιστες δημοκρατίες μπορούν να επαίρονται ότι έχουν χειραφετηθεί».²

Τούτων δοθέντων, το ελληνικό δεν είναι το μόνο, ούτε βέβαια το πιο βαθύ, «βαθύ κράτος». Η συγκυρία των τελευταίων ετών όμως το θρέφει. Διότι, ανάμεσα στα άλλα, η «κρίση» χτυπάει καίρια τους εκθρούς του εκάστοτε βαθέος κράτους: τους πάσης φύσεως μηχανισμούς λογοδοσίας, κοινωνικούς, κοινοβουλευτικούς, δικαστικούς, εξωδικαστικούς. Περαιτέρω, κοιτώντας το ιστορικό βάθος του στην Ελλάδα, η εικόνα δεν προσφέρεται για εφησυχασμούς, όπως θα δούμε στις σελίδες που ακολουθούν. Το ελληνικό βαθύ κράτος παραπέμπει στην ύπαρξη μηχανισμών εξουσίας με πολιτικό πρόσημο τον ακραίο συντηρητισμό, στους τέσσερις πολιτειακούς τομείς στους οποίους αναφερόμαστε: αστυνομία, δικαιοσύνη, στρατό και Εκκλησία. Δρα –συνήθως, αλλά όχι πάντα– κρυφίως, σε καθεστώς σχετικής αυτονομίας από την επίσημη εξουσία. Αναπαράγεται αξιοποιώντας την αδράνεια και τη συγκατάβαση του επίσημου μηχανισμού. Το βαθύ κράτος δεν είναι εξ ορισμού παράνομο κράτος, αν και πολύ συχνά προσφεύγει σε πρακτικές διαλυτικές του κράτους δικαίου. Είναι το κράτος που αρέσκεται να κάνει τη δουλειά του με γνώμονα δοξασίες των εκπροσώπων του οι οποίοι, ούτε καν για τα προσχήματα, αντέχουν να είναι ιδεολογικά ουδέτεροι. Προτιμά να μη λογοδοτεί. Και, βέβαια, δεν θέλει να διαβουλευέται. Η συγκυρία που ζούμε, το έλλειμμα εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τη δημοκρατία που δοκιμάζεται στη χώρα σήμερα είναι λίπασμα για το βαθύ κράτος.

Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε το 2013, με την υποστήριξη του Παραρτήματος Βρυξελλών του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ. Η συγγραφή της τελειώνει τη στιγμή που ο Παύλος Φύσσας έπεφτε νεκρός και ξεκινούσαν οι δικαστικές διώξεις. Ένα κομμάτι, τουλάχιστον αυτό που αφορούσε την αστυνομία, χρειάστηκε να δουλευτεί εκ νέου σε σημαντικό βαθμό. Η σύνοψη της μελέτης στα αγγλικά παρουσιάστηκε, στη συνέχεια, σε συνέντευξη Τύπου που οργάνωσε το Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ την 1η Απριλίου 2014 στις Βρυξέλλες.³ Γράφαμε τότε στο δελτίο Τύπου:

Η έρευνα εστιάζεται στους νευραλγικούς τομείς του κρατικού μηχανισμού που είναι οι κατεξοχήν εκτεθειμένοι στην ακροδεξιά ιδεολογία είτε –ακόμη περισσότερο– πιο «φιλόξενοι» σε θύλακες ακροδεξιού εξτρεμισμού, στο εσωτερικό τους. Οι τομείς αυτοί είναι η Ελληνική Αστυνομία, ο στρατός, η Εκκλησία της Ελλάδος και η ελληνική δικαιοσύνη. Τα συμπεράσματά της δεν προσφέρονται ούτε για εύκολες αναγνώσεις εντυπωσιασμού ούτε όμως και για εφησυχασμό.

Την επόμενη μέρα, στις 2 Απριλίου 2014, κυκλοφορεί το βίντεο όπου ο πρώην γενικός γραμματέας της ελληνικής κυβέρνησης συνομιλεί (ή, ακριβέστερα, συναλλάσσεται), στο πλαίσιο των υπηρεσιακών του καθηκόντων, με τον Ηλία Κασιδιάρη για τις διώξεις εναντίον της Χρυσής Αυγής, με κοινή μέριμνα πώς θα τις βραχυκυκλώσουν... Για να το πω ευγενικά, με τις εξελίξεις αυτές αισθάνθηκα αφελής: την ίδια στιγμή που εμείς, με περίσκεψη και ζυγιασμένα λόγια, αποφαινόμεσταν ότι τα συμπεράσματα αυτά δεν προσφέρονται για εντυπωσιασμό, ο γενικός γραμματέας της κυβέρνησης «δίνει» στον βουλευτή της Χρυσής Αυγής δύο υπουργούς ως υπαίτιους για τις συλλήψεις των ναζιστών, με φόντο μια ντουζίνα περίπου χριστιανικά εικονίσματα! Και πολλά άλλα λέγονται, στην ίδια συνομιλία, τα οποία αφήνουν άναυδους ακόμη και τους πιο καχύποπτους εξ ημών. Η ζοφερή αυτή υπόθεση φέρνει στο επίκεντρο της δημοσιότητας, με έκτυπο τρόπο, στοιχεία τα οποία αναδείχθηκαν και τεκμηριώθηκαν από την έρευνά μας. Επιγραμματικά, το πρόβλημα στην Ελλάδα αφορά:

Πρώτον, την αναβίωση και επανενεργοποίηση υπόγειων διαύλων μεταξύ της εκτελεστικής –κυρίως– εξουσίας και άτυπων κέντρων άσκησης πολιτικής ισχύος, που τοποθετούνται στο δεξιό άκρο του πολιτικού φάσματος.

Δεύτερον, την πλημμελή λειτουργία της διάκρισης των εξουσιών, καθώς η δικαστική εξουσία περιμένει συχνά σινιάλο από την εκτελεστική για να πάρει μπρος, όπως έκανε με την υπόθεση της Χρυσής Αυγής, ενώ η νομοθετική απλώς παρακολουθεί, χωρίς να

μπορεί να ασκήσει αυτό που υποτίθεται πως είναι η δουλειά της: τον έλεγχο.

Αυτό ονομάσαμε «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα. Την ίδια στιγμή όμως που ξεδιπλώνεται ό,τι από αυτό το βαθύ κράτος μπορεί να αποκαλυφθεί (ή τουλάχιστον ό,τι μπορέσαμε τεκμηριωμένα εμείς να αναδείξουμε), οφείλουμε να αναγνωρίζουμε ότι στους ελληνικούς πολιτειακούς μηχανισμούς, μαζί με την αυταρχική ακροδεξιά παράδοση, υπάρχει και δημοκρατική κουλτούρα: είναι κρίσιμο να το λέμε, προκειμένου να μην καλλιεργούμε, ακόμα και άθελά μας, συνθήκες πανφασιστικού τρόμου. Την κουλτούρα αυτή καλούμαστε να διαφυλάξουμε και να ενισχύσουμε, κόντρα στο βαθύ κράτος. Το βιβλίο αυτό μας καλεί, πιστεύω, τεκμηριωμένα σε επαγρύπνηση.

Γιατί η Ακροδεξιά; Το ιστορικό βάθος

Μια ψύχραιμη διερεύνηση δείχνει ότι στην Ελλάδα υπάρχουν όλοι οι ικανοί και αναγκαίοι παράγοντες που οδηγούν σε αυτή την ακραία εκδοχή του ακροδεξιού συμπτώματος στην κοινωνία και την πολιτεία. Επιχειρώ μια ταξινόμηση, προσπαθώντας να διακρίνω τις ριζωμένες αιτίες από τις θρυαλλίδες.

Πρώτον, υπάρχει το ιστορικό βάθος, η κληρονομιά του 20ού αιώνα, με την οποία οι δεσμοί δεν διερρήχθησαν. Και η κληρονομιά αυτή δεν είναι μόνο η μη τιμωρία των δωσιλόγων και συνεργατών –και αλλού δεν τιμωρήθηκαν–, αλλά κάτι πολύ βαρύτερο: ότι αυτοί υπήρξαν οι πυλώνες αντιμετώπισης του «εσωτερικού εχθρού» και στη συνέχεια οι στυλοβάτες του κράτους, από τον Δεκέμβρη του 1944 μέχρι τη θεσμική κορύφωση της συνταγματικής εκτροπής στη δικτατορία. Αυτοί έκαναν τη βρόμικη δουλειά για να «ανήκομεν εις την Δύση». Σήμερα, σαράντα χρόνια μετά την πτώση της Χούντας, οι αυτολογοκριτικοί μηχανισμοί του χώρου αυτού –η ντροπή δηλαδή του να δηλώνεις χουντικός– αδυνατίζουν. Ο χρόνος περνάει. Τα ποσοστά της Χρυσής Αυγής στα παραδοσιακά

«μαύρα» εκλογικά άνδρα της χώρας το αποδεικνύουν. Πρόκειται για περιοχές οι οποίες, παρεμπιπτόντως, δεν έχουν κανένα πρόβλημα με το μεταναστευτικό... Η δικτατορία «έκανε τη ζημιά» της στην παράδοση της Ακροδεξιάς στην Ελλάδα, καθώς την απονομιμοποίησε, αλλά σιγά σιγά η παράδοση αυτή ξαναβρίσκει την ορμή της και έναν νέο βηματισμό.

Δεύτερον, έχουμε τη διείσδυση του κυλού που αποτελεί τη μαγιά της ακροδεξιάς ιδεολογίας σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του ελληνικού πολιτικού φάσματος. Ο εθνικισμός, ο ρατσισμός, ο αντισημιτισμός και ο σεξισμός δεν αποτελούν μονοπώλιο της Χρυσής Αυγής – όπως και αλλού, βέβαια. Στην Ελλάδα, όμως, ο «νέος μακεδονικός αγώνας» των αρχών της δεκαετίας του 1990 οδήγησε στην ανάδυση ενός επιθετικού εθνικιστικού λόγου, ο οποίος διαχύθηκε στο σύνολο του πολιτικού φάσματος, της Αριστεράς μη εξαιρουμένης, με την Εκκλησία της Ελλάδος να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτό το περιβάλλον η Χρυσή Αυγή κάνει τα πρώτα βήματα της βρεφικής της ηλικίας. Είναι η στιγμή που ο παλαιάς κοπής αυτοθυματοποιημένος ελληνικός εθνικισμός συνάντησε το όνειρο της «ισχυρής Ελλάδας»: μιας βαλκανικής καπιταλιστικής μητρόπολης που «διεισδύει» (σύμφωνα με μια δημοφιλή λέξη της δεκαετίας) οικονομικά στην ενδοχώρα των αδύναμων γειτόνων. Η βαλκανική, και κυρίως αλβανική, αποδημία προς την Ελλάδα τη δεκαετία εκείνη εντείνει τη δυσανεξία και τον ιδιωτικά τηλεκατευθυνόμενο ρατσισμό και μισαλλοδοξία. Συζητάμε σήμερα για τον ρατσισμό εναντίον Πακιστανών και λοιπών, σαν να ξεχάσαμε τι συνέβαινε με τους Αλβανούς πριν από είκοσι χρόνια...

Γιατί σήμερα; Οι θρυαλλίδες

Μπορούμε, σε αδρές γραμμές, να διακρίνουμε τρεις θρυαλλίδες, που πυροδοτούν την τωρινή έκρηξη της Ακροδεξιάς.

Πρώτον, πρέπει να σημειώσουμε την ένταση των μεταναστευτικών ροών, την εκπομπή από το κράτος μισαλλόδοξου λόγου και πρακτικών (βλ., λ.χ., Ξένιος Δίας) και την παταγώδη αποτυχία της πολιτείας να διαχειριστεί θεσμικά τις ροές αυτές. Μια αποτυχία στην οποία κατεξοχήν πάτησε ο λόγος της Χρυσής Αυγής, κυρίως στα «δύσκολα» διαμερίσματα του Δήμου Αθηναίων το 2010. Το μεταναστευτικό, υπό την έννοια αυτή, αποτελεί το σημείο στο οποίο εφάπτεται η ελληνικής κοπής Άκρα Δεξιά με τα υπόλοιπα ομοειδή κόμματα ευρωπαϊκών κρατών που αποτελούν μεταναστευτικούς προορισμούς. Εδώ όμως χρειάζεται προσοχή: ο αντιμταναστευτικός λόγος είναι η πρόσοψη του ακροδεξιού μορφώματος, το οποίο τρέφεται και ανασαίνει από την ιδέα της εκάστοτε «απειλής» και του κινδύνου. Σήμερα είναι οι μετανάστες, χθες ήταν οι κομμουνιστές κλπ. Αν δεν απειλείται από κάτι, δεν μπορεί να ζήσει. Ιστορικά, λοιπόν, επινοεί τις απειλές του, πατώντας στα κοινωνικά αδιέξοδα των ανθρώπων.

Δεύτερον, έχουμε μια βαθύτατη ηθική ανυποληψία των ελληνικών πολιτικών ελίτ που εύλογα χρεώνονται στα μάτια του ελληνικού λαού την ευθύνη για το ότι η Ελλάδα έφτασε εδώ που έφτασε. Και αυτή η ανυποληψία τροφοδοτεί τη Χρυσή Αυγή σε δύο επίπεδα: Πρώτον, αφεαυτής, καθώς σαρώνει όλο το πολιτικό πεδίο, αφήνοντας αλώβητους μόνο τους ακροδεξιούς «τιμωρούς». Δεύτερον, επειδή το κυνήγι των σκανδάλων και την πομπώδη ανάδειξη της σαπίλας του ελληνικού αστισμού τα οικειοποιείται μια χαρά η Ακροδεξιά που ανέκαθεν στοχεύει στην εξάρθρωση της «εκφυλισμένης» κυβερνώσας ελίτ, βρίσκοντας βέβαια άφθονη πρώτη ύλη στα κακώς κείμενα της τελευταίας. Η συμμετοχή του ακροδεξιού ΛΑΟΣ στην κυβέρνηση «τεχνοκρατών» τον Νοέμβριο του 2011 –η ολοκληρωτική «καθεστωτοποίησή» του δηλαδή– άνοιξε τον δρόμο για την εκλογική εκτίναξη της Χρυσής Αυγής στις εκλογές του 2012, καθώς νομιμοποίησε την παρθενική εμφάνιση ενός ακροδεξιού κόμματος στο κυβερνητικό μπλοκ εξουσίας, γεγονός καινοφανές για τα ελληνικά πολιτικά χρονικά μετά τη Χούντα.

Τελευταία, αλλά όχι έσχατο: η όξυνση των βιοτικών αδιεξόδων στον καιρό της κρίσης οδηγεί στη διόγκωση της Ακροδεξιάς. Όχι όμως ευθές και μονοσήμαντα, όπως συχνά πιστεύει η Αριστερά: η Άκρα Δεξιά ανθεί σε χώρες που δεν βιώνουν την ένταση της κρίσης (π.χ. Βρετανία, Δανία, Αυστρία), ενώ αντίστροφα δεν λείει να βγει από το περιθώριο σε χώρες με χρόνια υψηλή ανεργία, όπως η Ισπανία. Η οικονομική κρίση ασφαλώς ευνοεί και μεγεθύνει την Άκρα Δεξιά. Είναι κάτι που το διδάσκει κατεξοχήν η γερμανική εμπειρία του Μεσοπολέμου, και όχι μόνο. Αν κάτι δείχνει επίσης η σημερινή διαχείριση της κρίσης είναι ότι η ίδια η ιδέα της δημοκρατίας συνολικά απαξιώνεται από τη νεοφιλελεύθερη επίθεση στην κοινωνία. Αυτό συμβαίνει κατεξοχήν όπου υπάρχει το ιστορικό και ιδεολογικό υπόδαφος για το οποίο έγινε λόγος στην αρχή. Παρά ταύτα, η όποια υπέρβαση της κρίσης δεν θα σηματοδοτήσει μηχανικά και την οπισθοχώρηση της Άκρας Δεξιάς. Όπως η Δεξιά αφελώς νομίζει ότι η κρίση γέννησε, ευθύγραμμα, την Αριστερά στην Ελλάδα, έτσι και η Αριστερά πιστεύει ότι η Άκρα Δεξιά θα φύγει μαζί το τέλος της κρίσης. Ασφαλώς η κρίση και η νεοφιλελεύθερη διαχείρισή της τρέφει την Άκρα Δεξιά, αλλά τα πράγματα είναι πιο σύνθετα: οι διαδρομές δεν είναι ούτε ευθύγραμμες ούτε αμφίδρομες.

Το ανά χείρας βιβλίο αυτήν τη συνθετότητα θέλει να τεκμηριώσει.

Οφειλές

Θέλω, πέρα από τους συγγραφείς, να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, την Ιωάννα Μειτάνη, υπεύθυνη του Παραρτήματος Ελλάδας, και τον Klaus Sühl, διευθυντή του Γραφείου Βρυξελλών, για την άψογη συνεργασία. Την Πόλα Καπόλα και τον Μάκη Κουζέλη από τις εκδόσεις νήσος, για το ενδιαφέρον και την γρήγορη ανταπόκριση. Τέλος, τον Στρατή Μπουρνάζο, όπως πάντα, για την επιμέλεια και την όλη φροντίδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Patrick H. O'Neil, «The deep state: An emerging concept in comparative politics», *Social Science Research Network (SSRN)*, 20.8.2013 (goo.gl/cCMUfZ).

2. Abdul-Azim Ahmed, «What is the deep state?», *On Religion*, 4.7.2013 (goo.gl/wsTwuB).

3. Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα του Παραρτήματος Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ, rosalux.gr (goo.gl/pG0I7o).

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΥΣΗ ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΚΡΟΔΕΞΙΟΥ ΕΞΤΡΕΜΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Δημήτρης Χριστόπουλος

Γιατί αυτή η έρευνα

Όταν, στις αρχές Οκτωβρίου του 2012, αποφασίστηκε η διεξαγωγή αυτής της έρευνας, η συγκυρία ήταν εντελώς διαφορετική. Οι δημοσκοπικές επιδόσεις της Χρυσής Αυγής έδειχναν την εδραίωση του κόμματος σε διψήφια εκλογικά ποσοστά. Η αστυνομία εγκαλούνταν για συνέργεια ή, στην καλύτερη περίπτωση, ανοχή απέναντί της, αλλά το κράτος αρνούσαν τα πάντα με πομπώδη τρόπο, απευθύνοντας έντονες νουθεσίες προς όποιους τολμούσαν να ψελλίσουν κάτι σχετικό. Όταν μάλιστα μια μεγάλη βρετανική εφημερίδα το υπαινίχθηκε, ο μετέπειτα πρωταγωνιστής της δίωξης της Χρυσής Αυγής, υπουργός Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, απείλησε με μηνύσεις. Η δικαιοσύνη, με τρόπο ανεξήγητο για κράτος δικαίου, δεν έδειχνε να αποδίδει μεγάλη σημασία στα εγκλήματα που διαπράττονταν από μέλη της οργάνωσης: υποθέσεις στις οποίες αυτά εμπλέκονταν χρόνιζαν, ενώ ταυτόχρονα, με πεισματικό τρόπο, οι Έλληνες δικαστές απωθούσαν εκείνο που μετά τον Σεπτέμβριο του 2013 έκαναν με συνοπτικές διαδικασίες: να συνδέσουν τις εγκληματικές αυτές ενέργειες σε μια ενιαία εγκληματική στρατηγική. Αυτό, δηλαδή, ακριβώς που έπραξαν στη συνέχεια, όταν, με αξιοσημείωτη ευκολία αλλά και καθυστέρηση, η οργάνωση χαρακτηρίστηκε «εγκληματική» κατά το σχετικό άρθρο του Ποινικού Κώδικα.

Μια από τις μεγαλύτερες νίκες της ναζιστικής οργάνωσης ήταν ο φόβος που είχε προκαλέσει. Η ελληνική κοινωνία φοβόταν, και βασικός λόγος αυτού του φόβου ήταν ότι το ελληνικό κράτος δεν έδειχνε διατεθειμένο να αντιμετωπίσει το ζήτημα. Η αδράνεια αυτή δεν ήταν πολιτικά ουδέτερη ούτε απλώς προϊόν γραφειοκρατικής αδράνειας. Σχετιζόταν και με το γεγονός ότι οι συμπάθειες δεν κρύβονται – συμπάθειες οι οποίες εμφανίζονται με αυξομειούμενη ένταση και διαφορετικό τρόπο μέσα στον ίδιο τον πολιτειακό μηχανισμό της Ελλάδας.

Όταν το φθινόπωρο του 2012 ο μητροπολίτης Πειραιώς πηγαίνει χέρι χέρι με τον υπαρχηγό και κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο της Χρυσής Αυγής να καταθέσουν μήνυση εναντίον «βλάσφημων» ηθοποιών, κάποιοι ανησυχούν, κάποιοι διαμαρτύρονται, αλλά κανείς δεν φαίνεται να κινητοποιείται σοβαρά, αν εξαιρέσουμε τα κόμματα της Αριστεράς και κάποιες οργανώσεις δικαιωμάτων.

Το βέβαιο είναι ότι η Εκκλησία της Ελλάδος, οργανικό κομμάτι της δημόσιας εξουσίας καθότι κράτος, ουσιαστικά έμεινε εκτός της διαδικασίας της –όποιας– πολιτικής κάθαρσης της Μεταπολίτευσης, από την οποία πέρασε το ελληνικό κράτος. Το αποτέλεσμα είναι ότι, παραδοσιακά, ακόμη και ανώτατοι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι δεν δείχνουν την παραμικρή συστολή σε ό,τι αφορά την εκφορά απόψεων οι οποίες θα διώκονταν με βάση τις αυστηρές anti-hate speech ευρωπαϊκές νομοθεσίες. Μάλιστα, όταν το φθινόπωρο του 2013 συζητιόταν στην Ελλάδα η υιοθέτηση anti-hate speech διατάξεων, στο πλαίσιο της θέσπισης αντιρατσιστικής νομοθεσίας, Έλληνες ιερωμένοι περιφέρονταν στα τoκ σόου της ιδιωτικής τηλεόρασης, προκειμένου να πείσουν το κοινό και το ποίμνιό τους ότι «κανένας δεν μπορεί να περιορίσει το στόμα του Θεού». Την ίδια στιγμή, αξίζει να σημειωθεί ότι ο προκαθήμενος της Εκκλησίας δεν είχε εκφραστεί αρνητικά απέναντι στο ενδεχόμενο η ελληνική έννομη τάξη να αποκτήσει ένα τέτοιο νομοθέτημα. Ενδεχομένως να του προξενούσε ανακούφιση κάποιος νομικός περιορισμός του λόγου ενός διόλου ευκαταφρόνητου αριθμού επισκόπων στη χώρα... Η ιδιάζουσα θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος

εντός της ελληνικής πολιτείας και ο σφικτός εναγκαλισμός της με το κράτος, αντί να λειτουργήσει ως παράγοντας αυτολογοκρισίας στην εκφορά τέτοιων απόψεων αλλά και στην αναπαραγωγή τέτοιων ιδεολογικών προσλήψεων εντός της Εκκλησίας, έχει λειτουργήσει στην αντίθετη κατεύθυνση. Οι εκκλησιαστικοί ταγοί, αξιοποιώντας τα προνόμια που τους παρέχει ο εναγκαλισμός αυτός, νιώθουν ισχυρότεροι να εκφράσουν την άποψή τους επί παντός του πολιτικού επιστητού, και μάλιστα με τρόπο που ενίοτε εκπλήσσει για την παρεμβατικότητα του στα της πολιτείας. Η αξιοποίηση ενός μοντέλου διοίκησης της Εκκλησίας απολύτως αποκεντρωτικού (τουλάχιστον σε σχέση με το αντίστοιχο ρωμαιοκαθολικό) αφήνει ακόμη περισσότερα περιθώρια σε εκκλησιαστικούς αξιωματούχους όχι απλώς να λένε ό,τι θέλουν, αλλά και να συγκροτούν επιμέρους συμμαχίες με ακροδεξιές πολιτικές στρατηγικές – είτε επειδή έτσι πιστεύουν ότι εδραιώνουν την παρουσία και την ισχύ τους στον ελληνορθόδοξο κλήρο είτε απλώς επειδή έτσι πιστεύουν ότι οφείλουν να δρουν. Το αποτέλεσμα είναι ότι κάποιοι Έλληνες ιερωμένοι έχουν διεκδικήσει με επιτυχία έναν ζωτικό χώρο εκφοράς πολιτικού λόγου, ο οποίος όχι απλώς δεν φροντίζει να κρύβει, αλλά αντιθέτως θέλει να τονίζει τον πολιτικό του προσανατολισμό στην Ακροδεξιά. Υπ’ αυτήν ακριβώς την έννοια, ο λόγος της Εκκλησίας, καθώς δεν φυλάγεται, είναι ευχερές να μελετηθεί. Αντιθέτως, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά τόσο στην αστυνομία όσο και, ακόμα περισσότερο, στον στρατό και τη δικαιοσύνη.

Είναι μάλλον αυτονόητοι οι λόγοι για τους οποίους οι Έλληνες δικαστές δεν εκφράζουν απροκάλυπτα τις πολιτικές πεποιθήσεις τους, ειδικά όταν αυτές εκτρέπονται σε ακροδεξιές ατραπούς. Υπάρχουν βέβαια και δυσάρεστες εξαιρέσεις, ωστόσο αυτό που κυριαρχεί, και στο οποίο αξίζει να στρέψουμε την προσοχή μας, είναι κάτι άλλο: το ότι η δικαιοσύνη παράγει με σταθερό τρόπο δικαστικές πρακτικές και δικανικές κρίσεις οι οποίες κατεξοχήν ευνοούν την εδραίωση της ακροδεξιάς πολιτικής κουλτούρας και ιδεολογίας, την οποία και εκπέμπουν με emphaticό τρόπο προς τα έξω. Το πιο κρίσιμο, εδώ, δεν είναι η ιδεολογική αποκρυστάλλωση

ακραία αντιδραστικών κανονιστικών κρίσεων και η συστηματική εκφορά τους. Διότι αυτό, σε τελευταία ανάλυση, μπορεί in extremis να αποδοθεί και στις εγγενώς συντηρητικές λειτουργίες που επιτελεί ένα δικαστικό σύστημα οπουδήποτε και οποτεδήποτε. Το πρόβλημα είναι ότι, τόσο σε υποθέσεις εμβληματικού ενδιαφέροντος για την ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα όσο και σε υποθέσεις δημοσίως αδιάφορες, η δικαιοσύνη ολισθαίνει ολοένα και περισσότερο σε κρίσεις οι οποίες αναπαράγουν με τρόπο τιμωρητικό κυρίαρχες αντιλήψεις εθνικιστικού και ρατσιστικού προσανατολισμού.

Ο αντίλογος, εδώ, θα ήταν ότι μοιάζει αφύσικο να αναμένουμε από τους δικαστές να μην είναι «κανονικοί άνθρωποι», και ότι τέτοιες αντιλήψεις βρίσκονται διάσπαρτες σε όλο το πολιτικό φάσμα της χώρας, και όχι μόνο στην Ακροδεξιά. Και ότι, εν πάση περιπτώσει, οι δικαστές άνθρωποι είναι, δικαιούνται λοιπόν να έχουν τις απόψεις που επιθυμούν. Απαντώντας σε έναν τέτοιο αντίλογο, πρέπει καταρχάς να επισημάνουμε ότι συνιστά αφεαυτού ζήτημα το γεγονός ότι κάποιοι δικαστές διολισθαίνουν σε ρατσιστικές αντιλήψεις και κρίσεις οικείες στην ιστορία του ελληνικού φυλετισμού. Ωστόσο, το κυρίως ζήτημα δεν είναι τι πιστεύουν οι δικαστές, αλλά ότι κάποιοι από αυτούς καθιστούν την ιδεολογία τους κανόνα δικαίου, συχνά μάλιστα με τρόπο απροσημάτιστο και εξόχως μεροληπτικό προς τη μια πλευρά του πολιτικού ορίζοντα. Με τον τρόπο αυτό, το ερώτημα «ποιος δικαστής δικάζει» αναδεικνύεται σε ερώτημα πρωτεύουσας –και σίγουρα δυσανάλογα μεγάλης για συντεταγμένο κράτος δικαίου– σημασίας, για την καθημερινότητα στην απονομή της ελληνικής δικαιοσύνης. Διότι αυτό το ερώτημα οξύνει την κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς, που εξορισμού οφείλουν να είναι απρόσωποι σε μια συγκυρία κατά την οποία οι κοινωνικές ισορροπίες στη χώρα μοιάζουν ιδιαίτερα εύθραυστες.

Η Ελληνική Αστυνομία αποτελεί, με διαφορά, τον πιο εκτεθειμένο στην ακροδεξιά παρείσφρηση πολιτειακό τομέα, από όσους εξετάζουμε. Κι αυτό ανεξάρτητα από την έκβαση των δικαστικών

και πειθαρχικών διώξεων που αφορούν υψηλόβαθμους και μη αξιωματούχους της, στο πλαίσιο της εξάρθρωσης της Χρυσής Αυγής. Κάτι τέτοιο δεν πρέπει να εκπλήσσει, παρότι σήμερα ακόμη και οι πιο υποψιασμένοι από εμάς νιώθουμε αμήχανοι ενώπιον του μεγέθους της μόλυνσης της Ελληνικής Αστυνομίας από ναζιστικούς θύλακες. Η φράση «διάβρωση της αστυνομίας» είναι πλέον κοινός τόπος ακόμη και στις κυρίαρχες εκδοχές του δημόσιου λόγου, ενώ οι ομολογίες υψηλότατων πολιτικών παραγόντων έχουν γίνει ρουτίνα. Είναι αξιοσημείωτο ότι, με μία μόνο εξαίρεση, όλοι οι υπουργοί Δημόσιας Τάξης της κρίσιμης τελευταίας τριετίας έχουν παραδεχθεί ρητά, μετά τη λήξη της θητείας τους, ότι όντως υπάρχει μείζον ζήτημα. Ο μόνος που, όσο γνωρίζω, δεν το παραδέχθηκε δημοσίως (ακόμη;) είναι ο υπουργός Δημόσιας Τάξης της κυβέρνησης Παπαδήμου, ο μόνος στη μεταπολιτευτική Ελλάδα που προερχόταν από τις τάξεις της αστυνομίας. Αυτό μπορεί να αποδοθεί είτε σε ένα ενισχυμένο *esprit de corps* απέναντι στην υπηρεσία του είτε σε μειωμένο απόθεμα πολιτικού κυνισμού συγκριτικά με τους άλλους είτε, τέλος, και στα δύο.

Ο στρατός, λόγω του νωπού παρελθόντος πολιτειακών εκτροπών στον ελληνικό 20ό αιώνα, έχει, συγκριτικά, το μεγαλύτερο ιστορικό ειδικό βάρος και πολιτικό εκτόπισμα σε ό,τι αφορά το θέμα που πραγματευόμαστε. Η ελληνική πολιτική ιστορία του 20ού αιώνα συνιστά ένα παραδειγματικό μοντέλο επαναλαμβανόμενων επεμβάσεων του στρατού στα πολιτικά πράγματα, στην κατεύθυνση πραξικοπηματικών εκτροπών ακροδεξιάς έμπνευσης και αντικομμουνιστικής ιδεολογίας. Ακριβώς εξαιτίας αυτής της κληρονομιάς, το ελληνικό στράτευμα από τη Μεταπολίτευση και ύστερα παρουσιάζει υποδειγματική συμπεριφορά σε ό,τι αφορά την προσήλωσή του στον χαρακτήρα του πολιτεύματος. Τόσο η πολιτειακή θέση όσο και η ιστορική κληρονομιά του ελληνικού στρατού δεν αφήνουν περιθώρια παρερμηνειών ως προς την αφοσίωσή του στο πολίτευμα. Όπως προκύπτει από την έρευνα αυτή, ο στρατός φαίνεται ότι ακολουθεί με πειστικό τρόπο μια θεσμικά ενδεδειγμένη προσέγγιση σε ό,τι αφορά τη θέση του στο ελληνικό πολιτειακό

στερέωμα. Όμως και εδώ παρουσιάζονται ρωγμές, εσχάτως ολόενα και μεγαλύτερες. Άλλωστε, στον στρατό τα ακροδεξιά ίχνη, τα «σταγονίδια» κατά την περίφημη διατύπωση του Ευάγγελου Αβέρωφ της πρώιμης Μεταπολίτευσης, ούτε εξαφανίστηκαν ούτε εξατμίστηκαν. Κάτι τέτοιο θα ήταν και λειτουργικά άτοπο, καθώς θα έθετε εκ ποδών την ίδια τη δομή του σώματος, αφού, τουλάχιστον στις αρχές της Μεταπολίτευσης, δεν επρόκειτο για «σταγονίδια» αλλά για κάτι πολύ πιο εκταταταμένο και βαθύ. Τα βαθιά ακροδεξιά ίχνη στο στράτευμα απλώς κρύφτηκαν και οι φωνές σίγησαν. Η μετάβαση στη δημοκρατία και η εδραίωσή της από το 1974 και μετά επιφυλάσσει στον στρατό τη θεσμική σιωπή ως τη μόνη υπηρεσιακά ενδεδειγμένη φωνή. Αυτή η συνταγή φαίνεται να ακολουθείται μέχρι σήμερα, σταδιακά όμως εμφανίζονται κραδασμοί, που εντείνονται στην παρούσα συγκυρία. Όσο βαθιάει η κρίση στην Ελλάδα τόσο περισσότεροι ένστολοι, ακόμα και υψηλόβαθμοι, φαίνεται να ολισθαίνουν προς μια αντίληψη «σωτηρίας της χώρας» –την οποία μάλιστα και εξωτερικεύουν– απέναντι στον διφυώς νοούμενο εχθρό. Πρωτίστως τον εξωτερικό, ο οποίος κατά την προσφιλή αντίληψη του ελληνικού εθνικισμού καιροφυλακτεί κυρίως όταν «η πατρίδα ασθενεί», όπως σήμερα, αλλά και τον εσωτερικό εχθρό, τα χαρακτηριστικά του οποίου φυσικά σκιαγραφούνται ανάλογα με τις προτιμήσεις εκείνων που τον φαντάζονται.

Η τομή του φθινοπώρου του 2013: από τη δημόσια αποσιώπηση στην πανηγυρική ομολογία

Η δολοφονία του Παύλου Φύσσα αποτέλεσε καταλύτη για τη θέση της Χρυσής Αυγής στο ελληνικό πολιτειακό στερέωμα. Με λίγα λόγια, η Δεξιά αντελήφθη ότι η νεοναζιστική οργάνωση, την ίδια στιγμή που διεκδικούσε με ηγεμονικούς όρους την έκφραση του παραδοσιακού ακραίου συντηρητικού χώρου, απειλούσε σοβαρά την κοινωνική ειρήνη στη χώρα. Το φθινόπωρο του 2013, η σταγόνα ξεχείλισε στο ποτήρι της αδικαιολόγητης και ανυπόφορης

ανοχής της Ελληνικής Δημοκρατίας απέναντι στον κατεξοχήν εχθρό της: μια εγκληματική οργάνωση η οποία, συνδυάζοντας την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία με μαφιόζικες πρακτικές, έσπειρε ανενόχλητη τον σπόρο της βίας και της τοξικής της ιδεολογίας στην ελληνική κοινωνία, τμήμα της οποίας φάνηκε σαν έτοιμο από καιρό να τον υιοθετήσει.

Κατά καιρούς έχουν προταθεί ποικίλοι παράγοντες για να εξηγηθεί η πολιτική εδραίωση της Χρυσής Αυγής. Κάποιοι αποδίδουν μονοσήμαντα τις αιτίες στη διαχείριση του μεταναστευτικού, το οποίο φυσικά έχει το μερίδιό του, καθώς εδώ σημειώνεται μια ολική κρατική αποτυχία. Άλλοι μιλούν αφηρημένα για την περίοπτη θέση του εθνικισμού στην ελληνική πολιτική κουλτούρα ή το ιστορικό βάθος της παρείσφρησης της Ακροδεξιάς στο ελληνικό κράτος. Άλλοι, τέλος, ρίχνουν όλο το κρίμα στα Μνημόνια και στη συγκυρία της κρίσης. Έτσι, η Δεξιά βολεύεται να αποδίδει τα πάντα στο μεταναστευτικό, καϊδεύοντας τα αυτιά του συντηρητικού πολιτικού ακροατηρίου της: κάποιοι κεντροαριστεροί διανοούμενοι και τμήμα ενός κεντρώου κόσμου, που κάποτε θα ονομάζαμε «εκσυγχρονιστές», θεωρούν ότι για όλα φταίει ο κακός εθνικισμός: τμήματα της Αριστεράς, τέλος, ενοχοποιούν αποκλειστικά τη μνημονιακή συγκυρία.

Ωστόσο, το φαινόμενο δεν είναι μονοσήμαντο και θα ήταν λάθος να αποδοθεί καθ' ολοκληρία σε έναν μόνο παράγοντα.

Ασφαλώς, χωρίς την κρίση στην οποία έχει βυθιστεί η χώρα από το 2009 η Χρυσή Αυγή δεν θα έφτανε εδώ που έφτασε. Η κρίση όμως αποτελεί τον καταλύτη, και όχι την αιτία. Φυσικά, το μεταναστευτικό έχει οδηγήσει κόσμο σε απόγνωση και αγανάκτηση που κατεξοχήν εργαλειοποιεί η Άκρα Δεξιά, όπως παντού στην Ευρώπη. Βεβαίως, ο ακατέργαστος *underdog* ελληνικός εθνικισμός, στον οποίο κατά καιρούς υποκλίνονται και τμήματα της Αριστεράς, έχει διαποτίσει με τοξικά υλικά τα μυαλά των ανθρώπων. Όλοι οι προηγούμενοι παράγοντες έχουν το μερίδιό τους στην κατακόρυφη άνοδο και ενίσχυση της Χρυσής Αυγής που ζήσαμε, και είναι αποπροσανατολιστικό να παρουσιάζονται αυτοτε-

λώς και μονομερώς ως αιτίες. Για τον λόγο αυτό, ανεξάρτητα από την έκβαση της διαδικασίας της ποινικής δίωξης και την πορεία εξάρθρωσης της οργάνωσης, η ελληνική πολιτεία και κοινωνία έχουν πολλή δουλειά ακόμη, προκειμένου να δώσουν μια πειστική και βιώσιμη πολιτική απάντηση στους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς όρους που εξέθρεψαν τον ναζισμό στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Ακόμη και αν η εγκληματική οργάνωση εξαρθρωθεί, ακόμη και αν περιοριστούν ή κοπούν οι δεσμοί της με το κράτος, το τμήμα της ελληνικής κοινωνίας που εκφράζεται μέσα από αυτήν θα συνεχίσει να ψάχνει πολιτική διέξοδο.

Σήμερα πλέον –κάλλιο αργά παρά ποτέ, λοιπόν– το κράτος αντιμετωπίζει αίφνης τη Χρυσή Αυγή ως εγκληματική οργάνωση. Παράθετω από το πόρισμα του αντιεισαγγελέα του Αρείου Πάγου:

[...] η στρατιωτική δομή [της Χρυσής Αυγής], η απόλυτη ιεραρχία που ενδεχόμενη παραβίασή της επιφέρει σκληρές για τη σωματική ακεραιότητα έως απάνθρωπες και εξευτελιστικές για την προσωπικότητα του παραβάτη συνέπειες [...]. Η στελέχωση των αποκαλούμενων Ταγμάτων Εφόδου γίνεται από άτομα που έχουν ιδιαίτερα σωματικά προσόντα, έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα και υπό ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες, που προσιδιάζουν στην εκπαίδευση των ανδρών που υπηρετούν στις επίλεκτες μονάδες των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας. Σημειωτέον ότι στις προτεραιότητες είναι η επιλογή ατόμων με γνώσεις πολεμικών τεχνών. [...]

Στο καταστατικό της οργάνωσης ρητά ορίζεται ο διαχωρισμός του υπέρτερου επιχειρησιακού από το πολιτικό τμήμα. Ηγετική ομάδα και των δύο τμημάτων ήταν η ίδια, με την εξουσία, όμως, του αρχηγού να είναι απόλυτη, κατά το χιτλερικό δόγμα του Führerprinzip, η προσταγή του οποίου προς ενέργεια ή η έγκρισή του σε ήσσοнос σημασίας δράση ήταν ιερή και αδιαπραγμάτευτη. Κατά τις απόψεις των ανθρώπων της «Χρυσής Αυγής» όσοι δεν ανήκουν στη «λαϊκή κοινότητα της φυλής» είναι υπάνθρωποι. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι ξένοι μετανάστες, οι Ρομά, όπως και όσοι διαφωνούν με τις ιδέες τους, ακόμη δε και άτομα με νοητικά ή κινητικά προβλήματα. [...]

Η βία για τα μέλη της Χρυσής Αυγής είναι το μήνυμα και όχι το μέσον επίτευξης των όποιων επιδιώξεών τους, γι' αυτό και επιλέγονται άτομα που γνωρίζουν πολεμικές τέχνες. [...] σε εφαρμογή των καταστατικών «αρχών» και επιδιώξεων της εγκληματικής αυτής οργάνωσης διαπράχθηκαν στα πλαίσια της επιλήψιμης κατά τις προηγούμενες αναπτύξεις δραστηριότητάς της δεκάδες αξιόποινες πράξεις, οι σοβαρότερες εκ των οποίων απαριθμούνται με παραπομπές στα σχετικά βουλεύματα της δικαιοσύνης: απόπειρες ανθρωποκτονίας, ανθρωποκτονίες από πρόθεση, ληστείες, εκρήξεις, παραβάσεις σχετικές με εκρηκτικές ύλες, βαριά σκοπούμενες σωματικές βλάβες. [...] Ιδιαίτερα πρέπει να επισημανθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, που δεν αποκλείεται ο αριθμός τους να είναι μεγαλύτερος, άνδρες της Ελληνικής Αστυνομίας συνέδραμαν ή στην καλύτερη των περιπτώσεων ανέχονταν τα μέλη της οργάνωσης στη διάπραξη διαφόρων ποινικά επίμεπτων πράξεων, στοιχείο που πρέπει να ελεγχθεί ενδελεχέστερα.

Το ερώτημα που προκύπτει αβίαστα είναι: Καλά, όλα αυτά τώρα τα έμαθε ο κ. αντιεισαγγελέας; Πώς εξηγείται ότι η Χρυσή Αυγή αντιμετωπίζεται αίφνης από το κράτος ως μια άλλη 17 Νοέμβρη, ενώ, σε αντίθεση με τη δεύτερη, δεν κινούνταν για χρόνια στην αφάνεια της παρανομίας; Ποιοι είναι οι δεσμοί, οι αδράνειες, οι ιδεολογικοί και άλλοι μηχανισμοί που τόσο καιρό δεν επέτρεψαν στο ελληνικό κράτος να κάνει τη δουλειά του απέναντι σε μια οργάνωση που σαφέστατα πλέον χαρακτηρίζει «εγκληματική», κατά το οικείο άρθρο του Ποινικού Κώδικα; Για ποιον λόγο χρειάζεται, λόγου χάρη, εντολή του αρμόδιου υπουργού στην κορυφή της ηγεσίας του Αρείου Πάγου για να ξεκινήσει η έρευνα των δικωτικών αρχών; Διαβάζει κανείς στο περίφημο πόρισμα του αντιεισαγγελέα του Αρείου Πάγου ότι για όλη αυτή την κινητοποίηση χρειάστηκε, στις 22 Σεπτεμβρίου 2013, να διαβιβαστεί έγγραφο του υπουργού Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη (του ίδιου που πριν έναν χρόνο προανήγγειλε μηνύσεις σε βάρος του *Guardian* για το γνωστό ρεπορτάζ σχετικά με βασανιστήρια Χρυσουαυγίτων αστυνομικών σε βάρος αναρχικών), το οποίο, μεταξύ άλλων, αναφερόταν και σε

[...] σειρά δημοσιευμάτων διαφόρων εφημερίδων που αφορούσαν τη δραστηριότητα του κόμματος «Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή», η οποία, κατά την υπουργική ως άνω αναφορά, εκτρέπεται των ορίων μεμονωμένων περιστατικών, προκαλεί το δημόσιο αίσθημα, υπονομεύει την αυθεντία του κράτους δικαίου, προσβάλλει τα ανθρώπινα δικαιώματα και αξιοπρέπεια, θέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και την εσωτερική ασφάλεια της χώρας, εκθέτει τη δημοκρατική παράδοση και το νομικό της πολιτισμό, αλλά και τις απορρέουσες από το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο δεσμεύσεις της.

Γιατί έπρεπε να φτάσουμε εδώ λοιπόν; Αυτό το ερώτημα προσπαθεί να αναδείξει, αναζητώντας ταυτόχρονα τις απαντήσεις, η παρούσα έρευνα, σήμερα που τα πράγματα δείχνουν να αλλάζουν. Η έρευνα οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε πριν από την τομή του φθινοπώρου του 2013. Την εποχή της ανυπόφορης κρατικής αδράνειας, μιας αδράνειας που μαρτυρούσε από συγκατάβαση μέχρι και συμπάθεια. Και τούτο όχι μόνο διότι οι εγκληματικές ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν ήταν πολλαπλάσιες εκείνων που τελικά οδήγησαν σε καταδίκες των ενόχων, αλλά κυρίως διότι όλο αυτό τον καιρό *δεν έγινε η παραμικρή προσπάθεια συναρμολόγησης των αδικημάτων αυτών, η παραμικρή προσπάθεια εξιχνίασης του οργανωμένου και συντεταγμένου χαρακτήρα τους*, όταν η πραγματικότητα βοούσε. Από τη μια, βιβλία, δημοσιογραφικές έρευνες, πολιτικές ομολογίες, αναλύσεις εντός και εκτός συνόρων, δημοσιεύματα και ανησυχία στο εξωτερικό γι' αυτά που συμβαίνουν εδώ, καταγραφές παρατηρητηρίων ρατσιστικής βίας· και, από την άλλη, η ελληνική κοινωνία στα πρόθυρα σύρραξης, αμέτρητα βίντεο, δημόσια διαδικτυακή ασυδοσία του ρατσιστικού μίσους, μαχαιρώματα, τραυματισμοί, δολοφονικές επιθέσεις, εμετικές κοινοβουλευτικές τοποθετήσεις, ναζιστικοί χαιρετισμοί κλπ. Όλα αυτά που δεν χρήζουν απόδειξης: γεγονότα κοινώς γνωστά, όπως λέει και ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας (Α 336), διδάγματα της κοινής πείρας.

Για την «ελληνική ιδιαιτερότητα»

Στην Ευρώπη υπάρχουν σήμερα, όπως υπήρξαν κατά κόρον και στο παρελθόν, κόμματα που λειτουργούν με νόμιμα, αλλά συνεργάζονται με –ή, τουλάχιστον, συμπαθούν– οργανώσεις τις οποίες η εκάστοτε έννομη τάξη χαρακτηρίζει «εγκληματικές» ή «τρομοκρατικές». Η Χρυσή Αυγή είναι μια περίπτωση που σπάει αυτό τον κανόνα των σχέσεων «πυρήνα-βραχίονα» της ευρωπαϊκής πολιτικής ιστορίας. Στην περίπτωση της Χρυσής Αυγής πυρήνας και βραχίονας ταυτίζονται. Δηλαδή, η εγκληματική οργάνωση *είναι* το κόμμα. Και, αντιστρόφως, το κόμμα *είναι* εγκληματική οργάνωση, καθώς τα μέλη του επιδίδονται ιεραρχικά και συντεταγμένα σε πράξεις παράνομες. Η ιδιάζουσα αυτή κατάσταση αποδίδεται σε μια σειρά λόγους.

Πρώτον, στην Ελλάδα, λόγω του νωπού ιστορικού παρελθόντος πολιτειακών εκτροπών, υπάρχει μια γενικευμένη πολιτική κουλτούρα δυσανεξίας ως προς την απαγόρευση της λειτουργίας πολιτικών κομμάτων. Το αποτέλεσμα είναι ότι ένα κόμμα που σίγουρα θα είχε κηρυχτεί παράνομο στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες εδώ εξασφαλίζει το προνόμιο της νόμιμης λειτουργίας.

Δεύτερον, μείζονα τμήματα των πολιτειακών θεσμών, επιφορτισμένα με τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, δεν διώκουν τα μέλη της Χρυσής Αυγής, ακόμη κι όταν αυτά προκλητικά εγκληματούν, επειδή εκφράζονται και τα ίδια μέσα από τον ακροδεξιό λόγο και πρακτική. Αναφερόμαστε στην Ελληνική Αστυνομία και τη δικαιοσύνη. Ειδικά η τελευταία, ενώ γενικώς σπεύδει να διώξει και να καταδικάσει με χαρακτηριστική ευκολία, στη συγκεκριμένη περίπτωση έδειξε μέχρι σήμερα πολιτειακά ανυπόφορη ανοχή.

Ο τρίτος λόγος στον οποίο αποδίδεται αυτή η ελληνικής κοπής ιδιαιτερότητα του «κόμματος-εγκληματικής οργάνωσης» είναι η πολιτική αξία χρήσης που έχει η Χρυσή Αυγή στο πλαίσιο της γνωστής θεωρίας των «δύο άκρων», στην οποία ωστόσο δεν θα αναφερθούμε.

Πέραν όμως της αστυνομίας και της δικαιοσύνης, που είναι οι κατεξοχήν φορείς πολιτειακών λειτουργιών οι οποίοι εγκυβερνούν ευθέως σήμερα για αδράνεια και ολιγωρία σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση του φαινομένου, υπάρχουν και άλλοι δύο κρίσιμοι πολιτειακοί θεσμοί. Θεσμοί με εμβληματικό βάρος, ιστορική παράδοση αλλά και πραγματικό εκτόπισμα στο ελληνικό πολιτειακό σκηνικό. Αναφερόμαστε στον στρατό και την Εκκλησία. Φυσικά, ούτε εδώ η παρείσφρηση θυλάκων δεξιού εξτρεμισμού μπορεί να εκπλήξει σοβαρά όποιον γνωρίζει στοιχειωδώς την ελληνική πολιτική ιστορία.

Πώς αποτιμάμε συνολικά την κατάσταση στους φορείς αυτούς, είτε στο επίπεδο των ιδεολογικών προσλήψεων είτε –στο πιο δύσκολο στην εξιχνίασή του– επίπεδο της ύπαρξης πραγματικών εστιών ακροδεξιού εξτρεμισμού στο ελληνικό κράτος; Ποιες είναι οι εμβληματικές στιγμές κορύφωσης και ποια τα θέματα γύρω από τα οποία συγκροτήθηκαν οι ακροδεξιοί θύλακες στο κράτος; Ποιες είναι οι σχέσεις τους; Πόσο η ενίσχυση του ενός λειτουργεί υπέρ του άλλου; Λειτουργεί κάποιος μηχανισμός συγκοινωνούντων δοχείων; Πώς σχηματοποιείται η εικόνα αυτή; Πού φαίνεται πιο ριζωμένη η ακροδεξιά ιδεολογία; Σε ποιον βαθμό μπόρεσε να ακουμπήσει τις δομές του παρακράτους η «αποχουτοποίηση» της Μεταπολίτευσης; Τις διέλυσε ή τις έκανε να σιωπήσουν; Αντίστοιχα, τι σηματοδότησε ως προς τις δομές αυτές η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981; Ποια είναι τα κρίσιμα στιγμιότυπα που αλλάζουν το τοπίο τη δεκαετία του 1990; Πώς αντανάκλαται η περιρρέουσα πολιτική κουλτούρα στις αυξομειώσεις της έντασης του ακροδεξιού εξτρεμισμού στο κράτος; Έχουμε τεκμηριωμένες ενδείξεις πολιτικής έρευνας ότι ο ρατσισμός και η ξενοφοβία στην Ελλάδα-χώρα υποδοχής μεταναστών λειτουργεί νομιμοποιητικά στην επανακινητοποίηση των θυλάκων του ακροδεξιού εξτρεμισμού στο κράτος. Συζητάμε όμως για γόνους του παρακράτους της μετεμφυλιακής Ελλάδας ή για κάτι νέο; Ή και για τα δύο; Κάποια στιγμή, στην Ελλάδα ξεκινάει η συζήτηση περί βαθέος κρά-

τους· ποιο είναι το αντικείμενο της συζήτησης; Κάτι νέο, διακριτό ή μια ανασκούμπωση του παλιού;

Η ακροδεξιά ιδεολογία είναι βαθιά ριζωμένη στην ελληνική πολιτική ιστορία. Ένα μείζον τμήμα της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας εδράζεται σε ένα συμπαγές και συνεχές υπόβαθρο ολοκληρωτισμού και αυταρχισμού. Ας μην ξεχνάμε ότι μιλάμε για μια χώρα που καταγράφει τον τελευταίο αιώνα τις περισσότερες πολιτειακές εκτροπές σε σχέση με όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, με τις οποίες επιθυμεί να συγκρίνεται. Μια χώρα, όπου η επίκληση του «κινδύνου» λειτουργούσε ανέκαθεν ως πρόσχημα κατάλυσης του Συντάγματος και άρσης των εγγυήσεων προστασίας των ελευθεριών μας – με εμπροσθοφυλακή της κατάλυσης αυτής τα σώματα ασφαλείας και τον στρατό. Τα σαράντα πλέον χρόνια που μας χωρίζουν από τη Μεταπολίτευση δεν είναι αρκετά για να ξεχαστεί το ελληνικό παρακράτος μιας «καχεκτικής» δημοκρατίας, όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκε η ελληνική.¹

Στη σημερινή συγκυρία της γενικευμένης απαξίωσης του κοινοβουλευτισμού, της απαξίωσης του κομματικού φαινομένου ως κεντρικού μηχανισμού για την επίτευξη της συναίνεσης στα χρόνια της Μεταπολίτευσης, αλλά και της απαξίωσης της εν γένει θεσμικής λειτουργίας σε καθεστώς μετααποικιακής εξάρτησης από την τρόικα, διαπιστώνουμε δύο τάσεις: αφενός τη θεσμοθέτηση μιας ολόκληρης σειράς παράλληλων και αφανών δικτύων, που λειτουργούν ως αγωγοί πραγματικής μετάβασης της εξουσίας και των αποφάσεων² και, αφετέρου, την ενίσχυση του ρόλου του κρατικού μηχανισμού, υπό τη μορφή πρωτίστως της εκτελεστικής και δευτερευόντως της δικαστικής εξουσίας.

Δεν είναι υπερβολικό, υπό την έννοια αυτή, να διαγνώσει κανείς ότι η διαδικασία που βρίσκεται σήμερα σε εξέλιξη είναι η διαδικασία της μετάβασης του κράτους από τον ρόλο του εγγυητή της κοινωνικής ειρήνης στον ρόλο του επιτελάρχη της κοινωνικής σύγκρουσης, με χαρακτηριστικά όπως αυτά που ο Νίκος Πουλαντζάς προσδίδει στη *διαδικασία εκφασισμού*. Η ολίσθηση προς τον ιδεολογικό αυταρχισμό και την «πολιτική της πυγμής» έχει πλέον απο-

κτήσει ενδημικά χαρακτηριστικά στον τρόπο με τον οποίο το ελληνικό κράτος, υπό την παρούσα κυβέρνηση, διαχειρίζεται την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η χώρα. Το κράτος δυσκολεύεται όσο ποτέ τα τελευταία σαράντα χρόνια να αποσβέσει τους κοινωνικούς κραδασμούς, ενώ οι θεσμοί του δυσκολεύονται ακόμη περισσότερο να τιθασεύσουν τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Η πολιτική στην Ελλάδα των Μνημονίων δεν ασκείται σε αναζήτηση συναινέσεων. Οι όποιες πολιτικές και κοινωνικές συμφωνίες αποσπώνται υπό τη μορφή της φοβικής συγκατάβασης με την απειλή της χρεοκοπίας ή του κοινωνικού χάους να επικρέματα, ενώ πλέον οι παραδοσιακοί μηχανισμοί εκμείευσης κοινωνικού consensus ατροφούν σε βαθμό πρωτοφανή για τα δεδομένα χώρας της πάλαι ποτέ Δυτικής Ευρώπης.

Σε αυτό το περιβάλλον, η ελληνική ιστορική κληρονομιά, σε συνδυασμό με το παρόν βίωμα της χώρας, αφήνει τα ίχνη της πιο σημαντικής «ελληνικής ιδιαιτερότητας» σήμερα. Και αυτή δεν είναι καμία από εκείνες που αφελώς και επικινδύνως εκτοξεύονται στα διεθνή και ελληνικά μίντια τα τελευταία χρόνια. Η –σε τελευταία ανάλυση– «ελληνική ιδιαιτερότητα» δεν άλλη από την ιστορικά οικεία διαίρεση του ελληνικού πολιτικού σώματος: ο διχασμός. Από τη μια, η Αριστερά σε θέση αξιωματικής αντιπολίτευσης –μόνη στην Ευρώπη–, από την άλλη η ανάδυση των πιο τοξικών ιδεολογιών της Ακροδεξιάς που ενδημούν σε μείζον τμήμα του ελληνικού πολιτικού σώματος, αλλά και του ίδιου του κράτους.

Θα πρέπει λοιπόν να θυμόμαστε ότι οι μεγάλες πολιτικές διευθετήσεις στη χώρα τούτη δεν προήλθαν από συναινέσεις, αλλά από τη βία. Η ιστορική αυτή κληρονομιά υποτιμήθηκε εντελώς από αυτούς –τους επικίνδυνα αδαείς, ας μου επιτραπεί– που ανέλαβαν να αναμορφώσουν την Ελλάδα στις αρχές του 21ου αιώνα για να μην ξαναπαραγάγει χρέος. Δεν μπήκαν καν στον κόπο να δουν το «ιστορικό του ασθενούς», που βάλθηκαν τάχα να γιατρέψουν. Το ότι αυτοί που κυβερνούν την Ελλάδα έχουν πλέον εγκαταλείψει την προσπάθεια εύρεσης κοινωνικών συναινέσεων δεν πρέπει λοιπόν

να εκπλήσσει όσους έχουν κάποια επαφή με την ελληνική πολιτική ιστορία του 20ού αιώνα.

Η συντεταγμένη εξουσία στην Ελλάδα έχει αναπτύξει δυναμικά ειδύλλια με την Ακροδεξιά, τα οποία, παρά τη διακοπή τους, δείχνουν να αντέχουν στον χρόνο, όπως εξάλλου τεκμηριώνεται στις σελίδες που ακολουθούν. Ο στρατός, τα σώματα ασφαλείας, η δικαιοσύνη και η Εκκλησία υπήρξαν, στα χρόνια του Εμφυλίου και του μετεμφυλίου, οι «μεγάλοι κόμβοι του αντικομμουνισμού»,³ οι κατεξοχήν βραχιόνες ενός κράτους «εθνικού και ιδεολογικού», όπως το ελληνικό στη μείζονα διαδρομή του στον 20ό αιώνα. Στις δύσκολες μέρες που διανύουμε, κάποιοι θύλακες στο εσωτερικό αυτών των πολιτειακών μηχανισμών επιθυμούν να ανασυστήσουν το ειδύλλιο αυτό. Η μέχρι σήμερα ατιμωρησία της ναζιστικής βίας, είτε είναι προϊόν ανοχής λόγω συμπάθειας είτε απόστασης λόγω φόβου, είναι πραγματικά καινοφανής για τα ευρωπαϊκά δεδομένα και ανάβει πράσινο φως σε αυτή την αναθέρμανση που τροφοδοτεί η απόγνωση και η αγανάκτηση των Ελλήνων σήμερα. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι η απροσημάτιστη εκφορά μισαλλόδοξου λόγου από πολιτειακούς λειτουργούς, που σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες θα οδηγούσε σε ενεργοποίηση του Ποινικού Κώδικα, και το απόλυτο έλλειμμα λογοδοσίας είναι ένας ακόμη δίαυλος τροφοδότησης και ανατροφοδότησης του ναζισμού, σε έναν επικίνδυνο φαύλο κύκλο.

Κάποια πράγματα λοιπόν είναι απλά, και κάποια άλλα όχι. Απαιτείται πολιτική βούληση, απαιτούνται άμεσες επεμβάσεις και βραχυπρόθεσμες αλλαγές, αλλά αυτές δεν φτάνουν. Χρειάζονται και μακρόπνοες μετατοπίσεις στην πλεύση της χώρας. Όσο η Ελλάδα συνεχίζει στιγματισμένη τον κοινωνικά οδυνηρό δρόμο της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσής της, δεν μπορούμε να θεωρούμε ότι ξεμπερδέψαμε με τον κίνδυνο του εκφασισμού επειδή ξεκίνησε η ποινική δίωξη της Χρυσής Αυγής. Η ελληνική δημοκρατία εκφυλίζεται, μαζί με την εργασία που εξαρθώνεται και τον κοινωνικό ιστό που πλήττεται, σε μια κοινωνία που υποφέρει. Περισσότερο από τεκμήρια χαρτογράφησης της Ακροδεξιάς στο ελληνικό κρά-

τος, οι σελίδες που ακολουθούν ας διαβαστούν ως πειστήρια της επιτακτικής ανάγκης για μια διαφορετική στρατηγική προς την ανάταξη της χώρας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από τον Ηλία Νικολακόπουλο, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.

2. Νίκος Πουλαντζάς, *Φασισμός και δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμετώπιση στον φασισμό*, μτφρ. Χριστίνα Αγριαντώνη, Ολκός, Αθήνα 1975 (α' γαλλική έκδ.: 1970).

3. Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Δ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 23 κ.ε.

Ο ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ 20^ό ΑΙΩΝΑ

Δημήτρης Κουσουρής

Η αναζήτηση των ιστορικών προηγούμενων, των συνεχειών και των ασυνεχειών του φασιστικού φαινομένου στην Ελλάδα οφείλει καταρχάς να ξεπεράσει τις ανεπάρκειες μιας ερμηνείας βασισμένης σε ένα σχήμα «ελληνικής εξαίρεσης» κατά τη διαδικασία εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού των ευρωπαϊκών πολιτικών συστημάτων στον 20^ό αιώνα. Πρόκειται για ένα σχήμα που δοκιμάστηκε κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο και παρέμεινε ισχυρό μέχρι και τη δεκαετία του 1980. Καθώς, κατά τη διάρκεια της Χούντας, η φυγή πολλών Ελλήνων διανοουμένων, πρωτίστως προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τις ΗΠΑ, «διεθνοποίησε» το ελληνικό ζήτημα, διαφορετικές εκδοχές των θεωριών της εξάρτησης κυριάρχησαν στη νεοελληνική ιστοριογραφία, από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Στις περισσότερες αναλύσεις εκείνης της περιόδου, τα αίτια της ελληνικής κακοδαιμονίας εντοπίζονται σε μια ελληνική «δυσχρονία»: στην καθυστερημένη, δηλαδή, εδραίωση μορφών της νεωτερικής πολιτικής κουλτούρας και κρατικής συγκρότησης ή στη διατήρηση προνεωτερικών δομών σε μια μακρά πορεία εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού.¹

Αν και αυτή η γραμμή ερμηνείας υποχώρησε σταδιακά, στην εγχώρια επιστημονική παραγωγή, κατά τις δεκαετίες της οικονομικής ανάπτυξης και της πολιτικής σταθερότητας (1990-2010), ωστόσο επιβιώνει στη διεθνή συζήτηση – υπόρρητα τις περισσότερες φορές, λόγω της απουσίας της ελληνικής περίπτωσης από

συλλογικούς τόμους ή διεθνή συνέδρια που μελετούν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού των ευρωπαϊκών πολιτικών συστημάτων. Από το ξέσπασμα της ευρωπαϊκής κρίσης και μετά, διαφορετικές εκδοχές μιας τέτοιας οπτικής (επαν)εμφανίζονται δυναμικά, προκαλώντας συχνά αμηχανία και δημιουργώντας παρανοήσεις σε ό,τι αφορά τις σχέσεις τμημάτων του κρατικού μηχανισμού και των πολιτικοοικονομικών ελίτ με τη δραστηριότητα και την οργάνωση της ελληνικής Ακροδεξιάς.

Ας ξεκαθαρίσουμε λοιπόν, προκαταβολικά, πως η παρούσα αναδρομή στις συνέχειες και τις ασυνέχειες του φασιστικού φαινομένου στην Ελλάδα δεν εντάσσεται, επ' ουδενί, σε κάποια προσπάθεια αναγωγής των αιτιών της τρέχουσας ανόδου της Ακροδεξιάς στις «ανωμαλίες» του ελληνικού 20ού αιώνα. Μια ερμηνευτική γραμμή που αντιλαμβάνεται την Ελλάδα ως ψηφίδα της ευρωπαϊκής εμπειρίας του 20ού αιώνα μπορεί να κατανοήσει πληρέστερα την πρόσφατη ραγδαία άνοδο του νεοφασισμού στην Ελλάδα ως επιμέρους έκφανση μιας παγκόσμιας κρίσης και ως ευρωπαϊκό ζήτημα, στο πλαίσιο μιας διεθνούς συζήτησης. Η σημερινή πολιτική δυναμική της Ακροδεξιάς στην Ελλάδα αποτελεί συνισταμένη των ιδιαίτερων ιστορικών χαρακτηριστικών της ελληνικής περίπτωσης και των εξελίξεων της πιο πρόσφατης ευρωπαϊκής ιστορίας: της (επαν)εμφάνισης νεοφασιστικών ρευμάτων στις ευρωπαϊκές χώρες μετά την κρίση της δεκαετίας του 1970, της αμφισβήτησης και αποδυνάμωσης του αντιφασισμού ως κυρίαρχης ιδεολογίας νομιμοποίησης των ευρωπαϊκών δημοκρατιών μετά την πτώση του Τείχους, καθώς και της διεθνούς οικονομικής κρίσης που ξέσπασε μετά το 2008.² Από αυτή τη σκοπιά, το κοντινότερο ανάλογο της νεοαζιτιστικής Χρυσής Αυγής μπορεί να εντοπιστεί στην περίπτωση του ουγγρικού Jobbik, που πολλαπλασίασε την πολιτική του επιρροή αφότου η Ουγγαρία ετέθη υπό την «προστασία» του ΔΝΤ, το 2008.³

Οι τρεις μείζονες δικτατορίες, οι δύο εμφύλιοι και οι έξι διακρατικοί πόλεμοι που σημάδεψαν την πολιτική και συνταγματική ζωή της χώρας στον «σύντομο 20ό αιώνα» αποτυπώνουν κοινωνι-

κές και πολιτικές αντιθέσεις οι οποίες συγκλόνισαν ολόκληρη την ήπειρο. Οι αντιθέσεις αυτές οδηγήθηκαν στον παροξυσμό ιδιαίτερα στα εθνικά κράτη τα οποία συγκροτήθηκαν στον γεωγραφικό χώρο όπου, λιγότερο από έναν αιώνα πριν, δέσποζαν η Γερμανική, η Αυστροουγγρική, η Ρωσική και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο χώρος της Βαλκανικής κατά την ύστερη οθωμανική και τη μεταοθωμανική περίοδο μας προσφέρει ένα πανόραμα των εθνοτικών, εθνικών, πολιτικών και ταξικών αντιθέσεων, που συνέθεσαν τη μακρά και επίπονη διαδικασία μετάβασης από τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες στην Ευρώπη των εθνών-κρατών. Μας προσφέρει, ταυτόχρονα, ένα περιφερειακό σημείο παρατήρησης των αλληπάλληλων μεταμορφώσεων του ανατολικού συνόρου της ηπείρου, στην ευρύτερη περιοχή που απλώνεται από τη Βαλτική έως τον Εύξεινο Πόντο και από εκεί στην ανατολική Μεσόγειο.⁴

Η ίδια η γεωγραφική θέση της χώρας, λοιπόν, συνέδεσε ευθύς εξ αρχής τον ελληνικό εθνικισμό με αυτό το σύνορο.⁵ Όπως θα δούμε παρακάτω, οι τρεις σημαντικές στιγμές του «φασιστικού» φαινομένου στην Ελλάδα συνδέονται με τις τρεις μείζονες κρίσεις που σημάδεψαν τη διαδικασία διαμόρφωσης του συνόρου αυτού. Οι δύο πρώτες συνδέονται με τη δεκαετία του 1910 και τη δεκαετία του 1940, την αρχή και το τέλος ενός δεύτερου Τριακονταετούς Πολέμου (1914-1945): της γενικευμένης κρίσης (πολιτικής και πολιτισμικής) και σύγκρουσης που σηματοδότησε το τέλος των δομών και των ελίτ του Παλαιού Καθεστώτος στην Ευρώπη.⁶ Για την Ελλάδα, ο πόλεμος αυτός άρχισε λίγο νωρίτερα, με τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913 και τελείωσε λίγο αργότερα, με τον Εμφύλιο Πόλεμο του 1944-1949. Η τρίτη «στιγμή» του (νεο)φασισμού στη σύγχρονη Ελλάδα συνδέεται με την κρίση της δεκαετίας του 1970 και τις επιπτώσεις της στα πολιτικά συστήματα των ευρωπαϊκών κρατών.

Θεωρώ αναγκαίο να διευκρινίσω, στο σημείο αυτό, πως τούτη η ιστορική αναδρομή δεν ακολουθεί το νήμα της *δικτατορίας*, των θεσμικών δηλαδή εκτροπών από τη συνταγματική νομιμότητα, αλλά του *φασισμού* ως μαζικού πολιτικού ρεύματος ή κινήματος. Και οι

τρεις στιγμές ανάδυσης φασιστικών κινημάτων που διακρίνουμε στην Ελλάδα, όπως και η σημερινή, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με συγκυρίες διεθνούς οικονομικής ή/και πολιτικής κρίσης και ανάγκης επανακαθορισμού της θέσης της Ελλάδας στον διεθνή της περίγυρο από τη μία, αναδιαπραγμάτευσης των πολιτικών-κοινωνικών ιεραρχιών και σχέσεων εξουσίας στο εσωτερικό της χώρας, από την άλλη.

Η χρήση της έννοιας του «φασισμού» δεν γίνεται λοιπόν, εδώ, με τη στενή οπτική της σύγκλισης ή της απόκλισης από το ιταλικό ή το γερμανικό «μοντέλο», αλλά στη βάση μιας πολυπρισματικής, πληθυντικής προσέγγισης του φασιστικού φαινομένου ως συγκεκριμένης ιστορικής έκφρασης της δυναμικής της αντεπανάστασης στη νεότερη Ευρώπη.⁷ Το παρόν κείμενο επικεντρώνεται στις πρακτικές διασφάλισης της «συνέχειας του κράτους» σε συγκυρίες πολιτειακής μετάβασης, ανιχνεύοντας τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης σε μια εξ ορισμού ανισόμετρη διαδικασία ανάπτυξης και διάδοσης των καπιταλιστικών σχέσεων και των κοινοβουλευτικών πολιτικών συστημάτων.

Τέλος, προκρίνουμε έναν ορισμό του φασισμού κοντινό με εκείνον που προτείνει η κλασική μαρξιστική ανάλυση του εθνικοσοσιαλισμού από τον Φραντς Νόμαν (Franz Neumann). Σύμφωνα με αυτήν, ο φασισμός δεν αποτελεί ολοκληρωτική παραμόρφωση του νεωτερικού κράτους δικαίου, αλλά μια άρνησή του, μια κατάσταση γενικευμένης ανομίας και μια μορφή κυριαρχίας. Στην κατάσταση αυτή, οι κυρίαρχες τάξεις επιχειρούν να ελέγξουν τον πληθυσμό απευθείας, χωρίς τη μεσολάβηση των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους, είτε διαμέσου της κατάλυσης της κοινοβουλευτικής νομιμότητας είτε/και με την υπαγωγή των ορθολογικών διαδικασιών ελέγχου σε παράλληλους μηχανισμούς πολιτικού καταναγκασμού.⁸ Για την ιστορική εμπειρία του ελληνικού 20ού αιώνα, όπου η υπέρβαση-παράβαση των συνταγματικών κανόνων κατοχυρώθηκε πολύ γρήγορα ως επαγγελματικό *habitus* των κρατικών ελίτ, αυτή η οπτική μάς βοηθάει να εντοπίσουμε τους βασικούς κόμβους γύρω από τους οποίους αρθρώνεται η ιστορική

σχέση φασιστικών κινημάτων και κράτους. Τέλος, μας επιτρέπει να διακρίνουμε τις διαδικασίες που γέννησαν και τους μηχανισμούς που διασφάλισαν τη συνέχεια πυρήνων ενός παράλληλου, ακροδεξιού «βαθέος κράτους» στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού.

Προκρίνουμε τον όρο «βαθύ κράτος» αντί του ευρέως διαδομένου στην ελληνική συζήτηση «παρακράτος», που αναφέρεται κυρίως στους μηχανισμούς αστυνόμευσης και καταστολής οι οποίοι συγκροτήθηκαν στη μετεμφυλιακή περίοδο. Και χρησιμοποιούμε αυτό τον όρο, που προέρχεται από τη σχετική τουρκική συζήτηση (*derin devlet*), γιατί μας επιτρέπει να συλλάβουμε καλύτερα την *ιστορικότητα* αυτών των μηχανισμών, τις σχέσεις συνέχειας ανάμεσα στο μεσοπολεμικό και το μετεμφυλιακό κράτος, καθώς και την επιβίωση μηχανισμών του τελευταίου στη μεταδικτατορική περίοδο, μέχρι και τις μέρες μας. Ταυτόχρονα, λόγω της ολοένα και πιο εκτεταμένης χρήσης του και για άλλες εθνικές περιπτώσεις, ο όρος «βαθύ κράτος» μας βοηθά να αντιληφθούμε και τη διεθνική διάσταση των μηχανισμών ενός «παράλληλου κράτους που λειτουργεί με τους δικούς του κανόνες, εν κρυπτώ και με τρόπους οι οποίοι μπορούν κάλλιστα να θεωρηθούν αντισυνταγματικοί», όπως σχολίαζε πρόσφατα ο Τζων Τίρμαν (*John Tirman*), με αφορμή τους χειρισμούς της κυβέρνησης των ΗΠΑ σχετικά με την υπόθεση Σνόουντεν.⁹

Ως αναλυτικό εργαλείο, η έννοια του «βαθέος κράτους» μας βοηθάει να αποφύγουμε τις συνήθεις απλουστεύσεις στις οποίες υποπίπτει συχνά η συζήτηση γύρω από τον χαρακτήρα και τα όρια της *σχετικής αυτονομίας* των μηχανισμών του κράτους. Επιχειρώντας κανείς μια ιστορική επισκόπηση της συγκρότησης, της δομής και της λειτουργίας των ακροδεξιών μηχανισμών στο εσωτερικό ενός έθνους-κράτους, διατρέχει δύο βασικούς κινδύνους. Ο πρώτος είναι να πέσει στην παγίδα ενός αναγωγισμού, παρουσιάζοντας τους ακροδεξιούς-φασιστικούς μηχανισμούς και θύλακες που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό του κράτους ως ενεργούμενα ξένων δυνάμεων ή των κεφαλαιούχων που τις στήριξαν και τις χρησιμοποίη-

ησαν κατά καιρούς. Ο δεύτερος κίνδυνος είναι να πέσει στην παγίδα μιας «ιστορικής συνωμοσιολογίας», θεωρώντας τους αντικοινοβουλευτικούς-αντιδημοκρατικούς θύλακες ως επιβιώσεις δομών του Παλαιού Καθεστώτος ή σαν πανίσχυρους μηχανισμούς που κινούν τα νήματα από το παρασκήνιο και καταλαμβάνουν τη σκηνή της Ιστορίας όποτε θελήσουν. Στον αντίποδα τέτοιων απλουστευτικών οπτικών, η έννοια του «βαθέος κράτους» μας βοηθάει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη αυτών των μηχανισμών σε συνάρτηση με τις διαφορετικές φάσεις συγκρότησης του σύγχρονου νεοελληνικού κράτους και τη διαπλοκή αυτής της διαδικασίας τόσο με τις εσωτερικές κοινωνικές αντιθέσεις όσο και τις διεθνείς εξελίξεις. Όπως θα δούμε παρακάτω, σε πρώτη φάση, από τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913 μέχρι το τέλος του Εμφυλίου, η συγκρότηση των μηχανισμών του βαθέος κράτους στην Ελλάδα ακολουθεί την κοινωνική μηχανική της κατάκτησης του βορείου τμήματος της χώρας από το κράτος που είχε συγκροτηθεί και εδραιωθεί στο νότιο τμήμα, κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Εν συνεχεία, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, οι αντιδημοκρατικοί, αντικομμουνιστικοί, «μοναρχοφασιστικοί» μηχανισμοί, που συγκροτήθηκαν την προηγούμενη περίοδο, ενσωματώθηκαν εν πολλοίς στο μεταπολεμικό κράτος, εδραίωσαν τη θέση τους ως μηχανισμοί επιβολής μιας στρατηγικής της έντασης και ως τμήμα ενός ένοπλου μυστικού βραχίονα του ΝΑΤΟ, για την αποτροπή της επέκτασης των κομμουνιστικών καθεστώτων προς δυσμάς.

Πρωτοφασισμός: το κίνημα των Επιστράτων, 1916-1920

Η διαδικασία διαμόρφωσης του σύγχρονου ελληνικού κράτους ολοκληρώνεται ουσιαστικά μέσα από τη συμμετοχή του σε τέσσερις πολεμικές αναμετρήσεις τη δεκαετία 1912-1922, κατά την οποία διεκδίκησε την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Στο τέλος αυτής της δεκαετίας το ελληνικό κράτος είχε διπλασιαστεί σχεδόν σε έκταση και πληθυσμό. Ταυτόχρονα, ωστόσο, είχε ηττηθεί ορι-

στικά η προσδοκία να ενσωματώσει όλα τα εδάφη στα οποία ζούσαν ελληνικοί πληθυσμοί και να διαδεχθεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ηγεμονική περιφερειακή δύναμη. Το νέο έθνος-κράτος διαμορφώθηκε, λοιπόν, μέσα από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), τη συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο στο πλευρό της Αντάντ (1917-1918) και τον Μικρασιατικό Πόλεμο (1919-1922). Ο κρίκος που συνδέει αυτά τα επεισόδια ήταν ο Εθνικός Δικασμός (1914-1916), μια μορφή εμφύλιας σύγκρουσης που ξέσπασε γύρω από το ζήτημα της συμμετοχής ή μη της χώρας στον Μεγάλο Πόλεμο. Οι δύο πόλοι εξουσίας που συγκρούστηκαν ήταν η νόμιμη και πιστή στον βασιλιά κυβέρνηση της Αθήνας, υπέρμαχος της ουδετερότητας, και μια προσωρινή πολιτικοστρατιωτική κυβέρνηση του κινήματος της Εθνικής Αμύνης υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο με έδρα τη Θεσσαλονίκη, που διεκδικούσε την είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Η ταυτόχρονη γερμανοβουλγαρική εισβολή στη Μακεδονία και Θράκη, η γαλλική κατοχή στη Δυτική Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη έκαναν από την αρχή τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα υπόθεση ενός «διεθνούς εμφυλίου πολέμου», που γενικευόταν, αγκαλιάζοντας ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο. Σε εκείνη τη συγκυρία το βασιλικό στρατόπεδο, αξιοποιώντας τους πολιτικούς μηχανισμούς και το στελεχικό δυναμικό του στρατού, συγκροτεί το κίνημα των Επιστράτων, που αποτελεί και την πρώτη μορφή μαζικής πολιτικής οργάνωσης στη σύγχρονη νεοελληνική ιστορία. Όπως έχει υποστηρίξει ο Γιώργος Μαυρογορδάτος,¹⁰ το κίνημα των Επιστράτων και ο Εθνικός Δικασμός είναι φαινόμενα σύμφυτα με τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους στη δεκαετία 1910-1920. Άφησαν το βαρύ χνάρι τους στον ελληνικό 20ό αιώνα, εγκαινιάζοντας τις άμεσες, ανοιχτές επεμβάσεις του παλατιού, του στρατού και ξένων υπηρεσιών στην πολιτική ζωή της χώρας για μια μακρά περίοδο που διήρκεσε μέχρι το 1974.¹¹

Λίγο μετά το διάταγμα γενικής αποστράτευσης, το καλοκαίρι του 1916, στις συνθήκες πολιτικής πόλωσης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της στρατιωτικής επέμβασης της Αντάντ υπέρ του

βενιζελικού στρατοπέδου, συγκροτήθηκαν «σύλλογοι εφέδρων», με πρωτοβουλία μοναρχικών αξιωματικών και υπό την ηγεσία του –μετέπειτα δικτάτορα– Ιωάννη Μεταξά. Οι σύλλογοι αυτοί ενοποιήθηκαν σε έναν οργανισμό με τη γενική ονομασία Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων. Σύμφωνα με τις κατηγορίες που διατύπωσαν εξ αρχής οι αντίπαλοί του, το κίνημα των Επιστράτων ήταν προϊόν συντονισμένης συνωμοτικής δράσης μερίδας μοναρχικών αξιωματικών. Ωστόσο, μολονότι οι μοναρχικοί αξιωματικοί είχαν όντως ηγετικό ρόλο στη συγκρότηση των Επιστράτων, αυτό δεν αρκεί για να ερμηνεύσει την πρωτοφανή μαζικότητά τους. Σύμφωνα με διάφορες εκτιμήσεις, τα μέλη τους κυμάνθηκαν μεταξύ 100.000 και 150.000 – αριθμός τεράστιος, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός πως πρόκειται αποκλειστικά για άρρενες, σε μια χώρα με πληθυσμό 4,5 εκατομμυρίων.

Το κίνημα των Επιστράτων παρουσιάζει χαρακτηριστικά παρόμοια με τα άλλα πρωτοφασιστικά κινήματα που εμφανίζονται στην Ευρώπη κατά την τελευταία φάση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Σε ό,τι αφορά τη μορφή συγκρότησής τους, οι πολιτικοί σύλλογοι των Επιστράτων αποτέλεσαν ενώσεις παλαιών πολεμιστών που διαπνέονταν από εθνικιστικές, ακόμα και εθνοφυλετικές ιδέες, όπως αργότερα οι ιταλοί *ex-combattenti* και τα γερμανικά *Freikorps*. Επίσης, πήραν τον χαρακτήρα ένοπλης πολιτοφυλακής (*milice*) που ασκεί συστηματική τρομοκρατία έναντι των πολιτικών της αντιπάλων, όπως οι παραστρατιωτικές οργανώσεις *Stahlhelm* στη Γερμανία και *Heimwehr* στην Αυστρία. Με βάση τα παραπάνω, η ανάπτυξη του κινήματος το 1916 αποτελεί μάλλον μια πρόδρομη εκδοχή αντίστοιχων ευρωπαϊκών πρωτοφασιστικών κινήματων.

Σε ό,τι αφορά την κοινωνική τους σύνθεση, οι σύνδεσμοι των Επιστράτων εξέφρασαν την κοινωνική και πολιτική συμμαχία μιας μερίδας μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών ενάντια στην «οχλοκρατία» και την εμπορική αστική τάξη. Η κοινωνική βάση του κινήματος ήταν κυρίως μικροαστικά στρώματα στις πόλεις και μικροκτηματίες στην ύπαιθρο: στην πρωτεύουσα, η ανάπτυξη των Επιστράτων συμπίπτει χρονικά με τη συγκρότηση του Πανελληνίου Συνδέσμου

Συντεχνιών και Εργατικών Σωματείων (έμποροι, μικροκαταστηματάρχες, κουρείς, καφεπώληδες, ζαχαροπλάστες κλπ.). Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Συντεχνιών ανέπτυξε, σε ένα βαθμό, παράλληλη δράση και οι δυο σύνδεσμοι λειτούργησαν σαν συγκοινωνούντα δοχεία. Γεωγραφικά, οι Επιστράτοι εντοπίζονταν στην Παλαιά Ελλάδα, και συγκροτήθηκαν υπό την ηγεσία παλαιών στρατιωτικών και πολιτικών παραγόντων του καθεστώτος. Αυτός ο σχετικό διαταξικός χαρακτήρας της συμμαχίας, με κορμό τη μικρή ιδιοκτησία, για την υπεράσπιση των σχέσεων παραγωγής, εντάσσει αναμφίβολα το κίνημα των Επιστράτων στην ιστορική γενεαλογία του φασισμού.

Ο ρόλος των Επιστράτων δεν περιορίστηκε στην προπαγάνδα και τη βίαιη δράση κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού – με πιο γνωστό επεισόδιο τα Νοεμβριανά, ένα κύμα βίαιων επιθέσεων εναντίον των βενιζελικών, τον Νοέμβριο του 1916. Η δραστηριότητά τους συνεχίστηκε και την επόμενη περίοδο. Μετά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο ιδρύθηκαν Λαϊκοί Πολιτικοί Σύλλογοι, με πυρήνα μέλη και στελέχη των Επιστράτων, που επικαιροποίησαν το ιδεολογικό τους οπλοστάσιο, αντλώντας από τα ιδεολογικά αποθέματα του μοναρχισμού, του αντικοινοβουλευτισμού και του φυλετισμού (ενάντια σε εθνοτικές-εθνικές μειονότητες και Μικρασιάτες πρόσφυγες). Κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1919-1922, τα μέλη και τα στελέχη αυτών των συλλόγων εντάχθηκαν, τα περισσότερα, στην οργανωτική δομή του Λαϊκού Κόμματος, ενώ ορισμένα αποκατέστησαν επαφές με το βενιζελικό στρατόπεδο. Σχολιάζοντας την πλούσια δράση υπονόμησης των κοινοβουλευτικών θεσμών και τρομοκράτησης των πολιτικών τους αντιπάλων που ανέπτυξαν εκείνη την περίοδο, ορισμένοι μελετητές έχουν κάνει λόγο για μια ελληνική εκδοχή *squadristi*, με επιδίωξη τη δημιουργία ενός γηγενούς φασιστικού καθεστώτος – επιδίωξη που παρέμεινε ωστόσο «ανολοκλήρωτη», λόγω εξωτερικών παραγόντων που αναχαίτισαν την άνοδό του.¹²

Φασισμός: οι διάσπαρτες οργανώσεις του Μεσοπολέμου

Οι «στενές» ερμηνείες του φασισμού, στηριγμένες αποκλειστικά στην ιταλική και τη γερμανική εμπειρία, έχουν περιορισμένη αναλυτική αξία: ο γερμανικός και ο ιταλικός φασισμός υπήρξαν συγκεκριμένες εθνικές εκφράσεις και θεσμικές αποκρυσταλλώσεις ευρύτερων πολιτικοϊδεολογικών συγκρούσεων στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Πρόκειται για εκφάνσεις εκείνου που οι μελετητές έχουν ονομάσει «κουλτούρα του πολέμου» ή διαδικασία «εξαγρίωσης-εξαχρείωσης» (brutalization) των πολιτικών ηθών.¹³ Και οι δύο εκφράστηκαν με τις κάθε είδους πολιτοφυλακές που απέσπασαν de facto από τα κράτη το μονοπώλιο της έννομης βίας, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο: με τις «άγριες απεργίες» και τις ένοπλες καταλήψεις παραγωγικών μονάδων, τις πολιτικές δολοφονίες, την παραβίαση των αρχών του κοινοβουλευτισμού και των βασικών αρχών του κράτους δικαίου, ακόμα και σε συνθήκες «κοινοβουλευτικής ομαλότητας», ή με μορφές σκληρής καταστολής του εσωτερικού εχθρού από τις διωκτικές και δικαστικές αρχές.

Σύμφωνα με την οπτική του Άρνο Μάγιερ (Arno Mayer), ο θάνατος του Παλαιού Καθεστώτος κράτησε παραπάνω από έναν αιώνα μετά την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης. Οδήγησε στη γενικευμένη πολιτική κρίση της Ευρώπης που ξέσπασε το 1914, έναν επιθανάτιο ρόγχο που διήρκεσε τρεις δεκαετίες, με πολλές δεκάδες εκατομμύρια θύματα. Η Ελλάδα παρέχει μια θέαση πολλαπλώς διαφωτιστική για τις αντιθέσεις που συγκλόνισαν τη γηραιά ήπειρο απ' άκρη σε άκρη: Ο διπλασιασμός της επικράτειας με τις Νέες Χώρες να κληροδοτούν την πολυεθνική παράδοση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέτεινε τις προϋπάρχουσες συγκρούσεις. Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923 όχι μόνο δεν τις έλυσε, αλλά και πρόσθεσε μια σειρά νέων αντιθέσεων, ανάμεσα στο περίπου ενάμισι εκατομμύριο ελληνορθόδοξους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη χώρα και τους γηγενείς πληθυσμούς, ελληνορθόδοξους στην πλειοψηφία τους αλλά και ρουμανόφωνους ή σλαβόφω-

νους χριστιανούς, τουρκόφωνους ή αλβανόφωνους μουσουλμάνους κ.λπ.

Στον αστικό πολιτικό κόσμο της Ελλάδας του Μεσοπολέμου, οι φασιστικές ιδέες βρήκαν απήχηση τόσο στο βενιζελικό όσο και στο μοναρχικό στρατόπεδο. Αυτός είναι και ο κυριότερος λόγος που, παρά την ένταση της κοινωνικής έντασης και της ταξικής αντιπαράθεσης, το αστικό πολιτικό σύστημα αποδείχτηκε ικανό να απορροφή τις απόπειρες αυτοτελούς συγκρότησης φασιστικού κινήματος.

Το κοινωνικό υλικό των Επιστράτων παρέμενε διαθέσιμο και ενεργό τα επόμενα χρόνια, αν και σε δεύτερο πλάνο. Την ήττα στον Μικρασιατικό Πόλεμο του 1919-1922, ακολούθησαν η έξωση του βασιλιά και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας από τους βενιζελικούς. Το δυναμικό των ενόπλων πολιτοφυλακών των Επιστράτων συνέχισε να δραστηριοποιείται τοπικά, με τη μορφή μεμονωμένων ομάδων και παραγόντων που προσέφεραν τις υπηρεσίες ή/και την «τεχνογνωσία» τους, αρχικά σε τοπικούς πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος, εργοστασιάρχες και μεγαλοκτηματίες, και σταδιακά, ολοένα και περισσότερο, στους εκπροσώπους του κράτους που ελεγχόταν πλέον από την αντιμοναρχική παράταξη. Έχοντας εξασφαλίσει από επιείκεια και ασυλία εκ μέρους των διοικητικών και δικαστικών αρχών μέχρι και την ενεργό συνεργασία της χωροφυλακής και της αστυνομίας, οι διάφορες παραστρατιωτικές ομάδες συνέχισαν να δραστηριοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 με ποικίλα προσωπεία και αποστολές: παρέχοντας «προστασία» σε ισχυρούς οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες, ως μονάδες εκφοβισμού μειονοτικών πληθυσμών στην ύπαιθρο ή, όποτε χρειάστηκε, για την καταστολή απεργιακών κινητοποιήσεων και αγροτικών εξεγέρσεων.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η ανυπαρξία ενός καθαυτό φασιστικού πολιτικού κόμματος στην Ελλάδα διευκόλυνε τη δημιουργία ενός ιδεολογικού κράματος, που δανειζόταν επιλεκτικά στοιχεία τόσο από τα διεθνή ρεύματα όσο και από τις εγχώριες παραδόσεις. Έτσι, η γοητεία που ασκούσε το ιταλικό παράδειγμα

σε πολλούς παράγοντες, τόσο της μοναρχικής όσο και της βενιζελικής παράταξης, συναντήθηκε με τις πρόσφατες αντικοινοβουλευτικές-αντιδημοκρατικές κληρονομίες του Εθνικού Διχασμού, τις διάφορες εκδοχές επιθετικού εθνικισμού και ρατσισμού απέναντι στις εθνοτικές μειονότητες, τον αντισημιτισμό (ιδιαίτερα εκεί που υπήρχε ισχυρή εβραϊκή παρουσία), τις αντικομμουνιστικές και αντεργατικές πρακτικές των οικονομικών και πολιτικών ελίτ.

Παράλληλα, η βραχύβια δικτατορία του στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου, το 1925-1926, και η συγκρότηση μιας πραιτωριανής φρουράς, των Δημοκρατικών Ταγμάτων, αποτέλεσαν κρίσιμο κόμβο για τη στενότερη και πιο οργανική σύνδεση των ολιγομελών ενόπλων ή ημιενόπλων ομάδων κρούσης με τους κρατικούς μηχανισμούς και τις πολιτικές ελίτ της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας.¹⁴

Διάσπαρτες και κατά κανόνα ανεπαρκώς σχεδιασμένες, οι περισσότερες απόπειρες αυτοτελούς συγκρότησης φασιστικών συνδέσμων και οργανώσεων δεν είχαν αξιοσημείωτα αποτελέσματα.¹⁵ Η μοναδική σοβαρή εξαίρεση εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη, την πόλη με την πολυπληθέστερη και την πιο δραστήρια εβραϊκή κοινότητα. Η Εθνική Ένωση Ελλάς (ΕΕΕ) ιδρύεται το 1927, αλλά λαμβάνει μαζικό και δυναμικό χαρακτήρα λίγα χρόνια αργότερα, καθώς αρχικά δεν είχε δείξει δυνατότητες μαζικοποίησης αισθητά διαφορετικές από τις άλλες φασιστικές ομάδες. Ωστόσο, στην περίοδο της διεθνούς οικονομικής κρίσης, στο πλαίσιο της οποίας η τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου κήρυξε χρεοκοπία, η ΕΕΕ εξελίχθηκε σε μαζική οργάνωση: το 1932 είχε περί τα 10.000 μέλη. Κατά το σύντομο διάστημα της μαζικής της ανάπτυξης, η ιδεολογική ταυτότητα της ΕΕΕ ήταν ένα μείγμα παραδοσιακού λαϊκού (völkisch) εθνικισμού, θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, αντικοινοβουλευτισμού, αντικομμουνισμού και αντισημιτισμού. Με αυτή την έννοια, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του εκλεκτικισμού και του πολυσυλλεκτισμού των φασιστικών κινημάτων, που αντλούν από προϋπάρχοντα πολιτισμικά αποθέματα και από συχνά ασύμβατες –φαινομενικά τουλάχιστον– ιδεολογικές παραδόσεις. Η καινοτομία της ΕΕΕ, ωστόσο, ήταν ότι υιοθέτησε το οπλοστάσιο της διεθνούς προ-

παγάνδας περί «εβραιομπολσεβικισμού», συνδέοντας τις εγχώριες αντιπληβειακές και αντικομμουνιστικές παραδόσεις με την τρομοκρατική δράση έναντι των Ελλήνων Εβραίων.

Μετά το 1931 η οργάνωση επέκτεινε τη δράση της και στην ύπαιθρο της ελληνικής Μακεδονίας, παρακολουθώντας την αναζωπύρωση των εθνοτικών εντάσεων σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και συναντώντας τις πολιτικές και πολεμικές παραδόσεις του ελληνικού εθνικισμού, που είχαν αναπτυχθεί στο γύρισμα του αιώνα, στα χρόνια του λεγόμενου Μακεδονικού Αγώνα.¹⁶ Αυτός ο συνδυασμός της *συνέχειας* με προϋπάρχοντα ιδεολογικά ρεύματα και της *τομής*, την οποία εισήγαγε η μίμηση των διαδηλώσεων και των δημοσίων τελετών που επιτελούσαν άλλες οργανώσεις του ευρωπαϊκού φασισμού, σκιαγραφεί και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της οργάνωσης. Οι «τριεψιλίτες» χρησιμοποίησαν βέβαια και τα δικά τους «ελληνικά» εμβλήματα, όπως ο δικέφαλος αετός, ο οποίος, απηχώντας τον ελληνικό αλυτρωτισμό της Μεγάλης Ιδέας,¹⁷ συμβόλιζε την ιδέα της αναβίωσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, μιμήθηκαν μορφές δράσης (όπως τη συγκρότηση σε φάλαγγες, τη μαζική απεύθυνση με την οργάνωση τοπικών επιτροπών αλληλοβοήθειας) και δανείστηκαν άφθονα στοιχεία από το συμβολικό ρεπερτόριο άλλων ευρωπαϊκών φασιστικών κομμάτων: για παράδειγμα, τα καλύβδινα κράνη από τη *Stahlhelm* (οι τριεψιλίτες ήταν γνωστοί και ως «χαλυβδόκρανοι») ή την Πορεία στη Ρώμη από τους Ιταλούς φασίστες, την οποία επιχείρησαν να μιμηθούν με μια δική τους αντίστοιχη «πορεία στην Αθήνα», τον Ιούνιο του 1933.

Η ΕΕΕ αποτέλεσε την κατεξοχήν φασιστική οργάνωση του ελληνικού Μεσοπολέμου. Με βάση τα στοιχεία που διαθέτουμε, η επιρροή της απεικονίζει τον τυπικά «διαταξικό» χαρακτήρα των φασιστικών ρευμάτων του Μεσοπολέμου, καθώς και τη λογική της υπεράσπισης των παραδοσιακών αξιών και των σχέσεων ιδιοκτησίας. Στην ημιαγροτική Ελλάδα του 1920-1930, οι οικονομικοί παράγοντες που χρηματοδότησαν ή/και στελέχωσαν την ΕΕΕ, στη φάση της μαζικοποίησής της, δεν ήταν τόσο μεγαλοβιομήχανοι ή μεγαλοκτηματίες, αλλά τοπικοί επιχειρηματίες, έμποροι και αντι-

δραστικοί αστοί (δικηγόροι, γιατροί κλπ.). Το έδαφος ήταν πιο πρόσφορο εκεί που οι κοινωνικές και πολιτικές ιεραρχίες ήταν ακόμα πολύ ρευστές, δηλαδή στις Νέες Χώρες, όπου διάφοροι εκπρόσωποι του ελληνορθόδοξου στοιχείου επιχειρούσαν να αποκτήσουν ηγεμονική θέση διαμέσου της διαπλοκής τους με τον υπό διαμόρφωση ακόμα κρατικό μηχανισμό. Αυτή η διαδικασία είναι εύγλωττη για το πώς στη φασιστική ιδεολογία και πρακτική συναντιούνται οι επιδιώξεις των οικονομικά ισχυρών με εκείνες πληβειακών κομματιών, τόσο των γηγενών όσο και των προσφύγων, οι οποίοι μέσα από τη σύνταξή τους με το εθνικιστικό στρατόπεδο επεδίωκαν την καλύτερη ενσωμάτωσή τους στο νέο κράτος.

Η σταδιακή διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους σε δύο φάσεις, όπου –αντίστροφα με ό,τι συνέβη στην Ιταλία, μισό αιώνα νωρίτερα– ο Βορράς «κατακτάται» σταδιακά από τον Νότο, κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, περιγράφει τη θεμελιώδη «διφυΐα» του νεοελληνικού σχηματισμού. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας δείχνει πώς συγκροτήθηκε ένα «βαθύ κράτος» με έδρα τις παγιωμένες ιεραρχίες και μηχανισμούς εξουσίας της Παλαιάς Ελλάδας, το οποίο αποτέλεσε τον πυρήνα για τη συγκρότηση του κρατικού μηχανισμού στις αδιαμόρφωτες, ακόμα και ρευστές, κοινωνικές ισορροπίες των περιοχών που είχαν μόλις ενσωματωθεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η μαζική ανάπτυξη της ΕΕΕ ευνοήθηκε λοιπόν από τη ρευστότητα των πολιτικών ταυτοτήτων και των κοινωνικών συμμαχιών στον Βορρά, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί σύμπτωμα της οικονομικής κρίσης και του σοβαρού κλονισμού του πολιτικού συστήματος στην περίοδο της κρίσης. Απολαμβάνοντας την εύνοια ισχυρών οικονομικών και πολιτικών παραγόντων και πολύ συχνά χαιρόντας ασυλίας εκ μέρους των δικαστών και της αστυνομίας, ανάμεσα στα έτη 1932-1934 η ΕΕΕ συγκρότησε ομάδες κρούσης στις εργατικές γειτονιές της Αθήνας και του Πειραιά, και συγκρούστηκε συχνά στον δρόμο, αν και όχι πάντα με επιτυχία, με τους κομμουνιστές.¹⁸

Τα πρώτα χρόνια μετά τη θέσπιση της ειδικής αντικομμουνιστικής νομοθεσίας για τη δίωξη όσων επεδίωκαν ή προπαγάνδιζαν

την ανατροπή του «ισχύοντος κοινωνικού καθεστώτος», οι «καλυβδόκρανοι» λειτούργησαν συχνά ως επικουρική δύναμη των σωμάτων ασφαλείας, και ιδίως της χωροφυλακής, ενάντια σε εργατικές απεργίες και κινητοποιήσεις. Ωστόσο, η μαζική φάση της οργάνωσης ανακόπηκε λίγα χρόνια αργότερα, όταν, μετά τις διαδοχικές εκλογικές τους νίκες, το 1932-1933, οι μοναρχικές ελίτ ανέλαβαν να σταθεροποιήσουν το καθεστώς με τη βοήθεια του στρατού πρώτα, επαναφέροντας εν συνεχεία τη βασιλεία με το αμφισβητούμενο δημοψήφισμα του 1935 και εγκαθιδρύοντας στο τέλος δικτατορία, τον Αύγουστο του 1936. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας παλινόρθωσης της μοναρχίας, πολλά μέλη και στελέχη της ΕΕΕ απορροφώνται γρήγορα στις υπηρεσίες ασφαλείας του καθεστώτος και τους μηχανισμούς των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων (Λαϊκοί και Φιλελεύθεροι).

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η σύντομη διαδρομή της ΕΕΕ αποτέλεσε μια απόπειρα μερίδας των μοναρχικών και εθνικιστικών δυνάμεων να φασιστικοποιήσουν το καθεστώς σε μια φάση σήψης του κοινοβουλευτισμού, κατά τα πρότυπα της ρουμανικής Σιδηράς Φρουράς, με την οποία η ΕΕΕ διατηρούσε εξάλλου σχέσεις αδελφής οργάνωσης. Αυτή η προσπάθεια υποσκελίστηκε εν τέλει από μια «μοναρχοφασιστική» δικτατορία που παρουσίαζε περισσότερες ομοιότητες με καθεστώτα όπως εκείνα του Σαλαζάρ στην Πορτογαλία, του Ντόλφους στην Αυστρία ή του Χόρτνυ στην Ουγγαρία.¹⁹ Η ΕΕΕ επιτάχυνε τη σήψη του αστικού πολιτικού συστήματος, όταν όμως το αστικό μπλοκ ανασυντάχθηκε υπό την ηγεσία και την προστασία του στρατού, η πολιτική της επιρροή αναχαιτίστηκε.²⁰ Οι δυνάμεις της εντάχθηκαν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, στους εκτεταμένους μηχανισμούς διοίκησης, καταστολής και επιτήρησης του καθεστώτος που, από τον Μάρτιο του 1935 και εντεύθεν, επιδίδονταν με ολοένα και μεγαλύτερη ένταση στην παραβίαση των συνταγματικών κανόνων.²¹

*Πόλεμος, κοινωνική επανάσταση και αντεπανάσταση
του «βαθέος κράτους»*

Η στρατιωτική ήττα της Ελλάδας απέναντι στο γερμανικό Blitzkrieg, τον Απρίλιο του 1941, μετά τον εξάμηνο πόλεμο κατά της Ιταλίας, άφησε τη χώρα με διαλυμένες υποδομές. Η πρώτη κατοχική κυβέρνηση, που αποτελούνταν από έναν βασικό κορμό ανωτέρων αξιωματικών του στρατού και συγκροτήθηκε με συγκατάθεση των γερμανικών αρχών,²² αντιμετώπισε εξαρχικές τεράστιες δυσχέρειες, οι οποίες πήγαιναν τόσο από το έλλειμμα πολιτικής νομιμοποίησής της όσο και από την αδυναμία της να ανασυγκροτήσει αποτελεσματικά τις διοικητικές και φορολογικές λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού.

Ανάμεσα στους πρώτους που θέλησαν να παράσχουν χείρα βοηθείας στους κατακτητές ήταν οι γερμανόφιλοι και ιταλόφιλοι ιδεολογικοί και πολιτικοί συνοδοιπόροι του φασισμού. Απαγορευμένα, όπως και όλα τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, η ΕΕΕ αναβιώνει ως καθαρόαιμη εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση τους πρώτους μήνες της Κατοχής. Η πρωτοβουλία ανήκε μεν σε έναν πυρήνα παλαιών στελεχών από τη Θεσσαλονίκη, όμως η οργάνωση επανιδρύθηκε στην Αθήνα, όπου απολάμβανε της υποστήριξης των γερμανικών αρχών Κατοχής και στελεχών της πρώτης δωσιλογικής κυβέρνησης. Μαζί με οργανώσεις όπως η Ελληνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωση (ΕΣΠΟ), η Οργάνωση Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδος (ΟΕΔΕ), το Εθνικό και Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΕΣΚΕ), η ΕΕΕ αποτέλεσε κατά τη διάρκεια της Κατοχής σκέλος του σκληρού πυρήνα του δωσιλογισμού, που τροφοδότησε τις δυνάμεις του Άξονα με κάθε λογής συνεργάτες και «συνδέσμους». Οι τρεις αυτές μείζονες φασιστικές οργανώσεις συνιστούν κομμάτι ενός ευρύτερου νεφελώματος εθνικιστικών ομάδων, που είτε συνεργάστηκαν απευθείας με τον κατακτητή είτε αποτέλεσαν συνιστώσες μιας «γκρίζας» αντικομμουνιστικής ζώνης, η οποία απαρτιζόταν τόσο από φιλοσυμμαχικές όσο και από φιλοαξονικές δυνάμεις. Από τα τέλη του 1943, καθώς

πλησίαζε η Απελευθέρωση και το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας τέθηκε στην ημερήσια διάταξη, οι οργανώσεις αυτές άρχισαν να συγκλίνουν μεταξύ τους, να εξοπλίζονται από τις δυνάμεις Κατοχής ή και να συνεργάζονται ανοικτά μαζί τους, ενάντια στην «κομμουνιστική απειλή».

Ο θανατηφόρος λιμός του χειμώνα του 1941-1942 είχε επιταχύνει την απονομιμοποίηση του κατοχικού καθεστώτος και την ανατροπή των κοινωνικών ιεραρχιών,²³ δημιουργώντας τους όρους μιας πραγματικής κοινωνικής επανάστασης. Αυτή η εξέλιξη σηματοδότησε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής εμπειρίας του πολέμου – με μοναδική συγκρίσιμη αναλογία τη γειτονική Γιουγκοσλαβία.²⁴ Το 1942 σηματοδεύτηκε από μαζικές κινητοποιήσεις των εργαζόμενων στις πόλεις και την εξέγερση-αυτονόμηση εκτεταμένων παραγωγικών περιοχών της υπαίθρου από τον έλεγχο των κατακτητών και του κράτους της Αθήνας. Μέχρι τα μέσα του 1943, ανάμεσα σε μια πληθώρα αντιστασιακών δικτύων, ομάδων και οργανώσεων, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) είχε εξελιχθεί σε αδιαφιλονίκητο ηγέτη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Διέθετε οργανώσεις σε όλη τη χώρα, που αριθμούσαν εκατοντάδες χιλιάδες μέλη, και έναν αντάρτικο στρατό 40.000 μαχητών που προστάτευε τις αυτονομημένες ζώνες της ορεινής χώρας. Έτσι, μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, το καλοκαίρι του 1943, το ΕΑΜ βρέθηκε να ελέγχει περί το 40% της επικράτειας, στις οποίες και οργάνωσε ένα σύστημα λαϊκής αυτοδιοίκησης. Το τέλος του πολέμου και η ήττα του Άξονα άρχισαν πλέον να γίνονται ορατά σε όλους, ενώ το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας την επαύριο τέθηκε επιτακτικά στην Ελλάδα, όπως και στις υπόλοιπες υπό κατοχή χώρες.

Η δεύτερη περίοδος της Κατοχής (1943-1944) χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του τρίτου και πιο μαζικού φασιστικού ρεύματος στη νεοελληνική ιστορία. Το ρεύμα αυτό συγκροτήθηκε με κορμό τα Τάγματα Ασφαλείας (30.000-40.000 ένοπλοι στη νότια Ελλάδα, 10.000-20.000 στη βόρεια) και τις λογής λογής κατά τόπους αντικομμουνιστικές οργανώσεις, οι οποίες μετά τον πόλεμο αποτέλε-

σαν κομμάτι του πυρήνα του κυρίαρχου μπλοκ εξουσίας: του μπλοκ της «εθνικοφροσύνης». Σε εκείνη την κρίσιμη στροφή, όχι μόνο φιλομοναρχικοί αλλά και αντιμοναρχικοί αρχίζουν να συγκλίνουν στη λογική της υπεράσπισης του «κοινωνικού καθεστώτος», των κυρίαρχων σχέσεων ιδιοκτησίας. Τα Τάγματα Ασφαλείας, παρότι τελικά, όπως γνωρίζουμε, ελέγχθηκαν από τους βασιλόφρονες, συγκροτήθηκαν σε πρώτη φάση και από βενιζελικούς αξιωματικούς, απότακτους του κινήματος του 1935.

Η διαδικασία συγκρότησης του αντικομμουνιστικού μπλοκ τα έτη 1943-1944 μπορεί να περιγραφεί ως μια «αντεπανάσταση του βαθέος κράτους». Η αντίληψη πως «το κράτος δεν ψοφά», όπως είχε εύγλωττα ειπωθεί κατά τις συνταγματικές εκτροπές της δεκαετίας του 1930, οι οποίες οδήγησαν στην κατάλυση του κοινοβουλευτισμού,²⁵ μια λογική δηλαδή υπεράσπισης της συνέχειας του κράτους, αποτέλεσε τη συγκολλητική ουσία για μια σειρά κρατικών λειτουργιών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων, φιλοξονικές και φιλοσυμμαχικές αντικομμουνιστικές οργανώσεις που συγκρότησαν κοινό μέτωπο απέναντι στον κίνδυνο της «αναρχίας» ή μιας «μπολσεβίκικης» επανάστασης. Οι διαφορετικές οργανώσεις λειτουργούσαν πλέον ως συγκοινωνούντα δοχεία, ενώ το κέντρο συντονισμού τους είχε μεταφερθεί στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού, στα Τάγματα Ασφαλείας, την αστυνομία ή τη χωροφυλακή. Τα τελευταία δύο χρόνια της Κατοχής, διάφορα μέλη και στελέχη των ναζιστικών οργανώσεων ανέλαβαν ενεργό ρόλο στη διαδικασία σύμπτυξης και ώσμωσης των διαφορετικών συνιστωσών του αντικομμουνισμού ενάντια στην εαμική επανάσταση. Η υπηρεσία που αποτυπώνει, με τον πιο ανάγλυφο τρόπο, τον εναγκαλισμό του ακροδεξιού δωσιλογισμού από το κράτος είναι η Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους, η οποία είχε συγκροτηθεί πριν από τον πόλεμο για τη δίωξη των κομμουνιστών. Το 1944 είχε συγκροτήσει, μόνο για την περιοχή της πρωτεύουσας, ένα δίκτυο 1.500 πληροφοριοδοτών και πρακτόρων, πολλοί από τους οποίους ανήκαν ταυτόχρονα σε μία ή περισσότερες αντικομμουνιστικές ομάδες και οργανώσεις.

Όσο πλησίαζε η Απελευθέρωση, μια πλατιά «γκρίζα ζώνη» οργανώσεων, όπως ο «προδοτικός ΕΔΕΣ» της Αθήνας και η «Χ», σε επαφή με την εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου, διευκόλυναν πολλούς πρώην αξιωματούχους του δωσιλογικού καθεστώτος, καθώς και μέλη των σωμάτων ασφαλείας, να χριστούν «résistants de la dernière heure». ²⁶ Η κοινωνικοπολιτική συμμαχία που συγκροτήθηκε από μέλη των προπολεμικών ελίτ, οικονομικούς συνεργάτες και ένοπλα τάγματα υπό γερμανική διοίκηση συνιστούσε ένα μειοψηφικό μεν, αλλά ευρύ κοινωνικό μπλοκ. ²⁷ Στο μεταξύ, και όσο πλησίαζε η ώρα της αποχώρησης των δυνάμεων Κατοχής, οι ετερόκλητες επιδιώξεις του αστικού αντικομμουνιστικού στρατοπέδου συνέκλιναν σε μία κοινή συνισταμένη: τη «στρατηγική της έντασης» απέναντι στον κοινό εσωτερικό εχθρό, στρατηγική που επρόκειτο να σημαδέψει ανεξίτηλα τον χαρακτήρα του μεταπολεμικού ελληνικού καθεστώτος. Σε αυτή την περίοδο, η ώσμωση των διαφορετικών δυνάμεων του αστικού στρατοπέδου επιταχύνεται ραγδαία: με την αποκατάσταση και τον διορισμό, από την εξόριστη κυβέρνηση, πρώην συνεργατών των δυνάμεων Κατοχής σε θέσεις-κλειδιά, με τον μαζικό εξοπλισμό, μέσω της οργάνωσης Χ, όλων των αντικομμουνιστικών ομάδων για την «ασφάλεια» της Αθήνας απέναντι στον κίνδυνο ενός «κομμουνιστικού πραξικοπήματος» ή, σε πιο γκροτέσκο κλίμα, με το ράψιμο νέων στολών και τη μετονομασία, εν μια νυκτί, του Τάγματος Ασφαλείας Κορίνθου σε τάγμα της αντικομμουνιστικής αντιστασιακής οργάνωσης ΕΔΕΣ.

Στη σύντομη περίοδο της μεσοβασιλείας της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, με τη συμμετοχή του ΕΑΜ, υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, από τον Οκτώβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944, το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο οργάνωσε τις εσωτερικές του συμμαχίες και διασφάλισε τα εξωτερικά στηρίγματα που θα του επέτρεπαν να συγκρουστεί μετωπικά με το ΕΑΜ. Η «Μάχη της Αθήνας», τον Δεκέμβριο του 1944, στην οποία βρέθηκαν αντιμέτωπα στρατεύματα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και ένοπλα τάγματα Ελλήνων εθνικιστών-αντικομμουνιστών από τη μία πλευρά, και οι δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ από την άλλη ήταν η πρώτη ανοικτή σύγ-

κρουση ανάμεσα στις δυνάμεις της αντιφασιστικής συμμαχίας, προτού καλά καλά τελειώσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η ήττα του ΕΑΜ και η συνακόλουθη έξωσή του από την κυβέρνηση έθεσε τους όρους για την ανασυγκρότηση του ελληνικού κράτους. Η πενταετία 1945-1949, περίοδος ενός αρχικά κεκαλυμμένου και στη συνέχεια ανοικτού εμφυλίου πολέμου, αποτελεί τον κρίσιμο κρίκο στη διαδικασία συγκρότησης της μεταπολεμικής Ελληνικής Δημοκρατίας. Και, ταυτόχρονα, τον κρίσιμο κρίκο για τη συγκρότηση των μηχανισμών του «παρακράτους», «βαθέος» ή «παράλληλου» κράτους, οι οποίοι, σε συνθήκες ενός διεθνούς εμφυλίου πολέμου, επιχείρησαν και κατάφεραν να κρατήσουν στην Ελλάδα στο δυτικό-καπιταλιστικό στρατόπεδο του Ψυχρού Πολέμου.

Νεοφασισμός I: Εθνικοφροσύνη, παρακράτος και βαθύ κράτος

*Πέθανες – κι έγινες και συ: ο καλός,
Ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.
Τριάντα έξι στέφανα σε συνοδέψανε, τρεις λόγοι αντιπροέδρων,
Εφτά ψηφίσματα για τις υπέροχες υπηρεσίες που προσέφερες.*

*Α, ρε Λαυρέντη, εγώ που μόνο το 'ξερα τι κάθαρμα ήσουν,
Τι κάλπικος παράς, μια ολόκληρη ζωή μέσα στο ψέμα
Κοιμού εν ειρήνη δε θα 'ρθώ την ησυχία σου να ταραξώ.
[...]*

*Κοιμού εν ειρήνη. Ως ήσουν πάντα στη ζωή: ο καλός,
Ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.*

Δε θα 'σαι ο πρώτος ούτε da κι ο τελευταίος.

Μανόλης Αναγνωστάκης, «Επιτύμβιον»²⁸

Μετά τον πόλεμο, όπως και σε άλλες χώρες, η συνεργασία με τον κατακτητή αποτέλεσε μια μνήμη άβολη, που έμελλε σταδιακά να περιοριστεί, να συγκαλυφθεί και να παραδοθεί στη λήθη. Όπως και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, η ποινική δίωξη του δωσι-

λογισμού υπάκουσε και στην Ελλάδα στη λογική της διασφάλισης της συνέχειας του κράτους. Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίστηκε από έντονη δραστηριότητα των ειδικών δικαστηρίων, αρκετές καταδικαστικές αποφάσεις και δραστικές διοικητικές εκκαθαρίσεις. Ακολούθησε ένα κύμα απαλλαγών, οι διώξεις σταδιακά ατόνησαν και τελικά οδηγηθήκαμε στην αμνήστευση για τις υποθέσεις που εκκρεμούσαν ακόμη, στις αρχές της δεκαετίας του 1950.²⁹

Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει, ωστόσο, δύο βασικές ιδιαιτερότητες. Πρώτον, σε ό,τι αφορά την κοινωνική βάση του δωσιλογισμού, λίγο μετά την Απελευθέρωση, μετά τη «Μάχη της Αθήνας», τον Δεκέμβρη του 1944, οι ένοπλοι συνεργάτες ενσωματώθηκαν πολύ γρήγορα στον κρατικό μηχανισμό: στη χωροφυλακή, τον στρατό αλλά και σε επικουρικές παραστρατιωτικές ομάδες που σε πρώτη φάση εξαπέλυσαν ένα εκτεταμένο κύμα «λευκής τρομοκρατίας» με εκατοντάδες θύματα, διαμορφώνοντας έτσι μια διάταξη εμφυλίου πολέμου στην ελληνική κοινωνία. Ενός πολέμου που τελείωσε το 1949 – και μόλις το 1974 ως προς τις ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές του επιπτώσεις, όταν με την πτώση της δικτατορίας καταργήθηκε και το λεγόμενο «παρασύναγμα», ένα σύνολο ειδικών νόμων που διαμόρφωνε ένα αυταρχικό καθεστώς μαζικών κι εξοντωτικών πολιτικών διώξεων για την κομμουνιστική Αριστερά.³⁰ Η δεύτερη ιδιαιτερότητα συνίσταται στην πρώιμη υιοθέτηση του αντικομμουνισμού ως επίσημης κρατικής ιδεολογίας, από τις αρχές κιόλας του 1945. Στα χρόνια που ακολούθησαν, αυτό διευκόλυνε και επιτάχυνε την απαλλαγή των προπολεμικών ελίτ από τις κατηγορίες και την επανενσωμάτωσή τους στο πολιτικό σύστημα.

Το παρελθόν του δωσιλογισμού καλύφθηκε από αλλεπάλληλα στρώματα ιδεολογικών παραμορφώσεων και σιωπών, επιστρέφοντας ωστόσο περιοδικά, στην Ελλάδα, όπως και στις άλλες χώρες που γνώρισαν μακροχρόνια Κατοχή, «σαν ελνοοσία και σα χρόνιος πυρετός».³¹ Έχει χυθεί πολύ μελάνι και θα μπορούσαν να γραφτούν χιλιάδες σελίδες για το μεταπολεμικό ελληνικό «παρακράτος» που τράφηκε και αναπαρήχθη από το ειδικό καθεστώς εξαί-

ρησης, το οποίο δημιουργούσαν οι νόμοι του Εμφυλίου Πολέμου, θέτοντας εκτός νόμου το ΚΚΕ, καθώς και κάθε συλλογικότητα και δραστηριότητα που σχετιζόταν με αυτό. Πρόκειται για μια ιστορία που μένει ακόμα να γραφτεί, και ίσως είναι καταδικασμένη να παραμείνει ελλειπτική: οι μηχανισμοί που τη συναποτέλεσαν ανοίγουν ένα παράθυρο προς τα πολιτικά θρίλερ του Ψυχρού Πολέμου, με πολιτικούς, δημοσιογράφους, υπαλλήλους πρεσβειών, κρατικούς υπαλλήλους και πράκτορες μυστικών υπηρεσιών, κατασκόπους, πληροφοριοδότες κ.ο.κ. να δρουν σε όλα τα μήκη και πλάτη της ελληνικής κοινωνίας, μέχρι και τις πιο απομακρυσμένες γωνιές της χώρας.

Πολλές θεωρίες και πολλά σενάρια συνωμοσίας έχουν διατυπωθεί για τις δεκάδες «κρυφές» ιστορίες που είδαν κατά καιρούς το φως της ημέρας, ιδιαίτερα σε περιόδους πολιτικής κρίσης και αστάθειας. Λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη τους περιορισμούς του χώρου και τις ανάγκες ιστορικής κατανόησης, θα επικεντρωθούμε εδώ στη διαδρομή κάποιων από τους πλέον αντιπροσωπευτικούς παράγοντες και μηχανισμούς, που μας επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε ένα αδρό περίγραμμα του πλαισίου και του ιδιαίτερου πολιτικού χαρακτήρα της πρώτης μεταπολεμικής τριακονταετίας για την Ελλάδα.

Η δικαστική εκκαθάριση των δωσιλόγων δεν άργησε να υποταχθεί στη διαδικασία παλινόρθωσης της μοναρχίας και αποκατάστασης των προπολεμικών ελίτ. Πέρα από τα λίγα μέλη των κατοχικών κυβερνήσεων που δικάστηκαν στη μεγάλη «δίκη των δωσιλόγων», την άνοιξη του 1945, η συντριπτική πλειοψηφία των μελών των προπολεμικών ελίτ που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή ή επιδίωξαν ακραίες πολιτικές λύσεις απηλλάγησαν από τις κατηγορίες – τις περισσότερες φορές ήδη από την προδικασία, χωρίς δίκη. Αυτό δεν αφορούσε μονάχα όσους περιστασιακά ή ευκαιριακά συνεργάστηκαν ή συνδιαλλάχθηκαν με τους κατακτητές, αλλά και ορισμένες από τις πλέον κραυγαλέες περιπτώσεις, που δεν άργησαν να ενταχθούν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, στο μεταπολεμικό καθεστώς. Πολυάριθμες ήταν οι περιπτώσεις βιομη-

χάνων και μεγαλοεπιχειρηματιών που ξέφυγαν από την τσιμπίδα της δικαιοσύνης. Περιορίζομαι σε λίγες μόνο, ενδεικτικές περιπτώσεις σε ό,τι αφορά τις πολιτικές, στρατιωτικές και πνευματικές ελίτ: Ο πρώην δικτάτορας, στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος, που είχε προπαγανδίσει ανοιχτά φασιστικές και φιλοαξονικές θέσεις κατά την Κατοχή και είχε συμμετάσχει ενεργά στην οργάνωση των Ταγμάτων Ασφαλείας, απηλλάγη με βούλευμα το καλοκαίρι του 1945. Ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης, υπουργός των κατοχικών κυβερνήσεων, που είχε καταδικαστεί ερήμην σε θάνατο το 1945, επωφελήθηκε από μια μερική αμνηστία και, αφού επέστρεψε μετά από ολιγοετή «αυτοεξορία» στη Ρώμη, διεκδίκησε το αξίωμα του δημάρχου Θεσσαλονίκης στις εκλογές του 1954, λαμβάνοντας το 43,3% στον δεύτερο γύρο. Μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση ήταν ο Νικόλαος Λούβαρης, καθηγητής Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και υπουργός Παιδείας κατά την Κατοχή. Έπειτα από μια καταδίκη και σύντομη φυλάκισή του μετά τον πόλεμο, επέστρεψε στην προηγούμενη θέση του, ενώ έγινε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών το 1959.

Η αποκατάσταση των παλαιών ελίτ δεν αφήνει αμφιβολίες για την κρισιμότητα του ρόλου τους στη διασύνδεση του καθεστώτος με τους μηχανισμούς της διοίκησης, της αστυνομίας, του στρατού ή της Εκκλησίας. Η επαγγελματική και πολιτική σταδιοδρομία η οποία αποτυπώνει με τον πιο γλαφυρό τρόπο τόσο τις συνέχειες όσο και τις κομβικές μεταμορφώσεις που συντελέστηκαν στον σκληρό μοναρχικό-ακροδεξιό πυρήνα του μεταπολεμικού καθεστώτος είναι εκείνη του εισαγγελέα Κωνσταντίνου Κόλλια (1901-1998). Γαλουχημένος στον αντικομμουνισμό της Νομικής Σχολής και του δικαστικού σώματος των δεκαετιών του 1920 και του 1930, ο Κόλλιας, από τη θέση του αντιεισαγγελέα Εφετών, διετέλεσε κατά την Κατοχή μέλος της Επιτροπής Ασφαλείας Αττικής, ενός οργάνου δίωξης των «επικινδύνων κομμουνιστών» με βάση την ειδική νομοθεσία του Μεσοπολέμου. Αν και μετά την Απελευθέρωση βρέθηκε υπόδικος για δωσιλογισμό, σε αυτόν ανατέθηκε η οργάνωση του όγκου των δικογραφιών του Ειδικού Δικαστηρίου

Δωσιλόγων. Λίγους μήνες αργότερα, απηλλάγη με βούλευμα και μετ' επαίνων για τις υπηρεσίες του στην Κατοχή από ένα δικαστήριο που είχε οργανώσει ο ίδιος. Η επαγγελματική του εξέλιξη τα επόμενα χρόνια υπήρξε αλματώδης. Το 1946 προήχθη σε αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου και το 1952 σε εισαγγελέα του ανώτατου ακυρωτικού δικαστηρίου. Από αυτή τη θέση ο Κόλλιας εισήλθε στην πιο διάσημη φάση της εμπλοκής του στην πολιτική ζωή της χώρας λίγα χρόνια αργότερα, κατά την ταραγμένη δεκαετία του 1960.

Το πιο γνωστό επεισόδιο της δράσης του αποτυπώνεται στην ταινία «Ζ» του Κώστα Γαβρά, δραματική ανάπλαση της υπόθεσης της δολοφονίας Λαμπράκη στην Ελλάδα (Μάιος 1963). Πρόκειται για τη μορφή του ανώτατου δικαστικού που επιχειρεί να μπλοκάρει τη δικαστική έρευνα για την εμπλοκή πολιτικών και αστυνομικών παραγόντων στην υπόθεση της δολοφονίας ενός βουλευτή της Αριστεράς από παραστρατιωτικούς μπράβους.³² Γι' αυτή του τη δράση, η κεντρώα κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, που κέρδισε τις επόμενες εκλογές, τον απομάκρυνε προσωρινά από τη θέση του, αποκαταστάθηκε όμως και πάλι στο αξίωμά του, έπειτα από δύο προσφυγές του στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στον Άρειο Πάγο. Ο Κ. Κόλλιας διορίστηκε πρώτος πρωθυπουργός μετά το πραξικόπημα του Απριλίου του 1967. Παρέμεινε στη θέση αυτή κατά τη σύντομη μεταβατική περίοδο της συμβίωσης των συνταγματαρχών με τον βασιλιά Κωνσταντίνο Β', μέχρι τη διαφυγή του τελευταίου από τη χώρα, μετά το αποτυχημένο αντικίνημα τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους.

Η σταδιοδρομία του Κ. Κόλλια περιγράφει την πορεία στον ελληνικό μεταπόλεμο εκείνων των μηχανισμών που συγκροτήθηκαν την ταραγμένη δεκαεπενταετία 1935-1950, κατά την οποία την εκτελεστική εξουσία άσκησαν, μακριά από τον έλεγχο του Κοινοβουλίου, κυβερνήσεις που επιβλήθηκαν από αυτονομημένους πυρήνες εξουσίας στον στρατό, το Παλάτι ή τα σώματα ασφαλείας, σε έμμεση ή άμεση συνεργασία με ξένες δυνάμεις ή υπηρεσίες.³³ Αυτοί οι πυρήνες του «βαθέος κράτους», που παρέμειναν στη θέση τους

κατά τη φάση της πλήρους κατάρρευσης των διοικητικών, φοροεισπρακτικών, ιδεολογικών και ενόπλων μηχανισμών του επίσημου κράτους, δεν διασφάλισαν απλώς τη *συνέχεια του κράτους*: μαθημένοι καθώς ήταν να πολιτεύονται σε καιρούς πολιτικής αστάθειας μακριά από τους μηχανισμούς πολιτικού ελέγχου, κατάφεραν να οργανώσουν το ιδεολογικό πλαίσιο νομιμοποίησης του νέου καθεστώτος. Ο ρόλος της δικαστικής εξουσίας σε αυτή τη διαδικασία υπήρξε θεμελιώδης, όσον αφορά την πολιτική νομιμοποίηση που παρείχε αφειδώς στο καθεστώς, αλλά και για την οργάνωση των μηχανισμών ενσωμάτωσης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων στο κυρίαρχο μπλοκ εξουσίας.

Ένα εκτεταμένο «καθεστώς εξαίρεσης» επιβλήθηκε μέσα από ένα τεράστιο αστυνομικό κράτος παρακολούθησης, καταστολής, διώξεων και φυλακίσεων δεκάδων χιλιάδων πολιτικών κρατουμένων, σε όλη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Με βάση τα στοιχεία που δόθηκαν στη δημοσιότητα κατά τη συζήτηση στη Βουλή για την αναδιοργάνωση της Κρατικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ), τον Ιανουάριο του 1984, στα αρχεία της είχαν συσσωρευτεί 20-30 εκατομμύρια φάκελοι παρακολούθησης της πολιτικής δράσης των πολιτών. Αν και ο αριθμός αυτός έχει αμφισβητηθεί τόσο προς τα πάνω όσο και προς τα κάτω, σε κάθε περίπτωση είναι ενδεικτικός της πεποίθησης ότι υπήρξε ένας τεράστιος μηχανισμός επιτήρησης, που δεν αφορούσε μόνο τους πολίτες αριστερών πεποιθήσεων, αλλά ένα πολύ μεγαλύτερο σύνολο.³⁴ Επρόκειτο για ένα ολοκληρωτικό σύστημα πολιτικής ασφαλείας, που απλωνόταν στις καθημερινές σχέσεις των πολιτών με το κράτος, στην πόλη και την ύπαιθρο, καλύπτοντας μια πολύ μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων: από τον διορισμό στο δημόσιο (αλλά και γενικότερα την εξεύρεση απασχόλησης) μέχρι την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο, την εξεύρεση κρεβατιού σε νοσοκομείο ή την έκδοση διαβατηρίου. Για όλα αυτά ήταν απαραίτητο το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων», που βεβαίωνε πως ο ενδιαφερόμενος δεν ήταν «επικίνδυνος κομμουνιστής». Αυτός ο «κατασταλτικός κοινοβουλευτισμός» δημιούργησε μια ευρεία ζώνη *ανομίας* ή *ημιανομίας*, εντός

της οποίας ευδοκίμησαν και αναπαρήχθησαν οι παραστρατιωτικές και παρακρατικές οργανώσεις και συμμορίες που έλκυαν την καταγωγή τους από τα χρόνια της Κατοχής και τα αμέσως επόμενα. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτοί οι μηχανισμοί επώασθησαν στις παραστρατιωτικές μονάδες που συγκρότησε το κράτος από το 1947-1948 και μετά. Η δολοφονία Λαμπράκη έφερε στο φως τις συνέχειες και τις εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ αυτών ακριβώς των δυνάμεων: οι αυτουργοί ήταν μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων με προϋπηρεσία στα κατοχικά και εμφυλιακά τάγματα, ενώ διέθεταν ισχυρά στηρίγματα στα υψηλά κλιμάκια της αστυνομίας, του δικαστικού σώματος και στο Παλάτι.³⁵

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στη δόμηση του κυρίαρχου μεταπολεμικού μπλοκ εξουσίας αφορά τον ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων, ο ρόλος των οποίων αναβαθμίζεται κατακόρυφα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η κρίσιμη στροφή στη στάση της επίσημης Εκκλησίας συντελείται το 1945. Μετά τα Δεκεμβριανά και τον διορισμό του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού στη θέση του αντιβασιλέα, τον Δεκέμβριο του 1944, αρχίζει η εκκαθάριση της Εκκλησίας από φιλοεαμικούς ιερείς και ιεράρχες, καθώς στο εσωτερικό της υπερισχύει μια ακραία αντικομμουνιστική πτέρυγα.

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, η παραεκκλησιαστική οργάνωση Ζωή θα αναλάβει κεντρικό ρόλο διαφώτισης στη διεξαγωγή του αντικομμουνιστικού αγώνα. Με τη στήριξη του καθεστώτος, η Ζωή αναλαμβάνει τη συγκρότηση εκατοντάδων κατηχητικών σχολείων και, μέσα από τη δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου «θυγατρικών» οργανώσεων, στις αρχές της δεκαετίας του 1950 έχει μετατραπεί, από μια μικρή αδελφότητα μερικών δεκάδων μημένων, σε έναν τεράστιο μηχανισμό που αριθμούσε πάνω από 100.000 μέλη. Με αυτό τον τρόπο η Ζωή δεν μετατρέπεται απλώς σε όργανο παρέμβασης και ελέγχου της εκκλησιαστικής ιεραρχίας αλλά σε έναν πολιτικό και ιδεολογικό μηχανισμό με τεράστια επιρροή: τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 πολλά μέλη της ακραίας συντηρητικής πτέρυγας των μεταπολεμικών ελίτ (πανεπιστημιακοί,

πολιτικοί, δικαστικοί κ.ά.) θα δραστηριοποιηθούν μέσα από τις γραμμές της Ζωής ή του δικτύου των αδελφών οργανώσεων.

Αυτή η αναβάθμιση της επιρροής και του πολιτικού της ρόλου δεν άργησε να οξύνει τις εσωτερικές αντιθέσεις της οργάνωσης, που στις παραγμένες δεκαετίες του 1960 και του 1970 θα λειτουργήσει, στην πραγματικότητα, σαν μήτρα μιας σειράς άλλων παραεκκλησιαστικών δικτύων και οργανώσεων. Με τη διάσπασή της, το 1959-1960, ιδρύεται η πιο γνωστή από αυτές, ο Σωτήρ, μέλη του οποίου υπήρξαν, μεταξύ πολλών άλλων, και αξιωματικοί του στρατού με ηγετικό ρόλο στη δικτατορία των συνταγματαρχών – που επέλεξε, εξάλλου, ως ιδεολογική της προμετωπίδα το περίφημο «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών». Από τις μετέπειτα οργανώσεις, πιο γνωστή είναι η Χρυσοπηγή, που ιδρύθηκε στις παραμονές της πώσης της δικτατορίας (1973), και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας στα χρόνια της Μεταπολίτευσης.³⁶

Στον τριγωνικό σχηματισμό εξουσίας (Στρατός – Παλάτι – Δεξιά) της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, ο μηχανισμός που σφράγισε τον χαρακτήρα του καθεστώτος ήταν αναμφίβολα ο στρατός. Όχι μόνο χάρη στην πλούσια παράδοση ενεργού ανάμειξης στην πολιτική αλλά και επειδή, όντας ο μαζικότερος οργανωμένος στρατός της Ευρώπης στο τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, είχε αυξήσει κατακόρυφα το ειδικό του βάρος. Η μικρή ιστορία του Ιερού Δεσμού Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ), της μεγαλύτερης φιλοβασιλικής και αντικομμουνιστικής οργάνωσης στο εσωτερικό του στρατεύματος, περιγράφει εξαιρετικά διαφωτιστικά τις πρωτεϊκές μεταμορφώσεις των μηχανισμών του «παράλληλου» κράτους στον στρατό. Έχοντας τις ρίζες του στην καταστολή των αντιμοναρχικών κινημάτων στο εσωτερικό των ελληνικών στρατευμάτων της Μέσης Ανατολής, το 1943-1944, ο ΙΔΕΑ ήταν μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε από μοναρχικούς αξιωματικούς στην Αίγυπτο λίγο πριν από την Απελευθέρωση. Στη συνέχεια μετέφερε το κέντρο των επιχειρήσεών του στην Αθήνα, όπου συγκρότησε πυρήνες εν ενεργεία μεσαίων και ανώτερων αξιωματικών, με ρητό

στόχο την εγκαθίδρυση στρατιωτικής δικτατορίας. Η μυστική εταιρεία, για την οποία έγινε πολύς λόγος κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, έκανε τη δυναμική της εμφάνιση με μια ημιτελή απόπειρα πραξικοπήματος στα τέλη Μαΐου του 1951. Έπειτα από εκείνο το επεισόδιο, η οργάνωση έπαψε επισήμως να υπάρχει, ωστόσο οι ποικίλες μεταμορφώσεις και διακλαδώσεις της συνέχισαν να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στην πολιτική μέχρι και τη Χούντα.

Η πιο γνωστή από αυτές τις διακλαδώσεις ήταν το λεγόμενο Σχέδιο Περικλής, που επεξεργάστηκαν η ΚΥΠ, αρχηγοί των όπλων και ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, οι οποίοι με τη σειρά τους μύησαν σε αυτό αρκετούς μεσαίους αξιωματικούς. Το σχέδιο προέβλεπε την ενεργό επέμβαση του στρατού και της αστυνομίας, με πολιτικά και στρατιωτικά μέσα, για την αναχαίτιση της κομμουνιστικής επιρροής, ιδίως μετά την ανάδειξη της ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του 1958. Η ύπαρξή του αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της πολιτικής και κυβερνητικής κρίσης του 1965, μαζί με μια σειρά άλλες ιστορίες συνωμοσίας, δολοπλοκιών και ανελέητου ανταγωνισμού ανάμεσα σε «δημοκρατικούς» και ακραίους μοναρχικούς για τον έλεγχο του στρατού. Στην πραγματικότητα, κατά τη διετία πολιτικής αστάθειας που ακολούθησε την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου το καλοκαίρι του 1965, αυτοί οι μηχανισμοί ριζοσπαστικοποιήθηκαν και, με την έγκριση των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών, σχεδίασαν και πραγματοποίησαν τη συνταγματική εκτροπή του 1967.

Από την άλλη, η άμεση αποκατάσταση και αναγνώριση των μελών των Ταγμάτων Ασφαλείας και άλλων ομάδων που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή ως αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης υπογραμμίζει τις εσωτερικές συνέχειες της ακραίας αντιδραστικής-φασιστικής πτέρυγας των αξιωματικών με το παρελθόν και με τις πολιτικές παραδόσεις του δωσιλογισμού. Η διαδρομή τους ξεκινάει το 1946-1947, με την ίδρυση των Ταγμάτων Εθνοφυλακής Αμύνης (ΤΕΑ) και των Μονάδων Ασφαλείας Υπαίθρου (ΜΑΥ), παραστρατιωτικών ομάδων που θα αναλάμβαναν την υπεράσπιση της

«εθνικής ασφάλειας» σε περίπτωση έξωθεν επέμβασης ή εσωτερικής στάσης. Σε αυτές τις ομάδες, οι οποίες διοικούνταν και εκπαιδεύονταν από εν ενεργεία αξιωματικούς του στρατού, βρήκαν καταρχάς ασφαλές καταφύγιο οι παλαιοί συνεργάτες των ναζί, στρατολογώντας στη συνέχεια «εθνικόφρονες» πολίτες για την «καταπολέμηση του κομμουνισμού». Τα τάγματα αυτά συνέχισαν την τρομοκρατική αστυνομική τους δράση, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, και τις δεκαετίες μετά το τέλος του Εμφυλίου. Από αυτούς τους πυρήνες ξεπήδησαν πολλά από τα μέλη και τα στελέχη του γαλαξία των ακροδεξιών οργανώσεων που έκαναν την εμφάνισή τους προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950.

Σε όλη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, η μόνη ακροδεξιά οργάνωση που απέκτησε μια σχετική μαζικότητα ήταν η Χ, για λίγους μήνες, το 1945-1946. Η γρήγορη κάμψη της επιρροής της δείχνει πως η οργάνωση λειτούργησε, εκτός όλων των άλλων, και ως πρώτο προσωρινό όχημα ενσωμάτωσης στο καθεστώς για μια πλατιά μερίδα πρώην δωσιλόγων και μελών φασιστικών οργανώσεων που μέχρι τα τέλη της δεκαετίας εξασφάλισαν, με διάφορες μεθόδους, την ασυλία τους από τη δικαιοσύνη. Οι ακραίες εθνικιστικές και νεοφασιστικές οργανώσεις, ομάδες και όμιλοι που δραστηριοποιήθηκαν μετά το 1957-1958 δεν κατάφεραν με κανέναν τρόπο να αποκτήσουν μαζική, αυτοτελή πολιτική παρουσία – ίσως και δεν το επεδίωξαν. Υπήρξαν, κατά κανόνα, οργανώσεις-σφραγίδα, που δημιουργήθηκαν εν πολλοίς από τη στρατολόγηση μικροεγκληματιών του υποκόσμου και ανέλαβαν τις «βρόμικες δουλειές», με τις οποίες το επίσημο κράτος δεν ήθελε να λερώσει τα χέρια του. Αυτές οι οργανώσεις, που ενίοτε είχαν και προπαγανδιστική ή «διαφωτιστική» δράση, στήθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν κατά τη δεύτερη φάση του Σχεδίου Περικλής, μετά την αύξηση της πολιτικής επιρροής της Αριστεράς που αποτυπώθηκε στις εκλογές του 1958 και την άνοδο των κοινωνικών αγώνων τη δεκαετία που ακολούθησε.³⁷ Οι ακροδεξιές οργανώσεις εκείνης της περιόδου δεν παρέλειψαν να υπογραμμίσουν την ιδεολογική τους αναφορά και την πολιτική τους συνέχεια με τα φασιστικά ρεύματα της προηγού-

μενης περιόδου (όπως το Κόμμα της 4ης Αυγούστου του Κωνσταντίνου Πλεύρη, που ιδρύθηκε το 1965 με σαφείς αναφορές στο καθεστώς του Μεταξά), ενώ αρκετές διατηρούσαν απευθείας επαφές με οργανώσεις της νεοφασιστικής διεθνούς (όπως η Νέα Τάξις, που λειτούργησε ως ελληνικό παράρτημα της ιταλικής Ordine Nuovo).

Η ανοχή, αναγνώριση και στήριξη που εξασφάλισε γρήγορα η δικτατορία από τις ΗΠΑ φανερώνει τους ισχυρούς και μακροχρόνιους δεσμούς τους οποίους διατηρούσαν οι συνωμότες με τις αμερικανικές υπηρεσίες που δρούσαν στην Ευρώπη. Γνωρίζουμε σήμερα ότι μετά την επίσημη διάλυση του ΙΔΕΑ αρκετοί από τους μετέπειτα πρωτεργάτες της απριλιανής χούντας συμμετείχαν για πολλά χρόνια, στο πλαίσιο της ελληνονατοϊκής στρατιωτικής συνεργασίας, σε μυστικές οργανώσεις που αποτελούσαν παρακλάδια του διεθνούς παραστρατιωτικού δικτύου Stay-Behind. Το δίκτυο συγκροτήθηκε από το NATO και τη CIA, με στόχο την ανάληψη δράσης για την αντιμετώπιση πιθανής επίθεσης εκ μέρους του Συμφώνου της Βαρσοβίας ή της απόπειρας κατάληψης της εξουσίας από τα κομμουνιστικά κόμματα. Σε συνέχεια της λογικής και της εμπειρίας των συμμαχικών «μυστικών στρατών» του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που έδρασαν πίσω από τις γραμμές στην κατεχόμενη Ευρώπη,³⁸ η συγκρότηση αντίστοιχων σχεδίων και μηχανισμών υπό τον φόβο μιας σοβιετικής εισβολής αποτελούσε εύλογη πρόνοια. Ωστόσο, πέρα από την ανώτερη βαθμίδα, τους υψηλά ιστάμενους κυβερνητικούς αξιωματούχους, τα μέλη του στρατού και των μυστικών υπηρεσιών κάθε χώρας, του NATO, της CIA και της ΜΙ6, υπήρχε και ένα χαμηλότερο επίπεδο, που απαρτιζόταν από χαμηλόβαθμους αξιωματικούς ή και απλούς πολίτες. Αυτοί οι τοπικοί μηχανισμοί ενσωματώθηκαν και λειτούργησαν με διαφορετικούς τρόπους στα επιμέρους πολιτικά συστήματα ενώ, όπως συμβαίνει συχνά σε περιόδους πολιτικής αστάθειας, μετατράπηκαν, ιδιαίτερα από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά, σε μηχανισμούς πολιτικής βίας και τρομοκρατίας. Η αποκάλυψη της επιχείρησης Gladio στην Ιταλία, στις αρχές της δεκαετίας του 1990,

αποτέλεσε την αρχή για το ξετύλιγμα ενός νήματος που απλώνεται στις δεκαέξι χώρες της νατοϊκής συμμαχίας, αλλά και σε «ουδέτερες» ευρωπαϊκές χώρες (Αυστρία, Ελβετία, Σουηδία, Φινλανδία) που θεωρήθηκαν κλειδιά για την ανάσχεση (containment) της κομμουνιστικής απειλής.³⁹

Η γνώση μας γι' αυτούς τους μηχανισμούς έχει ακόμα τεράστια κενά και τυφλά σημεία, και θα χρειαστούμε πολύ χρόνο και ακόμα περισσότερες ερευνητικές προσπάθειες, προκειμένου να φωτιστούν. Πάντως, είναι σαφές πως οι διασυνδέσεις ανάμεσα σε κρατικούς θύλακες και παραστρατιωτικούς νεοφασιστικούς μηχανισμούς ήταν ενδημικό στοιχείο στη μεταπολεμική Ευρώπη,⁴⁰ σύμπτωμα και κληρονομιά του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι όροι ενός «διεθνούς εμφυλίου πολέμου»: μιας σύγκρουσης που στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου γινόταν αντιληπτή ως αναμέτρηση ανάμεσα στις φιλελεύθερες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες και του μπλοκ της «θεσμοθετημένης επανάστασης».⁴¹ Από τη σκοπιά αυτή, η συγκρότηση του ελληνικού κράτους και «παρακράτους» στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο περιγράφει *μία* εθνική περίπτωση, *μία* από τις διακλαδώσεις των μηχανισμών παράκαμψης ή/και υπονόμησης των θεσμών πολιτικού ελέγχου του κράτους δικαίου στο όνομα της «εθνικής ασφάλειας», που αναπτύχθηκαν και επιβίωσαν σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Νεοφασισμός II: Από τη Μεταπολίτευση έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

Η δικτατορία των συνταγματαρχών κατέρρευσε μέσα σε δυο βδομάδες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα ενάντια στη νόμιμη κυβέρνηση της Κύπρου και τη συνεπακόλουθη τουρκική εισβολή στο νησί, τον Ιούλιο του 1974. Χάνοντας τα διεθνή τους στηρίγματα αλλά και τον έλεγχο ενός στρατού κληρωτών σε καθεστώς γενικής επιστράτευσης για την οποία κανείς δεν είχε προετοιμαστεί, οι δικτάτορες παρέδωσαν την εξουσία σε πολιτική κυβέρνηση υπό τον

Κωνσταντίνο Καραμανλή. Η συνταγματική μετάβαση έγινε λοιπόν σε καθεστώς εκτάκτου ανάγκης από μια μεταβατική κυβέρνηση εθνικής ενότητας με δύο βασικά καθήκοντα. Πρώτον, να διαχειριστεί την ήττα στον πόλεμο της Κύπρου όπου, μετά τη δεύτερη τουρκική εισβολή στα μέσα Αυγούστου, εδραιώθηκε η κατοχή του βόρειου τμήματος του νησιού. Δεύτερον, να οδηγήσει τάχιιστα τη χώρα σε εκλογές και να οργανώσει δημοψήφισμα για το ζήτημα του πολιτεύματος.

Σε αυτές τις συνθήκες πολιτικής αστάθειας, τα περιθώρια να τιμωρηθούν όσοι κατέλυσαν το πολίτευμα, καθώς και εκείνοι που συνεργάστηκαν μαζί τους, ήταν στενά. Σε γενικές γραμμές, ακολουθήθηκε το μοντέλο μετάβασης που είχε δοκιμαστεί ήδη το 1944-1945. Η πρώτη κυβέρνηση Καραμανλή, καθώς κι εκείνη που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1974 διαμόρφωσαν, με την ψήφιση έκτακτων νόμων που τέθηκαν σε ισχύ με τη μορφή Συνταγματικών Πράξεων, ένα θεσμικό πλαίσιο για τη δίωξη της δικτατορίας, η εμβέλεια του οποίου έμελλε να αποδειχθεί εξαιρετικά περιορισμένη.⁴² Η πρώτη δίκη των πραξικοπηματιών ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1975, με δεκατέσσερις καταδίκες σε ισόβια και τρεις σε θάνατο (που μετατράπηκαν αμέσως σε ισόβια). Η άλλη όψη της ετυμηγορίας του δικαστηρίου ήταν ωστόσο το γεγονός ότι επικύρωνε το σκεπτικό μιας απόφασης του Αρείου Πάγου που είχε εκδοθεί λίγους μήνες νωρίτερα (2.7.1975), με βάση την οποία το αδίκημα της κατάλυσης της δημοκρατίας ήταν «στιγμιαίο» και όχι «διαρκές». Με τον ίδιο τρόπο που ο Άρειος Πάγος είχε περιορίσει τον αριθμό όσων παραπέμφθηκαν συνολικά στους 24 «πρωταίτους», αντί των συνολικά 104 μελών των κυβερνήσεων της επταετίας, το «στιγμιαίο» δημιουργούσε ένα δεδικασμένο που απέτρεπε τη δίωξη των συνεργατών της δικτατορίας, εντός ή εκτός του κρατικού μηχανισμού.

Αμέσως μετά ακολούθησε η «δίκη του Πολυτεχνείου», που αφορούσε την αιματηρή καταστολή της εξέγερσης του Νοέμβρη του 1973. Τον Δεκέμβριο του 1975 το δικαστήριο επέβαλε συμπληρωματικές ποινές στους ηγέτες της δικτατορίας και ποινές πο-

λυετούς κάθειρξης στους αξιωματικούς που οργάνωσαν και εκτέλεσαν το δολοφονικό σχέδιο. Ο μοναδικός μηχανισμός της δικτατορίας που διώχθηκε με κάποια συστηματικότητα, έπειτα από πρωτοβουλίες των θυμάτων, δημοκρατικών οργανώσεων και διεθνείς εκστρατείες οργανώσεων υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,⁴³ ήταν η στρατιωτική αστυνομία και το Ειδικό Ανακριτικό της Τμήμα (ΕΑΤ-ΕΣΑ). Ωστόσο, και εκεί η τιμωρία των ενόχων για δολοφονίες, βασανισμούς, βιασμούς και ακρωτηριασμούς χιλιάδων πολιτών υπήρξε παραπάνω από ημιτελής.

Η ΕΣΑ αποτελούσε έναν υποδειγματικό μηχανισμό του «βαθούς κράτους». Συγκροτημένη το 1951, ενόψει της εισόδου της χώρας στο ΝΑΤΟ, λειτούργησε ως επίλεκτο σώμα του πιο σκληρού αντικομμουνιστικού πυρήνα των αξιωματικών του στρατού, σε συνεργασία με την ΚΥΠ. Μετά το πραξικόπημα του 1967, ο Γ. Παπαδόπουλος διόρισε διοικητή της υπηρεσίας τον Δημήτριο Ιωαννίδη, ο οποίος τη μετέτρεψε σε βασικό μοχλό πολιτικού ελέγχου, ενισχύοντας, με τη στρατολόγηση σκληροπυρηνικών αντικομμουνιστών και εγκληματικών στοιχείων, το Ειδικό Ανακριτικό της Τμήμα (ΕΑΤ-ΕΣΑ). Μέχρι το τέλος της δικτατορίας, η ΕΣΑ (που προφέρεται όμοια με το SA στα γερμανικά) είχε μετατραπεί σταδιακά σε μια πανίσχυρη παραστρατιωτική οργάνωση, με πολλές χιλιάδες μέλη, πληροφοριοδότες, βασανιστές κ.λπ. Ωστόσο, οι ενδιαφερόμενοι φρόντισαν να καταστρέψουν ή να εξαφανίσουν έγκαιρα το μεγαλύτερο κομμάτι των αρχείων της.

Στις τρεις «δίκες των βασανιστών», που διεξήχθησαν από ειδικά στρατοδικεία το 1975-1976, λίγο περισσότεροι από είκοσι βασανιστές καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης, ενώ αρκετοί αθωώθηκαν ελλείψει επαρκών στοιχείων. Αυτές οι καταδίκες, που θεωρήθηκαν εξαιρετικά επεικείς και προκάλεσαν αντιδράσεις στην ελληνική και τη διεθνή κοινή γνώμη, αποτέλεσαν προανάκρουσμα για την έκβαση εκατοντάδων άλλων ανάλογων διώξεων, που είχαν ασκηθεί κατόπιν μηνύσεων από τα ίδια τα θύματα.

Από θεσμικής απόψεως, αυτή η διαδικασία πολιτειακής μετάβασης έμοιαζε με εκείνη που είχε δοκιμαστεί μετά την Κατοχή,

όχι μόνο ως προς τη μορφή της έκτακτης νομοθεσίας που εφάρμοσε, αλλά και ως προς τα υποκείμενά της, δηλαδή τους μηχανισμούς εξουσίας που ανέλαβαν να τη διεκπεραιώσουν, την εξέλιξη και τα αποτελέσματά τους.

Ως προς τα υποκείμενα, είχαμε και στις δύο περιπτώσεις μια εκκαθάριση του κράτους η οποία ενορχηστρώθηκε από τον στενό κύκλο εκείνων που κατείχαν προσωρινά την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία, μακριά από κάθε κοινοβουλευτικό έλεγχο. Ως προς την εξέλιξή τους, οι ελληνικές εκκαθαρίσεις του 1945 και του 1975 ξεκίνησαν με μια «παραδειγματική» τιμωρία των (ακριβέστερα: κάποιων) κυβερνητών και κάποιων διαβόητων βασιανιστών, παρέχοντας έτσι πολιτική νομιμοποίηση τόσο στις κυβερνήσεις των νεότευκτων κοινοβουλευτικών καθεστώτων όσο και στο δικαστικό σώμα, η σύνθεση του οποίου παρέμενε και στις δυο περιπτώσεις ουσιαστικά αμετάβλητη. Σε ό,τι αφορά τη διοικητική εκκαθάριση, ακολουθήθηκε μια τακτική ακύρωσης κάποιων διορισμών και παραπομπής των υποθέσεων σε ειδικά πειθαρχικά συμβούλια των δημοσίων ιδρυμάτων. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, εκτός από έναν περιορισμένο αριθμό απολύσεων ή προσωρινών παύσεων, οι υποστηρικτές της δικτατορίας παρέμειναν στο απυρόβλητο, με μοναδική ίσως εξαίρεση το Πανεπιστήμιο όπου, υπό την πίεση του φοιτητικού κινήματος, πραγματοποιήθηκε μια ευρύτερη –αν και πάλι ελλιπής– «αποχουντοποίηση». Με άλλα λόγια, και σε αυτή τη δεύτερη εφαρμογή του, το «δικαστικό» μοντέλο μετάβασης περιόρισε εν τέλει δραστικά τον αριθμό των διωκόμενων στον στενό κύκλο των επικεφαλής του ακροδεξιού-νεοφασιστικού στρατοπέδου. Αυτή η διαδικασία μετάβασης διαμόρφωσε το θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής «μεταπολίτευσης», σφραγίζοντας συνάμα κι ένα «σύμφωνο λήθης» αλά ελληνικά.

Αυτή η διστακτική, αργή και ημιτελής «αποχουντοποίηση» διασφάλισε ταυτόχρονα τη «συνέχεια του κράτους», αλλά και τα χρονικά και πολιτικά περιθώρια που είχε ανάγκη το κοινωνικό σώμα της Ακροδεξιάς για να επανενσωματωθεί στις παρυφές ή στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος. Ασφαλώς, το 1974 δεν ήταν

1944: το ιδεολογικό κλίμα και οι πολιτικοί συσχετισμοί της Μεταπολίτευσης ήταν πλήρως αντεστραμμένοι: ο κύκλος του Εμφυλίου έκλεινε, η κομμουνιστική Αριστερά νομιμοποιούνταν μετά τρεις δεκαετίες παρανομίας και πολιτικών διώξεων, ενώ η ένταση των λαϊκών κινητοποιήσεων των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων διαμόρφωνε μια ευρεία δημοκρατική συναίνεση, που έθετε τους θιασώτες της δικτατορίας στο πολιτικό και ιδεολογικό περιθώριο.

Τα κυριότερα αυτοτελή ακροδεξιά-εθνικιστικά κόμματα που συγκροτήθηκαν την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο ήταν η Εθνική Δημοκρατική Ένωση (ΕΔΕ) και η Εθνική Παράταξις. Η ΕΔΕ απέσπασε 50.000 ψήφους (1,07%) στις εκλογές του 1974. Διάδοχο σχήμα ήταν η Εθνική Παράταξις. Με ανοιχτά φιλοδικτατορικές θέσεις, κατάφερε να συσπειρώσει τον ευρύτερο εθνικιστικό-φιλοχουντικό χώρο στις εκλογές του 1977, συγκεντρώνοντας το υψηλότερο ποσοστό της Ακροδεξιάς μέχρι το 2012, αντίστοιχο του πρόσφατου της Χρυσής Αυγής: είχε λάβει 350.000 ψήφους και ποσοστό 6,9%. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία για τις σχέσεις του παλαιού πολιτικού κόσμου και της «κοινωνικής» Ακροδεξιάς ήταν οι ίδιες οι ηγεσίες των βραχύβιων αυτών κομμάτων. Επρόκειτο για παλαιούς πολιτικούς άνδρες της συντηρητικής παράταξης, με δεκαετίες εμπλοκής στην πολιτική ζωή του τόπου και δεσμούς τόσο με τη μοναρχική Δεξιά όσο και με τον χώρο του φιλελεύθερου Κέντρου: επικεφαλής της ΕΔΕ ήταν ο Πέτρος Γαρουφαλιάς και της Εθνικής Παράταξης ο Στέφανος Στεφανόπουλος, υπουργός ο πρώτος και πρωθυπουργός ο δεύτερος των κυβερνήσεων «αποστασίας», που προέκυψαν από το κοινοβουλευτικό πραξικόπημα του 1965 και οδήγησαν στο στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967. Άλλη εμβληματική μορφή ήταν ο επόμενος –και τελευταίος– αρχηγός της Εθνικής Παράταξης, Σπύρος Θεοτόκης, μοναρχικός βουλευτής από το 1934. Κατά τη διάρκεια της αρχηγίας του, η οποία συνέπεσε με τη ραγδαία άνοδο του ΠΑΣΟΚ, που το έφερε στην εξουσία στις επόμενες εκλογές, όλοι οι βουλευτές και τα περισσότερα στελέχη της Εθνικής Παράταξης απορροφήθηκαν σταδιακά από τη Νέα Δημοκρατία, στην οποία εντάχθηκε

εν τέλει και ο ίδιος μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας και της ηγεσίας του κόμματος από τον Γεώργιο Ράλλη, εξάδελφό του και γιο του κατοχικού πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη. Μπροστά στον κίνδυνο απώλειας της κυβερνητικής εξουσίας και ενόψει της εισόδου της χώρας στην ΕΟΚ, η Νέα Δημοκρατία δοκίμαζε μια τακτική αναδίπλωσης των δυνάμεών της στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού – μια εκδοχή της οποίας δοκιμάζει σήμερα και ο Αντώνης Σαμαράς. Η Δεξιά επιχειρούσε, έτσι, να ελέγξει καιρίους κόμβους του κρατικού μηχανισμού με παράγοντες και μηχανισμούς που ανήκουν στον παραδοσιακό, σκληρό ιδεολογικό της πυρήνα, λαμβάνοντας θέση και προετοιμάζοντας μια σύντομη επάνοδο στην εξουσία.

Σε εκλογικό επίπεδο, μια άλλη προσπάθεια συσπείρωσης του ακροδεξιού χώρου, που έμενε πολιτικά ορφανός μετά τη διάλυση της Εθνικής Παράταξης, έγινε από τον Σπύρο Μαρκεζίνη, βουλευτή της Δεξιάς από το 1946, υπουργό και αρχηγό κόμματος τη δεκαετία του 1950 και διορισμένο πρωθυπουργό της Χούντας κατά την αποτυχημένη απόπειρα «φιλελευθεροποίησης» το 1973. Το Κόμμα Προοδευτικών του Μαρκεζίνη απέσπασε περί τις 100.000 ψήφους και ποσοστό λίγο χαμηλότερο του 2% στις διπλές εκλογές του 1981 (95.799 ψήφους και 1,69% στις εθνικές, 111.245 ψήφους και 1,96% στις ευρωεκλογές) και εξέλεξε έναν ευρωβουλευτή. Ωστόσο, το γενικότερο πολιτικό κλίμα όξυνε τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις, με αποτέλεσμα στις ευρωεκλογές του 1984 το Κόμμα Προοδευτικών να λάβει 10.152 ψήφους (0,17%), για να διαλυθεί οριστικά λίγο αργότερα. Η τελευταία εκλογική έκφραση της Ακροδεξιάς, τη δεκαετία του 1980, ήταν η Εθνική Πολιτική Ένωση (ΕΠΕΝ), που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του ίδιου του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου, από τη φυλακή, το 1984. Συγκεντρώνοντας 136.642 ψήφους και 2,3% στις ευρωεκλογές του ίδιου έτους, το κόμμα εξέλεξε έναν ευρωβουλευτή. Στη συνέχεια όμως η επιρροή του μειώθηκε δραματικά, ενώ η φθίνουσα πορεία του αποτύπωσε την προϊούσα πολυδιάσπαση ανάμεσα σε χουντικούς (παπαδοπουλικούς και ιωαννιδικούς), βασιλόφρονες, εθνικοσοσιαλιστές, ευρωεθνικιστές κ.λπ.

Η νέα γεωγραφία του λεγόμενου «εθνικιστικού χώρου» ήταν προϊόν του μετασχηματισμού του που συντελέστηκε κατά την πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία, με επίκεντρο τον χώρο της νεολαίας. Η νεότερη γενιά ακροδεξιών είχε ενταχθεί στον «εθνικιστικό χώρο» μέσα από τους μηχανισμούς της Χούντας ή τις ποικίλες αντικομμουνιστικές ομάδες και «ομίλους» που λειτούργησαν κατά τη διάρκειά της. Η γενιά αυτή διέθετε μεν ισχυρούς δεσμούς στο εσωτερικό του κράτους και του στρατού, ωστόσο ταυτόχρονα είχε να αντιμετωπίσει τα πολύ στενά περιθώρια πολιτικής δράσης που τους άφηνε το πλαίσιο δημοκρατικής συναίνεσης το οποίο συγκροτήθηκε κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.

Κατ' αναλογία με τη λογική της «αμνηστίας Τολιάτι» το 1946 στην Ιταλία,⁴⁴ το πλαίσιο της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας συγκροτήθηκε στη βάση της επανενσωμάτωσης του ΚΚΕ στο πολιτικό σύστημα, με αντίτιμο την αμνηστία και ασυλία του φασισμού-νεοφασισμού για το πλατύ κοινωνικό σώμα.⁴⁵ Αυτή η ιστορική αναλογία στις διαδικασίες νομιμοποίησης των δυο κοινοβουλευτικών καθεστώτων, παρά τη διαφορά φάσης, μας βοηθάει σημαντικά να εξηγήσουμε τις ιστορικές συγγένειες και συνέχειες στην άλλη, τη «σκοτεινή» όχθη των εχθρών της δημοκρατίας.

Ένα λεπτό κόκκινο νήμα συνδέει τις πρώτες φασιστικές ομάδες που συγκροτήθηκαν κατά τα πρότυπα των ιταλικών στη δεκαετία του 1920, τις φιλοϊταλικές φασιστικές ομάδες, οργανώσεις και τάγματα που έδρασαν κατά την Κατοχή, και τις ακροδεξιές παρακρατικές ομάδες που συνεργάστηκαν με τις αντίστοιχες ιταλικές στο πλαίσιο του νατοϊκού δικτύου Stay-Behind από τη δεκαετία του 1950 και μετά. Αυτές οι επαφές αποδείχτηκαν πολύτιμες για τους φορείς της ελληνικής Ακροδεξιάς. Αμέσως μετά την πτώση των συνταγματαρχών, αξιοποίησαν την «τεχνογνωσία» κάποιων ηγετικών στελεχών της νεοφασιστικής παρακρατικής ιταλικής οργάνωσης Ordine Nuovo, που εκείνο τον καιρό κρύβονταν στην Ελλάδα για να ξεφύγουν από τις διώξεις τις οποίες είχε ασκήσει εναντίον τους η ιταλική δικαιοσύνη. Έτσι, το διάστημα 1976-1979, ένα δίκτυο ακροδεξιών παρακρατικών οργάνωσεων πραγματοποίησε δε-

κάδες βομβιστικές επιθέσεις σε κινηματογράφους, βιβλιοπωλεία, πολιτικά γραφεία κ.λπ., με βασικό στόχο αριστερές οργανώσεις και αγωνιστές.⁴⁶ Συνδυετικός κρίκος των «ακτιβιστών» αυτών με τον ιταλικό νεοφασισμό ήταν το Κόμμα της 4ης Αυγούστου. Έχοντας αναστείλει τη δράση του κόμματος στα χρόνια της δικτατορίας, ο ιδρυτής του Κωνσταντίνος Πλεύρης ανέλαβε θέση καθηγητή στις σχολές του στρατού και της αστυνομίας του καθεστώτος, ενώ, ανάμεσα στις άλλες υπηρεσίες που ανέλαβε, ήταν και η παρακολούθηση-δίωξη του αντιδικτατορικού κινήματος στις ευρωπαϊκές χώρες. Από αυτή του τη θητεία, αξιοποιώντας τη «μεσολάβηση» του Εθνικού Συνδέσμου Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας, είχε συμβάλει στις επαφές του καθεστώτος με την Ordine Nuovo και την Avanguardia Nazionale.⁴⁷

Η ύπαρξη του παρακρατικού δικτύου της Νέας Τάξεως αμφισβητήθηκε σθεναρά από την κυβέρνηση Καραμανλή. Η στάση των δικωτικών αρχών έναντι της ακροδεξιάς τρομοκρατίας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αυστηρή, αφού οι περισσότερες υποθέσεις, με λίγες μόνο εξαιρέσεις, δεν εξιχνιάστηκαν ποτέ και έμειναν στο συρτάρι.

Για παράδειγμα, έπειτα από μια επίθεση ακροδεξιών εναντίον δημοσιογράφων στην κηδεία ενός αρχιβασιανιστή της ΕΣΑ, στις 16 Δεκεμβρίου 1976, οι αρχές συνέλαβαν μερικές δεκάδες, από τους οποίους τελικά μόνο τέσσερις καταδικάστηκαν. Από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπισε η δικαιοσύνη τους φορείς της ακροδεξιάς τρομοκρατίας είναι η περίπτωση του μετέπειτα αρχηγού της Χρυσής Αυγής Νίκου Μιχαλολιάκου. Συνελήφθη μαζί με άλλα τριάντα τρία άτομα, για την επίθεση στους δημοσιογράφους, αλλά δεν δικάστηκε ποτέ. Το 1978, ενώ υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία, συλλαμβάνεται για παροχή εκρηκτικών του στρατού σε ακροδεξιές οργανώσεις, για να καταδικαστεί τελικά σε φυλάκιση έντεκα μηνών και είκοσι ημερών.⁴⁸ Αν και πρόκειται μάλλον για την πιο γνωστή, σίγουρα δεν είναι η μόνη περίπτωση κατά την οποία η δικαιοσύνη αντιμετώπισε με επιείκεια τη βίαιη δράση των ακροδεξιών. Πάντως, έπειτα από

αυτές τις λιγοστές καταδίκες, η αδυναμία ή απροθυμία του Κόμματος της 4ης Αυγούστου να καλύψει πολιτικά και να υποστηρίξει όσους έπεσαν στα χέρια των αρχών, έδωσε αφορμή για δημόσιες αλληλοκαταγγελίες και αντιπαραθέσεις, κατά τις οποίες ομολογήθηκε ανοιχτά η σχέση –κατά τη διάρκεια της Χούντας αλλά και μετά την πώση της– του Κ. Πλεύρη με τις ελληνικές μυστικές υπηρεσίες και με τα δίκτυα της Επιχείρησης Gladio.⁴⁹

Πέρα από την παραστρατιωτική-τρομοκρατική δράση, οι ακροδεξιές δυνάμεις αναπτύσσουν ταυτόχρονα και πυρήνες πολιτικής παρέμβασης. Μια από τις πρώτες ήταν η Φοιτητική Εθνική Πρωτοπορία (ΦΕΠ), που συγκροτήθηκε από «τεταρτοαυγουστιανούς» και δραστηριοποιήθηκε με μειοψηφικά χαρακτηριστικά στα πανεπιστήμια τα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Στον χώρο των μαθητών δρούσαν οι Ελεύθεροι Μαθητές, με αρχηγό τον Μάκη Βορίδη από το Κολλέγιο Αθηνών, προβεβλημένο στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας και υπουργό σήμερα. Οι περισσότερες ομάδες όμως συγκροτούνταν με τη μορφή ερευνητικών «ινστιτούτων», ομίλων μνήμης ή ενώσεων θυμάτων της «κομμουνιστικής θηριωδίας», με συμμετοχή συχνά ιεραρχών, στρατιωτικών, πανεπιστημιακών, στελεχών και βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας. Συχνά αυτές οι κεκαλυμμένες προσπάθειες ανασύνταξης του νεοφασιστικού χώρου έβρισκαν προστασία στη στέγη που τους παρείχαν τοπικές αρχές και δίκτυα. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν ο Πειραιάς, όπου τα δίκτυα του διορισμένου δημάρχου της δικτατορίας Αριστείδη Σκυλίτση παρείχαν, στα χρόνια της Μεταπολίτευσης, ασφαλή στέγη και στήριξη σε διάφορες ακροδεξιές ομάδες και οργανώσεις.⁵⁰

Παράλληλα με τους «ερευνητικούς ομίλους» που λειτουργούσαν κυρίως ως «σχολές εκπαίδευσης στελεχών», λειτουργήσαν και ομάδες «πολιτικής δράσης», που έδιναν τη «μάχη του πεζοδρομίου» με επιθέσεις ενάντια σε μέλη αριστερών οργανώσεων. Προνομιακός χώρος παρέμβασης και στρατολόγησης υπήρξαν οι σύνδεσμοι των οργανωμένων οπαδών ποδοσφαιρικών ομάδων, χωρίς όμως σοβαρό αντίκρισμα τις περισσότερες φορές, αν εξαιρέσουμε

την –περιορισμένη πάντως σε χώρο και μαζικότητα– δράση της Ναζιστικής Οργάνωσης Παναθηναϊκών Οπαδών (ΝΟΠΟ), στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Επικοινωνώντας με τις νεανικές υποκοουλτούρες της περιόδου (λ.χ. σκίνχεντ), οι ακροδεξιοί πυρήνες νεολαίας που έδρασαν στη δεκαετία του 1980 στρατολόγησαν μικροεγκληματίες ή μπράβους νυχτερινών κέντρων που συχνά απασχολήθηκαν ως σωματοφύλακες ισχυρών οικονομικών παραγόντων, ενώ κάποιες ενδείξεις που παραπέμπουν στην εμπλοκή τους με παράνομα δίκτυα διακίνησης ναρκωτικών, όπλων κ.λπ. μένει ακόμα να ερευνηθούν.

Αν και καμιά από τις οργανώσεις εκείνης της περιόδου δεν ανέπτυξε μαζικά χαρακτηριστικά, οι διαφορετικές ομάδες συσπειρώθηκαν και συχνά αντιπαράτέθηκαν πολιτικά και οργανωτικά στο πλαίσιο των επίσημων κομματικών οργανώσεων νεολαίας: της Εθνικής Νεολαίας Εθνικής Παράταξης (ΕΝΕΠ) στην αρχή και της νεολαίας ΕΠΕΝ στη συνέχεια, της οποίας πρώτοι πρόεδροι διετέλεσαν ο Νίκος Μιχαλολιάκος και ο Μάκης Βορίδης.

Η «μεταπολίτευση» αποδείχτηκε λοιπόν μια αργή διαδικασία που ολοκληρώθηκε σταδιακά μετά την άνοδο στην εξουσία του ΠΑΣΟΚ το 1981. Η πρώτη διετία χαρακτηρίστηκε από μια συντομισμένη απόπειρα της νέας κυβέρνησης να αποκτήσει τον έλεγχο του στρατού, των σωμάτων ασφαλείας και της ΚΥΠ. Επιχειρώντας να αποφύγει μια κατά μέτωπο σύγκρουση με τους συγκροτημένους μηχανισμούς στο εσωτερικό του κράτους, η πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου επιχείρησε μια ήπια εκκαθάριση του στρατού, με τιμητικές αποστρατεύσεις αξιωματικών και έλεγχο του μηχανισμού προαγωγών. Η τελευταία και μάλλον αποφασιστική αναμέτρηση της νέας κυβέρνησης με τους μηχανισμούς του δεξιού παρακράτους ήταν μια αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος, τον Φεβρουάριο του 1983.

Παρόμοια τακτική ακολουθήθηκε και για την αναδιοργάνωση της αστυνομίας. Οι μηχανισμοί ασφαλείας και αστυνόμευσης που συνδέονταν με τον στρατό αντιμετωπίστηκαν με θεσμικά μέσα. Η Ελληνική Χωροφυλακή, που οι ρίζες της ανάγονταν στον σκληρό

ιδεολογικό πυρήνα του μετεμφυλιακού «κράτους των εθνικοφρόνων», καταργήθηκε. Το δυναμικό της συγχωνεύθηκε με το αντίστοιχο της Αστυνομίας Πόλεων στο νέο, ενιαίο σώμα της Ελληνικής Αστυνομίας. Όσο για την ΚΥΠ, αφού τέθηκε υπό τον έλεγχο έμπιστων αξιωματικών, το 1986 αποσπάστηκε από τη δικαιοδοσία του στρατού και μετατράπηκε σε αυτοτελή κρατική υπηρεσία, υπαγόμενη στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, με το όνομα Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΕΥΠ).

Αυτές οι εξελίξεις δεν σηματοδοτούν επ' ουδενί μια, αργή έστω, αλλά καθολική εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τα κατάλοιπα της δικτατορίας και του μετεμφυλιακού κράτους. Πολλοί παράγοντες του ακροδεξιού χώρου συνέχισαν να εργάζονται για τις υπηρεσίες πληροφοριών και μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Οι δυνάμεις της αστυνομίας τέθηκαν μεν υπό τις διαταγές «δημοκρατικών αξιωματικών», ωστόσο επιβίωσαν αρκετοί ισχυροί και συμπαγείς ακροδεξιοί θύλακες. Προνομιακοί χώροι υπήρξαν οι μονάδες των ΜΑΤ, που δημιουργήθηκαν από τον Κ. Καραμανλή στις αρχές της Μεταπολίτευσης, ενώ αναπτύχθηκαν και εκσυγχρονίστηκαν από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του 1980. Στερούμενες πολιτικής παιδείας, εμποτισμένες με τον φόβο του κομμουνισμού και των «επικίνδυνων τάξεων», οι δυνάμεις της αστυνομίας έχουν στο ενεργητικό τους δεκάδες δολοφονίες πολιτών στα χρόνια της Μεταπολίτευσης, οι πιο γνωστές από τις οποίες είναι οι δολοφονίες διαδηλωτών στις επετείους της εξέγερσης του Πολυτεχνείου του 1980 και του 1985. Οι πολιτικές δολοφονίες δεν υπήρξαν, ωστόσο, αποκλειστικότητα του επίσημου κράτους. Κατά τη διάρκεια του μεγάλου κινήματος μαθητικών και φοιτητικών καταλήψεων, τον χειμώνα του 1990-1991, ο υπουργός Παιδείας προέτρεπε τις δυνάμεις της αστυνομίας και τους πολίτες να «ανακαταλάβουν» τα σχολεία. Δυο μέρες μετά την προτροπή, στις 8 Ιανουαρίου 1991, δολοφονούνταν στην Πάτρα ο συνδικαλιστής καθηγητής Νίκος Τεμπονέρας από ομάδα κρούσης που δρούσε υπό τον πρόεδρο της τοπικής Οργάνωσης Νέων Νέας Δημοκρατίας (ΟΝΝΕΔ) – μια από τις πολλές ομάδες κρούσης των

διαβόητων Κενταύρων και των Ρέιντζερς, εντός των οποίων ανέπτυσαν δράση και πολλοί ακροδεξιοί ακτιβιστές.

Στο μεταξύ, στο συμβολικό επίπεδο, δεκαπέντε χρόνια μετά την πτώση της Χούντας, η «εθνική συμφιλίωση» φάνηκε να γεφυρώνει το ρήγμα του Εμφυλίου και να σφραγίζει την εδραίωση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα. Το καλοκαίρι του 1989, σε μια περίοδο πολιτικής κρίσης, μετά την εκλογική ήττα του ΠΑΣΟΚ, μια βραχύβια κυβέρνηση συνεργασίας ανάμεσα στην κομμουνιστική Αριστερά και τη Νέα Δημοκρατία ψήφισε τον Νόμο 1863/1989 για την «άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου, 1944-1949». Μαζί με μια σειρά μέτρων συμβολικού κυρίως χαρακτήρα, ο νόμος συνοδεύτηκε από ένα δημόσιο τελετουργικό εθελούσιας λήθης: το κάψιμο μερικών εκατομμυρίων φακέλων παρακολούθησης της πολιτικής δράσης των Ελλήνων πολιτών από τις υπηρεσίες ασφαλείας.

Αυτό το ελληνικό *compromesso storico* και το συμβολικό κλείσιμο του κύκλου που είχε ανοίξει στη δεκαετία του 1940 συνέπιπτε χρονικά με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Οι νέες αντιθέσεις που εμφανίστηκαν στην ελληνική κοινωνία σηματοδεύτηκαν από μια ραγδαία άνοδο του εθνικισμού, ο οποίος πυροδοτούνταν, για άλλη μια φορά, από τις αντιθέσεις που γεννούσε η θέση της χώρας στις νέες γεωπολιτικές ισορροπίες. Η ανακήρυξη της πρώην γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας σε ανεξάρτητο κράτος με την ονομασία Δημοκρατία της Μακεδονίας το 1991 αναβίωσε μνήμες των αντιθέσεων και των εθνικών συγκρούσεων ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη για τον έλεγχο της Μακεδονίας στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Ένα πλατύ εθνικιστικό ρεύμα αναπτύχθηκε στη χώρα, διαπερνώντας και τα δυο μεγάλα κόμματα εξουσίας. Με επισφαλή πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο, η κυβέρνηση απέφυγε να δώσει οριστική λύση στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το ζήτημα του ονόματος της γειτονικής χώρας, για να ανατραπεί τελικά από τον πρώην υπουργό Εξωτερικών Αντώνη Σαμαρά, ο οποίος συγκρότησε ένα νέο πολιτικό

κόμμα με ακραιφνή εθνικιστικά χαρακτηριστικά, αποσιώπωντας περί τις 500.000 ψήφους και ποσοστό 4,9% στις εκλογές του 1993. Ωστόσο, η Ελλάδα, όπως και ο διεθνής της περίγυρος έμπαιναν πλέον σε μια νέα ιστορική φάση, που άλλαζε δραστικά τις συντεταγμένες της εθνικιστικής ιδεολογίας. Τον παραδοσιακό μετεμφυλιακό αντικομμουνισμό διαδέχθηκε, σε πρώτη φάση, η αναβίωση των εθνικών διεκδικήσεων έναντι των βορείων γειτόνων. Σχεδόν ταυτόχρονα, η μαζική εισροή ξένων μεταναστών στη χώρα, πρωτίστως Αλβανών, ανέδειξαν την ξενοφοβία και τον ρατσισμό στα πρωτεύοντα στοιχεία του λόγου και της πρακτικής της Ακροδεξιάς, ασκώντας επίδραση στη γενικότερη πολιτική ατζέντα.

Με αυτό τον τρόπο, οι μηχανισμοί του ακροδεξιού ελληνικού βαθέος κράτους προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες. Το βάρος της Ιστορίας συναντά έτσι τις προτεραιότητες της συγκυρίας. Η ακροδεξιά ατζέντα μετατοπίζεται. Η Πολιτική Άνοιξη του Αντώνη Σαμαρά (1993-2003) δεν κατάφερε μεν να εδραιωθεί, συνέβαλε ωστόσο καθοριστικά, στη σύντομη περίοδο της λειτουργίας της, στη νομιμοποίηση της αντιμεταναστευτικής ατζέντας σε πλατιά στρώματα. Η επιρροή που άσκησε στην ελληνική κοινή γνώμη ο «νέος μακεδονικός αγώνας», στην πρωτοπορία του οποίου τέθηκε το κόμμα του νυν πρωθυπουργού, αποτέλεσε πρώτης τάξης λίπασμα για τη δυναμική επανεμφάνιση της ακατέργαστης επιθετικής κοπής του ελληνικού εθνικισμού, που έκτοτε συνοδεύει σταθερά τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο, με λιγοστές μόνο εξαιρέσεις.

Από τη δεκαετία του 1990 και μετά οι σφαίρες της αστυνομίας στόχευαν –και συχνά δολοφονούσαν– ολοένα και συχνότερα Αλβανούς και λοιπούς αλλοδαπούς, ενόπλους ή άοπλους «εγκληματίες». Παράλληλα, η ανάπτυξη της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης, που ελέγχθηκε γρήγορα από μεγάλα επιχειρηματικά τραστ, δημιούργησε έναν δημόσιο χώρο, μέσω του οποίου απέκτησαν πρόσβαση στο ευρύ κοινό παράγοντες του ακροδεξιού χώρου, υπερσυντηρητικοί ιεράρχες, διακινητές ποικίλων θεωριών συνωμοσίας ενάντια στον ελληνισμό κ.ο.κ. Την ίδια περίοδο, στο παρασκήνιο, αναπτύσσονταν νέες σχέσεις στοργής ανάμεσα στους δικαστικούς μηχανισμούς.

νισμούς, την αστυνομία και τις ακροδεξιές συμμορίες. Στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο, στα χρόνια της οικονομικής ανάπτυξης, η κοινωνική νομιμοποίηση εθνικιστικών ιδεών εκφράστηκε με δυο μαζικά κύματα λαϊκής κινητοποίησης: στα μεγάλα συλλαλητήρια για το ζήτημα της Μακεδονίας το 1991-1992 και στις διαδηλώσεις της Εκκλησίας ενάντια στην κατάργηση της αναγραφής του θρησκευόμετος στα δελτία ταυτότητας το 2000-2001.

Με λίγα λόγια, η πολιτική εδραίωση της Χρυσής Αυγής από το 2010 ως το 2013 και η διάβρωση του κρατικού μηχανισμού, η οποία ξεδιπλώνεται μπροστά στην αμήχανη κοινή γνώμη μετά την ποινική δίωξη που ακολούθησε τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα τον Σεπτέμβριο του 2013, δεν έγιναν σε ιστορικό κενό. Το μακροχρόνιο ειδύλλιο ανάμεσα στην Ακροδεξιά και τους δικτωτικούς μηχανισμούς του κράτους και το ιδεολογικό κλίμα που περιγράψαμε αποτέλεσαν το θερμοκήπιο εντός του οποίου, μετά το ξέσπασμα της κρίσης το 2008, επώαστηκε το «αυγό του φιδιού».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. π.χ., Nicos P. Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Macmillan, Λονδίνο 1978 [ελλ. έκδ.: *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Εξάντας, Αθήνα 1978· Konstantinos Tsoukalas, *The Greek Tragedy*, Penguin, Λονδίνο 1968 [ελλ. έκδ.: *Η ελληνική τραγωδία*, μτφρ. Κωνσταντίνος Ιορδανίδης, Ολκός, Αθήνα 1974]· Jon V. Kofas, *Intervention and Underdevelopment. Greece during the Cold War*, Pennsylvania State University Press, University Park 1989.

2. Βλ. Angelica Fenner και Eric D. Weitz, *Fascism and Neofascism. Critical Writings on the Radical Right in Europe*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2004.

3. Το Jobbik, κόμμα ξενοφοβικό, αντισημιτικό, νεοφασιστικό, ιδρύθηκε το 2002 και, έπειτα από μια σύντομη περίοδο περιορισμένης πολιτικής εμβέλειας, αναδείχθηκε σε τρίτο κόμμα, με 17%, μετά την εκλογική κατάρρευση του Ουγγρικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (MSZP).

4. Βλ. Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*, Fischer, Φραγκφούρτη 2000.

5. Από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, που απέβλεπε στην κατάληψη των εδαφών στα οποία ζούσαν ελληνοφώνοι χριστιανικοί πληθυσμοί, η «Μεγάλη Ιδέα» αποτέλεσε το κεντρικό νήμα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον πρωθυπουργό Ιωάννη Κωλέτη το 1844: «Διά την γεωγραφικήν αυτής θέσιν, η Ελλάς είναι το κέντρο της Ευρώπης, Ισταμένη και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ αριστερών δε την Δύσιν, προώρισται να φωτίση διά της αναγεννήσεως αυτής την Ανατολήν». Για τη διαμόρφωση της διάκρισης δυτικής και ανατολικής Ευρώπης κατά τον 18ο αιώνα, βλ. Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια 1994.

6. Arno Mayer, *The Persistence of the Old Regime*, Pantheon, Νέα Υόρκη 1981.

7. Βλ. Arno Mayer, *Dynamics of Counterrevolution in Europe, 1870-1956: An Analytic Framework*, Harper and Row, Νέα Υόρκη 1971.

8. Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944*, Harper and Row, Νέα Υόρκη 1964, κυρίως σ. 459-475.

9. John Tirman, «The Quiet Coup: No, Not Egypt. Here», *The Huffington Post*, 9.7.2013.

10. Βλ. Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση: I. Οι Επίστρατοι του 1916*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996.

11. Για την κληρονομιά των Επιστράτων στον ελληνικό Μεσοπόλεμο, βλ. επίσης George Manrogorodatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1983. Για τις πολιτικές και θεσμικές προεκτάσεις στη μετέπειτα νεοελληνική ιστορία, βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μτφρ. Βενετία Σταυροπούλου, Θεμέλιο, Αθήνα 1983 [α' γαλλική έκδ.: 1979].

12. Βλ., π.κ., Δημήτρης Φιλίππης, *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός. Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία στο Μεσοπόλεμο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2010 και Σπύρος Μαρκέτος, *Πώς φίλησα το Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

13. Βλ. George Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1991.

14. Βλ. George Manrogorodatos, *Stillborn Republic*, ό.π.: Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, ό.π.: Άλκης Ρήγος, *Η δεύτερη ελληνική δημοκρατία, 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999· Σπύρος Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι!*, ό.π., σ. 224-240.

15. Οργανώσεις όπως η Ένωση Ελλήνων Φασιστών, η Λεγεών Εθνικής Σωτηρίας κ.ά., αλλά και όσες ιδρύθηκαν στη συνέχεια (όπως το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος του Γεωργίου Μερκούρη το 1932), δεν κατορθώνουν να μαζικοποιηθούν τόσο ώστε να αποτελέσουν αυτοτελείς πολιτικούς μηχανισμούς. Πολλές αναστέλλουν τη λειτουργία τους μετά το πραξικόπημα του 1936, ενώ πολλά στελέχη τους απορροφώνται από το καθεστώς Μεταξά.

16. Πρόκειται για τη διαμάχη ανάμεσα στον ελληνικό, τον σερβικό και τον βουλγαρικό εθνικισμό που φτάνει στο απόγειό της στις αρχές του 20ού αιώνα για τα εδάφη της οθωμανικής Μακεδονίας, διαμάχη που διεξήχθη τόσο με ειρηνικά μέσα (ίδρυση σχολείων κ.λπ.) όσο και με τη δράση παραστρατιωτικών ταγμάτων.

17. Βλ. *εδώ*, σημ. 5.

18. Βλ. Ιάκωβος Χονδροματίδης, *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1941-1944)*, Περισκόπιο, Αθήνα 2001.

19. Βλ. Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, Ευρασία, Αθήνα 2009. Πρβλ. την τυπολογία των φασισμών στο Roger Griffin, *Fascism*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1995.

20. Είναι ενδεικτικό ότι στις εκλογές που έγιναν τον Ιανουάριο του 1936, τελευταίες πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οργάνωση έλαβε περί τις 500 ψήφους (0,04%).

21. Σπύρος Βλαχόπουλος, *Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στο Μεσοπόλεμο και το τέλος της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας*, Ευρασία, Αθήνα 2012.

22. Για την Κατοχή στην Ελλάδα βλ. Hagen Fleischer, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, 2 τόμοι, Παπαζήσης, Αθήνα 1988, 1995 (α΄ γερμανική έκδ.: 1977-1978) και Marc Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής, 1941-1944*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια 1994 (α΄ αμερικανική έκδ.: 1993).

23. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα, άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1991 και Violetta Hionidou, *Famine and Death in Occupied Greece 1941-1944*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ-Νέα Υόρκη 2005.

24. Βλ. Philip Minehan, *Civil War and World War in Europe. Spain, Yugoslavia and Greece 1936-1949*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2006.

25. Σπύρος Βλαχόπουλος, *Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στο Μεσοπόλεμο...*, ό.π., σ. 192.

26. «Αντιστασιακοί της τελευταίας στιγμής»: γαλλική έκφραση που αναφέρεται σε όσους έσπευσαν να δρέψουν αντιστασιακές δάφνες τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, με στόχο την ένταξή τους στο στρατόπεδο των διαφαινόμενων νικητών του πολέμου. Σχετικά με τον ρόλο των πολιτικών συ-

σχετισμών και του διεθνούς πλαισίου στη διαμόρφωση της «γκρίζας ζώνης» και της κινητικότητας ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτικούς χώρους, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, «Η δεκαετία του 1940: μια ιστοριογραφική πρόκληση», *Ο Πολίτης*, τχ. 104, Οκτώβριος 2002, σ. 27-35· Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τόμ. Β', ό.π., σ. 358-378· Στάθης Καλύβας, «Η γκρίζα ζώνη. Όψεις της πολιτικής στράτευσης στον κατοχικό εμφύλιο, 1943-1944», *Κλειώ*, τχ. 1, φθινόπωρο 2004, σ. 68-87· Βασίλης Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002· Dimitris Kousouris, *Histoire des procès des col-laborateurs en Grèce*, Arkhe, Παρίσι 2013, σ. 26-39.

27. Αν τα μέλη των προπολεμικών ελίτ αριθμούσαν μερικές εκατοντάδες, οι ένοπλοι και οι οικονομικοί συνεργάτες του κατακτητή ήταν αρκετές δεκάδες χιλιάδες. Ενδεικτικά, τα Τάγματα Ασφαλείας στην Κεντρική και την Νότια Ελλάδα, που εξαρτώνταν άμεσα από την κυβέρνηση της Αθήνας, έφταναν τους 30.000 άνδρες, ενώ περίπου 10-15.000 ένοπλοι συνεργάτες των Γερμανών έδρασαν στις περιοχές της ελληνικής Μακεδονίας. Το σύνολο εκείνων που ήταν υπόλογοι για οικονομικές δοσοληψίες με τον κατακτητή έφταναν μέχρι και τις 100.000 οικογένειες, με βάση μια εκτίμηση φανερά διογκωμένη, αλλά ενδεικτική του εύρους της κατηγορίας των οικονομικών δωσιλόγων. Βλ. Κωνσταντίνος Αγγελόπουλος, *Φως εις το ζήτημα των «οικονομικών δωσιλόγων»*, Αθήνα, χ.ε. 1945.

28. Από τη συλλογή «Ο στόχος» πρωτοδημοσιεύθηκε στα *Δεκαοχτώ κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1970, σ. 125.

29. Βλ. Δημήτρης Κουσουρής, «Η ποινική δίωξη των δωσιλόγων της Κατοχής, 1944-1949», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Δ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, σ. 105-129.

30. Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974*, ό.π.

31. Luc Huyse, «Justice after transition. On the choices successor elites make in dealing with the past», *Law and Social Inquiry*, τόμ. 20, τχ. 1, χειμώνας 1995, σ. 51-78.

32. Costa Gavras, Ζ (1969), σενάριο Κώστας Γαβράς και Χόρχε Σεμπρούν, βασισμένο στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Βασίλη Βασιλικού.

33. Βλ. Σπύρος Βλαχόπουλος, *Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στο Μεσοπόλεμο...*, ό.π. και Nicos Alivizatos, «The executive in the post-liberation period, 1944-1949», στο L. Wrigley, J. Iatrides, *Greece at the Crossroads. The Civil War and its Legacy*, Pennsylvania State University Press, Πενσυλβάνια 1995, σ. 157-172.

34. Μέχρι και το 90% του πληθυσμού, σύμφωνα με τη μάλλον υπερβολική εκτίμηση του Βασίλη Καπετανγιάννη. Βλ. Vassilis Kapetanayannis, «Neo-fascism

in Modern Greece», στο Luciano Cheles, Ronnie Ferguson, Michalina Vaughan (επιμ.), *The Far Right in Western and Eastern Europe*, Longman, Νέα Υόρκη 1995, σ. 129-144: σ. 133.

35. Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2005 και Στράτος Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη, Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2011.

36. Βλ. σχετικά, Γιώργος Ν. Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Προσκήνιο, Αθήνα 2003.

37. Βλ. Vassilis Kapetanayannis, «Neo-fascism in Modern Greece», ό.π.

38. Βλ., π.χ., Mark Seaman, *Special Operations Executive: A New Instrument of War*, Routledge, Νέα Υόρκη 2006.

39. Βλ. Daniele Ganser, *Οι μυστικοί στρατοί του NATO. Η επιχείρηση Gladio και η τρομοκρατία στη δυτική Ευρώπη*, μτφρ. Κωνσταντίνος Φασούλης, Antilogos, Αθήνα 2007 [α΄ έκδ. στα αγγλικά: 2005]. Αν και με αρκετές ανακρίβειες όσον αφορά το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο των εξελίξεων, στηρίζεται σε σημαντικά τεκμήρια σχετικά με την ύπαρξη των δικτύων.

40. Για την κομβική θέση της ελληνικής δικτατορίας στη λεγόμενη «Μαύρη Διεθνή», βλ. και το άρθρο του Δημήτρη Δεληολάνη, «Οι διεθνείς διαδρομές της ελληνικής χούντας. Από την 21η Απριλίου 1967 και τους ιταλούς νεοφασίστες τρομοκράτες της δεκαετίας του '70, στα δίκτυα κατασκοπίας της CIA, τις μυστικές στρατιές της Μαύρης Διεθνούς και την ιαπωνική Γιακούζα το 1998», *Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής*, τχ. 43, χειμώνας-άνοιξη 1999, σ. 45-77.

41. Sigmund Neumann, «The International Civil War», *World Politics*, τόμ. 1, τχ. 3, Απρίλιος 1949.

42. Βλ. Georges Kaminiis, *La transition constitutionnelle en Grèce et en Espagne*, LCDJ, Παρίσι 1993.

43. Για την πρώτη δίκη των βασανιστών, βλ. Amnesty International, *Torture in Greece: The First Torturers' Trial 1975*, Random House, Νέα Υόρκη 1977.

44. Γενική αμνηστία, για όλα τα πολιτικά αδικήματα (ανάμεσά τους και του φασισμού), που υπέγραψε το 1946 ο γ.γ. του ΚΚΙ Παλμίρο Τολιάττι, ως υπουργός Δικαιοσύνης.

45. Βλ. Claudio Pavone, «The general problem of the continuity of the state and the legacy of fascism», στο Jonathan Dunnage (επιμ.), *After the War. Violence, Justice, Continuity and Renewal in Italian Society*, Troubador, Χάρμπορ 1999, σ. 5-20.

46. Ο Ιός, «Οι “δικές μας” τυφλές βόμβες», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 21.4.2013 (goo.gl/9IEYVz).

47. Κωστής Καρπόζηλος, «Ένα έγγραφο των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών αποκαλύπτει: Οι επαφές των ιταλών νεοφασιστών με τον Μακαρέζο και τον Λαδά», *Ενθέματα* της κυριακάτικης *Αυγής*, 28.4.2013 (goo.gl/zSyXrh).

48. Βλ. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Πόλις, Αθήνα 2012.

49. Βλ. Ο Ιός, «Ολίγον ακροδεξιοί;», *Ελευθεροτυπία*, 16.1.2005 (goo.gl/D8SQcK).

50. Χωρίς την επίσημη στήριξη της ΝΔ, ο Αριστείδης Σκυλίτσης έλαβε 48,5% στον πρώτο γύρο των δημοτικών εκλογών του 1978, χωρίς να εκλεγεί στον δεύτερο γύρο. Στον Πειραιά εκείνης της περιόδου βρήκαν καταφύγιο παλιοί συνεργάτες της δικτατορίας, τοποθέτησαν την έδρα τους σύλλογοι όπως ο Πανελλήνιος Σύλλογος Θυμάτων Κομμουνιστικής Θηριωδίας «Η Πηγάδα του Μελιγαλά» ή ανέπτυξαν δράση πυρήνες ακτιβιστών όπως οι Νέοι Εθνικοσοσιαλιστές.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ

Δημήτρης Χριστόπουλος

«Ξήλωσαν όλη την αστυνομία και την ΚΥΠ για να μας συλλάβουν»

Τα μεσάνυχτα της 17ης Σεπτεμβρίου 2013 στέλεχος της Χρυσής Αυγής δολοφονεί τον Παύλο Φύσσα. Η δολοφονία αυτή θα αποτελέσει, μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, τον καταλύτη κρίσιμων εξελίξεων αναφορικά με τη θέση της Χρυσής Αυγής στο ελληνικό πολιτειακό στερέωμα. Η εξάρθρωση της οργάνωσης ξεκινάει. Οι εξελίξεις παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας. Ό,τι δεν γινόταν επί σειρά ετών επιδιώκεται να γίνει μέσα σε λίγες μέρες. Όλοι ομολογούν πλέον ότι η Χρυσή Αυγή δεν αποτελεί πολιτικό κόμμα αλλά εγκληματική οργάνωση, υπό την έννοια του άρθρου 187 του Ποινικού Κώδικα. Χρειάστηκε η θυσία του Παύλου Φύσσα, προκειμένου η ελληνική πολιτεία να κάνει το αυτονόητο: να εξαρθρώσει την εγκληματική οργάνωση.

Στις 28 Σεπτεμβρίου 2013 –ακριβώς την ημέρα που ξεκινούν να γράφονται αυτές οι γραμμές– συλλαμβάνεται ο αρχηγός της Χρυσής Αυγής, βουλευτές της και άλλα στελέχη. Η επιχειρήση εξάρθρωσης της Χρυσής Αυγής έχει ξεκινήσει, και τις μέρες που ακολουθούν συνεχίζεται και εντείνεται εντυπωσιακά.

Χρειάστηκε λοιπόν ένας Έλληνας νεκρός, προκειμένου το ελληνικό κράτος να πράξει τα αυτονόητα, να σταματήσει η μέχρι τότε αδράνεια της –διαβρωμένης από θύλακες του κόμματος αυτού– Ελληνικής Αστυνομίας (ΕΛΑΣ). Χρειάζεται, πάντως, να συνεκτιμησουμε και ένα ακόμα γεγονός, το αμέσως προηγούμενο διάστημα:

την έφοδο της Χρυσής Αυγής στον Μελιγαλά. Στις 15 Σεπτεμβρίου 2013, κατά τη διάρκεια εκδήλωσης στον Μελιγαλά, για τα θύματα της Πηγάδας του 1944,¹ ένα «τάγμα» της Χρυσής Αυγής παρατάσσεται σε στρατιωτικό σχηματισμό και καταλαμβάνει τον χώρο. Αμέσως μετά, μια ομάδα βουλευτών και μελών της Χρυσής Αυγής επιτίθεται, λοιδορώντας και προπηλακίζοντας τους παριστάμενους, με πρώτο τον δήμαρχο.² «Οι βουλευτές της Χρυσής Αυγής θέλησαν να πατήσουν το αίμα των νεκρών στην Πηγάδα», δήλωσε αργότερα ο (δεξιός) αντιδήμαρχος Οικαλίας.³ Ανεξάρτητα από τις πολλαπλώς αντικρουόμενες ερμηνείες και αναπαραστάσεις των γεγονότων του 1944 στην κωμόπολη της Πελοποννήσου, το μνημόσυνο του Μελιγαλά αποτελεί το εμβληματικό σημείο του εθνικού πένθους της ελληνικής Δεξιάς και, ιδίως, Ακροδεξιάς: πένθους πολιτικά εργαλειοποιημένου για χρόνια, αλλά και πραγματικού συνάμα. Αυτό το πένθος η Χρυσή Αυγή δεν το σεβάστηκε· κι αυτό το πλήρωσε. Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, ακριβώς λόγω της σημασίας που έχει για την εθνική δεξιά μνήμη το μνημόσυνο αυτό, είχε προβλέψει την αποστολή έξι διμοιριών ΜΑΤ στην Πηγάδα, το σημείο όπου γίνεται το μνημόσυνο. Οι διμοιρίες αυτές, τις κρίσιμες στιγμές, δεν ήταν εκεί που είχε ζητήσει ο υπουργός. Τα υπόλοιπα γράφονται λίγες μέρες μετά από έγκυρο πολιτικό συντάκτη φιλοκυβερνητικής εφημερίδας:

Ο υπουργός ζητάει το βίντεο από τις τηλεοπτικές κάμερες, ψάχνει τα ΜΑΤ που έστειλε και δεν τα βρίσκει πουθενά. Δεν είναι η πρώτη φορά που ο πολιτικός προϊστάμενος της ΕΛΑΣ αντιλαμβάνεται ότι αυτή δεν επιτελεί το έργο της όταν βρίσκεται απέναντι στη Χρυσή Αυγή στο πεζοδρόμιο. Ο Δένδιας έχει αντίληψη του θέματος και διαμορφωμένη άποψη για το τι συμβαίνει. Αν κάποιοι από τους απλούς αστυνομικούς έχουν περάσει τη γραμμή και αισθάνονται περίπου αλληλέγγυοι με τους Χρυσουαγίτες, η ιεραρχία αντιμετωπίζει τη Χρυσή Αυγή με ένα μείγμα αδιαφορίας και απάθειας. Η διαλεύκανση ποινικά αξιόποινων πράξεων που αποδίδονται στην οργάνωση δεν συνιστά προτεραιότητα για τους υψηλόβαθμους. Είναι ένα κλίμα που

περνάει από τους πάνω στους κάτω. Εξού και τα κενά στην αστυνόμευση, όπως αυτό στον Μελιγαλά.⁴

Στις 25 Σεπτεμβρίου 2013, λίγες μέρες μετά τη δολοφονία Φύσσα, σε συνέντευξή του στο BBC ο κατά τεκμήριο πιο δεξιός υπουργός της (πολύ δεξιός) κυβέρνησης Σαμαρά, ο υπουργός Υγείας, απαντάει στον δημοσιογράφο που τον ρωτάει ευθέως αν υπάρχουν σχέσεις αστυνομίας και Χρυσής Αυγής: «Very unhappy to say that to some point it's true».⁵ Ο υπουργός συνόδευσε βέβαια την ηχηρή αυτή διαπίστωση με την παραδοχή ότι «κάποιοι άνθρωποι στην αστυνομία, χωρίς να είναι ναζί, συμπαθούν το συγκεκριμένο κόμμα, επειδή δεν έχουν καταλάβει πόσο επικίνδυνο είναι», προσπαθώντας να μειώσει την απαξία της πολιτικής αυτής σχέσης διά της μείωσης της δυνατότητας καταλογισμού στους αστυνομικούς. Είναι εντυπωσιακό. Ας σκεφτούμε, απλώς, πώς θα αντιμετωπιζόταν από την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης ο κ. Γεωργιάδης αν έλεγε τα ίδια ακριβώς πράγματα δύο βδομάδες πριν. Ακόμη και ένας πολύ ελαφρύτερος υπαινιγμός για σχέσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και Χρυσής Αυγής θα αντιμετωπιζόταν ως έγκλημα καθοσίωσης σε βάρος του πολιτεύματος. Το κακό δηλαδή ήταν η δημόσια ομολογία του εγκλήματος, και όχι το έγκλημα καθαυτό. Όμως, κακά τα ψέματα: η κατάσταση στην ΕΛΑΣ είχε κακοφορμίσει από καιρό.

Χρειάστηκε να σκυλευτεί το πένθος της συντηρητικής παράταξης, χρειάστηκε στη συνέχεια ο θάνατος ενός Έλληνα (καθότι ο θάνατος ενός Πακιστανού, τον Ιανουάριο του 2013, δεν αρκούσε), «ενός από εμάς» δηλαδή, για να σπάσει το απόστημα και να τρέξει το πύον. Χρειάστηκε επίσης μια αστυνομικός η οποία έκανε τη δουλειά της, βρέθηκε στον τόπο του εγκλήματος και έδειξε τον δράστη· κυρίως όμως έδειξε τα κίνητρά του. Στην κατάθεσή της, αναφέρει τη στιχομυθία της με τον εκεί παρευρισκόμενο συνάδελφό της, όταν έφτασε στο σημείο του εγκλήματος, πριν τον φόνο. Λέει, λοιπόν, σε αυτήν, ότι κάποια στιγμή τους πλησίασε κάποιος, ο οποίος είπε ότι είναι συνάδελφος και τους εξήγησε ότι

τα πράγματα είχαν ηρεμήσει. Όταν τον ρωτήσαμε τι είχε συμβεί, μας είπε ότι κάποιοι είχαν παρεξηγηθεί σε μια καφετέρια που έβλεπαν το ματς του Ολυμπιακού με την Παρί, αλλά τώρα είχαν φύγει και ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα. Να διευκρινίσω σε αυτό το σημείο ότι το άτομο που δήλωσε ότι ήταν συνάδελφος δεν ήταν αστυνομικός, αλλά εξωτερικός φρουρός στις φυλακές Κορυδαλλού.⁶

Ο ειδικός φρουρός αυτός είναι η εμβληματική προσωποποίηση του ελληνικού κράτους: αντί για επίθεση ομάδας της Χρυσής Αυγής (30-40 άτομα, κατά την κατάθεση της αστυνομικού) είδε «μια παρεξήγηση μεταξύ φιλάθλων». Ακριβώς το ίδιο, «συμπλοκή για την μπάλα» έβλεπε την ερχόμενη μέρα στην πρωινή εκπομπή του ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός, ο κεντρικός σχολιαστής του οποίου, θερμός οπαδός της «δημοσιονομικής αναδιάρθρωσης», αναζητούσε εναγωνίως, λίγες μέρες πριν, μια «σοβαρή» Χρυσή Αυγή.

Μια βδομάδα μετά τη δολοφονία έχουμε την αιφνιδιαστική παραίτηση του επιθεωρητή Νοτίου Ελλάδας και του περιφερειάρχη Στερεάς Ελλάδας της ΕΛΑΣ, «για προσωπικούς λόγους», σύμφωνα με την ανακοίνωση της ΕΛΑΣ.⁷ Η ίδια ανακοίνωση συνεχίζει λέγοντας ότι με εντολή του υπουργού Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη ανατέθηκε από τον αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας στον διευθυντή της Υπηρεσίας Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας, ταξίαρχο Παναγιώτη Στάθη

ευρύτατη έρευνα σχετικά με τα καταγγελλόμενα στον Τύπο για ενεργό εμπλοκή αστυνομικών στη δραστηριότητα του κόμματος «Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή» και την τυχόν συμμετοχή τους στη διάπραξη αδικημάτων.

Ο αρχηγός του Σώματος «μετέφερε στον επικεφαλής της Υπηρεσίας Εσωτερικών Υποθέσεων τη βούληση του κ. Υπουργού να μην υπάρξει οιαδήποτε σκιά στο Σώμα», σημειώνεται στην ίδια ανακοίνωση. Και συμπληρώνεται ότι

προκειμένου να διασφαλιστεί κατά απόλυτο τρόπο η αντικειμενικότητα στην έρευνα της Υπηρεσίας Εσωτερικών Υποθέσεων, αντικαθίστανται και μετακινούνται σε άλλες υπηρεσίες: ο Υποστράτηγος, Προϊστάμενος του Κλάδου Ασφάλειας του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, ο Αστυνομικός Διευθυντής, Διοικητής και ο Αστυνομικός Υποδιευθυντής, Υποδιοικητής της ΕΚΑΜ, ο Αστυνομικός Διευθυντής, Προϊστάμενος της Υποδιεύθυνσης Αντιμετώπισης Οργανωμένου Εγκλήματος και Εμπορίας Ανθρώπων της Διεύθυνσης Ασφάλειας Αττικής, ο Αστυνομικός Υποδιευθυντής, Προϊστάμενος του Τμήματος Όπλων και Εκρηκτικών της Υποδιεύθυνσης Κρατικής Ασφάλειας της Διεύθυνσης Ασφάλειας Αττικής, ο επικεφαλής της διμοιρίας της ΥΑΤ στο Κερατσίνι, τα μέλη της οποίας φέρονται σύμφωνα με φωτογραφίες και καταγγελίες να πετούν πέτρες κατά τη διάρκεια των επεισοδίων της 18.9.2013, χωρίς να παρεμποδίζονται και χωρίς να συλλαμβάνονται, ο Αστυνομός, Διοικητής της Ομάδας ΔΕΛΤΑ, ο Αστυνόμος, Διοικητής του Αστυνομικού Τμήματος Νίκαιας.

Τρεις μέρες αργότερα, στις 27 Σεπτεμβρίου 2013, απομακρύνεται από τη θέση του, σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, ο προϊστάμενος της Γ΄ Διεύθυνσης Αντικατασκοπίας της ΕΥΠ, υπεύθυνος για τη διερεύνηση της δράσης της Χρυσής Αυγής με την υποβοήθηση του συστήματος τηλεφωνικής παρακολούθησης. Ως αιτία φέρεται η διαφωνία του με τη χρήση του συστήματος τηλεφωνικής παρακολούθησης, ενώ άλλα δημοσιεύματα κάνουν λόγο για συγγενεία του με υψηλόβαθμο στέλεχος της οργάνωσης. Ουσιαστικά, ο διευθυντής αντικατασκοπίας της ΕΥΠ αντικαθίσταται, διότι ως τότε φαίνεται να ήταν αρωγός ή και πληροφοριοδότης της οργάνωσης. Την ίδια μέρα συλλαμβάνεται, για άσχετη με το θέμα μας παράβαση, υπαρχιφύλακας στη Ρόδο. Σε φωτογραφία που δημοσιεύτηκε σε καθημερινή εφημερίδα, ο συλληφθείς φαίνεται να παραδίδει μαθήματα αυτοάμυνας στο αρχαίο στάδιο της Ρόδου σε μέλη της οργάνωσης, λειτουργώντας ως εκπαιδευτής Χρυσαιγυτών. Την επόμενη μέρα, Σάββατο 28 Σεπτεμβρίου 2013, μαζί με τον αρχηγό της οργάνωσης, συλλαμβάνονται και δύο αστυνομικοί της ομάδας

ΔΙΑΣ, κατόπιν επιβαρυντικών στοιχείων που προέκυψαν από την παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεών τους. Λίγες μέρες μετά, την 1η Οκτωβρίου, συλλαμβάνεται ο διευθυντής του Αστυνομικού Τμήματος του Αγίου Παντελεήμονα, της αθηναϊκής γειτονιάς που εδώ και μια τριετία αποτελεί το κέντρο επιχειρήσεων της Χρυσής Αυγής, ενώ βοά ο τόπος ότι το Τμήμα λειτουργεί περισσότερο σαν ορμητήριο της οργάνωσης παρά σαν γραφείο της Ελληνικής Αστυνομίας. Οι συλλήψεις και οι προσαγωγές αστυνομικών είναι πλέον τόσες πολλές που παύουν να αποτελούν ειδηση.

Ακριβώς ένα μήνα μετά τη δολοφονία Φύσσα, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης της τελευταίας κυβέρνησης της ΝΔ μιλάει ευθαρσώς για «διδέσδυση της Χρυσής Αυγής σε ένστολους».⁸ Η ομολογία αυτή θα μπορούσε να λογιστεί ως ένδειξη πολιτικού θάρρους, αν δεν γνωρίζαμε ότι επί θητείας του συγκεκριμένου υπουργού επισημοποιήθηκε το μεγάλο ειδύλλιο μεταξύ ΕΛΑΣ και Χρυσής Αυγής. Το σίγουρο, σε κάθε περίπτωση, είναι πως κάτι θα ξέρει κι αυτός.

Οι πρώτοι βουλευτές της Χρυσής Αυγής αρχίζουν να συλλαμβάνονται νωρίς το πρωί της 28ης Σεπτεμβρίου. Η επιχείρηση σχεδιάζεται με πλήρη μυστικότητα. Ακόμα και οι αστυνομικοί της Αντιτρομοκρατικής που έκαναν τις συλλήψεις δεν ήξεραν, μέχρι την τελευταία στιγμή, ποιους θα συνελάμβαναν. Και τούτο, βέβαια, για τον φόβο της διαρροής όχι στον Τύπο, αλλά στο ίδιο το Σώμα.

Ένας από τους βουλευτές της Χρυσής Αυγής, τη στιγμή της σύλληψής του, είπε: «Ξήλωσαν όλη την αστυνομία και την ΚΥΠ για να μας συλλάβουν».⁹

Με λίγες λέξεις, τα είπε όλα.

*Μια μαρτυρία και δύο σκηνές πριν από την εξάρθρωση
της Χρυσής Αυγής*

Η μαρτυρία...

Εδώ και μερικά χρόνια, ο γράφων και άλλοι καθηγητές πανεπιστημίου, κοινωνικοί επιστήμονες, μετέχουμε σε εκπαιδευτικά σεμινάρια

ρια αστυνομικών, είτε στο πλαίσιο ειδικών πολιτικών, όπως η διαχείριση της μετανάστευσης, είτε στο πλαίσιο της κανονικής εκπαιδευτικής διαδικασίας των νέων αστυνομικών ή κάποιων νέων υπηρεσιών της Ελληνικής Αστυνομίας. Η εικόνα που έχουμε όλοι αποκομίσει από αυτή την εμπειρία είναι πως, χρόνο με τον χρόνο, οι ακροδεξιές αντιλήψεις παρουσιάζονται όλο και πιο ενισχυμένες. Ανέκαθεν βέβαια υπήρχε ένας διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός αστυνομικών που εξέφραζε απόψεις οι οποίες τυποποιούνται στον χώρο της ακροδεξιάς πολιτικής κουλτούρας. Σήμερα όμως όχι μόνο ο αριθμός έχει μεγαλώσει εντυπωσιακά, αλλά η εκφορά αυτών των απόψεων γίνεται χωρίς καμία συστολή ή αίσθηση αυτολογοκρισίας, και ενίοτε επιθετικά. Το αποτέλεσμα είναι οι υπόλοιποι εκπαιδευόμενοι να δυσκολεύονται, ακόμη και να φοβούνται, να εκφράσουν τις δικές τους διαφορετικές απόψεις. Ακόμα πιο ανησυχητικό είναι το ότι πολλές από τις απόψεις αυτές, κλισέ εκφράσεις ή θεωρίες συνωμοσίας εκφέρονται με τρόπο που καταδεικνύει ότι όσοι τις διατυπώνουν δεν τις επινοούν, αλλά τις ενστερνίζονται μαζικά μέσα από μια κοινή διαδικασία μάθησης, χάρη στα αμέτρητα σάιτ συναφούς προσανατολισμού.

Η εξάπλωση και η νομιμοποίηση της εκφοράς τέτοιων θέσεων, καθώς και η αίσθηση ότι οι νέοι Έλληνες αστυνομικοί γαλουχούνται συστηματικά στον ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία (κυρίως μέσω των πολλών διαδικτυακών τόπων στους οποίους επωάζεται ο ακροδεξιός εξτρεμισμός) αποτελεί πηγή ανησυχίας για κάθε δημοκράτη σκεπτόμενο πολίτη και οϊωνό πολύ δυσάρεστων εξελίξεων, αν δεν υπάρξει αλλαγή ρότας και ριζικές τομές. Το ξεκίνημα της εξάρθρωσης της οργάνωσης, τον Σεπτέμβριο του 2013, αποτελεί κατεξοχήν τέτοια τομή, η έκβαση όμως δεν είναι ακόμη εύκολα προβλέψιμη.

...και οι δύο σκηνές

Τον Οκτώβριο του 2012, μέλη παραθρησκευτικών οργανώσεων, με τη συνέργεια της Χρυσής Αυγής, πολιόρκησαν το Θέατρο Χυτήριο, προκειμένου να αποτρέψουν την παράσταση του έργου

Corpus Christi. Στην Ελλάδα τέτοιου είδους συγκεντρώσεις εναντίον έργων που κρίνονται «βλάσφημα» δεν είναι διόλου κάτι καινοφανές. Ωστόσο, το όντως νέο, και εξόχως ανησυχητικό, στην περίπτωση του Χυτηρίου ήταν η παρουσία της Χρυσής Αυγής, η οποία και συνέδραμε τους –μέχρις ενός σημείου γραφικούς– ηλικιωμένους που απαρτίζουν τις παραθρησκευτικές οργανώσεις. Ο συνδυασμός είναι εκρηκτικός, και κάνει να ξετυλίγονται εικόνες αδιανόητες. Ένα παράδειγμα: Κάποιος από αυτούς που μετείχε στις διαμαρτυρίες εναντίον του έργου προσάγεται στην κλούβα των ΜΑΤ. Τη στιγμή που είναι έτοιμος να μπει στην κλούβα, καταφθάνει τρέχοντας ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της Χρυσής Αυγής, τον αποσπά με ευκολία από τον αστυνομικό που τον ανέβαζε, τον τραβάει, ενώπιον φωτογράφων, δημοσιογράφων και ανδρών των ΜΑΤ, από το μανίκι και φωνάζει προς την αστυνομία: «Αφήστε τον άνθρωπο ελεύθερο!». Πράγμα ακριβώς που συνέβη: απομακρύνθηκαν και οι δύο ανενόχλητοι.¹⁰ Η εικόνα είναι πρωτοφανής. Στην Ελλάδα, όπως και σε κάθε ευνομούμενη χώρα, αν η αστυνομία προσαγάγει κάποιον και άλλος πολίτης τρέξει να τον απελευθερώσει θα συλληφθεί και αυτός. Αυτό ξέραμε μέχρι τον Οκτώβρη του 2012.

Λίγο μετά, στα τέλη Νοεμβρίου του 2012, έτερος βουλευτής της Χρυσής Αυγής επισκέπτεται το Ηράκλειο της Κρήτης για να μετάσχει σε εκδήλωση της οργάνωσης. Έρχεται αντιμέτωπος με αντιφασιστική διαδήλωση διαμαρτυρίας. Ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις έχουν μεταβεί στο σημείο και έχουν παραταχθεί, προκειμένου να απωθήσουν τους διαδηλωτές. Ο βουλευτής ζητάει από την αστυνομία να ανοίξει τον δρόμο, για να απωθήσει ο ίδιος τους διαδηλωτές, εκτοξεύοντας απειλές. Εκτός εαυτού απευθύνεται στον αξιωματικό της αστυνομίας: «Θα τους γαμήσω όλους. Έχεις το λόγο μου, θα έχεις νεκρούς μέχρι το βράδυ!». Ο συνομιλητής του τον ακούει με το κεφάλι σκυμμένο. Στη συνέχεια, ο βουλευτής απειλεί τους αστυνομικούς με μήνυση «για παράβαση καθήκοντος» και λέει χαρακτηριστικά: «Έρχονται και σπάνε τα αυτοκίνητα και εσείς κάθεστε και τον παίζετε! Πώς να κάνω εγώ εκδήλωση;». Ο

συνομιλητής του συνεχίζει και τον ακούει απαθής.¹¹ Η συνέχεια είναι ότι ο βουλευτής εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία απειλούσε με μηνύσεις και αγωγές της Χρυσής Αυγής κατά παντός υπευθύνου για παράβαση καθήκοντος και υπόθαλψη εγκληματιών...

Προτείνουμε στον ανυποψίαστο –αν βέβαια υπάρχει τέτοιος– αναγνώστη να μη δοκιμάσει το επικίνδυνο σπορ που μόλις περιγράψαμε. Αν ο οιοσδήποτε, Έλληνας ή αλλοδαπός, πάει σε έναν αξιωματικό της Ελληνικής Αστυνομίας και, ενώπιον μιας διμοιρίας ΜΑΤ, του πει «θα έχεις νεκρούς ως το βράδυ», απελευθερώσει κρατούμενο ή του μιλήσει όπως ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής, είναι βέβαιο ότι θα προσαχθεί και θα διωχθεί αμέσως για σωρεία παραβάσεων άρθρων του Ποινικού Κώδικα – ενώ το πιθανότερο είναι ότι στη διαδικασία της προσαγωγής θα υποστεί ατύπως την μήνιν των δυνάμεων καταστολής.

Φυσικά, δεν συμβαίνει διόλου συχνά on camera η Ελληνική Αστυνομία να εμφανίζεται ως υπηρεσιακά υφιστάμενη Χρυσουαγιτών βουλευτών. Υπό την έννοια αυτή, προλαβαίνοντας τυχόν αντιρρήσεις, θα πω ότι τα δύο αυτά περιστατικά, ως εικόνες, είναι πράγματι μεμονωμένα. Ωστόσο, η εικόνα, τα λόγια και η γλώσσα του σώματος, τόσο των αστυνομικών δυνάμεων όσο και της άλλης πλευράς, είναι σημειακά κρίσιμα και ενδεικτικά. Παραπέμπουν σε ένα αλλόκοτο ιεραρχικό σχήμα, το οποίο είναι πολιτειακά εξαμβλωματικό. Το μεμονωμένο, εξάλλου, δεν στερείται νοήματος. Τουναντίον, υπό προϋποθέσεις και με προσεκτική εξέταση μπορεί να οδηγήσει στη συναγωγή σοβαρών συμπερασμάτων. Αυτό θα επιδιώξουμε στη συνέχεια.

Τα παραπάνω δεν εκτυλίσσονται σε ιστορικό κενό. Λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα, η οποία έχει πολύ συγκεκριμένη ιστορία σχέσεων κράτους-παρακράτους-αστυνομίας και κοινωνίας. Λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα της αποδόμησης θεμελιωδών πολιτειακών μηχανισμών εξαιτίας της κρίσης. Στην Ελλάδα, όπου πλέον ένα νεοναζιστικό κόμμα εμφανίζεται να ασκεί σημαντική επίδραση, ακόμα και να αποκτά την ιδεολογική ηγεμονία σε μείζονα τμήματα της ελ-

ληγικής κοινωνίας. Στην Ελλάδα, όπου τα τεκμήρια ανοχής της Ελληνικής Αστυνομίας απέναντι στη ρατσιστική βία είναι αδιάσειστα.

Ερμηνευτικά σχήματα για τη διείσδυση της Ακροδεξιάς στα σώματα ασφαλείας

Η παρούσα υπόθεση εργασίας, η οποία δυστυχώς επιβεβαιώθηκε πανηγυρικά μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 2013, είναι ότι η ακροδεξιά διείσδυση στην Ελληνική Αστυνομία συνιστά κάτι συστηματικότερο και πιο εδραιωμένο από «μεμονωμένα περιστατικά, με πρωταγωνιστές χαμηλόβαθμους αστυνομικούς που εκφράζουν έτσι τη δυσαρέσκειά τους για το πολιτικό κλίμα της απαξίωσής τους ή τη μισθολογική τους καταράκλα. Σε αυτό το κλίμα, το μόνο κόμμα που τους καϊδεύει τα αυτιά είναι η Χρυσή Αυγή, και για τον λόγο αυτό οι πιο αμόρφωτοι και οι πιο στρατιωτικοποιημένοι από τους νέους και χαμηλόβαθμους αστυνομικούς στρέφονται προς αυτήν».

Στις παραπάνω φράσεις προσπαθήσαμε να συνοψίσουμε, πιστεύουμε με ακρίβεια, την κυρίαρχη αντίληψη της Ελληνικής Αστυνομίας αλλά και των ελληνικών κυβερνήσεων όσον αφορά τη διείσδυση του ακροδεξιού εξτρεμισμού στα σώματα ασφαλείας μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2013. Στο πλαίσιο όλης της έρευνας που πραγματοποιήσαμε, αυτή είναι η βασική παραδοχή στην οποία έδειχναν να συγκλίνουν επισήμως οι ίδιες οι αρχές, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν το πρόβλημα – καθώς κανένας δεν δείχνει να αρνείται ότι «όντως υπάρχει πρόβλημα». Ωστόσο, η παραδοχή αυτή, αν και ασφαλώς έχει την αξία της, ωστόσο είναι πολύ λίγη.

Παρά το ότι το παραπάνω ερμηνευτικό σχήμα πάσχει πολλαπλώς, όπως θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε και να τεκμηριώσουμε στη συνέχεια, είναι ορθό όσον αφορά δύο πραγματολογικά δεδομένα. Πρώτον, όντως εντός των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας παρατηρείται πλέον ένα *πολιτικό και ιδεολογικό χάσμα γενεών*. Όσο πιο νέοι τόσο πιο ακροδεξιά. Το χάσμα αυτό παρατη-

ρείται και στην ιεραρχική δομή της αστυνομίας: όσο πιο χαμηλόβαθμοι τόσο πιο ακροδεξιά επίσης. Τις διαπιστώσεις αυτές ουδείς αρνείται και, σε τελευταία ανάλυση, είναι σχεδόν κοινότοπες παραδοχές της έρευνας για τη διείσδυση της σύγχρονης ακροδεξιάς πολιτικής κουλτούρας γενικώς.

Από κει και πέρα βέβαια, οι απόψεις δίστανται σε ό,τι αφορά το εκτόπισμα της ακροδεξιάς διείσδυσης στα σώματα ασφαλείας στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, μόλις ξεπεράσουμε το κλισέ του «μεμονωμένου περιστατικού», αντιλαμβανόμαστε πως, εξαιτίας της επισώρευσης μιας σειράς ετερόκλητων παραγόντων, η κατάσταση είναι πια πιο σύνθετη και δύσοσμη από την αφελή απεικόνιση που παρέχει το κλισέ αυτό: τα περιστατικά είναι τόσο πολλά που χρειάζεται υπερβολική μυωπία για να τα βλέπει κανείς ως μεμονωμένα. Τέλος, ακόμη και ένα μεμονωμένο περιστατικό μπορεί να είναι ενδεικτικό και γεμάτο νόημα.

Όσο περνούσε ο χρόνος το πρόβλημα εντεινόταν. Τα κρούσματα πλέον έπαιρναν ενδημική μορφή, κυρίως στις ομάδες της Ελληνικής Αστυνομίας που είναι επιφορτισμένες με την καταστολή των διαδηλώσεων – δηλαδή στα ΜΑΤ (Μονάδες Αποκατάστασης Τάξης) και τη ΔΕΛΤΑ (Δύναμη Ελέγχου Ταχείας Αντίδρασης). Επίσης, συστηματικά είναι τα κρούσματα σε συγκεκριμένα αστυνομικά τμήματα μεγάλων πόλεων, και κυρίως της Αθήνας, όπου μείζονα όγκο της αστυνομικής εργασίας αποτελεί η ενασχόληση με τα ζητήματα διαχείρισης της παράνομης μετανάστευσης. Την άποψη αυτή, με διάφορες παραλλαγές, φαίνεται ότι συμμερίζονται και αρκετοί ένστολοι, με τους οποίους μιλήσαμε στο πλαίσιο της έρευνας, και οι οποίοι δεν διστάζουν να παραδεχθούν ότι στα σημεία αυτά «η κατάσταση έχει ξεφύγει». Δηλαδή δεν προκαλεί έκπληξη – τουναντίον μάλιστα – ότι στις τάξεις των συγκεκριμένων ομάδων της Ελληνικής Αστυνομίας η ακροδεξιά ιδεολογία, οι ιδεολογικά συνεπείς προς αυτήν πρακτικές παράνομης βίας εναντίον διαδηλωτών και μεταναστών, καθώς και η κουλτούρα της ατιμωρησίας εμφάνιζε πλέον ικανή πυκνότητα και διείσδυση, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για ηγεμονική κουλτούρα εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη

συγκρότηση άτυπων κοινωνικών δομών οι οποίες όχι απλώς αντιλαμβάνονται τις σχέσεις της αστυνομίας με αυτές τις ομάδες (αριστεριστές, αναρχικοί, διαδηλωτές, μετανάστες) ως υπαρξιακά ανταγωνιστικές (βλ. εχθρικές), αλλά, επιπλέον, πολιτικά επενδύουν σε αυτή την αντιπαλότητα.

Προσοχή όμως. Δεν είναι όλοι οι αστυνομικοί που μετέχουν αυτής της κουλτούρας ψηφοφόροι της Χρυσής Αυγής, παρότι μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2013 η εκλογική απήχηση του κόμματος αυτού στην ΕΛΑΣ, όπως και στην υπόλοιπη κοινωνία, αυξανόταν διαρκώς. Η παράνομη αστυνομική βία, μια υφέρπουσα εργασιακή νοοτροπία συμμορίας που ανταγωνίζεται τις άλλες –μη ένστολες– συμμορίες, μέσα από μια διεστραμμένη αίσθηση καθήκοντος, και φυσικά η συγκάλυψη και ατιμωρησία των άδικων πράξεων είναι, στο πλαίσιο αυτό, βασικά χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης επαγγελματικής κοινωνικοποίησης. Ασφαλώς, τέτοιου είδους χαρακτηριστικά μπορούν κάλλιστα να υπάρχουν και χωρίς την παρείσφρηση οργανωμένης ακροδεξιάς ιδεολογίας. Ωστόσο, σε αυτούς τους θύλακες (παρέες, αστυνομικά τμήματα, διμοιρίες των ΜΑΤ, ΔΕΛΤΑ), παρουσιάζονται διογκωμένα και σαφώς πλέον ιδεολογικά στρατευμένα, έστω και πίσω από ένα πέπλο δημόσιας συστολής. Το πέπλο αυτό όμως ολοένα και ατονούσε μέχρι και τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 2013.

Ένα παράδειγμα: ένας διεφθαρμένος αστυνομικός ή κάποιος που χρησιμοποιεί παράνομη βία δεν είναι, ασφαλώς, κατ' ανάγκη ακροδεξιός, ούτε αποτελεί δείγμα κάποιου είδους ελληνικής «ιδιαιτερότητας». Το οργανικό υπόστρωμα της ακροδεξιάς ιδεολογίας συγκροτούν αντιλήψεις που ενδημούν σε μείζονα τμήματα της ελληνικής (όπως και κάθε) κοινωνίας και συνοψίζονται στο τρίπτυχο «ρατσισμός-εθνικισμός-σεξισμός». Και πάλι, εδώ, μολονότι η πρώτη ύλη για τη δημιουργία μιας ακροδεξιάς επαγγελματικής κουλτούρας ή, ακόμη περισσότερο, για τη συγκρότηση στα σώματα ασφαλείας μιας άτυπης ακροδεξιάς δομής είναι προφανώς παρούσα, θα ήταν λάθος να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι αυτό οδηγεί κατευθείαν, με συνοπτικές διαδικασίες, στην αγκαλιά

ενός νεοναζιστικού κόμματος, όπως η Χρυσή Αυγή. Και τούτο διότι απόψεις που εύκολα θα μπορούσαμε να τις εντάξουμε στο προηγούμενο τρίπτυχο (ρατσισμός-εθνικισμός-σεξισμός) απαντούν σε όλη την κοινωνία και εκφέρονται άνετα σε πολιτικούς χώρους που κάθε άλλο παρά ως ακροδεξιό αυτοπροσδιορίζονται. Επομένως, θα ήταν μάλλον αφελές να έχουμε την αξίωση να μην ενδημούν τέτοιες απόψεις, που ούτως ή άλλως δείχνουν να ισχυροποιούνται στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, και στους κόλπους της Ελληνικής Αστυνομίας.

Ωστόσο, το κρίσιμο, όσον αφορά την Ελληνική Αστυνομία, είναι ότι το συγκεκριμένο υπόστρωμα, λόγω της φύσης του επαγγέλματος, γίνεται πιο εύκολο να περάσει από το στάδιο των ιδεών στο επίπεδο της πρακτικής, και κυρίως στη διοικητική έξη αυτής της πρακτικής, λόγω της εγγενούς «αμαρτίας» κάθε αστυνομίας, που δεν είναι άλλη από την υποταγή της νομιμότητας στη σκοπιμότητα. Από κει και ύστερα, η πολιτική κεφαλαιοποίηση της ακροδεξιάς ιδεολογικής ηγεμονίας δεν είναι δύσκολη, καθώς πλέον οι αντιστάσεις ολοένα και ασθενούν.

Ένα άλλο ερμηνευτικό σχήμα για τη διείσδυση της Ακροδεξιάς στην ΕΛΑΣ είναι αυτό που κυριαρχεί σε ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας, αριστερών καταβολών, το οποίο, για λόγους που παραπέμπουν στην πρόσφατη ελληνική Ιστορία αλλά και σε παρούσες πρακτικές της ΕΛΑΣ, θεωρεί ότι εξ ορισμού δεν μπορεί παρά να βρίσκεται σε αντιπαλότητα με την αστυνομία. Στο πλαίσιο αυτό, τμήματα της Αριστεράς ενοχοποιούν συλλήβδην όλη την αστυνομία. Πρόκειται για μια αντίληψη η οποία ανατροφοδοτεί με στερεοτυπικές ταξινομήσεις και κατηγορίες την εδραίωση της ακροδεξιάς ιδεολογίας στην ΕΛΑΣ, διευκολύνοντας ή και συγχωρώντας, εν τέλει, την ολίσθηση προς αυτήν. Η προσέγγιση αυτή, που θα ονομάσουμε «θεωρία των συγκοινωνούντων δοχείων», θεωρεί τον αστυνομικό a priori φασίστα.

Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η οποία κερδίζει, ημέρα με την ημέρα, περισσότερους θιασώτες τόσο στην ελληνική κοινή γνώμη όσο και σε μετανάστες, η ΕΛΑΣ και η Χρυσή Αυγή είναι δομές σε

άρρηκτη συνέργεια και με συναντίληψη καταστάσεων, προσώπων και πραγμάτων. Προς επίρρωσίν της, έρχονται τα πολύ υψηλά ποσοστά της Χρυσής Αυγής στις εκλογές του 2012 σε εκλογικά τμήματα της Αθήνας όπου ψήφισαν αστυνομικοί. Και δεν είναι διόλου δύσκολο σήμερα, με ένα ολιγόλεπτο σερφάρισμα στο Διαδίκτυο, να εντοπίσει κανείς ομάδες «αγνώστων» να πετάνε πέτρες μέσα από τις γραμμές των ΜΑΤ στους διαδηλωτές.¹² Τα βιντεάκια αυτά, αν μη τι άλλο, δείχνουν μια ιδιαίτερη ανοχή των δυνάμεων καταστολής απέναντι στους παρανομούντες με τα ξυρισμένα κεφάλια. Όπως θα γράψει ο Δημήτρης Ψαρράς στην πιο ολοκληρωμένη έρευνα που έχει δημοσιευθεί για το κόμμα αυτό, πρόκειται για «μια επιχειρησιακή συνεργασία της ΕΛΑΣ με τη ναζιστική συμμορία, ειδικά όταν πρόκειται να αντιμετωπιστεί ο κοινός (εσωτερικός) εχθρός».¹³ Η θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων» βρίσκει την πιο ολοκληρωμένη απόδοσή της στη συνύπαρξη των δύο ιδιοτήτων, του αστυνομικού και του Χρυσαιγίτη, στο ίδιο πρόσωπο.¹⁴ Τέλος, η εικόνα της διάβρωσης της ΕΛΑΣ από τη Χρυσή Αυγή, που η ελληνική κοινή γνώμη παρακολουθεί αμήχανη να ξετυλίγεται μετά τον Σεπτέμβριο του 2013, συνηγορεί κατεξοχήν υπέρ του ερμηνευτικού σχήματος των «συγκοινωνούντων δοχείων». Ωστόσο, η γενίκευση αυτή έχει ορισμένα σοβαρά προβλήματα.

Το βασικό πρόβλημα του ερμηνευτικού σχήματος των «μεμονωμένων περιστατικών», του πρώτου στο οποίο αναφερθήκαμε, είναι ότι αδυνατεί να διακρίνει μια νέα ποιότητα που αναδύεται μέσα από την ποσότητα των περιστατικών: την εδραίωση. Επιμένει –ή, για την ακρίβεια, επέμενε έως τον Σεπτέμβριο του 2013– στο ιδιοσυγκρασιακό εμπειρικό μοντέλο παρουσίασης κρουσμάτων ακροδεξιάς βίας και ιδεολογίας, αποδίδοντας την εμφάνισή τους σε ατομικώς νοούμενα χαρακτηριστικά, τα οποία φυσικά κάθε άλλο παρά εξατομικευμένης έμπνευσης είναι. Ταυτόχρονα, απέναντι στις αιτιάσεις ότι το πρόβλημα είναι πολύ πιο σημαντικό και η κατάσταση βαίνει συχνά εκτός ελέγχου, πρώτη μέριμνα του σχήματος των «μεμονωμένων περιστατικών» είναι η δικαιολόγηση και υπεράσπιση του Σώματος, με το επιχείρημα ότι «έστω, στις συν-

θήκες αυτές, η αστυνομία κάνει καλά τη δουλειά της». Το επιχείρημα συνιστά περισσότερο προσπάθεια να διασκεδαστεί η εδραιωμένη πεποίθηση της ελληνικής κοινής γνώμης σχετικά με την αναποτελεσματικότητα της Ελληνικής Αστυνομίας, παρά απάντηση στο επίδικο ζήτημα. Βρισκόμαστε λοιπόν ενώπιον μιας εθελότυφλης προσέγγισης, που οδηγεί αναπόδραστα σε ενσυνείδητη άγνοια του ζητήματος μέσα από μια λογική σκαντζόχοιρου, που το απωθεί κάθε φορά που τίθεται. Την ίδια στιγμή το πρόβλημα γιγαντώνεται, γιατί δεν αντιμετωπίζεται, δεν εννοιολογείται καν ως πρόβλημα. Το πρόβλημα εντοπίζεται όντως σε χαμηλόβαθμους αστυνομικούς, ωστόσο οι υψηλότερες ιεραρχικά βαθμίδες δεν δείχνουν να το αντιλαμβάνονται, στην προσπάθειά τους να πείσουν και να πειστούν ότι τα πράγματα βαίνουν ικανοποιητικά. Ακριβώς αυτό συμβαίνει και με τη ρατσιστική βία στην Ελλάδα. Ουσιαστικά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ρατσιστική βία «δεν υπάρχει», διότι απλώς δεν καταγράφεται ως τέτοια.

Από την άλλη, και η θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων» παρουσιάζει τα δικά της σοβαρά προβλήματα. Στο όνομα πολιτικά προειλημμένων και ιδεολογικά στρατευμένων συμπερασμάτων, παρουσιάζει την παρείσφρηση της Ακροδεξιότητας μέσα στην ΕΛΑΣ ως τελειωμένη υπόθεση, ολοκληρωμένη διαδρομή. Ωστόσο, μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση υποδεικνύει ότι η διαδρομή δεν έχει ολοκληρωθεί, ενώ μπορεί και να αλλάξει κατεύθυνση, όπως μας φάνερωσε η τομή του Σεπτεμβρίου, με την επιχείρηση εξάρθρωσης της Χρυσής Αυγής. Μολονότι υπάρχουν σοβαρά δείγματα αυξημένης πολιτικής επικινδυνότητας, τα οποία έρχονται πλέον καταιγιστικά στο φως της δημοσιότητας, δεν μπορούμε να ορίσουμε την κατάσταση ως ολική επαναφορά του φασισμού στα σώματα ασφαλείας στην Ελλάδα. Ο ολικός εκφασισμός των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας είναι, όπως θα δούμε αμέσως, μια κατάσταση ιστορικά οικεία στη χώρα μας· και μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2013 κινούμασταν, αναντίρρητα, προς μια τέτοια κατεύθυνση. Εφόσον, έστω με μεγάλη καθυστέρηση, δεν πραγματοποιηθούν επείγοντως αλλαγές ώστε να ληφθεί ένα μήνυμα πειθαρχίας και συμμόρφωσης είναι

αναπόφευκτο να οδηγηθούμε σε καταστάσεις ολοένα και λιγότερο τιθασεύσιμες από τους θεσμούς – καταστάσεις, δυστυχώς, διόλου ξένες σε όσους έχουν μελετήσει τη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας.

Για τον λόγο αυτό, είναι πιο ρεαλιστικό αλλά και πιο σώφρον, εφόσον βέβαια θέλουμε να αλλάξουμε τα πράγματα, να αναδεικνύεται ο μεταβατικός και σε τελευταία ανάλυση ρευστός χαρακτήρας αυτής της διείσδυσης, παρά να παρουσιάζεται αφοριστικά με διατυπώσεις που παραπέμπουν σε *fait accompli*. Το ότι τα περιστατικά είναι πολλά, ότι έχουμε σωρεία ενδείξεων προς την κατεύθυνση της στερεοποίησης της ακροδεξιάς, ακόμη και της ναζιστικής ιδεολογίας (σε άτυπες δομές, όπως παρέες, αλλά και θεσμοποιημένες, όπως διμοιρίες των ΜΑΤ ή σε αστυνομικά τμήματα της Αττικής) δεν επαρκεί προκειμένου να επαληθευθεί το ερμηνευτικό αυτό σχήμα. Πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι συζητάμε για μια εξαιρετικά σύνθετη εν εξελίξει διαδικασία, και όχι για ένα τετελεσμένο γεγονός.

Εξάλλου, στο σημείο αυτό υπάρχει και ένα σοβαρό πρόβλημα τεκμηρίωσης, το οποίο δεν μπορεί ασφαλώς να το ξεπεράσει και η παρούσα έρευνα. Οι πράξεις της αστυνομίας καταγράφονται και γίνονται γνωστές μέσα από δύο κανάλια: το επίσημο (δικογραφίες, ανακοινώσεις και βιβλία συμβάντων) και το ανεπίσημο, κυρίως μέσα από τα μέσα ενημέρωσης. Αντιλαμβανόμαστε αμέσως ένα θεμελιώδες μεθοδολογικό ζήτημα. Αφενός, από τις επίσημες καταγραφές συχνά διαφεύγει ένα ουσιώδες μέρος της αστυνομικής δράσης, και εν προκειμένου το πιο κρίσιμο για το θέμα το οποίο εξετάζουμε: αυτό που κινείται εκτός των νόμων και των κανόνων της ευνομούμενης πολιτείας. Από την άλλη, οι δευτερογενείς περιγραφές (είτε προέρχονται από δημοσιογραφική αναμετάδοση είτε αποτυπώνουν τις εντυπώσεις και ενστάσεις των ελεγχθέντων, προσαχθέντων, συλληφθέντων, κρατηθέντων ή άλλως πως άμεσα εμπλεκόμενων πολιτών) πρέπει, εκ των προτέρων και συστηματικά, να αποτιμηθούν ως προς την αξιοπιστία τους.

Η θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων» όμως, πέραν του ότι είναι ερευνητικά επισφαλής, είναι και πολιτικά προβληματική. Ουσιαστικά, με μια μανικαϊστική προσέγγιση, χαρίζει στον ακροδεξιό εξτρεμισμό το σύνολο της Ελληνικής Αστυνομίας. Το τοξικό περιβάλλον της ελληνικής δημοσιονομικής και πολιτικής κρίσης έχει από μόνο του αποδειχθεί έξοχος προπαγανδιστικός μηχανισμός του νεοναζιστικού κόμματος, το οποίο εισπράττει πολιτικό κέρδος, χωρίς καν να επενδύει κεφάλαιο: αξιοποιεί απλώς το κεφάλαιο των αντιπάλων. Αυτό αποτελεί και την πεμπτουςία της επικοινωνιακής του στρατηγικής. Με δύο λόγια, το κόμμα της Χρυσής Αυγής, με δεδομένους τους σημερινούς ιδεολογικούς και πολιτικούς συσχετισμούς στην Ελλάδα, δεν έχει κανέναν λόγο να ενοχλείται από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και πεποίθηση σχετικά με τις «εκλεκτικές συγγενείες» του με την Ελληνική Αστυνομία. Τουναντίον, μάλλον το διασκέδαζε, καθώς επισήμως η ηγεσία του, όταν της γινόταν η σχετική ερώτηση, αρεσκόταν να αναπαράγει τη επικοινωνιακή θολούρα, παρά να επιχαιρεί, και χωρίς βέβαια να διαψεύδει. Ο αρχηγός του κόμματος δηλώνει σε συνέντευξή του στις αρχές του 2013, σε φίλα προσκείμενο περιοδικό:

Ερώτηση: Πολιτικοί σας αντίπαλοι λένε ότι με την ΕΛΑΣ διατηρείτε πολύ καλές σχέσεις. Ότι πολλοί αστυνομικοί, δηλαδή, σήμερα, είναι υποστηρικτές της Χρυσής Αυγής.
Απάντηση: Φίλους μπορεί να έχουμε, αλλά μόνο με αυτήν την έννοια. Κοιτάξτε να δείτε. Στην αστυνομία υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι που υποστηρίζουν και ψηφίζουν τη Χρυσή Αυγή, αυτό είναι αλήθεια. Αλλά δεν υπάρχει κάποια οργάνωση ή κάποιο συνδικαλιστικό όργανο της Χρυσής Αυγής.¹⁵

Σήμερα, που οι σχέσεις Χρυσής Αυγής και Ελληνικής Αστυνομίας έπαψαν να αποτελούν «κοινό μυστικό» και κατέστησαν πασίδηλες, είναι εξαιρετικά κρίσιμο η συζήτηση σχετικά με τη διείσδυση του ακροδεξιού εξτρεμισμού στην ΕΛΑΣ να πραγματοποιείται με όρους επαγρύπνησης και όχι πανικού. Αυτή την επαγρύπνηση και ανησυχία θέλει να υπηρετήσει το παρόν κείμενο. Από το κλίμα πα-

νικού, που όχι παράλογα δημιουργείται, και τη θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων», κερδισμένη, μέχρι πολύ πρόσφατα, έβγαине η Χρυσή Αυγή, καθώς έτσι εδραίωνε τους ηγεμονικούς όρους στην επικοινωνιακή της στρατηγική.¹⁶ Μετά τις συλλήψεις του φθινοπώρου του 2013, όταν για πρώτη φορά η Χρυσή Αυγή εμφανίζεται ασθενής και γυμνή, πολλοί εραστές της άρχισαν τάχιστα να την εγκαταλείπουν. Διότι, η πρώτιστη πολιτική αρετή της στα μάτια του ακροατηρίου της ήταν η προτεινόμενη ισχύς διά της βίας, η οποία και άρχισε τότε να κλονίζεται.

*Δημόσιες ομολογίες πολιτειακών παραγόντων
και οι εκλογές του 2012*

Η δημόσια συζήτηση περί υπογείων διαδρομών μεταξύ Ελληνικής Αστυνομίας και Χρυσής Αυγής δεν είναι αποκλειστικότητα των τελευταίων τριών ετών. Δεν είναι το επικοινωνιακό μονόπρακτο που ακολουθεί καταγιστικά τις εξελίξεις του φθινοπώρου του 2013. Δεν ήταν καν αποκλειστικότητα των ερευνών της δημοσιογραφικής ομάδας «Ιός» (της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας* και της *Εφημερίδας των Συντακτών*, κατόπιν),¹⁷ η οποία έχει συμβάλει καθοριστικά στην όποια τεκμηρίωση διαθέτουμε σήμερα για το ζήτημα αυτό. Τέλος, δεν υπήρξε αποκλειστικότητα τηλεοπτικών εκπομπών που μεταφέρουν αδιάσειστα τεκμήρια σύμπραξης Χρυσουαυγίτων με την Ελληνική Αστυνομία, στο πλαίσιο καταστολής διαδηλώσεων στην Αθήνα.¹⁸ Το πιο οξύμωρο πολιτειακά είναι ότι τέτοιου είδους παραδοχές έχουν γίνει από τα πλέον επίσημα χείλη, ακόμη και εν ενεργεία υπουργών.

Ο Δημήτρης Ψαρράς μεταφέρει έναν εξαιρετικά αποκαλυπτικό δημόσιο διάλογο μεταξύ του δημοσιογράφου Νίκου Χατζηνικολάου και του τότε υπουργού Δημόσιας Τάξης, Γιώργου Ρωμαίου, το φθινόπωρο του 1997, μετά την αποκάλυψη για το περίφημο «χουντογλέντι» που είχαν διοργανώσει ανώτερα στελέχη της ΕΛΑΣ στη Θεσσαλονίκη.¹⁹ «Ακούγονται πολλά για μια συγκεκριμένη ορ-

γάνωση, τη Χρυσή Αυγή. Πρόκειται για οργανωμένη ομάδα μέσα στην ΕΛΑΣ;» ρωτάει ο δημοσιογράφος. Η απάντηση του υπουργού είναι συγκρατημένη, αλλά αποκαλυπτική: «Δεν δείχνει να είναι οργανωμένη ομάδα. Αλλά ότι κάποιοι από αυτούς κάποιες διασυνδέσεις έχουν με οργανώσεις, αυτό φαίνεται. Αλλά είναι μεμονωμένες περιπτώσεις». «Και η οργάνωση για την οποία μιλούμε είναι η Χρυσή Αυγή;» επιμένει ο δημοσιογράφος. Για να λάβει τη μονολεκτική απάντηση: «Ναι!».²⁰

Δύο χρόνια αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1999, ειδική ομάδα της ίδιας της Ελληνικής Αστυνομίας συντάσσει «άκρως απόρρητο» έγγραφο έπειτα από μια υπόθεση απόπειρας ανθρωποκτονίας με δράστη έναν υψηλόβαθμο Χρυσουγίτη. Το έγγραφο αυτό έφερε στη δημοσιότητα, πέντε χρόνια αργότερα, η εφημερίδα *Τα Νέα*. Κάνει μνεία σε ειδική ομάδα αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας που είχε στήσει ένα δίκτυο πληροφοριών με πρώην μέλη της Χρυσής Αυγής. Παραθέτουμε ένα εξόχως αποκαλυπτικό απόσπασμα:

Η οργάνωση διατηρεί πολύ καλές σχέσεις και επαφές με εν ενεργεία αξιωματικούς και μόνιμους υπαξιωματικούς της ΕΛΑΣ αλλά και με απλούς αστυνομικούς. Στο παρελθόν, κατά τη διάρκεια των επετείων της 17ης Νοέμβρη, αλλά και άλλων εκδηλώσεων του αριστεριστικού και αναρχικού χώρου, η αστυνομία τους προμήθευε με ασυρμάτους και κλομπς, για να τους εντοπίζουν και να τους κτυπούν, εμφανιζόμενοι ως «αγανακτισμένοι» πολίτες.²¹

Τον Μάιο του 2011 είχαμε έναν πολύ σοβαρό τραυματισμό δηλωτή από τα ΜΑΤ, καθώς και πογκρόμ εναντίον μεταναστών από τη Χρυσή Αυγή, χωρίς να ακολουθήσει καμία σύλληψη, παρά το ότι υπάρχει βιντεοσκοπημένη η καταδίωξη μελαψού άνδρα από άλλον (μη μελαψό), με μαχαίρι, μπροστά στο Δημαρχείο της Αθήνας.²² Ακολούθησε η εξής δήλωση, η πηγή της οποίας έχει μεγαλύτερη σημασία από το περιεχόμενό της:

Μια υπηρεσία, όσο ισχυρή, αποτελεσματική ή δημοφιλής κι αν εμφανίζεται, είναι προτιμότερο να διαλυθεί και να συγκροτηθεί από την αρχή παρά να λειτουργεί σε ένα ιδιό-

μορφο καθεστώς ανοχής που εξυπηρετεί από τη μία πλευρά κάποιες ατομικές συμπεριφορές ανυπακοής, απειθαρχίας, αυθαιρεσίας και κατάχρησης εξουσίας, και από την άλλη πλευρά να επιτρέπει σε περιπτώσεις αδικοπραξίας μια ιδιόμορφη συντεχνιακή αλληλεγγύη [...]. Υπάρχει εμφανές δημοκρατικό έλλειμμα στα Σώματα Ασφαλείας. Η αυθαιρεσία ενδημεί εντός των Σωμάτων Ασφαλείας.

Η είδηση, όπως είπαμε, δεν είναι η δήλωση, αλλά η πηγή της: ο υπουργός Δημόσιας Τάξης, Χρήστος Παπουτσή.²³ Σε μια ομολογούμενως πολύ δύσκολη στιγμή για την ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα²⁴ έχουμε μια δημόσια ομολογία από τα κατεξοχήν αρμόδια χείλη, η οποία με ρητό τρόπο απομακρύνεται από την κρυψίνοια της θεωρίας των «μεμονωμένων περιστατικών», ζητώντας τη διάλυση –ναι, τη διάλυση– σωμάτων αιχμής της ΕΛΑΣ όπως τα ΜΑΤ αλλά και οι μονάδες ΔΙΑΣ και ΔΕΛΤΑ. Σαν να μην έφτανε η δημόσια ομολογία Παπουτσή, μόλις έναν μήνα μετά, ο προηγούμενος υπουργός Δημόσιας Τάξης, εκ των εκλεκτών του ίδιου του Σώματος, λέει επί λέξει σε τηλεοπτική συνέντευξη, στις 30.6.2011:

Παρέλαβα τον Οκτώβριο του 2009 μια αστυνομία πλήρως διαλυμένη [...]. Φοβήθηκα εκείνη την εποχή για αυτό που υπήρχε στη χώρα [...]. Σας παραπέμπω στο παρακράτος που υπήρχε τότε μέσα στην Αστυνομία, όταν οι Χρυσοαυγίτες και μια σειρά φασιστοειδών συμμετείχαν σε μια σειρά από ενέργειες και βοηθούσαν την Αστυνομία, και τους διώξαμε από κει και πέρα μαζί με τον σημερινό αρχηγό της Αστυνομίας, τον έναν μετά τον άλλον.²⁵

Ο συνομιλητής του, υψηλόβαθμο στέλεχος της ΝΔ, σοκαρισμένος –όχι από αυτό που ακούει αλλά από αυτόν που τα λέει–, τον ρωτάει αν γνωρίζει τις επιπτώσεις των λεγομένων του, ενώ και οι δημοσιογράφοι ρωτούν επίμονα για το αν το φαινόμενο συνεχίζεται και σήμερα. Ο Μιχάλης Χρυσοχοϊδης απαντά στον συνομιλητή του: «Μα παριστάνετε τον εξωγήινο;». Και προσθέτει ότι επί των ημερών του παραπέμφθηκαν 40-50 άτομα για συνεργασία με τη

Χρυσή Αυγή, χωρίς φυσικά να γνωρίζει ποια ήταν η τύχη των υποθέσεων αυτών. Στην επίμονη ερώτηση ενός δημοσιογράφου αν το φαινόμενο συνεχίζεται, ο Μ. Χρυσοχοϊδης αφήνει το ενδεχόμενο ανοικτό. «Δεν το ξέρω, τίποτα δεν αποκλείω, μπορεί να έχει ουρά το φαινόμενο».²⁶

Ένα χρόνο αργότερα, λίγο μετά τις εκλογές του 2012, ο παλαιός πρόεδρος της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Αστυνομικών Υπαλλήλων (ΠΟΑΣΥ) Δημήτρης Κυριαζίδης, σε συνέντευξη που δίνει ως βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας πια, λέει:

Εδώ και καιρό είμαστε μάρτυρες μιας πρωτοφανούς κατάστασης, όπου ομάδες πολιτών ή πολιτικές ομάδες, ως άλλοι σερίφηδες, παίρνουν το νόμο στα χέρια τους και αυτοδικούν! Βεβαίως και έχει ευθύνες η ηγεσία της αστυνομίας. Τέτοια φαινόμενα εγκληματικών επιθέσεων σε βάρος αλλοδαπών θα πρέπει άμεσα να αντιμετωπίζονται. Η κατάσταση έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο, η Αστυνομία πρέπει να αφηθεί να επιτελέσει το έργο της. Η ηγεσία της Αστυνομίας θα πρέπει να λάβει άμεσα μέτρα έναντι των φαινομένων αυτοδικίας που παρατηρούνται σε όλη τη χώρα σε βάρος μεταναστών. Δεν μπορεί η ηγεσία της Αστυνομίας να κάνει τα στραβά μάτια στις ακροδεξιές ομάδες που πρόσκεινται στη Χρυσή Αυγή, οι οποίες αλωνίζουν σε όλη τη χώρα!²⁷

Τα αποτελέσματα των διπλών εκλογών του 2012 απλώς θα επιβεβαιώσουν εκείνο που όλοι υποθέτουν και ψιθυρίζουν: ότι η εκλογική απήχηση του νεοναζιστικού κόμματος στις τάξεις των σωμάτων ασφαλείας είναι πλέον εντυπωσιακή και πολλαπλάσια της απήχησης του στο υπόλοιπο εκλογικό σώμα. Συγκεκριμένα, στην Αττική και στην Αθήνα, τα σώματα ασφαλείας κλήθηκαν να ψηφίσουν σε αρκετά τμήματα γύρω από τη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αθηνών (ΓΑΔΑ), κυρίως στους Αμπελόκηπους. Η Χρυσή Αυγή, με ποσοστά από 15,4% έως 23,7%, σάρωσε στους Αμπελόκηπους και την Καισαριανή (στη δεύτερη ψήφισαν άντρες των ΜΑΤ-ΜΕΑ, λόγω της γειννίας με τη Διεύθυνση Αστυνομικών Επιχειρήσεων Αττικής). Τα ποσοστά αυτά είναι από τα μεγαλύτερα των νεοναζιστών

όχι μόνο στην πρωτεύουσα αλλά σε όλη την επικράτεια. Σε τμήματα όμορων γεωγραφικών περιοχών, με κοινές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, τα ποσοστά της πέφτουν σε πολύ χαμηλότερα και σίγουρα μονοψήφια ποσοστά. Οι χιλιάδες αστυνομικοί που υπηρετούν στη ΓΑΔΑ, αλλά και σε ειδικές υπηρεσίες, όπως οι ομάδες ΔΙΑΣ, ΔΕΛΤΑ και Ζ, η Άμεση Δράση και η Κρατική Ασφάλεια, ψήφισαν Χρυσή Αυγή με τρόπο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μαζικός. Αν υπολογιστεί πρόχειρα ότι κατά μέσο όρο σε κάθε τμήμα ψηφίζουν 500-600 άτομα και η επί τοις εκατό ποσόστωση των αστυνομικών στο καθένα από αυτά μπορεί να φτάνει το 25%-30%, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι η «καθαρή» ψήφος των αστυνομικών εκτοξεύεται μέχρι και στο 50%.²⁸ Η εκλογική αυτή συμπεριφορά δεν έδειξε να κάμπτεται διόλου τον Ιούνιο, παρά το ότι στο μεσοδιάστημα η Χρυσή Αυγή ενέτεινε τις ρατσιστικές επιθέσεις σε βάρος μεταναστών. Αντιθέτως, σε 11 εκλογικά τμήματα της Αθήνας, όπου ψήφισαν αστυνομικοί, στις εκλογές της 17ης Ιουνίου η Χρυσή Αυγή έλαβε ποσοστό από 17,2% έως 23,04% – το ίδιο δηλαδή με αυτό που είχε λάβει στα ίδια τμήματα στις εκλογές του Μαΐου.²⁹

Και όμως, η υποκρισία του ελληνικού πολιτικού συστήματος είναι πρωτοφανής. Οι πάντες εκπλήσσονται σήμερα που το κουβάρι της διάβρωσης ξετυλίγεται. Και όμως, οι πάντες γνώριζαν. Μπορεί να μην είχαν τις λεπτομερείς πληροφορίες της ΕΥΠ, από τους κοριούς, τις παρακολουθήσεις κλπ., αλλά σίγουρα γνώριζαν. Κάποιοι το φωνάζαμε. Και όχι απλώς δεν εισακουγόμασταν, αλλά αντιθέτως, και όντας απολύτως εκτεθειμένοι στις απειλές και τις ύβρεις της εγκληματικής οργάνωσης, είχαμε να αντιμετωπίσουμε από την αδιαφορία έως την καχυποψία των αρχών. Αυτή ήταν η κατάσταση στη χώρα έως τον Σεπτέμβριο του 2013.

Πώς φτάσαμε ως εδώ; Το ερώτημα προκύπτει αναπόφευκτα, και θα επιχειρήσουμε να το απαντήσουμε στη συνέχεια. Προκαταβολικά όμως θα λέγαμε ότι το ερώτημα δεν έχει διατυπωθεί σωστά. Μια σύντομη επισκόπηση του ιστορικού βάθους των σχέσεων των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας με την Ακροδεξιά δείχνει

ότι δεν φτάσαμε εδώ. Ξαναερχόμαστε εδώ. Το έργο έχει ξεκινήσει από πολύ παλιά. Κάποιες στιγμές, το 1974, το 1981 και το 1995 η πολιτεία προσπάθησε να αλλάξει την πλοκή του, και το κατάφερε σε μεγάλο βαθμό, αλλά οι δυνάμεις της αδράνειας ήταν ισχυρές. Σήμερα λοιπόν το ελληνικό κράτος έχει μια ιστορική ευκαιρία, ώστε να αποτινάξει αυτό που το ίδιο ανέχθηκε ή ανέθρεψε στους κόλπους ενός τόσο κρίσιμου για τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου θεσμικού μηχανισμού.

Το γεγονός ότι ένα τόσο μεγάλο ποσοστό Ελλήνων αστυνομικών ψήφισε Χρυσή Αυγή δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Στις παρούσες συνθήκες, έκπληξη θα ήταν μάλλον το αντίθετο. Για τα περισσότερα χρόνια της ζωής της υπηρεσίας αυτής, η ιδεολογία της Χρυσής Αυγής δεν αποτελούσε «παρείσφρηση» ή ξένο σώμα. Αντίθετα, παρείσφρηση υπήρξε η δημοκρατική πολιτική κουλτούρα. Η μετάβαση στη δημοκρατία άγγιξε τις δομές της αστυνομίας, δεν κατάφερε όμως να μπολιάσει σε βάθος την εργασιακή νοοτροπία των μελών της. Και αυτό γιατί ο «εκδημοκρατισμός» δεν σήμανε, τότε, κατά κύριο λόγο διαπαιδαγώγηση και εμφύτευση των αρχών του φιλελεύθερου και δημοκρατικού συνταγματισμού, αλλά την εκμαίευση και εξασφάλιση της βούλησης μη ανατροπής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η συναίνεση αυτή ήταν φυσικά απαραίτητη για τον εκδημοκρατισμό της Ελληνικής Αστυνομίας, όχι όμως και ικανή, όπως τουλάχιστον έδειξαν τα τελευταία χρόνια. Και πώς αλήθεια θα μπορούσε να είναι όταν εν έτει 2013, στις 4 Ιουλίου συγκεκριμένα, ως σεμινάριο διαπαιδαγώγησης ειδικών ομάδων της Ελληνικής Αστυνομίας επελέγη, στο αμφιθέατρο της ΓΑΔΑ, η παρουσίαση του βιβλίου του γενικού γραμματέα της κυβέρνησης Παναγιώτη Μπαλτάκου με θέμα την κρυπτεία και την αγωγή των αρχαίων Σπαρτιατών; Το ακροατήριο της παρουσίασης-ημερίδας, με εντολή της υπηρεσίας, ήταν αστυνομικοί των Ομάδων ΔΙΑΣ και ΔΕΛΤΑ.³⁰

Μεμονωμένο και αυτό; Όντως, δεν παρουσιάζεται κάθε μέρα στα ειδικά σώματα της ΕΛΑΣ το αρχαίο σπαρτιατικό έθιμο της δολοφονίας των ειλώντων, τη στιγμή που ο κόσμος βοά ότι η ΕΛΑΣ

προσφεύγει σε μεθόδους παράνομης βίας. Ακριβώς για τον λόγο αυτό όμως είναι ενδεικτικό των ευθυνών του ελληνικού κράτους, ειδικά της παρούσας κυβέρνησης, και ακόμη πιο ειδικά του πρωθυπουργικού περιβάλλοντος.

Αξίζει εδώ μια μικρή παρέκβαση, διόλου άσχετη με το θέμα μας. Πέραν της εμμονής του με τα βάρβαρα έθιμα της αρχαίας Σπάρτης, ο γενικός γραμματέας του υπουργικού συμβουλίου είναι γνωστός και για την εμμονή του εναντίον των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εμμονή που απεικονίζεται με τον πιο εύγλωττο τρόπο στη στάση του έναντι της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, θεσμικού οργάνου της ελληνικής πολιτείας. Παραθέτω από την επιστολή που απέστειλε η Επιτροπή στον πρωθυπουργό, στις 21.12.2012, θέτοντάς τον ενώπιον των ευθυνών του για την απαξίωσή της από τον στενό συνεργάτη του:

Ο κ. Γενικός Γραμματέας μάς επιφύλαξε υποδοχή περιφρονητική προς τον θεσμό που εκπροσωπούμε και ανάρμοστη με το αξίωμα που του έχετε αναθέσει. Δήλωσε ότι δεν τον ενδιαφέρουν, ως εκπρόσωπο της Κυβέρνησης και της Νέας Δημοκρατίας, το έργο της Επιτροπής και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ούτε οι σχετικές διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας, και συνειδητά ως τώρα δεν έκανε τίποτα για να διευκολύνει την απρόσκοπτη λειτουργία της Επιτροπής. Τόνισε δε ότι δεν προτίθεται να κάνει καμία ενέργεια για την αποκατάσταση των σοβαρών λειτουργικών πληγμάτων που έχει υποστεί η Επιτροπή, ούτε να κινήσει καμία διαδικασία της αρμοδιότητάς του, ακόμα και εάν η Επιτροπή μείνει χωρίς επιστημονικό προσωπικό.³¹

Η ιστορική αποσκευή: η Ακροδεξιά ως κυριαρχία και η δημοκρατία ως παρείσφρηση

Η αδελφοκτόνα διαμάχη της δεκαετίας του 1940 έφερε, μοιραία, κοντά τους εθνικιστές με τα σώματα ασφαλείας. Η τακτική αυτή συνεχίστηκε στις δεκαετίες του '60 και του

70. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στο χώρο της λεγόμενης Ακροδεξιάς να υπάρχει πληθώρα «ρουφιάνων», «καφιέδων» και καταδοτών που πολλοί από αυτούς μάλιστα πίστευαν πως επιτελούν [...] πατριωτικό καθήκον καταγγέλλοντας ό,τι συνέβαινε στον εθνικιστικό χώρο, είτε νόμιμο είτε παράνομο. Επιπλέον, η νοοτροπία των «ακροδεξίων» ήταν και είναι ότι τα σώματα ασφαλείας είναι δεδομένο ότι βρίσκονται κοντά στις εθνικές ιδέες.

Προξενεί ίσως έκπληξη ότι τα παραπάνω λόγια δεν τα λέει κάποιος από τους πολλούς Έλληνες αριστερούς ιστορικούς, αλλά ο αρχηγός της Χρυσής Αυγής.³² Η σχέση των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας με την Ακροδεξιά είναι βαθιά ριζωμένη και εξηγήσιμη από τον ρόλο τον οποίο διαδραμάτισαν, σε ένα χρονικό συνεχές που ουσιαστικά ξεκινάει στον Μεσοπόλεμο και σε πρώτη φάση ολοκληρώνεται στη Μεταπολίτευση. Η ανασυγκρότηση του αστυνομικού συστήματος μετά την Κατοχή (1944) πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τα πρότυπα ασφαλείας της εποχής, υπό την προφανή επίδραση αυτονομημένων από την κυβέρνηση κέντρων εξουσίας, και κατεξοχήν του στρατού. Υπό την έννοια αυτή, τα σώματα ασφαλείας δεν αποτελούν κάποια εξαίρεση στις διαδικασίες συγκρότησης του ελληνικού δημοσίου τομέα στο σύνολό του, αλλά την αιχμή του δόρατος για τη δημιουργία και συντήρηση μιας πολιτείας με τα χαρακτηριστικά ενός τυπικού αστυνομικού κράτους. Αυτό είναι κοινός τόπος για την ελληνική ιστοριογραφία που μελετά την εποχή εκείνη. Το σύστημα ασφαλείας που συγκροτήθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη χώρα κατ' όνομα στόχευε στην προστασία της κοινωνίας από το έγκλημα, πλην όμως η βασική λειτουργία του υπήρξε η δίωξη των αντιφρονούντων, υπό την εμβληματική ηγεμονία του πολιτειακού αγαθού της εθνικοφροσύνης.

Ήδη από τα χρόνια της Κατοχής, η σύμπτωση των συμφερόντων ενός ηγεμονικού τμήματος του ελληνικού κατεστημένου με τις κατοχικές δυνάμεις ενώπιον του «εχθρού εντός των τειχών»³³ οδηγεί στη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας. Η ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας, το 1943, σηματοδοτεί τη στροφή εναντίον του

αναπτυσσόμενου κομμουνιστικού μετώπου, το οποίο κυριαρχεί στις δυνάμεις της Αντίστασης. Τα Τάγματα Ασφαλείας, ως θεσμικό δημιούργημα, εντάσσονται στη λογική των παραστρατιωτικών επιχειρησιακών μονάδων πολιτικής ασφάλειας, αποτελώντας έτσι το υπομόχλιο του Εμφυλίου που διαγραφόταν ήδη στον ορίζοντα. Μετά τη διάλυσή τους, μέρος των ανδρών που τα απάρτισαν προσελήφθη στα σώματα ασφαλείας, και μάλιστα με δικαίωμα προτίμησης.³⁴ Το κράτος που συγκροτήθηκε μετά το τέλος της Κατοχής όχι μόνο δεν αποδέχθηκε την εγκληματικότητα των πράξεων συλλογικής βίας που διέπραξαν τα Τάγματα Ασφαλείας κατά τη διάρκεια της, αλλά, αντιθέτως, προέβη σε γενικευμένες διώξεις κατά της Αριστεράς και στην αμνήστευση των δωσιλόγων, συγκροτώντας ένα αδιαπέραστο πλέγμα «αυτολογοκριμένης μνήμης».³⁵ Αποτέλούσε, βέβαια, κοινό μυστικό, παρά την αποσιώπηση αυτή, ότι οι συνεργάτες των Γερμανών δεν διώχθηκαν αλλά χρησιμοποιήθηκαν στον αντικομμουνιστικό αγώνα. Και τούτο διότι, κατά την επίσημη αντίληψη, η ένταξη στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θεωρήθηκε έγκλημα χειρότερο από τη συνεργασία με τις δυνάμεις Κατοχής.

Βασικός μηχανισμός θεσμικής αναβάπτισης και πολιτικού εξαγνισμού των Ταγμάτων Ασφαλείας, τη μεταπολεμική εποχή, αποτέλεσε η ένταξη αρκετών μελών τους στα ήδη «καθαρμένα» από αριστερούς νέα σώματα ασφαλείας. Με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίστηκε και η τομή και η συνέχεια. Η τομή, στην υπηρεσία της δημόσιας καταναγκαστικής λήθης του δωσιλογισμού· η συνέχεια, μέσω της αναπαραγωγής της εδραιωμένης θεσμικής μνήμης των σωμάτων αυτών ως προς την ταυτοποίηση του εχθρού. Ο αγώνας εναντίον του «κομμουνιστικού κινδύνου» είναι ο βασικός άξονας μέσω του οποίου συγκροτούνται μεταπολεμικά τα ελληνικά σώματα ασφαλείας, με προσωπικό που έχει ήδη δώσει τα αντικομμουνιστικά του διαπιστευτήρια διά της συνεργασίας με τους Γερμανούς εναντίον της Αριστεράς. Έτσι στελεκώνεται το ελληνικό αστυνομικό κράτος, ένα κράτος επισήμως σε «κατάσταση πολιορκίας από τον κομμουνισμό», με τα σώματα ασφαλείας σε πρωτεύοντα ρόλο για τη διασφάλιση και την εφαρμογή μιας νέας φι-

λοσοφίας κοινωνικού ελέγχου. Η φιλοσοφία αυτή αναπτύχθηκε με βάση το ιδεολόγημα της εθνικοφροσύνης, στο πλαίσιο «αντισυνταγματικών και εξωσυνταγματικών πρακτικών», οι οποίες συγκροτούν το λεγόμενο παρασύνταγμα.³⁶

Η εθνικοφροσύνη, λοιπόν, γίνεται ο οδηγός της αντεγκληματικής πολιτικής, με τα σώματα ασφαλείας να αποτελούν τον επιχειρησιακό βραχίονα που εφαρμόζει τη διάκριση των Ελλήνων σε «εθνικόφρονες» και «μιάσματα».³⁷ Αντεγκληματική πολιτική βαπτίζεται η δίωξη των «μιασμάτων», ως εσωτερικών εχθρών. Όπως θα γράψει ο Αριστόβουλος Μάνεσης, «ο εσωτερικός εχθρός είναι αυτός που διώκεται επειδή είναι επικίνδυνος και όχι ένοχος».³⁸ Σε μια χώρα όπου η κοινή ποινική εγκληματικότητα είναι χαμηλή, η εργασιακή κουλτούρα των σωμάτων ασφαλείας περιλαμβάνει ως βασικό job description, και με απόλυτη προτεραιότητα, τη δίωξη του εσωτερικού εχθρού. Για τον λόγο αυτό, ενώ οι συνθήκες που επέβαλλαν την εξάρτηση της χωροφυλακής από τον στρατό μεταπολεμικά εξέλειψαν τυπικά, ο στρατιωτικός χαρακτήρας των σωμάτων ασφαλείας ήταν απολύτως απαραίτητος και λειτουργικός για το κράτος που δημιουργήθηκε μετά τον Εμφύλιο.

Η επιρροή που ασκούσε ο στρατός τόσο στην Ελληνική Χωροφυλακή όσο και στην Αστυνομία Πόλεων αποτέλεσε πολύ σημαντικό παράγοντα στην εδραίωση μιας αστυνομικής υποκουλτούρας. Μιας υποκουλτούρας η οποία θεμελιώθηκε στην ατιμωρησία και την αντίληψη ότι ο μόνος νόμιμος κριτής των πράξεων και των παραλείψεων των σωμάτων ασφαλείας ήταν τα ίδια, «σαν να ήταν αυτόνομες οντότητες που υπακούουν σε δικούς τους κανόνες και κριτήρια εκτιμήσεως των καταστάσεών τους».³⁹ Μ' αυτή την έννοια, τα ελληνικά σώματα ασφαλείας είχαν ήδη αποτελέσει έναν θύλακα κράτους εν κράτει, ένα πραγματικό παρακράτος, προτού επινοηθεί ο όρος και αρχίσει να χρησιμοποιείται πλέον ευρέως τη δεκαετία του 1960. Η σχέση παρακράτους-αστυνομίας αποκτά διαστάσεις λειτουργίας οργανωμένης επιχείρησης, με πολιτικούς και πολιτικούς στόχους. Σε κάθε πόλη λειτουργούσαν ομάδες κρούσεις, στελεχωμένες κυρίως από ομάδες του υποκόσμου με ρόλο προ-

βοκάτορα. Οι ομάδες αυτές έπαιρναν εντολές από την αστυνομία, ενώ ενίοτε διεκδικούσαν και επιτύγχαναν και έναν βαθμό ανεξαρτησίας από αυτήν.⁴⁰ Σε αυτή την ιδιότυπη σχέση, η χωροφυλακή είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου το ρόλο του θεματοφύλακα του κοινωνικού καθεστώτος σε σχέση με την Αστυνομία Πόλεων, που ήταν περισσότερο προσανατολισμένη στην κοινώς νοούμενη εγκληματική δίωξη. Με αυτή λοιπόν την ιστορική αποσκευή, οδεύουμε προς την επταετία της δικτατορίας, στην οποία τα σώματα ασφαλείας, εκκαθαρισμένα από κάθε δημοκρατική κουλτούρα, αποκτούν αναβαθμισμένο ρόλο.

Επίσημος ιστορικός του Σώματος, μεσούσης της δικτατορίας, αναφέρει:

Οι αστυνομικοί κατά το υπό 21.4.1967 και εντεύθεν χρονικό διάστημα, απηλλαγμένοι των πεζοδρομιακών και λοιπών εκδηλώσεων του παρελθόντος, αφωσιώθηκαν απερίσπαστοι εις την κύριαν αποστολήν [...] εφήρμοσαν δε τους κειμένους νόμους μετά της δεούσης επιεικειάς [...] προς πάσαν κατεύθυνσιν [...] αι Υπηρεσίαι Ασφαλείας έλαβον επιτυχώς μέτρα προληπτικά εις τον τομέαν της Εθνικής Ασφαλείας και κατασταλτικά τοιαύτα διά την πάταξιν πάσης κομμουνιστικής ή άλλης απειλής, ως και της εν γένει εγκληματικότητας και συνέβαλον [...] τα μέγιστα εις την εμπέδωσιν της ασφαλείας των πολιτών ήτοι: διέλυσαν σωματεία και οργανώσεις κομμουνιστικάς, κομμουνιστικούς εκδοτικούς οίκους, ήλεγξαν το ποιόν και τα φρονήματα των δημοσίων υπαλλήλων, εξήρθρωσαν δίκτυα παρανόμων μετωπικών οργανώσεων του ΚΚΕ και συνέλαβον μέλη αυτού, κατέσχον ερασιτεχνικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, πολυγράφους [...], ωρολογιακάς βόμβας.⁴¹

Επομένως, εκείνο που πρέπει να γίνει κατανοητό, σε πρώτη φάση, όταν ερευνά κανείς την εδραίωση της ακροδεξιής ιδεολογίας αλλά και την παρείσφρηση θυλάκων ακροδεξιού εξτρεμισμού στην Ελληνική Αστυνομία, είναι ότι η δικτατορία των συνταγματαρχών δεν αποτελεί σημείο τομής για την ηγεμονία των μηχανισμών αυτών, αλλά σημείο αποκορύφωσης. Η κουλτούρα του βασανισμού που

κυριάρχησε στα ελληνικά σώματα ασφαλείας, κυρίως κατά τη διάρκεια της επταετίας, δεν πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίζεται ως εκτροπή αλλά ως τελείωση μιας καλά εδραιωμένης και λειτουργικής εργασιακής νοοτροπίας.

Μια αργόσυρτη, ατελής μετάβαση

Με αυτό το ιστορικό βάρος, είναι φανερό ότι η προσαρμογή των σωμάτων ασφαλείας στη Μεταπολίτευση κάθε άλλο παρά εύκολη υπόθεση ήταν. Το πρώτο ζήτημα που τέθηκε αμέσως στη νέα πολιτική κατάσταση ήταν η απομάκρυνση των –ανώτερων κυρίως– στελεχών των σωμάτων ασφαλείας που είχαν προνομιακούς δεσμούς με το απριλιανό καθεστώς, διαδικασία που έμεινε γνωστή ως «κάθαρση» ή «αποχουνοποίηση». Το δεύτερο, εξίσου κρίσιμο ζήτημα, ήταν η αποκατάσταση της χαμένης τιμής της αστυνομίας και της χωροφυλακής και η αποσαφήνιση του ρόλου τους στο νέο πολιτειακό καθεστώς, μέσω της πραγματικής υπαγωγής τους στον έλεγχο της κυβέρνησης, σύμφωνα με το Σύνταγμα. Η «κάθαρση» περιορίστηκε σε λίγες παραπομπές των πλέον κραυγαλέων περιπτώσεων αστυνομικών που ενεπλάκησαν στον πυρήνα της εξουσίας της δικτατορίας, και ειδικότερα εκείνων που καταγγέθηκαν ως βασανιστές. Η μεγάλη μάζα των αστυνομικών δυνάμεων δεν μπορούσε παρά να μείνει άθικτη. Οι λόγοι της ατιμωρησίας ανάγονται στην εδραίωση ενός κλίματος συμφιλίωσης και συμβιβασμού, πολιτικής σωφροσύνης αλλά και σκοπιμοτήτων, εκτός βέβαια από τις αντικειμενικές δυσκολίες. Οποιαδήποτε αλλαγή ή κάθαρση στο εσωτερικό των σωμάτων ασφαλείας, όπως και στον στρατό, είναι προφανές ότι ήταν δυσχερής και έπρεπε να γίνει με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς η στεγανοποίηση και ο αποκλεισμός από την πρόσβαση σε αυτά κάθε δημοκρατικού στοιχείου είχε ήδη διαμορφώσει ένα συγκεκριμένο στελεχιακό δυναμικό καριέρας. Μια ριζοσπαστική λύση, προσανατολισμένη στην απόταξη όλου αυτού του δυναμικού, στο επίπεδο των μεσαίων αλλά και των χαμηλότερων

κλιμακίων, θα οδηγούσε σε αποδιάρθρωση ολόκληρου του μηχανισμού. Το κόστος της επιλογής της αιτωρωσίας, από την άλλη, δεν ήταν διόλου αμελητέο. Οι σχέσεις της αστυνομίας με την κοινωνία στιγματίστηκαν ανεξίτηλα για όλο το επόμενο διάστημα, ενώ είναι προφανές ότι τα τεκταινόμενα σήμερα κάθε άλλο παρά άσχετα με αυτή την ιστορική αποσκευή είναι. Στο ζήτημα αυτό όμως θα επανέλθουμε.

Πάντως, παρά την προφανή τομή εκδημοκρατισμού που συνιστά, αφεαυτής, η Μεταπολίτευση, το καθεστώς που διαδέχθηκε τη Χούντα δεν είχε ξεφύγει πλήρως, ειδικά στα πρώτα του βήματα, από τη λογική των πολιτικών διώξεων. Είναι ενδεικτικό ότι στην αποστολή της Κρατικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, σύμφωνα με Νομοθετικό Διάταγμα του 1974 που εκδόθηκε επί κυβερνήσεως εθνικής ενότητας, αμέσως μετά τη νομιμοποίηση όλων των πολιτικών κομμάτων, περιλαμβάνονταν, ανάμεσα σε άλλα, και η

παρακολούθηση της δραστηριότητας του διεθνούς κομμουνισμού καθ' ο μέρος αυτής στρέφεται κατά της εθνικής ασφαλείας και του κρατούντος κατά το Σύνταγμα πολιτεύματος.⁴²

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 έφερε μεγάλες τομές στο αστυνομικό σύστημα και ουσιαστικά αποτελεί μια δεύτερη φάση κάθαρσης. Ο πολιτικός έλεγχος, σε ασφυκτικό βαθμό μάλιστα, ο εκδημοκρατισμός και η συμφιλίωση των σωμάτων ασφαλείας με την ελληνική κοινωνία αποτέλεσαν εμφανή προτεραιότητα των πρώτων κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ. Ο πολιτικός έλεγχός τους από την κυβέρνηση θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της απομάκρυνσής τους από την επιρροή του στρατού. Ο εκδημοκρατισμός, από την άλλη, οδήγησε σταδιακά σε οργανωτικές και λειτουργικές αλλαγές, και κυρίως στο «άνοιγμα» της αστυνομίας σε κατατάξεις και προσλήψεις ατόμων από όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Επομένως, εκείνο που χρειαζόταν επιτακτικά η «Αλλαγή» ήταν νέες συναινέσεις και συμμαχίες, εντός και εκτός των σωμάτων ασφαλείας. Η νέα κυβέρνηση κλήθηκε να αποδιαρ-

θρώσει υποσυστήματα εξουσίας μέσα στην αστυνομία που αντιστέκονταν στην αλλαγή των καιρών, είτε από άποψη είτε από συμφέρον είτε –κατά κανόνα– και από τα δύο. Σε αυτό το πλαίσιο, η υπέρβαση των εσωτερικών αντιστάσεων που συναντούσε το ΠΑΣΟΚ για τη μεταρρύθμιση του συστήματος επιτεύχθηκε μέσω μιας πολιτικής η οποία διατήρησε τις θεμελιώδεις αρχές και παραμέτρους, οι οποίες στήριζαν το οικοδόμημα της αστυνομίας και ταυτόχρονα εξασφάλιζε πολιτικά οφέλη, επιχειρώντας να τα μετατρέψει σε πολιτικό *consensus*. Η σύσταση της «Ελληνικής Αστυνομίας» και η ένταξη σε αυτήν όλου του προσωπικού της Αστυνομίας Πόλεων και της Ελληνικής Χωροφυλακής έδωσε πλέον νέες δυνατότητες για συνολική επαναδιευθέτηση και αναδιάταξη του προσωπικού. Με τη σύσταση της Ελληνικής Αστυνομίας, ουσιαστικά τίθενται και οι θεσμικές-οργανωτικές βάσεις για την απαγκίστρωση των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας από το στράτευμα.

Προκειμένου να εδραιωθεί ο απόλυτος πολιτικός έλεγχος της κυβέρνησης δεν προβλέφθηκε καν η θέση Αρχηγείου, την ίδια στιγμή που οι δύο πρώτοι υπουργοί Δημόσιας Τάξης προέρχονταν από τις τάξεις του στρατού. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να επισημανθεί, για να κατανοήσουμε τη συγκυρία αλλά και τη συνέχεια, είναι ότι, σε αντιστάθμισμα του ασφυκτικού πολιτικού ελέγχου που εξασφάλισε η νέα κυβέρνηση, ουσιαστικά δεν κατέβαλε κάποια συστηματική προσπάθεια αλλαγής νοοτροπίας και εκδημοκρατισμού της ίδιας της εργασιακής ιδιοσυγκρασίας της Ελληνικής Αστυνομίας. Ναι μεν το μήνυμα των πρώτων υπουργών του ΠΑΣΟΚ προς την αστυνομία ήταν «τέρμα το ξύλο», αλλά το μήνυμα αυτό δεν ήταν πάντα ξεκάθαρο. Όπως επισημαίνεται πολλά χρόνια αργότερα, σε ένα εγχειρίδιο γραμμένο από έναν ειδικό ερευνητή για χρήση κυρίως εντός του Σώματος, «πολλοί αστυνομικοί μπαίνουν [ακόμη] στο ψευδοδίλημμα “Είμαι χαλαρός στη δράση μου, με λένε ανίκανο, είμαι σκληρός και αποτελεσματικός, με λένε βασιανιστή, άρα τι πρέπει να κάνω;”».⁴³

Το 1984, με τον Νόμο 1481/1984, η νέα κυβέρνηση νιώθει την ανάγκη να προβλέψει ρητά ότι η αποστολή όλων των υπηρεσιών

του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης είναι «η προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος». Η διά νόμου απόσπαση της πολιτειακής νομιμοφροσύνης της Ελληνικής Αστυνομίας συμβολίζει εμβληματικά την τομή εκδημοκρατισμού της. Η αφοσίωση στο πολίτευμα είναι το συστημικό χαρακτηριστικό της διαδικασίας αυτής και, κατά παράδοξο τρόπο, και το ίδιο της το όριο. Με απλά λόγια, αν μπορούσε κανείς να συνοψίσει αυτή την τομή θα έλεγε ότι το κράτος εκμιαεύει από την Ελληνική Αστυνομία ότι δεν πρόκειται να υπονομεύσει το πολίτευμα, και εκεί σταματά. Εδραιωμένες αντιλήψεις και νοοτροπίες που παραπέμπουν στο παλαιό καθεστώς κάθε άλλο παρά ξεριζώθηκαν, ενώ η διατήρησή τους ουσιαστικά φάνηκε να λειτουργεί ως το αντίδωρο για τον ασφυκτικό έλεγχο που εξασφάλισε η κυβέρνηση.⁴⁴ Ουσιαστικά, οι νοοτροπίες αυτές δεν αντιμετωπίστηκαν καν. Η δημοκρατία και ο φιλελευθερισμός ως περιεχόμενο και πολιτική ουσία απασχόλησαν πολύ δευτερευόντως. Η αστυνομία απογαλακτίστηκε από τον στρατό, αλλά όχι από τη στρατιωτική νοοτροπία, ενώ η αναγνώριση του δικαιώματος του συνδικαλισμού στους αστυνομικούς, το 1987, δεν φαίνεται ικανή να ανατρέψει τη βαθμιαία υποχώρηση του πνεύματος της «Αλλαγής» στην Ελληνική Αστυνομία, η οποία, όπως έχει επισημανθεί

μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '80 μοιάζει όλο και περισσότερο με Χωροφυλακή. Πράγματι, η Χωροφυλακή είχε απορροφήσει λειτουργικά πια την πρώην Αστυνομία Πόλεων και μεταβίβαζε στο νέο σώμα μαζί με τη τεχνολογία της και τις αγκυλώσεις του μηχανισμού της.⁴⁵

Ήδη το διάστημα 1986-1988 καταγράφεται μεγάλη έξαρση περιστατικών αστυνομικής βίας, με διάφορες αφορμές, κυρίως στην Αθήνα. Το αποτέλεσμα είναι ότι η δημοφιλία της Ελληνικής Αστυνομίας ελαττώνεται πολύ στην ελληνική κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται μια ιδιότυπη βεντέτα με ριζοσπαστικοποιημένα κομμάτια της –αθηναϊκής κυρίως– νεολαίας, τμήμα των οποίων καταβαίνει σε διαδηλώσεις μόνο για καταστροφές (τα λεγόμενα «μπάχαλα»). Το αποτέλεσμα είναι να αρχίσει να εδραιώνεται στην κοινή

γνώμη η άποψη ότι αυτοί οι «κουκουλοφόροι» νεολαίοι χρησιμοποιούνται στην πράξη ως ένας νέος βραχίονας της Ελληνικής Αστυνομίας, καθώς η αντιμετώπισή τους αιτιολογεί τη βία εναντίον όλων. Οι –κατά δήλωσή τους– αντιεξουσιαστές αυτοί, με τον δικό τους τρόπο, πράττουν τα δέοντα, επιτρέποντας στην ΕΛΑΣ να υιοθετήσει εξόχως σκληρές, καταχρηστικές και αυθαίρετες πρακτικές καταστολής των διαδηλώσεων, με μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες που δεν είναι διόλου άσχετες με το θέμα της παρούσας μελέτης.

Η ανελέητη βία στο κέντρο της Αθήνας μετά τη δολοφονία του δεκαπεντάχρονου μαθητή Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου από ειδικό φρουρό, τον Δεκέμβρη του 2008, δεν ήταν λοιπόν παρθενόγένεση. Η χρήση βίας από τα σώματα ασφαλείας, σε μια κοινωνία που μετασχηματίζεται άτσαλα και ατελώς βαίνοντας προς ένα μοντέλο καπιταλιστικής μητρόπολης των Βαλκανίων, φαίνεται να θεσμοποιείται άτυπως στο εσωτερικό της αστυνομίας ως καθημερινή πρακτική εναντίον κυρίως των νέων, αλλά και άλλων ομάδων, κατεξοχήν των Ρομά και των μεταναστών. Η ένταση και η συχνότητα των περιστατικών δείχνει ότι, σε αντίθεση με την επίσημη γραμμή της αστυνομίας και των κυβερνήσεων, η χρήση παράνομης βίας δεν αφορά μεμονωμένα περιστατικά με πρωταγωνιστές χαμηλόβαθμους και αμόρφωτους αστυνομικούς. Αποτελεί τη συνέχιση μιας εδραιωμένης και ήδη διαμορφωμένης εργασιακής κουλτούρας που μεταφέρεται σχεδόν αυτούσια από το παρελθόν, εστιάζεται όμως πλέον σε νέες ομάδες.

Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, μέχρι το 1989, επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στην πρόσληψη νέων αστυνομικών που προέρχονταν από τον χώρο του κόμματος αυτού, μέσα από ένα σύστημα προσλήψεων που διατηρήθηκε ως το 1993. Με τον πελατειακό αυτό τρόπο επιχειρήθηκε, εκτός των άλλων, να αντιμετωπιστεί το έλλειμμα κάθαρσης από ακροδεξιά στοιχεία και συνεργάτες της δικτατορίας. Το 1994 το πρόβλημα λύθηκε οριστικά με τον Νόμο 2226/1994, που καθιέρωσε με μεγάλη καθυστέρηση το σύστημα εισαγωγής στην Ελληνική Αστυνομία με τη διαδικασία των γενικών

εξετάσεων. Ως τότε, ο μηχανισμός προσλήψεων ήταν πολιτειακά επισφαλής και απολύτως διάτρητος.

Η μετανάστευση σε αστυνομικά χέρια: ο νέος εκθρόνος της δεκαετίας του 1990...

Η δεκαετία του 1990 κόμισε πολλά νέα στοιχεία στην ελληνική κοινωνία, και επομένως καινούριες προκλήσεις στην Ελληνική Αστυνομία, με πρώτη και καλύτερη τη διαχείριση του μεταναστευτικού. Η κατάρρευση των βαλκανικών κυρίως καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» δρομολόγησε έντονες μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα, μια χώρα που έως τότε ζούσε ανέμελα τον μύθο της μονοπολιτισμικής κοινωνίας, τον οποίο και τροφοδοτούσε με κάθε λογής ιδεολογήματα. Η βία και καταστολή, στην οποία πρωταγωνίστησαν τα σώματα ασφαλείας, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα, αποτέλεσαν βασικά εργαλεία για την επίτευξη του στόχου –αλλά και του μύθου– μιας εθνικά ομογενούς κοινωνίας.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αλλάζει εντελώς τα δεδομένα, καθώς η χώρα, που έχει μπει σε μια τροχιά καπιταλιστικής ανάπτυξης πρωτοφανούς τόσο για τα δεδομένα της όσο και για την περιοχή, γίνεται πρώτης τάξης μεταναστευτικός προορισμός για τους γείτονες. Σε αυτήν ακριβώς τη συγκυρία, για σχεδόν μία δεκαετία, το κράτος εναπόθεσε, σχεδόν πλήρως, τη διαχείριση του μεταναστευτικού στην Ελληνική Αστυνομία. Ο πρώτος νόμος με τον οποίο η πολιτεία αντέδρασε στην ένταση των μεταναστευτικών ροών (Νόμος 1975/1991) ουσιαστικά απαγορεύει τη μετανάστευση. Η διατύπωση φαίνεται αφοριστικά απλοϊκή, ωστόσο περί αυτού πρόκειται: στο νομοθέτημα, δεν προβλεπόταν κανένας ρεαλιστικός τρόπος νόμιμης εισόδου στην Ελλάδα.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι το ίδιο το κράτος, διά της μεθόδου αυτής, αφενός ενθάρρυνε την παράνομη μετανάστευση, καθώς είχε κλείσει όλες τις πιθανές διόδους νόμιμης εισόδου, παραμονής και εργασίας στην Ελλάδα, και αφετέρου έδωσε στην Ελληνική Αστυ-

νομία μια λευκή εντολή ανάσχεσης του μεταναστευτικού ρεύματος συνολικά. Η Ελληνική Αστυνομία, εκτός του ότι δεν είχε την παραμικρή εκπαίδευση για να διαχειριστεί σχέσεις με αλλοδαπού πληθυσμό, αδυνατούσε να εντάξει το επιχειρησιακό της σχέδιο σε κάποια ευρύτερη κρατική στρατηγική για τη μετανάστευση, διότι, πολύ απλά, τέτοια στρατηγική, επισήμως τουλάχιστον, δεν υπήρχε.⁴⁶

Οι μετανάστες, κυρίως από την Αλβανία, εισέρχονται λοιπόν στο ελληνικό έδαφος σε συνθήκες απόλυτης εξαθλίωσης και ευτελισμού κάθε έννοιας της αξιοπρέπειάς τους. Απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους, οι οποίοι κινούνται σε ένα νομικό κενό, η Ελληνική Αστυνομία ανασύρει από τη θεσμική της μνήμη πρακτικές που φαινόταν να έχουν εκλείψει στις σχέσεις της με τον ελληνικό πληθυσμό ή τουλάχιστον αντιμετώπιζονταν –και ως ένα βαθμό ήταν, πράγματι– «μεμονωμένα περιστατικά»: ωμούς βασανισμούς και επαναπροωθήσεις στα δύσβατα μονοπάτια και βουνά της ελληνοαλβανικής μεθορίου, ακόμη και με πυροβολισμούς που οδηγούν σε δολοφονίες.⁴⁷ Εδώ όμως χρειάζεται προσοχή. Τα περιστατικά αυτά, τα οποία δεν ήταν απλώς «μεμονωμένα», δεν μπορούν μηχανιστικά και συλλήβδην να ενταχθούν σε κάποιο σχήμα ιδεολογικής ερμηνείας της κοινωνίας και του συστήματος που παραπέμπει στα ακροδεξιά του πολιτικού φάσματος. Αποτελούν περισσότερο ενδείξεις επιβίωσης της κλασικής αντίληψης ατιμωρησίας και αυταρχισμού που ανέκαθεν ενδημούσε στην Ελληνική Αστυνομία, η οποία βεβαίως λειτουργεί ολοένα και πιο επιθετικά, όταν λαμβάνει από την πολιτική ηγεσία το μήνυμα ότι αυτός ο αυταρχισμός είναι εγγενώς επιθυμητό τμήμα του job description. Ωστόσο, βασικό συστατικό της νέας Ακροδεξιάς των ημερών μας είναι η ιδεολογική δεξίωση του μετανάστη ως «εισβολέα». Απέναντι στους νομικά άδρατους «εισβολείς» (ορατότατους, ωστόσο, για τη μαύρη αγορά εργασίας), η Ελληνική Αστυνομία επανεθίζεται στις πιο ευτελείς πρακτικές απαξίωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας, χωρίς την παραμικρή αίσθηση ευθύνης και λογοδοσίας. Υπό το καθεστώς αυτής της ιδιότυπης εν λευκώ ανάθεσης της διαχείρισης του μεταναστευτικού, οι αστυνομικοί αντιλαμβάνονται την αποστολή τους ως το έργο ολικής

ανάσχεσης ενός πληθυσμού χωρίς δικαιώματα. Ο βασικός κορμός του μηχανισμού πολιτικής κεφαλαιοποίησης και ιδεολογικής συγκρότησης ενός ενσυνείδητου ακροδεξιού πόλου έχει πλέον δημιουργηθεί στα σώματα ασφαλείας.

...και ένας παλιός σύμμαχος: οι «αγανακτισμένοι πολίτες»

«Εμπιστεύομαι την Ελληνική Αστυνομία. Εσείς είστε το κράτος», έλεγε απευθυνόμενος στους αστυνομικούς ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, λίγο καιρό πριν ξεκινήσει τη μοναδική του θητεία ως πρωθυπουργός, το καλοκαίρι του 1990. Κάποια χρόνια αργότερα, το 2007, συνεχιστής αυτής της παράδοσης, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης Βύρων Πολύδωρας, ο οποίος είχε χρηματίσει και κυβερνητικός εκπρόσωπος της κυβέρνησης Μητσοτάκη, αποκαλεί «πραιτορες της πόλης» τους αστυνομικούς, κολακεύει τα ΜΑΤ, ενώ διατάζει να αποκηρύξει δημοσίως ακόμα και ακραία περιστατικά, όπως η χρήση σιδερογροθιάς από τις δυνάμεις καταστολής. Για να γυρίσουμε στην κυβέρνηση Μητσοτάκη, το 1992, στο πλαίσιο μιας από τις μετωπικές αναμετρήσεις με τους εργαζόμενους των αστικών λεωφορείων, έτερος υπουργός Δημόσιας Τάξης, ο Θόδωρος Αναγνωστόπουλος, είχε διατάξει «να μην φέρουν οι άνδρες των ΜΑΤ διακριτικά, για να μην αποδυναμώνεται η αυτοπεποίθησή τους στη δουλειά που πρέπει να κάνουν».⁴⁸

Ανατρέχοντας κανείς σήμερα στην πολυτάραχη τριετία 1990-1993, διαπιστώνει ότι η κυβέρνηση Μητσοτάκη, αν και μάλλον απέτυχε όσον αφορά τη δίωξη του οργανωμένου εγκλήματος που τότε αρχίζει πλέον να συγκροτείται στην Ελλάδα, άριστευσε στις εξετάσεις αυταρχισμού, προκειμένου να καταστείλει το κίνημα των καταλήψεων, τις απεργίες και τα συλλαλητήρια που σάρωναν τη χώρα. Στην Αθήνα, ειδικότερα, τα χρόνια εκείνα εδραιώνεται ένας νέος τύπος αγαστής συνεργασίας της Ελληνικής Αστυνομίας με την κατηγορία των λεγόμενων «αγανακτισμένων πολιτών». Ο όρος «αγανακτισμένος» είχε λοιπόν για τα καλά εισέλθει στο πολιτικό

λεξιλόγιο, με ριζικά διαφορετικό περιεχόμενο όμως, πολύ πριν από την εμφάνιση του κινήματος των Ισπανών Indignados και των Αγανακτισμένων της μνημονιακής εποχής, στην πλατεία Συντάγματος. Η συνεργασία αυτή μεταξύ «αγανακτισμένων πολιτών» και αστυνομίας, αν τη δει κανείς στην ιστορική της συνέχεια, αποτέλεσε την αρχή της επανασύνδεσης τμημάτων των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας με αυτό που κάποτε ονομάστηκε «παρακράτος», καθώς και προανάκρουσμα της ανοχής –ή ακόμα και συνέργειας– ενώπιον της εφόρμησης της Χρυσής Αυγής. Έγκριτος δημοσιογράφος και δοκιμιογράφος γράφει το 2010 στην *Καθημερινή*:

Τους έχουμε δει, αμέτρητες φορές, να αναλαμβάνουν υπηρέσια σαν «αγανακτισμένοι πολίτες» και να δίνουν χείρα βοήθειας στους αστυνομικούς, με τους οποίους δείχνουν να έχουν άριστες σχέσεις, γι' αυτό άλλωστε και δεν κρύβουν το πρόσωπό τους, αφού δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα. Και επί Νέας Δημοκρατίας συνέβαινε αυτό και τώρα, επί ΠΑΣΟΚ, δεδομένου ότι οι κυβερνήσεις πέφτουμε μα οι αγάπες μένουν. Με ρόπαλα και αλυσίδες, και με τις γροθιές τους ενισχυμένες με ποικίλα σιδηρικά, αναλαμβάνουν με πατριωτικό ενθουσιασμό το σωφρονιστικό τους έργο, όποιον διαμαρτυρόμενο ανθέλληνα κι αν έχουν απέναντί τους, αριστερό, αντιεξουσιαστή, αντιρατσιστή. Τώρα λοιπόν τους βλέπουμε αυτούς τους νεοναζιστές και νεοφασίστες να σχηματίζουν ημιστρατιωτικές ομάδες κρούσης και, αντί να περιμένουν να δράσουν από κοινού με τις δυνάμεις ασφαλείας (α, και προστασίας του πολίτη, σύμφωνα με τον μέχρις εμπαιγμού ευφάνταστο πασοκικό νεολογισμό), να τις προλαβαίνουν, να τις υποκαθιστούν ή να τις υπερφαλαγγίζουν. Το απεχθές έργο έχει ήδη ανέβει (με αιματηρά αποτελέσματα, αλλά δίκως να συγκινήσει την κοιμωμένη πολιτεία και μέγα τμήμα της τηλεκαθοδηγούμενης κοινωνίας) στους Αμπελοκήπους, στον Νέο Κόσμο και βέβαια στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα, όπου βρέθηκε στο στόχαστρό τους ακόμα και ο ιερέας, όντως χριστιανός, εν αντιθέσει με τους χριστιανώνυμους διώκτες του.⁴⁹

Στα τέλη του 1990, οι μαθητές, και στη συνέχεια οι φοιτητές, ξεσηκώθηκαν ενάντια στο πολυνομοσχέδιο που δρομολογούσε το Υπουργείο Παιδείας. Η αντίδραση μαθητών και φοιτητών εκφράστηκε με εκτεταμένες καταλήψεις σχολείων και πανεπιστημίων, καθώς και με μαζικές διαδηλώσεις. Στον ταραγμένο χειμώνα του 1990-91, η κυβέρνηση, για την αντιμετώπιση του κινήματος αυτού, δεν είχε επιστρατεύσει μόνο την ένστολη καταστολή. Τις μαθητικές καταλήψεις είχαν κληθεί να διαλύσουν οι αγανακτισμένοι πολίτες, που λειτουργούσαν ως «μακρά χειρ» ενός κράτους που ολίσθαινε ξανά σε έναν αυταρχισμό ο οποίος του είναι παραδοσιακά οικείος – ας μην ξεχνάμε πως βρισκόμαστε μόλις δεκαπέντε χρόνια μετά το τέλος της Χούντας. Οι «αγανακτισμένοι πολίτες» υπήρξαν ο κατεξοχήν σύμμαχος των σωμάτων ασφαλείας στη διαδικασία της καταστολής: ένας σύμμαχος που επανασυστήνει και αναζωογονεί τις υπόγειες διαδρομές μεταξύ αστυνομίας και ομάδων του υποκόσμου, παραπέμποντας σε ιστορικά οικείες εικόνες προηγούμενων δεκαετιών.

Εν κατακλείδι, η ένταση και η διάρκεια της κοινωνικής διαμαρτυρίας στη σύγχρονη Ελλάδα οξύνει την ούτως ή άλλως ιστορικά βεβαρυμένη σχέση της Ελληνικής Αστυνομίας με τα ριζοσπαστικά τμήματα, κυρίως της ελληνικής νεολαίας, αλλά και ευρύτερες πληθυσμιακές μερίδες στα χρόνια της κρίσης, καθώς και τα αμέσως προηγούμενα. Κομβικό σημείο σε αυτή την εξέλιξη είναι ο Δεκέμβρης του 2008. Η δολοφονία του δεκαπεντάχρονου από τον ειδικό φρουρό, βυθίζοντας την Αθήνα σε μια πρωτόγνωρη για καιρό ειρήνης συνθήκη βίας, βυθίζει ταυτόχρονα ολοένα και περισσότερο τα χαμηλόβαθμα στελέχη της Ελληνικής Αστυνομίας, και κυρίως των ΜΑΤ που βρίσκονται αντιμέτωπα με τους διαδηλωτές, σε μια νοοτροπία αντίπαλης συμμορίας. Η αντιπαλότητα αυτή, βέβαια, ψάχνει και ιδεολογική διέξοδο που δεν είναι δύσκολο να βρεθεί. Έτσι, λίγο αργότερα, τα ειδικά σώματα όπως οι ομάδες ΔΕΛΤΑ (οι οποίες συγκροτούνται από τους ειδικούς φρουρούς, οι οποίοι με τη σειρά τους προέρχονται από ειδικές στρατιωτικές μονάδες, χωρίς πρότερη εκπαίδευση αλλά ούτε μια καλώς νοούμενη αστυνομική κοι-

ωνικοποίηση), αγκιστρώνονται, μαζί με τα ΜΑΤ, στην ακροδεξιά ιδεολογία. Η εκλογική εδραίωση της Χρυσής Αυγής, που ξεκινάει μετά τις δημοτικές εκλογές του 2010, δίνει πλέον σάρκα και οστά σε αυτή την «εκλεκτική συγγένεια» που έχει ήδη σφυρηλατηθεί.

Η ασύμμετρη βία και η μη λογοδοσία δεν ταυτίζεται με την Ακροδεξιά, ωστόσο δυναμικά οδηγεί σε αυτήν

Το 1995 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης αποκαλύπτει, σε έκθεσή της, καταγγελίες για βασανισμούς εναντίον μεταναστών σε αστυνομικά τμήματα της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, πολλαπλασιάζονται τα δημοσιεύματα στα οποία γίνεται λόγος για εξαιρετικά βίαιες μεθόδους ανάσχεσης και βασανισμούς μεταναστών στα ορεινά κυρίως σύνορα της Ελλάδας με την Αλβανία, στις οποίες μετέχει και ο ελληνικός στρατός. Όπως είδαμε παραπάνω, η δεκαετία του 1990 έφερε την ελληνική κοινωνία αντιμέτωπη με το μεταναστευτικό, την ξеноφοβία και τον ρατσισμό· εμπροσθοφυλακή της συνάντησης με τους αλλοδαπούς, εγκληματίες και μη, ήταν η ΕΛΑΣ – εφόσον και η παράνομη είσοδος στη χώρα συνιστά αδίκημα. Δεν είναι λοιπόν διόλου τυχαίο ότι, ακόμη και σήμερα, η εξάπλωση της ρατσιστικής ιδεολογίας είναι συγκριτικά μεγαλύτερη στις τάξεις της Ελληνικής Αστυνομίας από ό,τι στον υπόλοιπο πληθυσμό, διότι, όπως και η ίδια η ΕΛΑΣ υποστηρίζει, «αφέθηκε να βγάλει μόνη της το φίδι από την τρύπα», χωρίς στοιχειώδη προαπαιτούμενα.

Σε αυτό το συγκεκριμένο σημείο, οι της ΕΛΑΣ έχουν απόλυτο δίκιο, καθώς για μια περίπου δεκαετία, από το 1990 μέχρι το 1998, το ελληνικό κράτος ουσιαστικά αποποιείται κάθε πολιτική στο ζήτημα, φορτώνοντάς το στην αστυνομία. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας αυτής γίνεται μια πρώτη προσπάθεια νομικής τακτοποίησης του παρανόμως ευρισκόμενου πληθυσμού στη χώρα, με τα Προεδρικά Διατάγματα νομιμοποίησής του, το 1998. Είναι η πρώτη φορά που ασχολούνται συστηματικά με τη μετανάστευση και άλλες

υπηρεσίες πέραν της αστυνομίας, με αποτέλεσμα η Ελλάδα για πρώτη φορά να εμφανίζεται να έχει και νομίμως διαμένοντα μεταναστευτικό πληθυσμό.

Βέβαια, η παράνομη μετανάστευση, ακριβώς επειδή είναι παράνομη, δημιουργεί ώσμωση και εκθέτει τον μεταναστευτικό πληθυσμό πολύ περισσότερο στο οργανωμένο έγκλημα, το οποίο υποκαθιστά το κράτος που απέχει. Η τεχνολογική αναδιάρθρωση, ο νέος εξοπλισμός, η δημιουργία νέων ειδικών μονάδων επέμβασης δεν μπορούν να αποτρέψουν τη θεαματική άνοδο της εγκληματικότητας κατά τη δεκαετία αυτή. Οι μεταβολές σε συγκεκριμένες κατηγορίες εγκλημάτων, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, είναι εντυπωσιακές. Η αύξηση αυτή, και μάλιστα σε διαταξικό επίπεδο, είναι ενδεικτική των ευρύτερων ανακατατάξεων που σηματοδούν την ελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη. Η αύξηση της εγκληματικότητας, μια μόνιμη και ενίοτε παραμορφωτική επωδός στην ανάγνωση της δεκαετίας του '90 στην Ελλάδα, σχετίζεται και με τη μετανάστευση, ακριβώς διότι ο τρόπος (μη) υποδοχής των μεταναστών, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας αυτής, αφήνει ανοιχτό το πεδίο στο οργανωμένο έγκλημα. Από την εποχή αυτή, λοιπόν, έχουμε αύξηση των αδικημάτων κατά της περιουσίας, καθώς και αυτών που συνδέονται με τη βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου, την πορνεία και το trafficking, καθώς και το εμπόριο ναρκωτικών. Είναι προφανές ότι η περίοδος χαρακτηρίζεται από μια αναδιάταξη του παραδοσιακού ελληνικού υποκόσμου, η οποία προκαλεί τριγμούς στις σχέσεις που αυτός έχει παραδοσιακά δημιουργήσει με τα σώματα ασφαλείας. Η αλλαγή της ανθρωπογεωγραφίας του εγκλήματος στην Ελλάδα, μέσω της εμφάνισης και αλλοδαπών κυκλωμάτων-κρίκων στην αλυσίδα του οργανωμένου εγκλήματος, διασalaεύει και αναδιατάσσει τις όποιες ισορροπίες έχουν διαμορφωθεί στην ντόπια αγορά μεταξύ υποκόσμου και αστυνομίας.⁵⁰ Με τον τρόπο αυτό, κυρίαρχες ρατσιστικές αντιλήψεις, που ενδημούσαν και συνεχίζουν να ενδημούν σε μείζονα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, όσον αφορά τη συσχέτιση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα, παρουσιάζονται οξυμένες

στην Ελληνική Αστυνομία, καθώς η ίδια βιώνει το πρόβλημα αδιαμεσολάβητα και απολύτως εν θερμώ, στην πιο έντονη μορφή του.

Η πανθομολογούμενη επιτυχία της Ελληνικής Αστυνομίας το 2002, ύστερα από χρόνια αστοχίες στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας, με τη σύλληψη των μελών της 17 Νοέμβρη και αργότερα του ΕΛΑ, έρχεται να ενισχύσει μια θεσμική υπερηφάνεια του σώματος, που γενικώς βρίσκεται μάλλον χαμηλά. Μετά την εξάρθρωση της 17Ν και κυρίως μετά την άψογη –αν και οικονομικά δυσβάστακτη, βέβαια– από πλευράς όρων ασφαλείας διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, η αυτοεκτίμηση αλλά και η εικόνα της Ελληνικής Αστυνομίας στην ελληνική κοινωνία αγγίζει τα ιστορικά υψηλά της. Η πολιτική και επιχειρησιακή προτεραιότητα που δόθηκε εκείνο τον καιρό στην αγώνα εναντίον της τρομοκρατίας, ωστόσο, δεν είναι χωρίς κόστος, καθώς την ίδια περίοδο το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα γιγαντώνεται. Η ελληνική κοινωνία βρίσκεται ενώπιον μιας νέας μορφής εγκληματικότητας, και η ΕΛΑΣ δεν μπορεί να καυχιέται ότι έχει επιφέρει σ' αυτήν πλήγματα αντίστοιχα με εκείνα που κατήγαγε εναντίον της τρομοκρατίας. Τέσσερα μόλις χρόνια μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008 παίρνουν χαρακτήρα εξέγερσης της ελληνικής νεολαίας.

Επιστρέφοντας στη δεκαετία του 1990, βλέπουμε μια αστυνομία η οποία, πριν καλά καλά προλάβει να ξεκάσει τις πρακτικές που τόσο σημάδεψαν την επιχειρησιακή της ταυτότητα στις μήνες των Ελλήνων αντιφρονούντων, αφήνεται ασύδοτη να επαναφέρει αυτές τις πρακτικές στους μετανάστες. Λίγο καιρό αργότερα, επιφέροντας καίριο χτύπημα στην ελληνική αριστερή τρομοκρατία, οπλίζεται με την αυτοπεποίθηση που μάταια αναζητούσε στη συνείδηση της ελληνικής γνώμης τόσα χρόνια· και, μαζί με αυτήν, φαίνεται να ολισθαίνει ολοένα και περισσότερο σε πρακτικές παράνομης βίας, αρματωμένη –κατά κυριολεξία– πλέον με σύγχρονο και ολοένα βιολογικότερο οπλισμό.

Είναι ενδεικτικό ότι από το 2004 και μετά η Ελλάδα ουσιαστικά φτιάχνει τη δική της νομολογία ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παραβίαση του δικαιώ-

ματος στη ζωή (άρθρο 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης) και για την απαγόρευση των βασανιστηρίων (άρθρο 3). Για τη μεν πρώτη έχουμε τέσσερις καταδίκες, κυρίως έπειτα από προσφυγές αλλοδαπών ή Ελλήνων Ρομά,⁵¹ ενώ μετράμε και έξι καταδίκες για βασανιστήρια, σε βάρος κυρίως μεταναστών και Ρομά.⁵² Η πιο εμβληματική όμως καταδίκη θα έρθει στις αρχές του 2011. Τότε, μαζί με την Ελλάδα, θα καταδικαστεί και το Βέλγιο για έκθεση σε απάνθρωπες πρακτικές, καθώς επαναπροωθεί Αφγανό αιτούντα άσυλο στην Ελλάδα δυνάμει του Κανονισμού Δουβλίνο II, ενώ οι βελγικές αρχές «όφειλαν να γνωρίζουν» ότι οι συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα για τους αιτούντες άσυλο είναι απάνθρωπες. Η χώρα, για πρώτη φορά μετά το 1974, ουσιαστικά αντιμετωπίζεται ως προορισμός στον οποίο δεν μπορεί να επιστρέψει κάποιος, λόγω απάνθρωπων συνθηκών. Για τα δεδομένα του διεθνούς δικαίου, αυτό σημαίνει ότι η Ελλάδα έχει μετατραπεί ξανά, όπως πριν το 1974, σε κράτος αποστολής προσφύγων και η Ελληνική Αστυνομία έχει ευθύνες γι' αυτό τον ευτελισμό. Φυσικά, ακόμα μεγαλύτερες ευθύνες έχει η ελληνική πολιτεία που άφησε αυτή την κατάσταση να αναπτυχθεί ανεξέλεγκτα και σε καθεστώς ατιμωρησίας. Είναι ενδεικτικό ότι στις περισσότερες καταδικαστικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου η χώρα καταδικάζεται και για το ότι η πειθαρχική, διοικητική και η δικαστική διερεύνηση των υποθέσεων είναι ελλιπέστατη ή προσχηματική. Ο όρος που χρησιμοποιεί το Δικαστήριο είναι «εντυπωσιακές παραλείψεις» για περιπτώσεις «που αποτελούν ένα είδος θερμομέτρου του πολιτισμού των αστυνομικών υπηρεσιών σε κάθε κράτος».⁵³

Η στερεοποίηση της ακροδεξιάς ιδεολογίας

Στο σημείο αυτό, έχουμε φτάσει στο πολιτικά και ιδεολογικά κρίσιμο ζήτημα σε σχέση με τα πορίσματα της παρούσας έρευνας: Σε ποιον βαθμό η αδιαμφισβήτητη εδραίωση μιας υποκουλτούρας βίας ή ακόμη και της ρατσιστικής ιδεολογίας σε τμήματα της ΕΛΑΣ

–ιδεολογία την οποία κανείς δεν αρνείται σοβαρά, απλώς ερμηνεύει διαφορετικά, συγχωρεί ή ενστερνίζεται– αποτελεί στοιχείο συναφές ή προαπαιτούμενο για την εδραίωση της ακροδεξιάς ιδεολογίας ή, ακόμη περισσότερο, την παρείσφρηση θυλάκων ακροδεξιού εξτρεμισμού στις τάξεις της ΕΛΑΣ; Και τούτο διότι, παρά τη στενή ιδιοσυγκρασιακή συγγένεια ρατσισμού, βίας και Ακροδεξιάς, θα ήταν μεθοδολογικά αβάσιμο και πολιτικά άστοχο να θεωρήσουμε, εκ των προτέρων μάλιστα, ότι όλα τα παραπάνω είναι ένα και το αυτό.

Σε πολλά σεμινάρια διαπολιτισμικής επιμόρφωσης των αστυνομικών, κυρίως μέσω των βιωματικών ασκήσεων, έχει αναδειχθεί ότι οι αστυνομικοί δεν ενοχλούνται σχεδόν καθόλου αν χαρακτηριστούν «ρατσιστές». Για ορισμένους μάλιστα ο χαρακτηρισμός αυτός μπορεί να αποτελεί ακόμη και κάτι θετικό, αφού οι μετανάστες δεν θεωρούνται μέλος της κοινότητας και αντιμετωπίζονται ως «πρόβλημα» από μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Οπότε το να είναι κάποιος αστυνομικός «ρατσιστής» του δίνει –ενδεχομένως– αρκετούς «πόντους» σε ένα τουλάχιστον κομμάτι της κοινωνικής γνώμης. Αντίθετα, φαίνεται ότι τους ενοχλεί ιδιαίτερα ο χαρακτηρισμός «φασίστας», διότι αυτός έχει να κάνει με τους «δικούς μας» (τους Έλληνες), οπότε, στην περίπτωση αυτή, διακυβεύεται η σχέση με την κοινότητα.⁵⁴

Στο σημείο αυτό, λοιπόν, βρισκόμαστε στο μεθοδολογικά δυσκολότερο τμήμα της έρευνας. Είναι δεδομένο πως η πρώτη ύλη, η μαγιά της ακροδεξιάς ιδεολογίας είναι διάχυτη μέσα στην Ελληνική Αστυνομία, είτε ως ρατσισμός είτε ως σεξισμός είτε απλώς ως εθνικισμός. Είναι επίσης δεδομένο ότι αυτές οι ιδεολογίες, είτε ως ερμηνευτικές εξάρσεις στα χρόνια της κρίσης (αλλά και προ αυτής) είτε ως συστηματικά αναλυτικά σχήματα, δεν αφορούν μόνο την Ελληνική Αστυνομία, αλλά ολόκληρη την ελληνική κοινωνία – και ασφαλώς, αν εξετάσει κανείς το φαινόμενο συγκριτικά, δεν αφορούν μόνο την ελληνική κοινωνία ή πολιτική κουλτούρα, αλλά και πολλές άλλες. Το κρίσιμο ζητούμενο είναι να χωροθετηθεί το ακριβές σημείο της μετάλλαξης αυτού του ιδεολογικού κυλού,

κοινού, ακόμα και κοινότοπου, στα σώματα ασφαλείας, σε ακροδεξιά ιδεολογία και, ακόμα περισσότερο, σε παρείσφρηση και εγκατάσταση ακροδεξιών θυλάκων μέσα στο σώμα της Ελληνικής Αστυνομίας. Η θέση που διατυπώνεται, στο κείμενο αυτό, είναι πως τα τελευταία χρόνια βρισκόμαστε ενώπιον μιας μεταλλαγμένης κατάστασης. Το βασικό χαρακτηριστικό της κατάστασης αυτής δεν είναι απλώς η ιδεολογική ηγεμονία σχημάτων που παραπέμπουν στον ακροδεξιό εξτρεμισμό σε επίπεδο ιδεολογίας και ανάλυσης της πραγματικότητας, καθώς αυτά εδώ και χρόνια υφέρπουν στο εσωτερικό του Σώματος, στήνοντας στέρεες γέφυρες με τη θεσμική του μνήμη. Το κρίσιμο νέο χαρακτηριστικό είναι η επανανομιμοποίηση των στοιχείων αυτών ως της θεσμικά ορθής σταθεράς στις τάξεις του Σώματος, ως της μοναδικής ιδεολογίας που μπορεί να εκφράσει με τον πιο επιτυχημένο τρόπο την υπηρεσιακή ιδιοσυγκρασία των σωμάτων ασφαλείας στην Ελλάδα της χρεοκοπίας. Αυτό αναδείχθηκε με τον πιο δύσοσμο αλλά και καταφανή τρόπο μετά τη δολοφονία Φύσσα, το φθινόπωρο του 2013.

Σε μια ιστορική συγκυρία που όλοι οι Έλληνες εργαζόμενοι, των αστυνομικών συμπεριλαμβανομένων, βιώνουν την απαξίωση, τη στενότητα και το αδιέξοδο (ενώ οι μη εργαζόμενοι την απόλυτη ματαιώση), τα σώματα ασφαλείας βρίσκονται εγγενώς και συστηματικά εναντίον τους, κάθε φορά που οξύνεται η κοινωνική διαμαρτυρία. Σε αυτές τις οριακές στιγμές, το μόνο κόμμα που χαϊδεύει τ' αυτιά των αστυνομικών είναι η Χρυσή Αυγή. Με τον τρόπο αυτόν, λοιπόν, εξαργυρώνεται πολιτικά μια παραδοσιακή εκλεκτική συγγένεια μεταξύ του αρχικού σκληρού πυρήνα των «αγανακτισμένων πολιτών» της δεκαετίας του 1990 με τμήματα των σωμάτων ασφαλείας, τα οποία θεωρούν τους Χρυσουγίτες αξιόπιστο και χρήσιμο σύμμαχο. Η έξοδος της Χρυσής Αυγής από το πολιτικό περιθώριο απελευθερώνει και νομιμοποιεί πλέον τη δυναμική που εκφράστηκε στις εκλογές του 2012, καθιστώντας χωρίς πολλές ντροπές το νεοναζιστικό κόμμα τον πιο αυθεντικό εκφραστή της αστυνομικής αγανάκτησης έναντι της κοινωνίας αλλά και του κράτους.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι κάθε αντεγκληματικός μηχανισμός, εξ ορισμού, «συναναστρέφεται» το έγκλημα, με προφανές ρίσκο την εγκόλπωση εγκληματικών πρακτικών, της διαφθοράς κ.ο.κ. Το παραπάνω προφανές για κάθε αστυνομία ενισχύεται, στην περίπτωση της ΕΛΑΣ, από τις σχέσεις της ελληνικής Ακροδεξιάς με τον υπόκοσμο. Η διαδρομή είναι μακρά, από τους εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου που θα ενταχθούν στα Τάγματα Ασφαλείας κατά τη δεκαετία του 1940 μέχρι τον υπόκοσμο που θα στελεχώσει το ελληνικό παρακράτος στην ύστερη μετεμφυλιακή περίοδο και τους «αγανακτισμένους πολίτες» της δεκαετίας του 1990. Η παρούσα εκλογική και δημοσκοπική εκτίναξη του ελληνικού νεοναζιστικού κόμματος δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε ότι ο σκληρός πυρήνας της Χρυσής Αυγής (τα στελέχη και οι ψηφοφόροι της, την εποχή που ακόμη κανείς δεν ασχολιόταν μαζί της), δεν ήταν οι «Έλληνες νοικοκυραίοι» (στους οποίους τώρα αναφέρεται η οργάνωση) και από τμήμα των οποίων ψηφίζεται, αλλά μπράβοι, νονοί της νύχτας κ.ο.κ. Ακόμη και σήμερα, η συζήτηση περί απαγόρευσης της ως νόμιμου πολιτικού κόμματος δεν εκκινεί από την ιδέα ότι καταστατικά εκθρεύεται τη δημοκρατία· εδράζεται στην άποψη ότι κατ' ουσίαν δεν πρόκειται περί κόμματος αλλά περί ομάδας οργανωμένου εγκλήματος, όπως προκύπτει και από τον τρόπο με τον οποίο ξεκίνησε η εξάρθρωσή της. Πράγματι, ο σκληρός πυρήνας της οργάνωσης, πέραν του ότι εξαρχής είναι προσανατολισμένος στην αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού», του «αναρχοκομμουνιστή» ή του μετανάστη, με εγκληματικές ενέργειες, δεν φείδεται δράσεων ποινικού ενδιαφέροντος, τα κίνητρα των οποίων δεν είναι διόλου πολιτικά αλλά ευτελώς οικονομικά. Για τον λόγο αυτό, ο Δημήτρης Ψαρράς, αναφερόμενος στις σχέσεις αστυνομίας και Χρυσής Αυγής, κάνει λόγο για «προστάτες των προστατών».⁵⁵ Είναι προφανές ότι η ποινικώς νοούμενη «προστασία» αποτελεί μιας πρώτης τάξης ευκαιρία για υπόγειες διαδρομές και συναντήσεις με ένα διεφθαρμένο τμήμα της Ελληνικής Αστυνομίας, ανεξάρτητα με το αν αυτό σχετίζεται με ιδεολογικά κίνητρα.

Το ιστορικό βάθος της πολιτικής στράτευσης των σωμάτων ασφαλείας δημιουργεί ένα ιδιαίτερο βάρος το οποίο αφήνει ανεξίτηλα σημάδια μέσα στην ίδια την Ελληνική Αστυνομία σε διττό επίπεδο: στο καθαυτό πεδίο των σχέσεών της με την κοινωνία, αλλά κυρίως στο επίπεδο των ιδεολογικών αναπαραστάσεων που εκατέρωθεν λαμβάνονται. Έτσι, λοιπόν, δεν είναι διόλου τυχαίο ή ιστορικά άσχετο ότι ακόμη και στην έρευνα που παρήγγειλε η συνδικαλιστική ηγεσία της Ελληνικής Αστυνομίας αναφέρεται πως «υπάρχουν πολλά στοιχεία που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ΕΛΑΣ δεν απολαμβάνει της εμπιστοσύνης του ελληνικού λαού».⁵⁶ Από την άλλη, είναι δεδομένο ότι αυτό το δομικό έλλειμμα εμπιστοσύνης δημιουργεί μια συνθήκη εκθροπάθειας μέσα στο σώμα απέναντι σε μείζονα κοινωνικά στρώματα, συνθήκη η οποία ενισχύει την πολιτική συμπαράσταση που του πουλάει αφειδώς ο νεοναζισμός σήμερα.

Νέα σώματα, παλιά μυαλά

Η απάντηση στη διαχείριση του νέου «εθνικού ζητήματος», της ανάσχεσης δηλαδή της μετανάστευσης στη δεκαετία του 1990, είναι η αναδιάρθρωση των υπηρεσιών της Ελληνικής Αστυνομίας και η εμφάνιση νέων σωμάτων με ειδικές αρμοδιότητες: των συνοριακών και ειδικών φρουρών. Το 1998, με τον Νόμο 2622/1998, συστήθηκαν αστυνομικές υπηρεσίες συνοριακής φύλαξης, με αποκλειστική αποστολή την αποτροπή της παράνομης εισόδου αλλοδαπών στην Ελλάδα, τον εντοπισμό, τη σύλληψη ή την επαναπροώθησή τους. Οι συνοριακοί φύλακες ασχολούνται κυρίως με την αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης. Σε αντίθεση με τους αποφοίτους της Σχολής Αξιωματικών και της Σχολής Αστυφυλάκων, είναι απόφοιτοι Λυκείου ή ισότιμης σχολής και προσλαμβάνονταν, για μια πενταετία, με μικτό σύστημα μορίων-συνέντευξης και άλλων κριτηρίων (σωματικά προσόντα, ψυχοτεχνικές εξετάσεις κ.ά.). Ένα χρόνο αργότερα, με τον Νόμο 2734/1999, το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης προχώρησε

στη σύσταση οργανικών θέσεων ειδικών φρουρών, με στόχο τη φύλαξη σταθερών στόχων. Η πρόσληψη των ειδικών φρουρών γίνεται με το σύστημα των αντικειμενικών κριτηρίων-μορίων (άρθρο 9, παρ. 5, του Νόμου 2734/1999). Αρκετοί ειδικοί φρουροί είναι πρώην μέλη των ειδικών δυνάμεων του στρατού, καθώς η προηγούμενη θητεία τους εκεί μοριοδοτεί την πρόσληψή τους. Εκτός όμως από υπηρεσίες φύλαξης, το Σώμα αποφάσισε να τους χρησιμοποιήσει και σε καθαρά αστυνομικά καθήκοντα, ενώ απέστειλε μεγάλο αριθμό σε πόλεις της επαρχίας και στην Κρήτη, για να ενισχύσει την αστυνόμευση. Το 1999, με τον νόμο που προαναφέρθηκε, συστάθηκαν οι χίλιες πρώτες οργανικές θέσεις επί θητεία ειδικών φρουρών, οι οποίες και συμπληρώθηκαν αμέσως (Νόμος 2838/2000) με 1.300 νέες θέσεις και άλλες 2.000 θέσεις το 2007 (ΠΔ 39/2007).

Με τον νόμο του 2000,

οι Ειδικοί Φρουροί δύνανται να διατίθενται για τη στελέχωση Ειδικών Αστυνομικών Υπηρεσιών ή τη συγκρότηση μονάδων και μεταβατικών αποσπασμάτων προς αντιμετώπιση ιδιαίτερων μορφών εγκληματικότητας και αναζήτησης διωκομένων ή εξαφανισθέντων προσώπων.

Παρατηρείται δηλαδή μια εντυπωσιακή διεύρυνση των αρμοδιοτήτων τους, εξόχως προβληματική, αν συνεκτιμήσουμε το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν περάσει την κανονική διαδικασία εκπαίδευσης των υπόλοιπων αστυνομικών. Με Προεδρικό Διάταγμα, λίγο αργότερα, οι συνοριακοί και οι ειδικοί φρουροί θα αποτελέσουν ειδική κατηγορία προσωπικού του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (ΠΔ 14/2001), η ένταξη του οποίου στην Ελληνική Αστυνομία συμβάλλει στη δημιουργία κατώτερου αστυνομικού προσωπικού διαφορετικών ταχυτήτων, προέλευσης, εκπαίδευσης και, βέβαια, νοοτροπίας. Ειδικά η εκπαίδευση των συνοριοφυλάκων και των ειδικών φρουρών δεν ξεπερνάει τους τέσσερις μήνες.⁵⁷ Η Σοφία Βιδάλη έγραφε, το 2007, πως «η αφομοίωση ή προσαρμογή τους στο αστυνομικό σύστημα είναι ένα ζήτημα που ενδεχομένως θα απασχολήσει στο μέλλον». Όπερ και εγένετο...

Οι συνοριακοί φύλακες και οι ειδικοί φρουροί αποτελούν ιδιαίτερες κατηγορίες προσωπικού που διέπονται από αντίστοιχες διατάξεις. Επίσης, το άρθρο 22 του ΠΔ 14/2001 αναφέρεται στις οργανικές θέσεις των συνοριακών φυλάκων και των ειδικών φρουρών, διαχωρίζοντάς τις από αυτές του λοιπού αστυνομικού προσωπικού. Το 2008 με τον Νόμο 3686/2008, με αντικείμενο το βαθμολόγιο, ρυθμίζονται για ακόμη μία φορά τα θέματα του προσωπικού της ΕΛΑΣ, με κύρια επιδίωξη την εξάλειψη της ανομοιογένειας στο ένστολο προσωπικό του σώματος και την «εμπέδωση της ομοψυχίας». Με το άρθρο 13 του Νόμου, οι ειδικοί φρουροί και οι συνοριακοί φύλακες εντάσσονται στο αστυνομικό προσωπικό (έπειτα από συμπληρωματική εκπαίδευση διάρκειας δύο εβδομάδων) και αποκτούν πλέον τον βαθμό του αστυφύλακα, με όλα τα δικαιώματα, τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του, εκτός των προανακριτικών καθηκόντων, καταλαμβάνοντας οργανικές θέσεις.⁵⁸

Το 2009, από τις τάξεις κυρίως των ειδικών φρουρών δημιουργήθηκε η ΔΕΛΤΑ, για να αντιμετωπίσει τα αυξανόμενα προβλήματα παραβατικότητας στο κέντρο της Αθήνας. Η ΔΕΛΤΑ αποτελείται λοιπόν από αστυνομικούς που έχουν υπηρετήσει στις ειδικές δυνάμεις του στρατού «και αποτελούν την αιχμή του δόρατος της Άμεσης Δράσης», όπως αναφέρεται σε ένα ιστολόγιο που φέρει το όνομα της υπηρεσίας και παρουσιάζει αρματωμένους αστυνομικούς της υπηρεσίας σε περήφανες πόζες. Η σκέψη για τη δημιουργία ταχυκίνητων αστυνομικών μονάδων γεννήθηκε για την πρόληψη επιδρομικών επιθέσεων από ομάδες νεαρών αναρχικών σε καταστήματα. Περίπου 300 ειδικοί φρουροί αλλά και αστυνομικοί πέρασαν από ειδική εκπαίδευση και πέτυχαν να ανακόψουν, σε μεγάλο βαθμό, τις συνεχείς επιθέσεις σε καταστήματα. Όμως, το μακρόπνοο κόστος ήταν δυσανάλογα μεγαλύτερο της επιχειρησιακής επιτυχίας, καθώς στην ομάδα αυτή, ελλείψει στοιχειωδών εκπαιδευτικών προδιαγραφών, βρήκε το απαραίτητο κλίμα για να επωαστεί το ακροδεξιό φίδι. Εξαιτίας της έντασης της κοινωνικής διαμαρτυρίας μετά το 2010 –χρονιά του πρώτου Μνημονίου– οι υπη-

ρεσιακές αρμοδιότητες της ΔΕΛΤΑ στην πράξη επεκτάθηκαν, πέραν της πρόληψης των επιδρομών σε καταστήματα κεντρικών οδών της Αθήνας, στην καταστολή των διαδηλώσεων σε συνδρομή των ΜΑΤ. Από συνεντεύξεις με ανθρώπους που έχουν μακρά εμπειρία συμμετοχής ή παρατήρησης στις διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας, προκύπτει σχεδόν ομόφωνα ότι η ομάδα αυτή, στα χρόνια των Μνημονίων, επιδεικνύει δυσανάλογη σκληρότητα, ενώ, όπως επισημαίνουν συνομιλητές μας, «συνχά δεν ενδιαφέρονται να κρατήσουν ούτε για τα προσχήματα την ουδετερότητά τους».⁵⁹

Με τη συγκρότηση του σώματος των ειδικών φρουρών και της ομάδας ΔΕΛΤΑ, και κυρίως διά της επεκτάσεως της δραστηριότητας και των αρμοδιοτήτων τους, ουσιαστικά έχουμε μια νέα πνοή στρατιωτικοποίησης της Ελληνικής Αστυνομίας, που σπρώχνει το Σώμα σε μια κουλτούρα «ρόμποκοπ». Η ΓΑΔΑ επέλεξε τους αστυνομικούς που συγκροτούν τις ομάδες ΔΕΛΤΑ από τις τάξεις των αστυνομικών που υπηρετούσαν στην Αττική. Η συντριπτική πλειοψηφία τους προέρχονται από την κατηγορία των Ειδικών Φρουρών που έχουν ενταχθεί στην ΕΛΑΣ, όχι με το σύστημα των πανελλαδικών εξετάσεων, αλλά με ξεχωριστό διαγωνισμό πρόσληψης ειδικών φρουρών.

Μόλις το 1999, σε ένα κλίμα ιδιαίτερης δυσπιστίας έναντι της Ελληνικής Αστυνομίας εξαιτίας διαφόρων περιπτώσεων διαφθοράς αστυνομικών που απασχολούσαν με μεγάλη συχνότητα τη δημοσιότητα, δημιουργήθηκε η Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων. Ενδεικτική είναι διατύπωση της Έκθεσης Απολογισμού του 2004: «Σκοπός της υπηρεσίας είναι ο κολασμός κάθε πράξης που προκαλεί στο διοικητικό μηχανισμό συνθήκες διατηρητότητας και αποσύνθεσης». Ας προσέξουμε τη λέξη: αποσύνθεση... Σύμφωνα με τη Σοφία Βιδάλη,

η διαφθορά αντιμετωπίζεται ως ατομικό πρόβλημα που οφείλεται σε παθολογικές ιδιότητες του ατόμου [...] και επομένως αν λείψουν τα άτομα θα υποχωρήσει. [...] Από καμία έκθεση της Διεύθυνσης Εσωτερικών Υποθέσεων δεν προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με την μορφολογία και τη δομή της διαφθοράς στην αστυνομία.⁶⁰

Ακόμη και πριν τα γεγονότα του φθινοπώρου του 2013, που οδήγησαν, όπως είδαμε, σε «ξηλώματα» στην ηγεσία της ΕΛΑΣ, καθώς προέκυψε από την έρευνά μας, η Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων φάνταζε στα μάτια πολλών συνομιλητών μας ως η μόνη υπηρεσία της Ελληνικής Αστυνομίας που εξέπεμπε μια κάποια εμπιστοσύνη για απονομή δικαιοσύνης και στοιχειώδους λογοδοσίας. Είναι πιο κρίσιμο από ποτέ σήμερα η Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΛΑΣ να μπορέσει να κάνει απρόσκοπτα αυτό που τόσο καιρό στοιχειωδώς περιμένουμε από μια τέτοια υπηρεσία: να συμβάλει αποφασιστικά στη διαλεύκανση των σχέσεων (που κυμαίνονται από την ανοχή μέχρι τη συνέργεια) θυλάκων της ΕΛΑΣ με τον νεοναζιστικό χώρο.

Ρατσιστική βία και αστυνομία

Τον Ιανουάριο του 2013 ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ολοκληρώνοντας εβδομαδιαία επίσκεψη στην Ελλάδα και ενόψει της δημοσίευσης της έκθεσής του για τη χώρα, δηλώνει επί λέξει:

Με ανησυχία βαθιά η ατιμωρησία όσων πραγματοποιούν ρατσιστικές επιθέσεις στην Ελλάδα. Ελάχιστοι έχουν οδηγηθεί στη δικαιοσύνη και ακόμη λιγότεροι έχουν καταδικαστεί. [...] Η αστυνομία δεν κάνει σωστά τη δουλειά της: κατάχρηση εξουσίας, χρήση υπερβολικής βίας, συνέργεια με την Χρυσή Αυγή. Ανάμεσα στους αστυνομικούς υπάρχουν αναμφίβολα «σάπια μήλα» αλλά δεν έχουν καμία επίπτωση – και εδώ ατιμωρησία. [...] Κινδυνεύει η διεθνής εικόνα της Ελλάδας, ιδίως του δικαστικού συστήματος. Επιθυμούμε να δούμε την παραπομπή στη δικαιοσύνη μελών της Χρυσής Αυγής και αστυνομικών. Μέχρι να συμβεί αυτό, όλα τ' άλλα είναι λόγια!⁶¹

Η έκθεση Μούτζινιεκς δημοσιεύεται τελικά τον Απρίλιο του 2013⁶² και αποτελεί άνευ προηγουμένου κόλαφο για την Ελλάδα, καθώς το

ζήτημα της ρατσιστικής βίας και της αστυνομικής ατιμωρησίας κατέχει κεντρική θέση σε αυτήν, χωρίς ιδιαίτερα διπλωματικές διατυπώσεις. Ο Επίτροπος αποδίδει ευθέως ευθύνες και στην ελληνική πολιτική ηγεσία, η οποία στέλνει μήνυμα ανοχής απέναντι στα φαινόμενα αυτά:

Ο Επίτροπος λυπάται πολύ που στην ελληνική πολιτική έχει χρησιμοποιηθεί γλώσσα που στιγματίζει τους μετανάστες, ακόμα και από πολιτικούς υψηλού επιπέδου.

Και, στη συνέχεια, ονοματίζει ρητά τον πρωθυπουργό, ο οποίος μίλησε δημόσια για ανακατάληψη των κέντρων των πόλεων που έχουν «καταληφθεί» από παράνομους μετανάστες σε ομιλία του ενώπιον της Κοινοβουλευτικής του Ομάδας τον Νοέμβριο του 2012 (παρ. 23). Επίσης, ρητή αναφορά γίνεται και σε αντίστοιχες δηλώσεις του πολιτικού προϊσταμένου της ΕΛΑΣ, υπουργού Δημόσιας Τάξης, ο οποίος δήλωνε:

[...] η χώρα χάνεται. Από την κάθοδο των Δωριέων, 4000 χρόνια πριν, η χώρα δεν δέχθηκε τόσο μεγάλης έκτασης εισβολή. Πρόκειται για βόμβα στα θεμέλια της κοινωνίας και του κράτους (παρ. 24).

Εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στην έκθεση. Αφού αναγνωρίζει ότι η Χρυσή Αυγή είναι η «έκφραση λαϊκής απογοήτευσης και διαμαρτυρίας εναντίον σκληρών, αν και αναγκαίων, μέτρων λιτότητας», νουθετεί τον Επίτροπο πως «οι λύσεις δεν μπορούν να είναι προϊόν συναισθηματικών αντιδράσεων που θα μπορούσαν να έχουν αντιπαραγωγική επίδραση» και καταλήγει μακαρίως πως «η χώρα μας, παρά τις παρατηρούμενες ελλείψεις, κινείται προς τη σωστή κατεύθυνση».⁶³ Ο Επίτροπος λέει στη χώρα ότι εκφασίζεται, και η κυβέρνηση απαντά ότι η χώρα κινείται προς τη σωστή κατεύθυνση...

Αν μιλάμε λοιπόν υπεύθυνα για ακροδεξιά και ρατσιστική βία, την οποία η ΕΛΑΣ ανέχεται ή στην οποία, ακόμα χειρότερα, συμμετέχει, τότε έχει μεγάλη σημασία να υπογραμμίσουμε αυτό που πολλοί δημοκρατικοί αστυνομικοί μάς είπαν στο πλαίσιο αυτής της

έρευνας: ότι, σε τελευταία ανάλυση, τον τόνο δεν τον δίνει η Χρυσή Αυγή αλλά η ίδια η κυβέρνηση. Διότι προσομοίωση της μετανάστευσης με «κάθοδο των Δωριέων» δεν έκανε (μόνο) ο αρχηγός της Χρυσής Αυγής αλλά (και) ο αρμόδιος υπουργός. Αυτό αποτελεί κατεξοχήν μήνυμα νομιμοποίησης της ρατσιστικής βίας και ταυτόχρονα απόλυτης απώθησης της ύπαρξης του ρατσιστικού κινήτρου ως κινήτρου εγκληματικών ενεργειών. Η ανάδειξη ενός ζητήματος σε πολιτική προτεραιότητα, με τον τρόπο που έχει αναδειχθεί η μετανάστευση στην Ελλάδα εδώ και μερικά χρόνια –και κατεξοχήν από την παρούσα κυβέρνηση–, λειτουργεί εντός αστυνομίας ανατροφοδοτώντας πρακτικές αυθαιρεσίας και επωάζοντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ακροδεξιά πολιτική ιδεολογία, και μάλιστα στην εθνικοσοσιαλιστική της εκδοχή. Εξάλλου, η Ελληνική Αστυνομία ήταν ανέκαθεν, και παραμένει, ευθυγραμμισμένη με τις πολιτικές προτεραιότητες και σκοπιμότητες της εκάστοτε κυβέρνησης...

Μιλώντας λοιπόν για Ακροδεξιά στην ΕΛΑΣ εξ αντικειμένου τίθεται κανείς ενώπιον της αδήριτης ανάγκης να μιλήσει για ακροδεξιά ομηρεία της ίδιας της Δεξιάς στο επίπεδο της πολιτικής ηγεσίας. Και αυτό είναι εξόχως κρίσιμο. Αν, με απλά λόγια, το μήνυμα που έστειλε η πολιτική ηγεσία δεν ήταν η «ανακατάληψη», είναι σίγουρο πως η πραγματική ανακατάληψη, την οποία πραγματοποιούν τα μέλη της Χρυσής Αυγής, ξυλοκοπώντας, ακόμα και δολοφονώντας μετανάστες στους αθηναϊκούς δρόμους, θα αντιμετωπιζόταν με διαφορετικό τρόπο από την ίδια την ΕΛΑΣ. Ενώ λοιπόν οι ρατσιστικές επιθέσεις έφτασαν στο απόγειό τους ανάμεσα στις δύο εκλογές του 2012, οι συλλήψεις ή προσαγωγές δραστών εκ μέρους της ΕΛΑΣ ήταν εντελώς πενιχρές ή και ανύπαρκτες: δεν συνελήφθη κανείς.⁶⁴ Και όμως: οι ομάδες που πραγματοποιούν τις επιθέσεις δεν είναι γενικά και αφηρημένα οι ψηφοφόροι της Χρυσής Αυγής, ούτε συλλήβδην οι Έλληνες ρατσιστές, αλλά ένας σκληρός πυρήνας κάποιων εκατοντάδων εγκληματιών. Η επιχειρησιακή αδράνεια ενώπιόν τους ήταν, για τον λόγο αυτό, απολύτως χαρακτηριστική. Η ευκολία με την οποία ξεκίνησε να ξετυλίγεται το κουβάρι της εξάρθρωσης της οργάνωσης από την ίδια Ελληνική Αστυνομία, το φθινόπωρο του

2013, είναι επίσης ενδεικτική, αντιστρόφως, του μεγέθους της προηγούμενης απραξίας. Διότι, όπως έγινε πλέον κατάδηλο, δεν ήταν διόλου δύσκολο για την ΕΛΑΣ να κάνει εκείνο το οποίο οποιαδήποτε αστυνομία όφειλε να πράξει όλο τον καιρό που η εγκληματική οργάνωση προκαλούσε την ελληνική κοινωνία, σπέρνοντας τον τρόμο στις ομάδες τις οποίες είχε θέσει στο στόχαστρό της.

Οι περισσότερες ρατσιστικές επιθέσεις πραγματοποιούνταν (και πιθανώς να συνεχιστούν και στο μέλλον, πάντως προς το παρόν έχουν σταματήσει) νύχτα, από ομάδες, νέων συνήθως, με μπλούζες της Χρυσής Αυγής εναντίον ανθρώπων που φαινόταν ότι είναι μετανάστες. Οι επιθέσεις αυτές συνοδεύονται πολύ συχνά από κλοπή. Το πορτοφόλι (με μερικές δεκάδες και σπανιότερα εκατοντάδες ευρώ, που περιέχει) και το κινητό τηλέφωνο είναι τα συνήθη λάφυρα που αποσπούν οι επιτιθέμενοι από τον «λαθροεισβολέα». Όπως φαίνεται από όσα κατά καιρούς τεκμηριώνουν οργανώσεις που ασχολούνται συστηματικά με την καταγραφή της εγκληματικότητας ρατσιστικού κινήτρου, η εξιχνίαση τέτοιων εγκληματικών ενεργειών σκοντάφτει κατά κανόνα σε δύο επίπεδα.

Το πρώτο επίπεδο είναι μια αμφίπλευρη απροθυμία. Απροθυμία της αστυνομίας να ασχοληθεί με τη διαλεύκανση της εγκληματικής ενέργειας, καθώς ο μετανάστης δεν θεωρείται αξιόπιστη πηγή πληροφοριών, αλλά και απροθυμία του χωρίς χαρτιά μετανάστη να προβεί στην καταγγελία του περιστατικού, υπό τον φόβο της απέλασής του. Με δεδομένο ότι στο παρόν κείμενο μας απασχολεί η πρώτη απροθυμία, αυτή της ΕΛΑΣ, πρέπει να τονίσουμε ότι, όπως διασταυρώθηκε, η πιο δύσκολη στιγμή μετά το περιστατικό είναι η υποβολή της μήνυσης. Η αστυνομία, με διάφορα προσχήματα, κωλυσιεργεί να κάνει δεκτή τη μήνυση, ενώ η στάθμιση που πραγματοποιείται από τους αστυνομικούς μεταξύ της (μη) νομιμότητας παραμονής του θύματος και της εγκληματικής ενέργειας που αυτό καταγγέλλει βγαίνει πάντα σε βάρος της πρώτης.

Το δεύτερο και εξίσου σημαντικό –και σε μακροεπίπεδο μάλλον κρισιμότερο– πρόβλημα είναι η συστηματική υπηρεσιακή άρνηση αναγνώρισης του ρατσιστικού κινήτρου. Τα συμπεράσματα

οργανώσεων που ασχολούνται με το ζήτημα της καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας, όπως το Εθνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες ή το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, μπορούν να συνοψιστούν στην εξής πρόταση: όταν η αστυνομία δεν αμφισβητεί τα εγκλήματα, αμφισβητεί το κίνητρο.

Έτσι λοιπόν φτάνουμε στην ακόλουθη κατάσταση: είτε υπάρχει συγκάλυψη του κινήτρου, υπό την έννοια ότι ο ρατσισμός ως κίνητρο δεν αξιολογείται και όλα αποδίδονται σε «ξεκαθάρισμα λογαριασμών», είτε προτάσσεται το κίνητρο της κλοπής μεταξύ αλλοδαπών και Ελλήνων (ή μεταξύ αλλοδαπών), είτε η συγκάλυψη του κινήτρου οδηγεί σε συγκάλυψη και του ίδιου του εγκλήματος. Η άρνηση αξιολόγησης του ρατσιστικού κινήτρου φτάνει ενίοτε σε κωμικοτραγικά σημεία: σε δικογραφία που σχηματίστηκε σε βάρος δύο Ελλήνων πολιτών, κατόπιν επίθεσης σε Νιγηριανό πολίτη, οι κατηγορούμενοι που, κατά τη συνήθη πρακτική, έδειραν και άδειασαν τις τσέπες του αλλοδαπού διώκονται για «ληστεία κατά συναυτουργία», παρά το γεγονός ότι κατασχέθηκε πάνω τους «εντύπωμα του αγκυλωτού σταυρού και φωτογραφία του Αδόλφου Χίτλερ».⁶⁵

Η εμμονική άρνηση της ΕΛΑΣ να αποδεχθεί το ρατσιστικό κίνητρο στην τέλεση αξιόποινων πράξεων αποτελεί καταρχάς μια «γραφειοκρατική αντίσταση», ένδειξη της άρνησης κατανόησης μιας νέας πραγματικότητας ενώπιον της οποίας έχουν βρεθεί όλες οι αστυνομίες των κρατών που είναι προορισμοί των μεταναστών. Δυστυχώς, όμως, δεν είναι μόνο αυτό. Η μη αποδοχή του ρατσιστικού κινήτρου, σε συνδυασμό με τη συστηματική, όπως τεκμηριώνεται, αποτροπή των θυμάτων από την άσκηση των ένδικων δικαιωμάτων τους, αποτελεί κατεξοχήν ένδειξη μιας επιχειρησιακής υποकुουλτούρας συγκατάβασης, ανοχής, ακόμα και αποδοχής του κινήτρου αυτού. Ειδική κατηγορία στην Ετήσια Έκθεση του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας για το 2012⁶⁶ αποτελεί η «εμπλοκή ενστόλων και δημόσιων λειτουργών στις επιθέσεις»: σε αυτήν καταγράφονται περιστατικά όπου πλέον ρητά

«συνδέεται η ρατσιστική με την αστυνομική βία». Στις αρχές του 2013, άρχισε η λειτουργία των Τμημάτων και Γραφείων Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας εντός της Ελληνικής Αστυνομίας. Πλέον, στον τηλεφωνικό αριθμό 11414 μπορεί οποιοσδήποτε πολίτης, Έλληνας ή αλλοδαπός, να καταγγέλλει επιθέσεις με ρατσιστικά κίνητρα. Η δημιουργία της υπηρεσίας αυτής ασφαλώς είναι θετική, και πρέπει να επιδοκιμαστεί. Ωστόσο, ούτε η (προσχηματική) εκπαίδευση των μελών, ούτε η (τυχαία) στελέχωση της νέας υπηρεσίας προϋδεάζει για θεαματικά αποτελέσματα. Με δεδομένο ένα θεσμικό πλαίσιο που εξ ορισμού δεν προβλέπει τίποτε για την προστασία των θυμάτων ή μαρτύρων τέτοιων περιστατικών, παρά μονάχα την απέλασή τους, η άποψη πολλών συνομιλητών μας είναι ότι, με αυτά τα δεδομένα, η λειτουργία του Γραφείου ανταποκρίνεται περισσότερο στις επικοινωνιακές ανάγκες μιας έξωθεν καλής μαρτυρίας παρά στην ειλικρινή προσπάθεια δίωξης του ρατσιστικού εγκλήματος, το οποίο συστηματικά η Ελληνική Αστυνομία συνεχίζει να αρνείται. Όχι φυσικά επειδή δεν υπάρχει, αλλά επειδή δυστυχώς ένα μεγάλο τμήμα της συμμερίζεται το κίνητρό του.

Η Ελληνική Αστυνομία ενώπιον κρίσιμων διλημάτων

Συμπέρασμα της παρούσας μελέτης είναι ότι η σημερινή ανησυχητική κατάσταση εντός των ελληνικών σωμάτων ασφαλείας, όσον αφορά τους δεσμούς που έχουν αναπτυχθεί με την Άκρα Δεξιά—όποια μορφή και αν αποκτούν αυτοί— δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Και αυτό διότι τόσο το ιστορικό υπόστρωμα και η πολιτική κουλτούρα που ποτέ δεν εξέλιπε όσο και η παρούσα συγκυρία της κρίσης συντελούν στη διαμόρφωση μιας κατάστασης που ενισχύει και εμποδώνει τους δεσμούς αυτούς.

Στην πιο ενδιαφέρουσα αποστροφή της συνέντευξής του στο BBC, στις 17 Οκτωβρίου 2012, βουλευτής και εξέχον στέλεχος της Χρυσής Αυγής λέει:

Η σημερινή ελληνική κοινωνία είναι έτοιμη να πολεμήσει ένα νέο είδος εμφυλίου, αν και σε κανέναν δεν αρέσει αυτό. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι εθνικιστές, όπως εμείς, και όσοι Έλληνες θέλουν η χώρα τους να ξαναγίνει όπως ήταν στο παρελθόν, και από την άλλη λαθρομετανάστες, αναρχικοί και όλοι όσοι καταστρέφουν την Αθήνα.⁶⁷

Το απόσπασμα είναι εξόχως αποκαλυπτικό. Ο προσεκτικός ακροατής ή αναγνώστης θα διαπίστωσε ότι ο πόλεμος δεν θα γίνει εναντίον της εκφυλισμένης πολιτικής τάξης του Μνημονίου ή έστω της Αριστεράς που εποφθαλμιά την εξουσία (μολοντί ο όρος «αναρχοαριστεροί» είναι πολύ διαδεδομένος στο λεξιλόγιο της Χρυσής Αυγής). Ο εχθρός δεν είναι αυτός. Ο εχθρός είναι οι αναρχικοί και οι μετανάστες, ένα «μείγμα» που έχει ήδη στοχοποιηθεί ως ανυπόφορο και απειλητικό για όλη την ελληνική κοινωνία – και αυτό έχει γίνει κατεξοχήν από την Ελληνική Αστυνομία. Επίσης, μιας και για τη Χρυσή Αυγή όλοι οι μετανάστες είναι εξ ορισμού παράνομοι, η αναφορά σε «παράνομους μετανάστες» συμπεριλαμβάνει εν δυνάμει όλο τον μεταναστευτικό πληθυσμό της Ελλάδας. Η στρατηγική της έντασης, την οποία εγκαίνιασε μετά τις εκλογές του 2012 η Χρυσή Αυγή, έχει δύο βασικούς στόχους, έναν βραχυπρόθεσμο και έναν μακροπρόθεσμο.

Ο βραχυπρόθεσμος στόχος είναι να ενισχύσει το ποσοστό της στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση. Από εκεί και πέρα, η Χρυσή Αυγή εύχεται να αποτύχει παταγωδώς η παρούσα κυβέρνηση και να κυβερνήσει γρήγορα η Αριστερά, ώστε, όταν αποτύχει και αυτή, να έρθει πλέον η δική της ώρα.

Ο μακροπρόθεσμος στόχος είναι η διιστορική επιδίωξη του ναζισμού: η ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο η Χρυσή Αυγή καταστατικά αποδοκιμάζει και εκθρεύεται. Η πολιτική, εδώ, παραπέμπει στην ιστορικά δοκιμασμένη συνταγή του ακροδεξιού εξτρεμισμού: τη στρατηγική της έντασης, στρατηγική που τροφοδοτεί τον φόβο των ανθρώπων απέναντι σε μια συγκεκριμένη ομάδα, διαιρώντας και χειραγωγώντας την κοινή γνώμη μέσω του τρόμου, της προπαγάνδας και της προβοκάτσιας.

Ανοίγουμε μια παρένθεση. Η αναφορά σε «εμφύλιο πόλεμο» δημιουργεί συχνά συνειρμούς με το σχετικά πρόσφατο παρελθόν, καθώς και συλλήβδην συσχετίσεις με τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης – κάτι που είναι πολύ της μόδας εσχάτως στην Ελλάδα. Όσο και αν τέτοιοι συνειρμοί μοιάζουν συχνά αναπόφευκτοι (ειδικά όσον αφορά τον Ελληνικό Εμφύλιο, καθώς η Χρυσή Αυγή διεκδικεί σθεναρά για τον εαυτό της τον ρόλο του κληρονόμου της εθνοκροσύνης και του εμφυλιακού αντικομμουνισμού), είναι αμφίβολο κατά πόσον είναι γόνιμοι.

Αντιθέτως, άξια μελέτης είναι, πολύ περισσότερο, η ιταλική εμπειρία από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Οι όροι «εμφύλιος πόλεμος», «χαμηλής έντασης εμφύλιος πόλεμος», «βίαιη πολιτική σύγκρουση» χρησιμοποιούνται, από τους σοβαρούς αναλυτές του ιταλικού νεοφασισμού, για να αποδώσουν την κατάσταση στη χώρα τα χρόνια αυτά.⁶⁸ Δεν είναι διόλου αδόκιμη η σκέψη ότι, με τις συστηματικές επιθέσεις εναντίον μεταναστών που οργανώνουν τα ελληνικά νεοναζιστικά τάγματα εφόδου, επιχειρείται ο εξαναγκασμός των θυμάτων στη βίαιη απάντηση, αλλά και η ώθηση των αναρχικών και τμημάτων της ριζοσπαστικής Αριστεράς στην πολεμική κινητοποίηση. Ο χώρος αυτός –παραδόξως ίσως– δεν έχει δώσει παρά σποραδικές απαντήσεις στη ναζιστική βία, την ίδια στιγμή που κομμάτια του συνεχίζουν απτότητα να προκαλούν το δημόσιο αίσθημα με τα συστηματικά «μπάχαλα» σε κάθε λαϊκή κινητοποίηση στο κέντρο της πρωτεύουσας.

Αν λοιπόν ο εχθρός της Χρυσής Αυγής ολισθήσει στην αναμέτρηση, τότε οι συνθήκες θα είναι ώριμες για την υπαρξιακή απόφαση όλων, και κυρίως της ΕΛΑΣ: Ποιος είναι ο εχθρός; Οι «εθνικιστές» ή οι εκτός ελέγχου «αναρχικοί που συμμαχούν με τους εισβολείς του έθνους, τους λαθρομετανάστες»; Σε αυτή τη σύγκρουση, τα διλήμματα δεν είναι απλά. Το πόσο εύκολη θα είναι η ολίσθηση στην ιστορικά και πολιτικά αναμενόμενη επιλογή, αντί της πολιτειακά ορθής, είναι ζήτημα που κανένας δεν μπορεί να προδικάσει.

Η κατάσταση που βιώνει σήμερα η ΕΛΑΣ είναι όντως ανησυχητική. Και αυτό καμία ηγεσία δεν μπορεί να προσποιείται ότι δεν το βλέπει, να το εξωραϊζει υπηρετώντας επικοινωνιακές ανάγκες ή, ακόμη χειρότερα, να το υποθάλλει. Διότι, όπως είδαμε, η ΕΛΑΣ, ως κατεξοχήν βραχίονας της εκτελεστικής εξουσίας, διαθέτει περιθώρια διοικητικής αυτονομίας και αναπαραγωγής της δικής της επιχειρησιακής κουλτούρας, αλλά τίποτε δεν γίνεται χωρίς το απαραίτητο πολιτικό μήνυμα της πολιτικής ηγεσίας. Είναι άξιοι απορίας πώς η παρούσα ελληνική κυβέρνηση δεν αντιλαμβάνονταν, για τόσο μεγάλο διάστημα, τον κίνδυνο από την ύπαρξη τμημάτων μιας αστυνομίας που δείχνουν να ολισθαίνουν ταχύτατα σε ένα μακρόπνοο ειδύλλιο με την ακροδεξιά ιδεολογία, στην πιο εξτρεμιστική της μάλιστα μορφή.

Κυνικά μιλώντας, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι φυσικά ο κίνδυνος είναι αντιληπτός, ωστόσο μια πραγματικά εκδημοκρατισμένη ΕΛΑΣ εγκυμονεί έναν άλλον κίνδυνο: τον κίνδυνο της δυναμικής ανυπακοής, ο οποίος και αξιολογείται ως κρισιμότερος. Στις οριακές στιγμές που διέρχεται η χώρα, στις δύσκολες στιγμές που περνάνε και οι Έλληνες αστυνομικοί, οι οποίοι είδαν τους μισθούς τους να κατακρημνίζονται με την κατάργηση του ειδικού μισθολογίου της ΕΛΑΣ το 2013, τα διλήμματα των καιρών είναι κρισιμότερα από τα συνηθισμένα. Επίσης, ένα τμήμα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας προτιμά πιθανώς να εφησυχάζει και να αυτοκαθησυχάζεται, αναγνωρίζοντας μεν το πρόβλημα, αλλά επιμένοντας στο ότι είναι εντοπισμένο και περιθωριακό. Έχει ενδιαφέρον η άποψη αξιωματικού της ΕΛΑΣ, που περιέχεται σε έκθεση η οποία συντάχθηκε για τη Σχολή Εθνικής Ασφαλείας:

Ειδική κατηγορία αποτελούν περιστατικά στα οποία ένστολοι κατηγορούνται ότι καταφεύγουν σε έκνομες ενέργειες και πρακτικές άσκησης βίας κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και σε επιχειρήσεις ρουτίνας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, όπως ενδεικτικά είναι η κακομεταχείριση και η καταστροφή εγγράφων νομιμοποίησης της παρουσίας τους στη χώρα, συνδέεται η αστυνομική με τη ρατσιστική βία. Αρ-

κετές φορές υπήρξαν επικρίσεις ή καταγγελίες ότι οι Αρχές δεν διακρίνονται από τον ίδιο ζήλο σε ό,τι αφορά την καταγραφή, διερεύνηση και καταπολέμηση των εγκλημάτων με ρατσιστικά κίνητρα, την εφαρμογή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων και πάνω απ' όλα την προστασία των θυμάτων. Σε κάποιες περιπτώσεις, περιορισμένες, αυτό αποδείχθηκε και οι υπαίτιοι ένστολοι τιμωρήθηκαν παραδειγματικά. Σε άλλες, είτε δεν αποδείχθηκε από την όλη ερευνητική διαδικασία, είτε αναδύθηκε η σκόπιμη καταγγελία κάποιων μεταναστών για την απόκτηση προνομίων ή προτεραιοτήτων. Γεγονός είναι ότι σε μια κοινωνία που συμβιώνουν μαζί όλες οι απόψεις και σε αρκετές περιπτώσεις επικρατεί η θολή, στρεβλή σκέψη και νοοτροπία δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από αυτή την κατάσταση το σύνολο των αστυνομικών. Άλλωστε, τα ένστολα σώματα και οργανισμοί καταναλώνουν αυτό που παράγει η κοινωνία. Ο οργανισμός έχει κανονιστικό πλαίσιο να ελέγχει και να περιορίζει την αντικανονικότητα, και όχι ένα σύστημα a priori αποκλεισμού της. Το τελευταίο χρονικό διάστημα το θέμα του ρατσισμού έχει λάβει διαστάσεις που σε κάποιες περιπτώσεις εμπλέκουν και το ένστολο προσωπικό. [...] Αν και υπάρχουν περιστατικά που η εμπλοκή κάποιων αστυνομικών είναι βέβαιη ή πιθανή, εντούτοις, προς αποσαφήνιση της πραγματικότητας, οι περιπτώσεις αυτές είναι ελάχιστες, ευκαιριακές, τυχαίες και δεν μπορούν να αποδοθούν στην κουλτούρα του σύγχρονου Έλληνα αστυνομικού, που την τελευταία 20ετία εισέρχεται στο Σώμα της Ελληνικής Αστυνομίας αδιάβλητα και αξιοκρατικά, μέσω του συστήματος εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.⁶⁹

Ενώ στη μαρτυρία αυτή γίνεται μια φιλότιμη προσπάθεια ανάδειξης του ζητήματος, που ομολογουμένως απαιτεί θάρρος καθώς προέρχεται «από τα μέσα», στο τέλος καταλήγουμε πάλι στη γνωστή θεωρία των «μεμονωμένων περιστατικών». Αν όμως η ολίσηση στη θεωρία αυτή γίνεται για λόγους διάσωσης της επικοινωνιακής τιμής της ΕΛΑΣ, φοβούμαι πως πλέον είναι αργά. Εδώ και κάμποσο καιρό, η διεθνής της εικόνα βρίσκεται, ούτως ή άλλως, στο ναδίρ. Δημόσια μέσα ενημέρωσης, καθώς και έγκριτες mainstream εφη-

μερίδες –και όχι τίποτε αριστεριστικά ή αντιεξουσιαστικά έντυπα–, σε όλη την Ευρώπη, κάνουν ευθέως λόγο για «σύμπραξη» της ΕΛΑΣ με τη Χρυσή Αυγή,⁷⁰ «διείσδυση» των νεοναζιστών στην Αστυνομία,⁷¹ ενώ θα χρειαστεί πολύς χρόνος και προσπάθεια προκειμένου να αποστιγματιστεί η ΕΛΑΣ στη διεθνή κοινή για πρακτικές βασανισμών που την έχουν πολλαπλώς εκθέσει.

Πολύ πιο αποτελεσματική, για την ανάσχεση αυτής της επικοινωνιακής καταρράκωσης της εικόνας της ΕΛΑΣ, θα ήταν η παραδοχή του προβλήματος και η έντιμη προσπάθεια αντιμετώπισής του. Αυτό όμως μέχρι πρόσφατα σκόνταφτε στο ότι μείζον τμήμα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας –και σίγουρα ηγεμονικό στο πλαίσιο της παρούσας διακυβέρνησης– φαινόταν ότι με σαφήνεια προτιμούσε τον κίνδυνο μιας ανεξέλεγκτης ρατσιστικής αστυνομίας, στο πλαίσιο της οποίας κατεξοχήν επωάζεται ο σκληρός πυρήνας της ακροδεξιάς πολιτικής κουλτούρας, από το ενδεχόμενο μιας εκδημοκρατισμένης αστυνομίας με κάποια στοιχειώδη ταξικά αντανακλαστικά στην Ελλάδα της χρεοκοπίας και της αποδιάρθρωσης της εργασίας. Διότι μια τέτοια αστυνομία, ασφαλώς, θα σκεφτόταν διαφορετικά σε μια βέβαιη μελλοντική συνθήκη όξυνσης των κοινωνικών ανταγωνισμών και διαμαρτυρίας των Ελλήνων εργαζομένων, που βλέπουν τη ζωή και τις βιοτικές συνθήκες της ύπαρξής τους να διαλύονται. Η επιλογή αυτή είναι μεν κατανοητή με κυνικούς όρους πολιτικού παιγνίου, πλην όμως μακροπρόθεσμα επισφαλής για το πολίτευμα, για τους λόγους που προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε στο κείμενο αυτό.

Για όσους δεν επιθυμούν να ακολουθήσουν μια τέτοια επιλογή, το ζητούμενο είναι διττό. Πρώτον, η υπονόμευση της κουλτούρας που αποτελεί την πρώτη ύλη της εδραίωσης της ακροδεξιάς ιδεολογίας στην ΕΛΑΣ και, δεύτερον, το κόψιμο, με κάθε τρόπο, των διαύλων επικοινωνίας με θύλακες ακροδεξιού εξτρεμισμού εντός και εκτός του σώματος. Το πρώτο χρειάζεται εκπαίδευση, το δεύτερο τιμωρία. Και τα δύο όμως απαιτούν βούληση.

ΥΓ. Θέλω να ευχαριστήσω όσες και όσους με τη συμβολή τους βοήθησαν στο παρόν κεφάλαιο της έρευνας. Τη Σοφία Βιδάλη (εγκληματολόγο, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), τον Βασίλη Κερασιώτη (Εθνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες), τον Πέτρο Κωνσταντίνου (συντονιστή της Κίνησης Ενωμένοι Ενάντια στο Ρατσισμό και τη Φασιστική Απειλή - ΚΕΕΡΦΑ), τον Χάρη Λάδη (δικηγόρο), τον Μάριο Λώλο (πρόεδρο της Ένωσης Ελλήνων Φωτορεπόρτερ), τον Τάσο Μαυρόπουλο (συνδικαλιστή αστυνομικό, συντονιστή του Τμήματος Σωμάτων Ασφαλείας του ΣΥΡΙΖΑ), τον Λευτέρη Οικονόμου (πρώην Αρχηγό της ΕΛΑΣ), τον Βασίλη Παπαδόπουλο (δικηγόρο), τον Κωστή Παπαϊωάννου (πρόεδρο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου), την Κλειώ Παπαπαντολέων (δικηγόρο, αντιπρόεδρο της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου), τον Γιάννη Σουλιώτη (δημοσιογράφο), την Ελένη Τάκου (βοηθό συντονίστρια του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας), τον Τάσο Τέλλογλου (δημοσιογράφο), τον Τζαβέντ Ασλάμ (πρόεδρο της Πακιστανικής Κοινότητας Ελλάδος), την Αναστασία Τσουκαλά (εγκληματολόγο, Πανεπιστήμιο Paris XI), τον Αποστόλη Φωτιάδη (δημοσιογράφο), τον Χρήστο Φωτόπουλο (πρόεδρο της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Αστυνομικών Υπαλλήλων - ΠΟΑΣΥ). Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω και μια σειρά άλλα πρόσωπα τα οποία, υπό την προϋπόθεση της τήρησης της ανωνυμίας τους, συνέβαλαν, με την εμπειρία και τη γνώση τους, στην τεκμηρίωση αυτής της δουλειάς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στον Μελιγαλά καταγράφεται η πιο μαζική πράξη εκδίκασης των κομμουνιστών ανταρτών σε βάρος των συνεργατών των κατοχικών δυνάμεων αλλά και αμάχων, αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών από τον Νομό Μεσ-

σηνίας, τον Σεπτέμβριο του 1944. Μέχρι σήμερα, η μια πλευρά κάνει λόγο για «σφαγή εκατοντάδων αμάχων», ενώ η άλλη για «δίκαιη πράξη σε βάρος δωσιλόγων». Εκφεύγει σαφώς των ορίων και της πρόθεσης της παρούσας έρευνας να λάβει θέση στο επίδικο αυτό θέμα. Αυτό που επιδιώκουμε ωστόσο, και έχει άμεση σχέση με το αντικείμενο της έρευνας, είναι να αναδείξουμε –ανεξάρτητα από τα πραγματολογικά δεδομένα– την περίοπτη θέση που κατέχει η «Πηγάδα του Μελιγαλά» στην εθνική μνήμη της ελληνικής Δεξιάς, όχι μόνο στην περιοχή, αλλά και πανελλαδικά.

2. Βλ. τις εικόνες, όπως καταγράφηκαν στο youtube ([goo.gl/F5KizX](https://www.youtube.com/watch?v=F5KizX)).

3. «Μαζικές αντιδράσεις για τα έκτροπα της Χρυσής Αυγής», *Θάρρος* (Καλαμάτας), 17.9.2013 ([goo.gl/barb5E](https://www.youtube.com/watch?v=barb5E)).

4. Δημήτρης Μητρόπουλος, «Σε επτά πράξεις η επιχείρηση “εξάρθρωση Χρυσής Αυγής”», *Τα Νέα*, 30.9.2013 ([goo.gl/Hjm72d](https://www.youtube.com/watch?v=Hjm72d)).

5. Για τη συνέντευξη, βλ. [goo.gl/y08nXe](https://www.youtube.com/watch?v=y08nXe).

6. Όπως δημοσιοποιήθηκαν στον Τύπο. Βλ. ενδεικτικά το σχετικό ρεπορτάζ της Γιάννας Παπαδάκου στο *Βήμα on line*, 27.9.2013 ([goo.gl/hdeYQ5](https://www.youtube.com/watch?v=hdeYQ5)).

7. Η ανακοίνωση έλαβε ευρεία δημοσιότητα με σχετικά ρεπορτάζ σε όλα σχεδόν τα μέσα ενημέρωσης. Βλ., ενδεικτικά, [goo.gl/P0llrV](https://www.youtube.com/watch?v=P0llrV). Στην ίδια ανακοίνωση διαβάζουμε ακόμα: «Με απόφαση του κ. Αρχηγού διεξάγεται Ένορκη Διοικητική Εξέταση για το γεγονός ότι την Παρασκευή 20.9.2013, έξω από τα γραφεία της τοπικής οργάνωσης Εύβοιας-Βοιωτίας του κόμματος “Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή” στη Χαλκίδα, και σε απόσταση λίγων εκατοντάδων μέτρων από την έδρα της Αστυνομικής Διεύθυνσης Εύβοιας, υπήρχαν άτομα που έφεραν αντικείμενα, τα οποία εμπίπτουν στην κατηγορία περί όπλων (ρόπαλα κλπ.), χωρίς να παρέμβουν οι τοπικές αστυνομικές Αρχές, ως ώφειλαν, και χωρίς να υπάρξει ενημέρωση του Αρχηγείου. Παράλληλα, τίθενται σε διαθεσιμότητα, μέχρι την ολοκλήρωση της Ένορκης Διοικητικής Εξέτασης, ο διευθυντής της Αστυνομικής Διεύθυνσης Εύβοιας, ο διοικητής και ο αξιωματικός Υπηρεσίας του Τμήματος Ασφάλειας Χαλκίδας και ο αστυνομικός-σκοπός της Αστυνομικής Διεύθυνσης, που εκτελούσε υπηρεσία το επίμαχο χρονικό διάστημα».

8. Σε ραδιοφωνική του συνέντευξη στον Βήμα Fm ([goo.gl/KJiLZ0](https://www.youtube.com/watch?v=KJiLZ0)).

9. Όπως μεταδόθηκαν από τα τηλεοπτικά κανάλια (βλ., λχ., [goo.gl/DDy0yv](https://www.youtube.com/watch?v=DDy0yv)).

10. Βλ. το βίντεο, [goo.gl/KKzKXd](https://www.youtube.com/watch?v=KKzKXd).

11. Βλ. το βίντεο, [goo.gl/pVWbYyQ](https://www.youtube.com/watch?v=pVWbYyQ).

12. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά τέτοια βίντεο, βλ. στο [goo.gl/IFWwWZ](https://www.youtube.com/watch?v=IFWwWZ).

13. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Πόλις, Αθήνα 2012, σ. 186.

14. Το πιο πρόσφατο τέτοιο παράδειγμα, σε συνέχεια άλλων, είναι η περίπτωση του αστυνομικού, φρουρού βουλευτή της Χρυσής Αυγής, ο οποίος μετείχε on camera σε καταστροφές στη λαϊκή αγορά του Μεσολογγίου, υπό το άγρυπνο βλέμμα της ΕΛΑΣ, τον Σεπτέμβριο του 2012. Βλ. goo.gl/EJy7e0.

15. Συνέντευξη στο περιοδικό *Crash*, 9.2.2013.

16. Ένα ακόμη παράδειγμα. Όταν, στις αρχές Ιουλίου του 2013, αποφασίστηκε η κατάργηση της Δημοτικής Αστυνομίας, δύο από τους πλέον δραστήριους βουλευτές της Χρυσής Αυγής προσέτρεξαν προς υποστήριξη των απολυμένων δημοτικών αστυνομικών. Στη συνέχεια, ο Η. Παναγιώταρος και ο Η. Κασσιδιάρης κυκλοφόρησαν ένα βίντεο με τίτλο «Αποθέωση Χρυσής Αυγής στη Δημοτική Αστυνομία» (goo.gl/Br0VWfe). Από το βίντεο προκύπτει με έντονη επιδοκίμασία, όχι όμως και αποθέωση, των Χρυσουαγιτών βουλευτών από τους παρευρισκόμενους. Επίσης, ούτε το πλήθος είναι άξιο λόγου, ούτε ξέρουμε αν όντως είναι στην πλειοψηφία τους δημοτικοί αστυνομικοί, ενώ η διάρκεια του βίντεο (περίπου δυόμισι λεπτά) δεν μπορεί να αποτελέσει και εκέγγυο «αποθέωσης». Με όλα αυτά δεν θέλω να υποστηρίξω ότι δεν υπάρχει πρόβλημα διείσδυσης της Χρυσής Αυγής στη Δημοτική Αστυνομία. Ασφαλώς και υπάρχει, ωστόσο χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στο πώς το προσεγγίζουμε και με ποιες πηγές.

17. Ενδεικτικά, βλ. Ο Ιός, «Ο εσωτερικός “εχθρός” της ΕΛΑΣ», *Ελευθεροτυπία*, 23.3.2008 (goo.gl/6MTUDy) και Δημήτρης Ψαρράς, «Τα “νόμιμα” σιλιάρια», *αδημοσίευτο κείμενο* (goo.gl/PsDyJR).

18. Βλ. ενδεικτικά τις σχετικές εκπομπές του «Κουτιού της Πανδώρας» (goo.gl/peCW71).

19. Πρόκειται για μια γιορτή που οργανώθηκε στη Θέρμη της Θεσσαλονίκης από αστυνομικούς και άνδρες των ειδικών δυνάμεων, με εμφανέστατα νοσταλγικές διαθέσεις απέναντι στο καθεστώς της 21ης Απριλίου (goo.gl/93JEgz).

20. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*, ό.π., σ. 181-182.

21. Αρετή Αθανασίου «Αστυνομικοί κάλυπταν τον Περίανδρο», *Τα Νέα*, 17.4.2004 (goo.gl/O3PoEJ).

22. Βλ. goo.gl/Snzogk.

23. «Χρ. Παπουτσής: Υπάρχει έλλειμμα δημοκρατίας στα Σώματα Ασφαλείας», *Το Βήμα on line*, 13.5.2011 (goo.gl/9MQyhY).

24. Το καλοκαίρι του 2011, βρισκόμαστε ενώπιον της μεγαλύτερης κοινωνικής έκρηξης που βιώνει η χώρα στα χρόνια των Μνημονίων· επίσης, η ΕΛΑΣ προβαίνει σε άνευ προηγουμένου χρήση βίας προς τους διαδηλωτές της Πλατείας Συντάγματος, η οποία έχει στόχο την με κάθε μέσο αποτροπή του ενδεχομένου εφόρμησης στο Κοινοβούλιο. Για πρώτη φορά, η πιθανότητα πα-

ραίτησης απασχολεί δημοσίως τον πρωθυπουργό, κάτι που θα συμβεί μερικούς μήνες μετά.

25. Στο κεντρικό δελτίο του MEGA (goo.gl/v9DNK2).

26. Το στέλεχος της ΝΔ ήταν ο Ανδρέας Λυκουρέντζος.

27. Όπως μεταφέρθηκαν στα σχετικά δημοσιεύματα: ενδεικτικά, goo.gl/rBu3X7.

28. Βασίλης Λαμπρόπουλος, «Οι αστυνομικοί ψήφισαν και πάλι μαζικά “Χρυσή Αυγή”», *Το Βήμα on line*, 19.6.2012 (goo.gl/0H5Vvoz).

29. Πιο αναλυτικά, βλ. το ρεπορτάζ του The Press Project (goo.gl/r9qVLo).

30. Βλ. Έλλη Ζώτου, «Η “ιδεολογική συζήτηση” Μπαλτάκου με τις ομάδες ΔΙΑΣ και ΔΕΛΤΑ», *Η Αυγή*, 14.10.2013 (goo.gl/aM3jUA).

31. Για το πλήρες κείμενο της επιστολής, βλ. goo.gl/Xx7JAi.

32. Παραπέμπεται από τον Δημήτρη Ψαρρά, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*, ό.π., σ. 177.

33. Βλ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός» εντός των τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.

34. Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2007, τόμ. Β΄, σ. 535.

35. Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοπροσύνη*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2005.

36. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μτφρ. Βενετία Σταυροπούλου, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 203 και 447-600.

37. Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, ό.π., σ. 536.

38. Αριστόβουλος Μάνεσης, «Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 8, 1980, σ. 25.

39. Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, μτφρ. Π. Μερλόπουλος, επανέκδοση, Σαββάλας, Αθήνα 2002, τόμ. Α΄, σ. 521 (α΄ έκδ.: 1965).

40. Ανδρέας Λεντάκης, *Το παρακράτος και η 21η Απριλίου*, β΄ έκδ., Προσκήνιο, Αθήνα 2000, σ. 78-80 (α΄ έκδ.: 1975).

41. Χαράλαμπος Σταμάτης, *Ιστορία της Αστυνομίας Πόλεων, 1921-1971 και οι αστυνομικοί θεσμοί εν Ελλάδι από της βαθείας αρχαιότητας*, Αθήνα 1971, σ. 464.

42. Νίκος Αλιβιζάτος, «Το νομικό καθεστώς των Σωμάτων Ασφαλείας», *Νομικό Βήμα*, έτος 31, 1983, τόμ. 641, σ. 624.

43. Γεώργιος Παπακωνσταντής, *Προτάσεις για τη μεταρρύθμιση της Ελληνικής Αστυνομίας*, ΠΟΑΣΥ, Αθήνα 2011, σ. 19 (goo.gl/A2Jl4B).

44. Ευχαριστώ τη Σοφία Βιδάλη για τη συμβολή της στη διατύπωση της αξιολόγησης αυτής.

45. Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, ό.π., τόμ. Β', σ. 787.

46. Ανεπισήμως βέβαια μπορεί να υποστηρικθεί ότι η άρρητη στρατηγική ήταν η προσέλευση ανασφάλιστου και άρα φτηνού (και σίγουρα πολύ φτηνότερου από το ελληνικό) εργατικού δυναμικού, το οποίο θα δούλευε υπό το καθεστώς ομηρείας που του δημιουργούσε η παράνομη παραμονή στη χώρα. Το αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, ήταν ότι, πολύ συχνά, όταν ο χωρίς χαρτιά μετανάστης διεκδικούσε τα δεδουλευμένα του το αφεντικό του καλούσε την αστυνομία η οποία αναλάμβανε τα περαιτέρω: προσαγωγή και απομάκρυνση από τη χώρα με συνοπτικές διαδικασίες, χωρίς ποτέ να καταβληθούν τα χρωστούμενα.

47. Για περιστατικά βασανισμών αυτής της εποχής, όπως καταγράφονται σε εκθέσεις οργανώσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. το δημοσίευμα του Ιού, «Η κρυφή “Άρετη” της ΕΛΑΣ», *Ελευθεροτυπία*, 9.4.2006 (goo.gl/th5gpi).

48. Το ζήτημα των διακριτικών των αστυνομικών αποτελεί μια πονεμένη ιστορία, παρά τις 88 ολόκληρες σελίδες της υπουργικής διάταξης του 2009 για τη στολή των αστυνομικών και παρά τις περί του αντιθέτου εξαγγελίες υπουργών και τις αποφάσεις του Αρχηγού της ΕΛΑΣ το 2010. Όπως παρατηρεί ο νομικός και γενικός γραμματέας της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου Βαγγέλης Μάλλιος, «το συγκεκριμένο μέτρο ουδέποτε εφαρμόστηκε ουσιαστικά, καθώς το μόνο που τοποθετήθηκε στο κράνος των υπηρετούτων στα ΜΑΤ είναι ένα μικρό σύμβολο, δυσδιάκριτο και κυρίως αναγνωρίσιμο μόνο από τους ίδιους τους αστυνομικούς. Τα εκτεταμένα και επαλαμβανόμενα επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας επανέφεραν το θέμα στο προσκήνιο. Το θέμα τέθηκε εκ νέου στις αρχές Ιουλίου σε ανώτατους αξιωματικούς της ΕΛΑΣ, οι οποίοι ωστόσο φέρονται να κρατούν αρνητική στάση, ενώ η εφαρμογή του μέτρου συνεχίζει να προσκρούει στην άρνηση των ίδιων των αστυνομικών»: αδημοσίευτη εισήγηση του Βαγγέλη Μάλλιου, στην εκδήλωση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου «Η αστυνομία οφείλει να λογοδοτεί», Αθήνα, 15.11.2011· βλ. goo.gl/juR5t0.

49. Παντελής Μπουκάλας, «“Αγανακτισμένοι” πολίτες», *Η Καθημερινή*, 14.4.2010 (goo.gl/oABZ0m).

50. Ευχαριστώ την Αναστασία Τσουκαλά για τη συμβολή της στην αξιολόγηση αυτής.

51. Μακαρατζής κατά Ελλάδας (20.12.2004), Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδας (21.6.2007), Celniku κατά Ελλάδας (5.7.2007) και Λωνίδης κατά Ελλάδας (8.1.2009).

52. Μπέκος και Κουτρόπουλος κατά Ελλάδας (13.12.2005), Mhn Ghassan Allaham κατά Ελλάδας (18.1.2007), Zelilof κατά Ελλάδας (24.5.2007), Πετροπούλου κατά Ελλάδας (24.5.2007), Galotskipin κατά Ελλάδας (6.12.2007), Στεφάνου κατά Ελλάδας (22.4.2010).

53. Αποκαλυπτική είναι και η εξαιρετικά εμπεριστατωμένη έκθεση 110 σελίδων του Συνηγόρου του Πολίτη, το 2004, για την πειθαρχική και διοικητική διερεύνηση καταγγελιών σε βάρος αστυνομικών υπαλλήλων. Σταχυολογούμε μερικά από τα πλέον χαρακτηριστικά περιστατικά: επιλογή άτυπης συνοπτικής έρευνας (αντί για ΕΔΕ), παράλειψη ακόμα και μνείας αποδεικτικών στοιχείων, παράλειψη αξιολόγησής τους, τυπική αξιολόγηση, επιλεκτική αξιοποίηση, ανεπιφύλακτη αποδοχή της εκδοχής των αστυνομικών (ιδίως όταν απουσιάζουν τρίτοι μάρτυρες), χρήση στερεότυπων ερμηνευτικών σχημάτων, αναιτιολόγητες αποφάσεις, χρήση της παρεχόμενης ευρύτατης διακριτικής ευχέρειας για αποχή από την επιβολή κύρωσης ενόψει του «συμφέροντος της Υπηρεσίας», σκέψη ότι κυρώσεις επιβάλλονται ενδεχομένως σε περιπτώσεις σχετικής δημοσιότητας.

54. Ευχαριστώ την Ντόρα Γιαννάκη για τη συμβολή της στη διατύπωση αυτής της αξιολόγησης.

55. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*, ό.π., σ. 180.

56. Γεώργιος Παπακωνσταντής, *Προτάσεις για τη μεταρρύθμιση της Ελληνικής Αστυνομίας*, ό.π., σ. 29.

57. G.S. Rigakos, G. Papanikolaou, «The political economy of Greek policing: between neo-liberalism and the sovereign state», στο *Policing and Society*, τόμ. 13, τχ. 3, 2003, σ. 293.

58. Στο άρθρο 20 του ΠΔ 84/2001 αναφέρεται: «Οι προαγόμενοι στο βαθμό του αρχιφύλακα [...] παρακολουθούν υποχρεωτικά σεμινάριο επιμόρφωσης στη Σχολή Μετεκπαίδευσης». Το σεμινάριο αυτό δεν υφίστατο έως τότε (η Σχολή Αρχιφυλάκων είχε ήδη καταργηθεί με τον Νόμο 2226/1994). Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό ότι η διάταξη αυτή συμπεριελήφθη από τον νομοθέτη, διότι στις εξετάσεις είχαν δικαίωμα συμμετοχής και οι «αστυφυλακοποιημένοι» πλέον ειδικοί φρουροί και συνοριακοί φρουροί, οι οποίοι, αν και εντάχθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, στο αστυνομικό προσωπικό δεν είχαν το δικαίωμα να διενεργούν προανάκριση.

59. Πιο ενδεικτικές από όλες ίσως είναι η ακόλουθη περίπτωση. Στην Αθήνα, τα Κυριακή 30.9.2012, ένα από τα «τάγματα εφόδου» της Χρυσής Αυγής συνεπλάκη με αντιφασιστική μοτοπεριπολία του αναρχικού χώρου. Ομάδες ΔΙΑΣ και ΔΕΛΤΑ έσπευσαν και έπειτα από άγρια αστυνομική κατα-

στολή, επιλεκτικές προσαγωγές, ολονύκτια κράτηση, απαγόρευση επικοινωνίας με δικηγόρους, 15 αντιφασίστες και αντιφασίστριες παραπέμπονται στον εισαγγελέα με κακουργηματικού τύπου κατηγορίες. Οι συλληφθέντες καταγγέλλουν δημόσια τον ανηλεή ξυλοδαρμό που υπέστησαν, δεμένοι πισθάγκωνα στα γραφεία της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής. Λίγες μέρες αργότερα η εφημερίδα *Guardian*, με αναλυτικό της ρεπορτάζ, κάνει λόγο για βασανιστήρια στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής με σαφέστατο πολιτικό κίνητρο, το οποίο και προκύπτει από το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσαν τα μέλη της ομάδας ΔΕΛΤΑ κατά τη σύλληψη και προσαγωγή. Η μηνυτήρια αναφορά κάνει λόγο για εκφράσεις όπως «Κουμμούνια, θα σας κάνουμε σαπούνια!» «Αναρχοκουμμούνι, θα πεθάνεις», «Θα πάθετε ό,τι έπαθαν οι παπούδες σας στο Γράμμο», και άλλα χειρότερα, βγαλμένα από τις πιο μελανές σελίδες της ελληνικής ιστορίας του 20ού αιώνα. Η δημοσίευση του άρθρου στην έγκυρη βρετανική εφημερίδα οδήγησε τον υπουργό Δημόσιας Τάξης, Ν. Δένδια, να δηλώσει ότι θα υποβάλει μήνυση εναντίον της, κάτι που φυσικά δεν έγινε ποτέ. Αυτό που έγινε, λίγο καιρό αργότερα, ήταν η παύση δημοφιλούς πρωινής εκπομπής της ελληνικής δημόσιας τηλεόρασης, όταν οι παρουσιαστές έκαναν αναφορά στις αιτιάσεις περί βασανιστηρίων, σύμφωνα με την ιατροδικαστική έκθεση και το δημοσίευμα.

60. Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, ό.π., τόμ. Β', σ. 891.

61. Βλ. το σχετικό ρεπορτάζ της Τάνιας Μποζανίνου, «“Ρατσιστική συνεργασία αστυνομίας-Χρυσής Αυγής και ατιμωρησία”», *Το Βήμα on line*, 1.2.2013 (goo.gl/KQiyb0).

62. Το κείμενο της έκθεσης, στα ελληνικά, στο goo.gl/f6yx2u.

63. Βλ. «Παρατηρήσεις ελληνικής κυβερνήσεως επί εκθέσεως Επιτρόπου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», goo.gl/lsZNJT.

64. Μοναδική ίσως εξαίρεση η σύλληψη των δραστών της δολοφονίας ενός Πακιστανού τον Ιανουάριο του 2013, εξαιτίας της μαρτυρίας ενός ταξιτζή.

65. Έγγραφο της Ελληνικής Αστυνομίας, αρ. 1052/6/407, της 16.5.2013 προς τον Εισαγγελέα Ανηλίκων Αθηνών.

66. Βλ. goo.gl/flcfOy.

67. Βλ. το σχετικό βίντεο στο goo.gl/e9w6On· πρβλ. *εδώ*, σ. 271, σημ. 18.

68. 25 νεκροί κατά μέσο όρο ετησίως από το 1969 ως το 1982 και 11.000 βίαια επεισόδια, 47% των οποίων αποδίδονται στην Άκρα Αριστερά και 53% στους νεοφασίστες. Βλ. Anna Cento Bull, *Italian Neofascism. The Strategy of Tension and the Politics of non-reconciliation*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη 2007, σ. 15. Πρβλ. σχετικά και στη δική μας ανάλυση, Δημήτρης Χριστόπουλος, *Στο ρίσκο της κρίσης. Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 113-118.

69. Το απόσπασμα παρατίθεται στο σάιτ bloko.gr, το οποίο φιλοξενεί άρθρα, αναλύσεις, πληροφορίες, σχόλια σχετικά με τα σώματα ασφαλείας. (goo.gl/CnohCb).

70. Έναντι πολλών άλλων, βλ. το σχετικό ρεπορτάζ του Paul Mason στο BBC, 17.10.2012 (goo.gl/xZqηJC).

71. Aris Chatzistefanou, «Golden Dawn has infiltrated Greek police, claims officer», *The Guardian*, 26.20.2012 (goo.gl/47K7ln).

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Κλειώ Παπαπαντολέων

Εισαγωγή: Γιατί η δικαιοσύνη;

Σε έρευνα που εκδόθηκε το 2006, με τίτλο *Ρατσισμός και Ξενοφοβία. Έρευνα στη δικαιοσύνη και στην αστυνομία*,¹ η συγγραφέας, δικαστής και η ίδια, αναφέρει:

Οι ιδεολογικά φορτισμένες λέξεις «ρατσισμός και ξενοφοβία» στο θέμα της συνέντευξης φάνηκαν να προκαλούν συχνά αντίδραση στους ερωτώμενους. Εκφράστηκε ανησυχία για την εκ προοιμίου «ταμπέλα του ρατσιστή» και με την πρόφαση της υπεραπασχόλησης αρνούνται πολλές φορές τη συμμετοχή τους στη συνέντευξη. Εξάλλου, οι υπηρετούντες στους θεσμούς αυτούς εξωτερικεύουν με δυσκολία απόψεις για ευαίσθητα κοινωνικά θέματα [...]. Οι ανασταλτικοί αυτοί παράγοντες υποχώρησαν και η προσέγγιση έγινε ευκολότερη, όταν το θέμα εστιάστηκε στην «αύξηση της εγκληματικότητας» και την «ύπαρξη ξένων στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια». Η σημασιολογική ταύτιση μετανάστευσης και εγκληματικότητας φάνηκε να ενδιαφέρει περισσότερο του φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Θεώρησαν προφανώς ότι έχουν ένα «ρόλο» και ένα «λόγο» στην ταύτιση αυτή.²

Το παραπάνω απόσπασμα είναι απολύτως αποκαλυπτικό για τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου – και είναι αλήθεια ότι το απόσπασμα αυτό θα μπορούσε να αφορά όχι μόνο τους Έλληνες δικαστές (και αστυνομικούς), αλλά και τους Γάλλους, τους Γερ-

μανούς, τους Αμερικανούς, ακόμα και τους Δανούς. Ο ρατσισμός αποτελεί εγγενή ιδεολογία στις σύγχρονες εξουσιαστικές δομές κάθε χώρας. Το κράτος εξουσιάζει «κανονικοποιώντας» και εξαιρώντας, συμπεριλαμβάνοντας και αποκλείοντας πρόσωπα, κατασκευάζοντας διαρκώς κατηγορίες, διαβαθμίσεις και τάξεις, καθώς η εξαγγελία του για ευ ζην δεν μας συμπεριλαμβάνει όλους, αλλά τον «καθένα από εμάς».

Ο ελληνικός δικαστικός μηχανισμός κλήθηκε, τα τελευταία είκοσι χρόνια, να ασχοληθεί όχι μόνο με τα τρέχοντα ζητήματα ρύθμισης καθημερινών-ιδιωτικών διαφορών ή τα παραδοσιακά ζητήματα διαφύλαξης μιας εικαζόμενα ομοιόμορφης συλλογικής ταυτότητας (θρησκεία, μειονότητες), αλλά και να διαχειριστεί νέα ζητήματα: το μεταναστευτικό, την τρομοκρατία, τη σταδιακά πλήρη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, τη ναζιστική και ρατσιστική βία, τον μισαλλόδοξο λόγο, τις αυξανόμενες κοινωνικές εντάσεις και ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού που φτωχοποιείται βίαια, βλέποντας τον εαυτό του να αποσπάται γρήγορα από το «παραγωγικό» κοινωνικό πεδίο και να συνορεύει αιφνίδια με ένα περιθώριο, το οποίο μέχρι πρόσφατα η κοινωνία μας επιφύλασσε μόνο για τους «Άλλους».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο ελληνικός δικαστικός μηχανισμός θα ακολουθήσει τον συνολικό βηματισμό της κρατικής μηχανής. Η εισαγωγή σειράς εξαιρετικών ποινικών ρυθμίσεων, αμφιβόλου συνταγματικότητας, «κατά της τρομοκρατίας» από τις αρχές του 2000 και η εφαρμογή τους στη «δίκη του αιώνα», όπως αποκλήθηκε η δίκη των μελών της 17 Νοέμβρη, θα βάλει στο χρονοντούλαπο της Ιστορίας τον πολιτικό εγκληματία, παρά τη συνταγματική κατοχύρωσή του (άρθρο 97 του Συντάγματος). Θα προσφέρει, επίσης, το πρίσμα μέσα από το οποίο θα διαχειρίζεται εφεξής ο μηχανισμός όχι μόνο τις ένοπλες αριστερές ομάδες, αλλά ένα σύνολο πολιτικών πρακτικών και εκδηλώσεων οι οποίες σήμερα φέρουν τον αποπολιτικοποιημένο χαρακτηρισμό της «ανομίας», ακόμα και όταν περιλαμβάνουν άσκηση συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, όπως αυτό της συνάθροισης.

Οι ποινικές –και εν γένει οι δικαστικές– πρακτικές δεν συνιστούν απλώς αντανάκλαση συγκροτημένων πολιτισμικών μοντέλων ή κρατικών επιλογών, ούτε και αποτελούν το επακριβές αντίγραφο μοντέλων και επιλογών στη δικαστική εκδοχή. Έχουν μια ενεργητική λειτουργία και *επιλεκτικότητα*.³ Η ένταση, άλλωστε, της καταστολής και του ποινικού ελέγχου δεν είναι ίδια ούτε ομοιόμορφη απέναντι σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις ποινικού ενδιαφέροντος σε κάθε συγκυρία. Για παράδειγμα, ποτέ άλλοτε η ποινική δικαιοσύνη δεν έδειξε τόση σπουδή στη δίωξη και τιμώρηση φορολογικών αδικημάτων όση δείχνει σήμερα, υπό το βάρος της οικονομικής συγκυρίας και της κρατικής επιδίωξης ανεύρεσης χρημάτων και κολασμού της φοροδιαφυγής. Ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητα της εντατικοποιημένης αυτής καταστολής, είναι σαφές ότι το κοινωνικό μήνυμα δόθηκε: Ουδείς πολίτης νιώθει σήμερα ότι βρίσκεται στο απυρόβλητο όσον αφορά τα εν λόγω ζητήματα· και αυτό, προφανώς, όχι για όλους αλλά σίγουρα για μεγάλες μερίδες του πληθυσμού λειτουργεί αποτρεπτικά, δηλαδή ωθεί στη νομιμότητα ή έστω σε ηπιότερη παραβατικότητα. Προκαλεί, με λίγα λόγια, «συμμόρφωση» της ατομικής συμπεριφοράς σε προληπτικό επίπεδο –πριν την παρέκκλιση– και κοινωνική πειθάρχηση. Ταυτόχρονα όμως, και *a fortiori*, διαμορφώνει ηθική. Στο μυαλό του καθενός σήμερα, η φοροδιαφυγή έχει έντονη κοινωνικοηθική απαξία, ακόμα και εάν αυτός που εκφέρει τον ηθικό ψόγο είναι και ο ίδιος παραβάτης.

Αντιστρόφως, το διάχυτο κλίμα δικαστικής ατιμωρησίας που διατρέχει τους αστυνομικούς οι οποίοι υποπίπτουν σε βίαιες και εγκληματικές πράξεις, είτε στον δημόσιο χώρο (π.χ. διαδηλώσεις) είτε στους άορατους χώρους των κρατητηρίων, επιτελεί, με τη σειρά του, μια λειτουργία: τη διαμόρφωση μιας ηθικής και συλλογικής συνείδησης που προτάσσει έναντι και κατά πάντων την αποκατάσταση της τάξης, την πειθαρχία, το «καθάρισμα» των πόλεων από «ταραξίες», αλλοδαπούς και απεργούς, που παρεμποδίζουν την ομαλή λειτουργία του εμπορίου και της πόλης. Βεβαίως, η συνθήκη αυτή έχει ένα σύστοιχο, το οποίο παράγει αποτελέσματα πολύ πέρα από αυτό στο οποίο φαινομενικά στοχεύει: παράγει μια

διαρκή διάρρηξη με την έννοια και την εγγυητική λειτουργία των δικαιωμάτων στο σύνολό τους. Το αναδυόμενο αντιμαχόμενο δίπολο είναι αυτό της αφηρημένης δημόσιας τάξης ως υπέρτατης ανάγκης από τη μια, των δικαιωμάτων ως πολυτέλειας από την άλλη. Με άλλα λόγια, η έννοια της ασφάλειας, η οποία αποσπάται από τον εννοιολογικό πυρήνα των δικαιωμάτων, ταυτίζεται πλέον με τη δημόσια τάξη, η οποία οικειοποιείται απολύτως την πρώτη. Όσο προσεγγίζουμε τα μέσα της δεκαετίας του 2000, η απόσταση που χωρίζει τα δικαιώματα από την «ασφάλεια» ολοένα και αυξάνεται.

Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ιδωθεί και η ανεξήγητη αδράνεια του δικαστικού μηχανισμού, έως τον Σεπτέμβριο του 2013, απέναντι στη ναζιστική βαριά κακουργηματική βία. Φαίνεται ότι μερίδες του δικαστικού μηχανισμού στο πρόσωπο των ομάδων αυτών βλέπουν «φίλιες» δυνάμεις πειθάρχησης του κοινωνικού συνόλου, σε μια εποχή όπου η ποινική καταστολή «τείνει να μην αφορά πλέον τη μειοψηφία των ενόχων με βεβαιωμένες εγκληματικές δραστηριότητες, αλλά τις πλειοψηφίες των υπόπτων».⁴

Πιο ανησυχητική όμως, και όχι μόνο για τον δικαστικό μηχανισμό, είναι η εξής διαπίστωση:

Η τάση στην Ελλάδα σχετικά με το τιμωρητικό της μοντέλο είναι οι διαρκείς μετατοπίσεις των νόμιμων ορίων της θεσμικής βίας, παρά η επεξεργασία και εφαρμογή ενός νέου μοντέλου καταστολής. Εάν συνδέσει κανείς αυτές τις πρακτικές με τη δράση της Χρυσής Αυγής, μπορεί να διατυπώσει την υπόθεση ότι η βία της Χρυσής Αυγής συντελεί στην κανονικοποίηση της θεσμικής βίας, καθώς εμφανίζει το ωμό πρόσωπο της άμεσης, φυσικής εξόντωσης. Συντελεί δηλαδή στην άμβλυνση ή ανασήμανση της βίας, που ασκείται από τους θεσμικούς φορείς ως κανονικότητα, και στον συνεχή αναπροσδιορισμό των ορίων μεταξύ σύνομης και παράνομης δράσης με βάση το υπό διακινδύνευση έννομο αγαθό.⁵

Ο δικαστικός μηχανισμός στην Ελλάδα, λοιπόν, ακολουθεί δυστυχώς μια λογική γενικευμένης έντασης της καταστολής, αυστηροποίησης των ποινών και συρρίκνωσης των δικαιωμάτων σε όλα τα

επίπεδα. Ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1990, η συντριπτική πλειοψηφία των απεργιών κηρύσσονται παράνομες ως καταχρηστικές πρόσφατα, ακόμα και επιστρατεύσεις απεργών εργαζόμενων στη δημόσια εκπαίδευση και το μετρό κηρύχθηκαν νόμιμες από τα δικαστήρια, ενώ οι εργαζόμενοι στην Πανελλήνια Ναυτική Ομοσπονδία τελούν υπό διαρκή επιστράτευση.

Μιλώντας για τους δικαστές δεν μπορεί κανείς να μην αναφερθεί στον εγκλεισμό, ποινικό ή διοικητικό. Η γενικευμένη και συλλήβδην υπαγωγή αλλοδαπών σε καθεστώς απάνθρωπων και εξευτελιστικών συνθηκών,⁶ δηλαδή σε κέντρα κράτησης, ακολουθείται από τη συστηματική άρνηση των διοικητικών πρωτοδικείων της χώρας –«τη συντονισμένη σχεδόν μεταστροφή τους»–,⁷ μετά την αστυνομική επιχείρηση Ξένιος Ζευς, να κάνουν δεκτά είτε αιτήματα προσωρινής διαταγής αναστολής απέλασης είτε αντιρρήσεις κατά της κράτησης, «προσφέροντας έτσι την έμμεση στήριξή τους στην αστυνομική επιχείρηση»,⁸ και φυσικά στην πολιτική ηγεσία της.⁹

Τέλος, ο λόγος για τη φυλακή δεν μπορεί να μην περικλείει και τους βασικούς πλέον πελάτες της: τους αλλοδαπούς.¹⁰ Με βάση τα τελευταία στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, όπως αναφέρονται στην Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου 4043/2012, οι αλλοδαποί κρατούμενοι αγγίζουν τους 7.000, σε σύνολο 12.500 κρατουμένων. Η υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών σε σχέση με τους ημεδαπούς είναι ευθέως δυσανάλογη όχι μόνο με τον πληθυσμό των αλλοδαπών στη χώρα μας, αλλά και με τη συμμετοχή των δεύτερων στο έγκλημα. Αυτή είναι μια διαπίστωση κοινότοπη πλέον.

Συνεπώς, η κοινωνική σχέση του δικαστή (και) με αυτές τις παραστάσεις (όπως και η τριβή του εισαγγελέα που ορίζεται Επόπτης Φυλακών και «μεριμνά για την εφαρμογή των διατάξεων που ισχύουν εκάστοτε για τη μεταχείριση των κρατουμένων, καθώς και εκείνων του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας», αλλά επί της ουσίας διαχειρίζεται πληθυσμούς σε καθεστώς απάνθρωπων συνθηκών),¹¹ αναπόδραστα διαπλάθουν τη συνείδηση του δικαστικού και εισαγγελικού λειτουργού. Η ολοένα και μεγα-

λύτερη έκθεση στη δυστυχία των φορέων αυτών του κοινωνικού ελέγχου, φορέων εγγενώς συντηρητικών, αλλά και η αυξανόμενη απήχηση, απελευθέρωση και απενοχοποίηση ακραίων ιδεών και αντιλήψεων σχετικά με τη δημόσια τάξη, τη φυλή και το έθνος, με λίγα λόγια η είσοδος της χώρας στην εποχή της «αντιστροφής της δυναμικής της Μεταπολίτευσης», όπως εύστοχα αναφέρει στο κείμενό του στον παρόντα τόμο ο Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστες στάσεις και προσλήψεις του δικαστικού μηχανισμού.

Είναι ευνόητο ότι η παρούσα μελέτη σταχυολογεί ενδεικτικά δικαστικές αποφάσεις, χωρίς καμία φιλοδοξία ποσοτικής εξάντλησης των υπάρχουσών δικαστικών κρίσεων ανά θεματική – κάτι τέτοιο θα υπερέβαινε κατά πολύ τη στόχευση, αλλά και την έκτασή της. Σε διάφορα σημεία γίνεται ευρεία χρήση αυτούσιων δικαστικών αποσπασμάτων, καθώς η δικαιοσύνη εκφράζεται διά των αποφάσεών της, ενώ οι δικαστικοί λειτουργοί σπανίως τοποθετούνται δημόσια. Επισημαίνουμε, σε κάθε περίπτωση και προς αποφυγή παρεξηγήσεων, ότι η επιλογή των αποφάσεων καθορίστηκε από το περιεχόμενο ή το επίδικο αντικείμενο, ενώ δεν υπάρχει καμία διάθεση ψόγου ή απόδοσης χαρακτηρισμών σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Γι' αυτό αποφεύγεται εντελώς η αναφορά ονομάτων.

Κλείνουμε με μια τελευταία σημαντική παρατήρηση, που αφορά τη λειτουργική λογική της σχέσης της δομής με το περιεχόμενο και ανιχνεύεται στην επιλογή των θεματικών αυτού του κεφαλαίου. Ξεκινάμε από την αντιμετώπιση της ναζιστικής οργάνωσης «Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή», που καταδεικνύει τη μακροχρόνια αδράνεια ή απροθυμία να διερευνηθούν υποθέσεις βίαιων εγκληματικών πράξεων και να τιμωρηθούν οι δράστες. Η μακρά καθυστέρηση δεν επέτρεψε την έγκαιρη διαπίστωση της δομής και λειτουργίας αυτής της εγκληματικής οργάνωσης, με αποτέλεσμα την ανάσχεση του πλέγματος εγγυήσεων που όφειλε η δικαιοσύνη να παρέχει σε όλους μας. Συνεχίζουμε με την αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου και της ρητορικής του μίσους, αλλά και την ποινική αντιμετώπιση της βλασφημίας. Η πρώτη περίπτωση εμπίπτει στην

κατεξοχήν ύλη της μελέτης αυτής, ενώ το ζήτημα της βλασφημίας προσφέρει ένα ιδιαίτερο πρίσμα εξέτασης της προβληματικής της ελευθερίας της έκφρασης και των συναφών σταθμίσεων. Ακολουθεί η εμβληματική περίπτωση της διαπόμπευσης των οροθετικών γυναικών, δείγμα της υιοθέτησης της λογικής της κοινωνικής καθαρότητας και της προστασίας του κοινωνικού σώματος από τον κίνδυνο της «μόλυνσης», του «μιαρού» και της «ασθένειας». Στη συνέχεια, εξετάζονται δύο περιπτώσεις κατά τις οποίες η δικαιοσύνη συντάσσεται με κρατικές σκοπιμότητες και διάχυτες αντιλήψεις περί καθαρότητας του έθνους. Πρόκειται για το ζήτημα των μειονοτήτων και της παροχής ιθαγένειας στους μετανάστες.

Οι υποθέσεις αυτές είναι πολλαπλώς ενδεικτικές. Θεματικά συνδέονται με ζητήματα εθνικής ή άλλης ταυτότητας, με τη συνάρθρωση του συλλογικού «εμείς» απέναντι σε έναν «Άλλον». Επιπλέον, εδραιώνονται στις επιμέρους ιδεολογικές παραμέτρους της Ακροδεξιάς: ρατσισμός, θρησκοληψία, σεξισμός, εθνικισμός. Οι δικαστές κλήθηκαν να δικάσουν ζητήματα στα οποία ο διάχυτος εντός του κοινωνικού σώματος, ακραία συντηρητικός έως και ακροδεξιός, αξιακός κώδικας προσέδιδε ιδιαίτερη ιδεολογική φόρτιση. Από την ανάγνωση των υποθέσεων αυτών προκύπτει πως δεν αναφερόμαστε σε συγκεκριμένους ακροδεξιούς δικαστές –χωρίς φυσικά αυτό να αποκλείεται–, αλλά στη διάχυση των εθνοκεντρικών, ξενοφοβικών και θρησκόληπτων ιδεών μέσα στο δικαστικό σώμα. Οι ιδέες αυτές δεν ανήκουν αποκλειστικά στην Ακροδεξιά. Εκφέρονται προνομιακά από αυτήν, αλλά η διάχυσή τους είναι τόση και τέτοια που επιτρέπει σε έναν δικαστή να μην αισθάνεται ακροδεξιός όταν τις εφαρμόζει στη δικαστική πράξη. Του επιτρέπει, μάλιστα, να παραβλέπει τη θεμελιώδη υποχρέωσή του να τιθασει την ιδεολογία του στο όνομα του κράτους δικαίου και της αρχής της νομιμότητας. Στο σημείο αυτό καθίσταται σαφές ότι το πρόβλημα υπερβαίνει κατά πολύ την έκβαση των συγκεκριμένων υποθέσεων: οι δικαστές κάνουν χρήση του πολιτειακού τους ρόλου και εκπέμπουν σαφή μηνύματα με ακροδεξιό και ρατσιστικό πρόσημο προς την κοινωνία και τις υπόλοιπες εξουσίες.

Αδράνεια στη βία της συμμορίας

«Τόσο ο κατηγορούμενος όσο και η οργάνωσή του [η Χρυσή Αυγή] καταδικάζουν τη βία»: με αυτά τα λόγια, ο εισαγγελέας Εφετών του Μονομελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών ολοκλήρωσε την απαλλακτική του πρόταση του για τον Ηλία Κασσιδιάρη, βουλευτή της Χρυσής Αυγής, τον Απρίλιο του 2013. Υπενθυμίζουμε ότι ο εν λόγω βουλευτής, δέκα μόλις μήνες πριν, σε πανελλήνια τηλεοπτική μετάδοση, σε πρωινή εκπομπή, είχε πετάξει νερό στο πρόσωπο βουλευτίνας του ΣΥΡΙΖΑ, ενώ στη συνέχεια όρμησε και άρχισε να γρονθοκοπεί έτερη βουλευτίνα του ΚΚΕ. Αμέσως μετά διέφυγε από το στούντιο και, παρά το γεγονός ότι η αστυνομία τον αναζητούσε(;) στο πλαίσιο του αυτόφωρου, παρέμεινε κρυμμένος και ουδέποτε παραδόθηκε.¹²

Το περιστατικό αυτό όχι απλώς δεν ήταν κρυφό, αφού αναμεταδόθηκε ακόμα και σε μεγάλα διεθνή μέσα ενημέρωσης, αλλά επανειλημμένα μέλη τής –κατά τον εισαγγελέα– ειρηνικής αυτής οργάνωσης έχουν αναφερθεί στο επεισόδιο, με σκοπό να τρομοκρατήσουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Σε προεκλογική συγκέντρωση, τον Ιούνιο του 2012, ο Ηλίας Παναγιώταρος δήλωσε προς το συγκεντρωμένο πλήθος ότι εάν τολμήσουν οι Έλληνες βουλευτές να θέσουν ζήτημα ονομασίας των Σκοπίων, τότε «θα τους δείξουμε ως προειδοποίηση το βίντεο του ANTI και εάν δεν το καταλάβουν τότε θα τους εξηγήσουμε». Ο ίδιος άλλωστε ολοκλήρωνε τις ομιλίες του ευχόμενος στους ψηφοφόρους του: «Καλή ψήφο και καλές μπάτσες».¹³

Η βία, άλλωστε, των ακροδεξιών ομάδων δεν εξαντλείται σε νυχτερινές «περιπολιές»: είναι μια βία που εκφράζεται (και) δημόσια. Είναι loud crime. Η διάχυτη βία είναι δημόσια και γνωστοποιείται προς κάθε αποδέκτη για πάσα χρήση. Η βία είναι και το μέσον και το μήνυμα. Και η δημοσιοποίησή της όχι απλώς δοκιμάζει τα όρια του συστήματος, αλλά ταυτόχρονα καλεί τους «παρεκκλίνοντες» σε συμμόρφωση, υποταγή και αναδίπλωση.

*Το αίμα δεν σταματάει ποτέ*¹⁴

Από τη δολοφονική απόπειρα σε βάρος του φοιτητή Δημήτρη Κουσουρή το 1998, που σόκαρε την κοινή γνώμη και οδήγησε σε πρόσκαιρη αναστολή λειτουργίας της οργάνωσης Χρυσή Αυγή, μέχρι τη δολοφονία Πακιστανού ποδηλάτη από δύο μέλη της ίδιας οργάνωσης το 2012 και, ασφαλώς, τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα τον Σεπτέμβριο του 2013, ο κύκλος του αίματος δεν σταμάτησε ποτέ.¹⁵ Σύμφωνα με στοιχεία του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας,¹⁶ μόνο κατά το έτος 2012, και μόνο από το Δίκτυο, καταγράφηκαν 154 περιστατικά ρατσιστικής βίας, που περιελάμβαναν από απειλές μέχρι επικίνδυνες ή και βαρύτερες σωματικές βλάβες, ακόμα και ανθρωποκτονία, ενώ από τις μαρτυρίες των παθόντων προέκυπταν σταθερά μοτίβα δράσης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομολογία μέλους της Χρυσής Αυγής, που συνελήφθη για εμπρησμό τον Μάιο του 2013. Ο δράστης ομολόγησε την ύπαρξη «ομάδων εφόδου» που δραστηριοποιούνται σε Κυψέλη και Άγιο Παντελεήμονα από τον Σεπτέμβριο του 2012 και ότι ο ίδιος, μαζί με 30 ακόμα άτομα, συγκρότησαν «επιτροπή» με αντικείμενο την «αστυνόμευση» της Κυψέλης:¹⁷ «Έχουμε χωριστεί σε ομάδες πέντε ατόμων και πραγματοποιούμε περιπολίες από τις 7 το απόγευμα μέχρι τις 4 τα ξημερώματα». Ισχυρίστηκε ακόμα ότι συγκρότησαν τις ομάδες μετά την αποτυχία τους να προκαλέσουν την αναστολή λειτουργίας καταστημάτων αλλοδαπών στην περιοχή και ότι ο ίδιος, κατά την «περιπολία», είχε μαζί του και σκύλο ράτσας πιτ μπουλ, ονόματι «Χρυσουγιά»(!).¹⁸

Το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος δράστης συνελήφθη για εμπρησμό ενός από τα καταστήματα αυτά σημαίνει μάλλον ότι οι εν λόγω ομάδες εφόδου, που συγκροτήθηκαν από περισσότερα άτομα και με διαρκή δράση, χωρισμένα ανά ομάδες και με σαφές χρονοδιάγραμμα, «περιπολούσαν» για να επιβάλουν την τάξη στα καταστήματα και τους αλλοδαπούς με τρόπο ο οποίος σε κάθε περίπτωση μοιάζει περισσότερο με εγκληματική οργάνωση του άρθρου 187 του Ποινικού Κώδικα, παρά με διακίνηση πολιτικών ιδεών, πολλώ δε μάλλον με δραστηριότητα κοινοβουλευτικού κόμ-

ματος.¹⁹ Είναι λοιπόν εντυπωσιακό ότι ο συγκεκριμένος κατηγορούμενος, μετά από όλα όσα ομολόγησε, κατηγορήθηκε απλώς για πλημμεληματικό εμπρησμό και πήγε σπίτι του.

Ομοίως, τρεις Χρυσουγίτες που συνελήφθησαν τον Νοέμβριο του 2012 στον Βόλο να μεταφέρουν με το αυτοκίνητό τους βόμβες μολότοφ και φυσίγγια, εκ των οποίων ο ένας ομολόγησε ότι είχε σκοπό να πυρπολήσει αυτοσχέδιο τζαμί της πόλης, αφήθησαν όλοι ελεύθεροι από τον ανακριτή με περιοριστικούς όρους.²⁰ Χωρίς να έχω γενικά καμία διάθεση κριτικής στην επιβολή περιοριστικών όρων, δεν μπορώ, ωστόσο, να μην επισημάνω ότι το ηπιότερο αυτό μέτρο –σε σχέση με την προσωρινή κράτηση– προκρίθηκε σε αυτές ειδικά τις περιπτώσεις, σε μια χώρα με ισχυρή παράδοση προσωρινής κράτησης, ιδίως σε αδικήματα που άπτονται της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.²¹

Τα περιστατικά βίας σε βάρος αλλοδαπών, ομοφυλόφιλων, Ρομά και «πολιτικών εκθρών» τα οποία καταγγέλληκαν, καταγράφηκαν ή είδαν το φως της δημοσιότητας είναι εκατοντάδες, ενώ ο πραγματικός αριθμός των υποθέσεων παραμένει άγνωστος. Ο μέχρι πρότινος αρμόδιος εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών για τα αδικήματα ρατσιστικής βίας κάνει λόγο για

νέα πραγματικότητα που έχει αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, [όπου] δυστυχώς τα εγκλήματα με ρατσιστικό κίνητρο φαίνεται να πληθαίνουν ολοένα και περισσότερο.²²

Είναι γεγονός ότι η εξιχνίαση τέτοιων επιθέσεων δεν είναι πάντα εύκολη. Σε αυτό παίζει ρόλο το γεγονός ότι οι παθόντες αλλοδαποί –που συνιστούν τον κατεξοχήν, αν και όχι αποκλειστικό, στόχο– φοβούνται να προσφύγουν στις αρχές και να καταγγείλουν τις επιθέσεις, καθώς δεν υπάρχει κανένα πλαίσιο προστασίας για αλλοδαπά θύματα. Ιδίως όσοι μετανάστες δεν διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα γνωρίζουν εκ των προτέρων ότι ενδεχόμενη προσφυγή τους στις αρχές για καταγγελία σημαίνει ταυτόχρονα και διοικητική κράτησή τους με σκοπό την απέλαση, καθώς οι αστυνομικές αρχές

προκρίνουν ως σπουδαιότερο τον έλεγχο των εγγράφων του θύματος, παρά την αναζήτηση του δράστη ενός βίαιου εγκλήματος. Στις δυσχέρειες με τις οποίες έχει να αναμετρηθεί το δικαστικό σύστημα σχετικά με τις βίαιες αυτές υποθέσεις, πρέπει να προσμετρηθεί και ένας ακόμα παράγοντας: ο φόβος, και μάλιστα ο φόβος όχι μόνο των παθόντων αλλά ακόμα και των αυτοπτών μαρτύρων. Ένας φόβος ο οποίος δεν περιορίζεται μόνο στις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες ή τους αλλοδαπούς, αλλά αφορά και τον γηγενή πληθυσμό, ενίοτε με υψηλό μορφωτικό ή/και βιοτικό επίπεδο. Ο φόβος αυτός δεν είναι τυχαίος και δεν είναι διόλου άσχετος με τη βία με την οποία έρχεται σε επαφή είτε το θύμα είτε ο μάρτυρας. Σύμφωνα με την ανακριτική κατάσταση αυτόπτη μάρτυρα στην απόπειρα δολοφονίας κατά του Δημήτρη Κουσουρή,

[...] δέκα περίπου άτομα κρατούσαν ξύλα, παλούκια χονδρά από φράχτες και μακριά, περίπου 1-1,5 μέτρο. Προχωρούσαν ο ένας πίσω απ' τον άλλον σε στυλ στρατιωτικά [...] ήταν ψηλοί, σωματώδεις, φαινότουσαν για «μπράβοι», ήταν και γυμνασμένοι. Έδιναν την εντύπωση ότι αποτελούν ομάδα [...] άρχισαν να χτυπάνε τους νεαρούς, όλη η ομάδα με τα ξύλα [...] ο τρίτος είχε ήδη πέσει χάρω από τα χτυπήματα στο κεφάλι και όλη η ομάδα των δέκα ατόμων συνέχιζε να τον χτυπάει με τα ξύλα, με κλωτσιές, ενώ αυτός ήταν πεσμένος χάρω. Ο Χ. κι εγώ με κίνδυνο της ζωής μας πλησιάσαμε τους δράστες [...] προσπαθήσαμε με τις φωνές, με κραυγές να τους διώξουμε. Ο ένας εκ των νεαρών ο οποίος ήταν πεσμένος χάρω και ήταν γεμάτος αίματα, τα αίματα είχαν κάνει πλημμύρα, το πρόσωπο είχε μεταμορφωθεί από τα χτυπήματα. Εμείς λέγαμε στους δράστες: «Φύγετε, τον σκοτώσατε». 4-5 απ' αυτούς συνέχισαν να βράνε, ενώ οι υπόλοιποι είχαν κλειό-ασπίδα γύρω γύρω, κινώντας πάνω κάτω τα ξύλα για να μην πλησιάσει κανείς για βοήθεια.

Ο μάρτυρας αυτός, παρόλο που περιγράφει τόσο λεπτομερώς το συμβάν, το οποίο είναι προφανές ότι του έχει εντυπωθεί, αρνείται επίμονα, σε ερωτήσεις της ανακρίτριας, να προβεί σε αναγνώριση προσώπων, ενώ ταυτόχρονα αρνείται να περιγράψει οποιοδήποτε

χαρακτηριστικό προσώπου, επαναλαμβάνοντας διαρκώς ότι «δεν θυμάται». Η βιαιότητα συνεπώς των επιθέσεων, σε συνδυασμό με τη διαρκή, συστηματική και εν πολλοίς ατιμώρητη δράση των ακροδεξιών ομάδων, για τόσο μεγάλο διάστημα, είναι απολύτως εύλογο να λειτουργεί αποτρεπτικά για οποιονδήποτε εμπλεκόμενο.

Σε αυτά πρέπει να προστεθεί και μια ιδιαιτερότητα: τόσο οι παθόντες όσο και οι μάρτυρες έχουν την εύλογη πεποίθηση, και δικαίως, ότι δεν τα βάζουν απλώς με τους δράστες μιας εγκληματικής πράξης, της οποίας είναι τα θύματα ή την οποία τυχαία είδαν. Τα βάζουν, ταυτόχρονα, και με σύσσωμη τη Χρυσή Αυγή. Η οργάνωση, σε όσες ευκαιρίες της δόθηκαν, φρόντισε να το καταστήσει σαφές, κάνοντας εντυπωσιακές εμφανίσεις στις δικαστικές αίθουσες, με δεκάδες μέλη παραταγμένα από τα ξημερώματα, τα οποία και καταλάμβαναν όλες τις θέσεις της αίθουσας. Η συμπύκνωση της άποψης ότι και μόνο η παρουσία τους παράγει «αποτελέσματα» καταγράφεται με ιδιαίτερη γλαφυρότητα σε μια φράση του βουλευτή Ηλία Παναγιώταρου, σε τηλεοπτική του συνέντευξη στον δημοσιογράφο Γιώργο Τράγκα. Σε ερώτηση του δημοσιογράφου σχετικά με το τι θα κάνει η Χρυσή Αυγή με τους μετανάστες, εάν γίνει κυβέρνηση, ο Παναγιώταρος απαντάει:

ένα πολύ μεγάλο μέρος [αλλοδαπών] θα φύγει από μόνο του άμεσα και μόνο με το γεγονός ότι η Χρυσή Αυγή θα 'ναι στα πράγματα, θα φύγουν από μόνοι τους [...]. Ρωτήστε τους κατοίκους του Αγίου Παντελεήμονα και άλλων περιοχών, ρωτήστε για να δείτε πόσο λειτουργική και πρακτική και άμεση και αποτελεσματική είναι η Χρυσή Αυγή.²³

Αυτό, συνεπώς, που ομολογεί δημόσια ο βουλευτής είναι ότι η παρουσία της οργάνωσής του είναι από μόνη της αρκούντως τρομακτική. Και, βεβαίως, επειδή η πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι ταινία τρόμου ούτε οι αλλοδαποί παιδάκια που την παρακολουθούν φοβισμένα, αυτό που κάνει την παρουσία της τρομακτική δεν είναι (μόνο) η όψη της αλλά οι πράξεις της, η υπόσχεση ότι η παρουσία της συνοδεύεται πάντα από πράξεις, και μάλιστα από βίαιες, αιματηρές εγκληματικές επιθέσεις.

Η χαμένη ευκαιρία του δικαστικού μηχανισμού

Μας είχε περιτριγυρίσει πολύς κόσμος, μπορεί και 30 άτομα. Μας είπαν ότι οι δράστες ήταν περίπου 10 άτομα, κοντοκουρεμένοι, κρατούσαν ξύλα. Δεν πήραμε τα στοιχεία των παρευρισκομένων, γιατί ο καθένας έλεγε τα δικά του.

Τα παραπάνω αποτελούν κομμάτι από ανακριτική κατάθεση αστυνομικού σχετικά με τη δολοφονική απόπειρα σε βάρος του Δημήτρη Κουσουρή και είναι απολύτως ενδεικτικά της στάσης που τηρήσαν οι αρχές τότε, παρά τη δημόσια κατακραυγή για το συμβάν.

Επίσης, είναι ενδεικτικό ότι κανένα μέλος της οργάνωσης που αναζητήθηκε και είχε παρουσία εκείνη την ημέρα στα δικαστήρια δεν παρέμενε σπίτι του τις επόμενες ημέρες:

Αναζήτησα κάποια άτομα, μέλη της οργάνωσης Χρυσή Αυγή που στις 16.06.1998 [την ημέρα της επίθεσης] παραβρέθηκαν στα δικαστήρια για να δικαστούν, προκειμένου να οδηγηθούν στην υπηρεσία μου για να εξετασθούν, αλλά δεν τα βρήκα στις οικίες τους [...]. Επίσης επικοινωνήσα και με άλλα άτομα που ήταν συγκατηγορούμενοι με τους παραπάνω αλλά δεν βρήκα κανέναν [...]. Τους αναζήτησα επανειλημμένα επί τριημέρου σε διαφορετικές ώρες της ημέρας αλλά δεν βρέθηκαν στα σπίτια τους [...] θυροκόλλησα προσκλήσεις με τις οποίες ειδοποιούνται να προσέλθουν στο τμήμα για εξέταση, αλλά μέχρι αυτή τη στιγμή κανείς δεν προσήλθε.²⁴

Με εξαίρεση τον δράστη, ο οποίος δικάστηκε ύστερα από εφτά χρόνια φυγοδικίας και καταδικάστηκε αμετάκλητα για απόπειρα ανθρωποκτονίας, κανείς άλλος δεν ενοχλήθηκε ούτε κατ' ελάχιστον. Μέλος της οργάνωσης κατέθεσε στην αστυνομία ότι κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα βρισκόταν σε κάμπινγκ όπου

είχα πάει με τη φίλη μου ονόματι Μ., το επώνυμο της οποίας δεν γνωρίζω [...] δεν γνωρίζω τη διεύθυνση κατοικίας της ούτε και το τηλέφωνό της [...] δεν γνωρίζω το όνομα της ταβέρνας που φάγαμε 4-5 φορές.

Σε ερώτηση του αστυνομικού αν γνωρίζει κανείς άλλος τη Μ. απαντά:

Είναι ένας γνωστός μου ονόματι Σ. Δεν γνωρίζω άλλα του στοιχεία, μένει στην Κυψέλη αλλά δεν γνωρίζω ούτε τηλέφωνο ούτε τη διεύθυνση κατοικίας του.

Και σε ερώτηση του αστυνομικού, σχετικά με το ποιος άλλος γνώριζε ότι θα έλειπε διακοπές σε κάμπινγκ, απάντησε ότι το γνώριζαν οι γονείς του και τα αδέρφια του αλλά και πάλι δεν ήξερε πού βρίσκονται: «Η μητέρα μου βρίσκεται στην επαρχία, χωρίς να ξέρω πού συγκεκριμένα, και τ' αδέρφια μου δεν γνωρίζω πού βρίσκονται».

Αυτή η σχεδόν ιλαρή κατάθεση αξιολογήθηκε από τις δικαστικές αρχές ως αξιόπιστη και σοβαρή, και ουδέποτε ξανακλήθηκε, έστω για συμπληρωματική κατάθεση. Αλλά και άλλα μέλη της οργάνωσης που βρίσκονταν εκείνη τη μέρα στα δικαστήρια είτε δεν κλήθηκαν ποτέ ούτε καν ως μάρτυρες είτε κλήθηκαν μία φορά και, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν άλλοθι για το κρίσιμο διάστημα, δεν κινήθηκε ποτέ σε βάρος τους ποινική δίωξη.

Η ελλιπέστατη διερεύνηση του εγκλήματος αυτού δεν κατέληξε μόνο στην πλήρη ατιμωρησία των περισσότερων δραστών μιας άγριας, βίαιης δολοφονικής επίθεσης. Έδωσε στην οργάνωση αυτή το σήμα ότι μπορεί να προβαίνει ακόμα και σε τόσο βίαιες εγκληματικές πράξεις, μέρα μεσημέρι, μπροστά σε δεκάδες ανθρώπους, απέναντι από τον χώρο των δικαστηρίων, ελεύθερα και ατιμώρητα. Ότι, ακόμα και όταν η δικαστική και αστυνομική εξουσία αλλά και το πολιτικό σύστημα υφίστανται τόση πίεση για την εξιχνίαση ενός εγκλήματος, οι αρχές παραμένουν στεγανές και εν πολλοίς νωχελικές. Η δικαιοσύνη έχασε τότε τη μεγάλη ευκαιρία να διεισδύσει σε αυτό τον χώρο: Τι σημαίνει για μια οργάνωση ότι μέλη της –ως ομάδα–, με επικεφαλής τον υπαρχηγό της, διαπράττουν προμελετημένη απόπειρα δολοφονίας; Τι σημαίνει αυτό για μια πολιτική οργάνωση, η οποία έχει όλα τα χαρακτηριστικά милитарιστικής ομάδας, με αυστηρή πειθαρχία, δομή, αρχηγούς και σύμβολα; Ποια είναι τα μέλη της, πώς χρηματοδοτείται;

Αυτά τα στοιχειώδη ερωτήματα δεν απασχόλησαν ποτέ τις δικαστικές αρχές, και βεβαίως δεν ανησύχησαν ούτε την πολιτική τάξη της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι, πρόσφατα, τη δολοφονία Γάλλου φοιτητή στο Παρίσι από ακροδεξιά στοιχεία ακολούθησε η διάλυση τριών ακροδεξιών οργανώσεων από τις γαλλικές αρχές.²⁵ Αυτό πράττει μια ευνομούμενη πολιτεία, όταν μια πολιτική οργάνωση δρα ως εγκληματική συμμορία και δεν επικαλείται νομικές αοριστολογίες περί ελεύθερης έκφρασης και ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι.

Ο μοναδικός κατηγορούμενος της υπόθεσης, γνωστός ως «Περίανδρος», φυγοδίκησε για επτά χρόνια και επέλεξε ο ίδιος τη χρονική στιγμή και την πολιτική συγκυρία της δίκης του. Στον ενδιάμεσο χρόνο δεν τον αναζήτησε κανείς και μπορούμε εύλογα να συμπεράνουμε ότι εάν ο ίδιος *δεν επέλεγε να δικαστεί* δεν θα δικαζόταν ποτέ. Παρά ταύτα, η καταδίκη του συγκεκριμένου προσώπου, με όλο το βάρος που έφερε, παρήγαγε αποτελέσματα: αποτελεί, μέχρι σήμερα, τη μόνη καταδίκη για τόσο σοβαρό αδίκημα μέλους της Χρυσής Αυγής, και μάλιστα σημαίνοντος στελέχους, αδίκημα το οποίο διέπραξε, σύμφωνα με τη δικαστική απόφαση, κατά συναυτουργία με άλλα (άγνωστα) μέλη της ίδιας οργάνωσης. Αυτή τη ρετσινιά η οργάνωση δεν θα μπορέσει ποτέ να την αποτινάξει από πάνω της, παρά το γεγονός ότι διέρρηξε τις σχέσεις της με τον Περίανδρο όταν πια όλα είχαν τελειώσει. Είναι επίσης σχεδόν βέβαιο ότι, με την εξέχουσα θέση του στην οργάνωση και τις πολιτικές προοπτικές που είχε μπροστά του, ο τότε υπαρχηγός θα ήταν σήμερα βουλευτής του ελληνικού Κοινοβουλίου, εάν δεν είχε κατηγορηθεί και καταδικαστεί τότε. Αυτό είναι ένα χρήσιμο συμπέρασμα για όλους, ιδίως για τον δικαστικό μηχανισμό.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο εξής: Η ποινή, ως κοινωνική δράση, επιτελεί την άμεση λειτουργία της ρύθμισης της συμπεριφοράς ενός ατόμου και ταυτόχρονα απευθύνεται και ρυθμίζει έμμεσα τη σκέψη και τις στάσεις του συνόλου, άρα κατ' επέκταση και πάλι τη συμπεριφορά, διαμέσου ενός άλλου εργαλείου, του νοήματος. Επίσης, η ποινή κοινοποιεί νοήματα όχι

μόνο σε σχέση με το έγκλημα και την τιμωρία του, αλλά και σε σχέση με την εξουσία, τις αρχές, τη νομιμότητα, την ομαλότητα, την ηθική, τις κοινωνικές σχέσεις.²⁶ Αν συμφωνήσουμε σε αυτά, μπορούμε να συμπεράνουμε, αντιστρόφως, ότι και η ατιμωρησία ομοίως παράγει αποτελέσματα για την εξουσία, τις αρχές και την «κανονικότητα». Και η «κανονικότητα» που παράγει η ατιμωρησία αυτή είναι ευθέως υπονομευτική των πιο στοιχειωδών δικαιωμάτων και εγγυήσεων για όλους μας.

Η υπόθεση Περιάνδρου αναλύθηκε εδώ εκτενώς για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι αποτελεί εμβληματικό και απολύτως αντιπροσωπευτικό δείγμα της δικαστικής αντιμετώπισης της νεοναζιστικής βίας. Ο δεύτερος λόγος είναι πως αποτελεί, τρόπον τινά, τη μια άκρη ενός τόξου, η άλλη άκρη του οποίου είναι η δολοφονία του Παύλου Φύσσα, τον Σεπτέμβριο του 2013. Η αδράνεια στη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης Περιάνδρου αποτελεί, με την έννοια αυτή, τη μεγάλη χαμένη ευκαιρία να πέσει φως στη λειτουργία και τη δομή της Χρυσής Αυγής ως απολύτως εγκληματικής οργάνωσης.

Άλλωστε, η πρόσφατη κινητοποίηση των δικαστικών αρχών μετά τη δολοφονία Φύσσα, οι σοβαρές κατηγορίες οι οποίες απαγγέθηκαν, οι έρευνες για τη χρηματοδότηση του κόμματος που βρίσκονται σε εξέλιξη και η διαπλοκή της οργάνωσης αυτής με τμήματα του κρατικού μηχανισμού, και ιδίως με αστυνομικούς, αποκαλύπτουν όχι μόνο το βάθος, την ένταση και την έκταση της εγκληματικότητας των μελών της, αλλά, ταυτόχρονα, την έκταση της ατιμωρησίας και τις συνέπειες της δικαστικής αδράνειας.

*Ατιμωρησία του ρατσιστικού λόγου και διώξεις της βλασφημίας:
δικαιοσύνη και δημόσια έκφραση*

*Ο Νόμος 927/1979 και η ερμηνεία του. Η αναγνώριση
συνταγματικής κατοχύρωσης στον ρατσιστικό λόγο*

Ο πρώτος αντιρατσιστικός νόμος στην Ελλάδα θεσπίζεται σε μια σχετικά ανύποπτη εποχή, το έτος 1979, δηλαδή πολύ πριν ξεκινή-

σουν οι μεγάλες μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα μας. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να εικάσει κανείς βάσιμα ότι στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, που διαμορφώνονται από το 1990 και εντεύθεν, υπάρχει ένα έτοιμο ποινικό οπλοστάσιο για την αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Νόμου 927/1979:

‘Όστις δημοσίως, είτε προφορικώς, είτε διά του Τύπου ή διά γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου, εκ προθέσεως προτρέπει εις πράξεις ή ενεργείας δυναμένas να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βίαν κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων, εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των [με το άρθρο 24 του Νόμου 1419/1984 προστέθηκε και το θρήσκευμα] τιμωρείται με φυλάκισιν μέχρι δύο ετών ή με χρηματικήν ποινήν ή και δι’ αμφοτέρων των ποινών τούτων.

Κατά το άρθρο 2 του ίδιου Νόμου:

‘Όστις δημοσίως, είτε προφορικώς είτε διά του Τύπου ή διά γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου, εκφράζει ιδέας προσβλητικής κατά προσώπου ή ομάδος προσώπων, λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των [και θρησκευτικής, όπως προσετέθη με το άρθρο 24 του Νόμου 1419/1984] τιμωρείται με φυλάκισιν μέχρι ενός έτους ή με χρηματικήν ποινήν ή και δι’ αμφοτέρων των ποινών τούτων.

Τέλος, ενώ αρχικά η ποινική δίωξη για τα εγκλήματα του Νόμου αυτού ασκούσαν μόνο κατ’ έγκληση, έπειτα από πολλές επικρίσεις, με το άρθρο 39 του Νόμου 2910/2001 καθιερώθηκε η ποινική δίωξη για τα παραπάνω εγκλήματα να ασκείται αυτεπαγγέλτως, ενώ με το άρθρο 23 του Νόμου 3719/2008 προστέθηκε στο άρθρο 79 του Ποινικού Κώδικα, περί δικαστικής επιμέτρησης της ποινής, το ρατσιστικό κίνητρο με την ακόλουθη διατύπωση:

Η τέλεση της πράξης από μίσος προκαλούμενο λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής ή του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου του

παθόντος συνιστά επιβαρυντική περίπτωση και η ποινή δεν αναστέλλεται [τα περί μη αναστολής της ποινής προστέθηκαν με το άρθρο 66 του Νόμου 4139/2013].

Παρά το γεγονός όμως της διάχυσης του ρατσιστικού λόγου, ιδίως την τελευταία εικοσαετία, και της έξαρσης της βαριάς κακουργηματικής βίας με ρατσιστικό κίνητρο, αφενός ο νομοθέτης δεν σπεύδει να «ανανεώσει» την ποινική νομοθεσία που αφορά εγκλήματα βίας με ρατσιστικό κίνητρο (τα ονομαζόμενα εγκλήματα μίσους),²⁷ και αφετέρου ο Νόμος 927/1979 παρουσιάζει την ίδια συχνότητα εφαρμογής με τις –προσφάτως καταργηθείσες– διατάξεις του Ποινικού Κώδικα περί μονομαχίας.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι σε νομικό άρθρο το 2002 με τίτλο «Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων» ο συγγραφέας του, πρόεδρος Πρωτοδικών, σχολιάζει το εξής:

Ελάχιστοι ίσως γνωρίζουν την ύπαρξη και το περιεχόμενο του –καθόλου νεαρού– νόμου 927/1979 [...] η έρευνα στα ευρετήρια των νομικών επιθεωρήσεων και περιοδικών κατέδειξε ότι δεν υπάρχει καμία δημοσιευμένη απόφαση με περιεχόμενο την (καταδικαστική ή αθωωτική) εφαρμογή του νόμου αυτού. Είναι πολύ πιθανό να μην έχει καθόλου εφαρμοσθεί στην πράξη μέχρι σήμερα.²⁸

Έντεκα χρόνια μετά, ο αρμόδιος εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών για εγκλήματα ρατσιστικής βίας αναφέρει σε συνέντευξή του ότι «πανελλαδικά, με το Ν. 927/79, έχουν ασκηθεί ποινικές διώξεις μόλις για τέσσερις υποθέσεις τα τελευταία χρόνια».²⁹ Με βάση την πιο πρόσφατη ενημέρωση, του υπουργού Προστασίας του Πολίτη, από την ίδρυση των Τμημάτων και Γραφείων Αντιμετώπισης Ρατσισμού, στις 10 Ιανουαρίου 2013 μέχρι και τον Αύγουστο του ίδιου έτους, έχουν σχηματιστεί 14 δικογραφίες σχετικές με παραβάσεις του Νόμου 927/1979, οι οποίες έχουν υποβληθεί στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθηνών.³⁰

Είναι συνεπώς πολύ πιθανό ο νόμος αυτός να εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην πολύκροτη υπόθεση Πλεύρη, στην οποία ανα-

φερόμαστε στη συνέχεια, και η πρώτη δικαστική απόφαση η οποία τον εφαρμόζει να εκδόθηκε το έτος 2007, δηλαδή είκοσι οκτώ ολόκληρα χρόνια μετά τη θέσπισή του.³¹ Ο Κωνσταντίνος Πλεύρης, δικηγόρος το επάγγελμα και γκουρού του ακροδεξιού-ναζιστικού χώρου, εξέδωσε ένα ογκωδέστατο βιβλίο (1.400 σελίδες) με τίτλο *Εβραίοι, όλη η αλήθεια* (εκδ. Ήλεκτρον, Αθήνα 2006). Αντί περιγραφής ή σύνοψης του βιβλίου, παραθέτουμε συγκεκριμένα αποσπάσματα, τα οποία –ανάμεσα σε πλήθος άλλων– κατέστησαν αντικείμενο ποινικής αξιολόγησης, μετά από υποβολή μηνυτήριας αναφοράς και άσκηση αυτεπάγγελτης ποινικής δίωξης για παραβίαση των άρθρων 1 και 2 του Νόμου 927/1979:³²

Έτσι θέλουν οι Εβραίοι. Διότι μόνον έτσι καταλαβαίνουν: εντός 24 ωρών και εκτελεστικό απόσπασμα. [...]

Ο Ναζισμός λοιπόν γνωρίζω καλά τα Εβραϊκά σχέδια απεφάσισε, όπως αλλού περιγράφω, να εκδιώξει τους Εβραίους από την Ευρώπη. Και έπραξε κατά την γνώμη μου πολύ ορθώς. Η απαλλαγή της Ευρώπης από τους Εβραίους είναι επιβεβλημένη, διότι ο Εβραϊσμός συνιστά απειλή κατά της ελευθερίας των Εθνών. [...].

Η Λευκή Φυλή δεν θέλει σημίτας στην Ευρώπη, διότι έτσι την συμφέρει βιολογικώς [...]. Μέχρι τότε για μας οι Εβραίοι θα παραμείνουν θανάσιμοι εχθροί, ιδιότητα που μόνοι τους επέλεξαν, με όλας τας συνεπείας αυτής της αποκλειστικής των επιλογής. Με την ευκαιρίαν αυτήν προειδοποιούμε: Ι. Τους Εβραίους που κυκλοφορούν με Ελληνικά ονόματα, διά να κρύπτουν την πραγματική καταγωγή των [...].

Όλοι οι παραπάνω προειδοποιούνται, διά πρώτην και τελευταίαν φοράν, με μία φράσιν: Εξηντλήθη η υπομονή μας. Τα υπόλοιπα θα γίνουν όπως πρέπει... Κάθε Έλληνα, κάθε άνθρωπος που γνωρίζει την υπονομευτική δράση του Εβραϊσσοφιλισμού πρέπει μόνος του, ως άτομο, να κινητοποιηθεί εναντίον των Εβραίων. Αρχικώς απαιτείται να κάνη τα ακόλουθα: [...] Όπου διαπιστώνετε Εβραϊκή επέμβαση να την αποτρέπετε με την καταγγελίαν της και μετά με όποια ενέργεια απαιτείται [...].

Θα δηλώσω με ειλικρίνεια και αλλού, ότι εάν οι Γερμανοί εθανάτωναν τους εβραϊοσιωνιστάς εγώ –και πιστεύω δεν είμαι μόνος– δεν επρόκειτο να λυπηθώ. Οι εβραϊοσιωνισταί είναι εγκληματαί που προετοιμάζουν τον θάνατόν μας [...].

Το βιβλίον μου που τώρα διαβάζετε είναι μια απλή απόδειξις, ότι εμείς δεν υπολογίζομεν τους Εβραίους. Τους καταφρονούμε διά την ηθικήν των, διά την θρησκείαν των, διά τας πράξεις των, που όλα μαζί αποδεικνύουν ότι είναι υπάνθρωποι.

Ο Χίτλερ κατηγορήθη για κάτι που αληθώς δεν συνέβη. Αργότερα η ιστορία της ανθρωπότητος θα τον κατηγορήσει διότι, ενώ ηδύνατο να απαλλάξει την Ευρώπην από τους Εβραίους, δεν το έκανε. [...]. Αγαπητοί μου κύριοι Εβραίοι, εγώ δεν σας ζητώ να υποστείτε, όσα τα ιερά σας βιβλία διδάσκουν να υποστώμεν εμείς από εσάς. Είσθε εγκληματαί, διότι αυτό εδίδαξε η θρησκεία σας. Είσθε δολοφόνοι, διότι από παιδιά εγαλουχήθητε στο έγκλημα. Επομένως, εμείς οι άλλοι δικαιούμεθα να σας αντιμετωπίσωμεν. Και θα το κάνωμεν.

Το Τριμελές Εφετείο Πλημμελημάτων Αθηνών³³ καταδίκασε κατά πλειοψηφία σε πρώτο βαθμό τον συγγραφέα σε 14 μήνες φυλάκιση με αναστολή.³⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η άποψη της μειοψηφούσας εφέτους,³⁵ η οποία ανέπτυξε τα επιχειρήματά της υπέρ της αθώωσης του συγγραφέα σε 32 σελίδες, πρακτική εξαιρετικά ασυνήθης, ιδίως για πλημμεληματικές κατηγορίες, και χωρίς ο όγκος της δικογραφίας να το δικαιολογεί. Την άποψη πάντως της μειοψηφίας του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου υιοθέτησε εν πολλοίς το Πενταμελές Εφετείο, το οποίο δίκασε την υπόθεση σε δεύτερο βαθμό, έπειτα από έφεση του κατηγορουμένου-συγγραφέα, καταλήγοντας σε αθώωσή του. Η δίκη του Κωνσταντίνου Πλεύρη έλαβε ευρεία δημοσιότητα τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο βαθμό, λόγω του εξέχοντος ρόλου του συγκεκριμένου προσώπου στην καθ' ημάς Ακροδεξιά αλλά και λόγω της πρώτης εφαρμογής του αντιρατσιστικού νόμου του 1979. Η αθώωσή του ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, η οποία οδήγησε τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου στην υποβολή

αίτηση αναίρεσης υπέρ του νόμου και στην έκδοση της υπ' αρ. 3/2010 απόφασης της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου.

Η απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου, που κατέληξε κατά πλειοψηφία στην αθώωση του συγγραφέα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο ως προς την τεκμηρίωση και την αιτιολογία της σε σχέση με τα αποσπάσματα του βιβλίου όσο και ως προς το νομικό της μέρος, καθώς θέτει τα ζητήματα των ορίων της ελευθερίας της έκφρασης και της στάθμισης δικαιωμάτων με ενδιαφέροντα τρόπο. Σύμφωνα με την κρίση του δικαστηρίου:

Τα αναφερόμενα από το συγγραφέα, για την στήριξη των απόψεων του, πραγματικά περιστατικά και οι ρήσεις ιστορικών προσώπων στηρίζονται σε ιστορικές πηγές τις οποίες κατονομάζει και οι οποίες δεν αμφισβητούνται βάσιμα από τους μάρτυρες κατηγορίας, οι οποίοι απλώς επισημαίνουν ορισμένες οξυύτατες φράσεις του συγγραφέα. Από το όλο περιεχόμενο του βιβλίου δεν προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος με αυτό είχε πρόθεση να προτρέψει τον αναγνώστη σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά των Εβραίων, ούτε να εκφράσει προσβλητικές ιδέες κατ' αυτών (Εβραίων), εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής τους. Τούτο δε γιατί δεν καταφέρεται συλλήβδην κατά των Εβραίων αλλά κατά των εβραϊοσιωνιστών, οι οποίοι προέβησαν στις συγκεκριμένες πράξεις που αναφέρονται στο βιβλίο και οι οποίες στηλιτεύονται από τον συγγραφέα με οξυύτατες εκφράσεις και αιχμηρά σχόλια και χαρακτηρισμούς.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η αποσπασματική αναφορά στο κατηγορητήριο και το διατακτικό της εκκαλούμενης απόφασης εδαφίων του βιβλίου, χωρίς νοηματική και λογική σύνδεση με τα προηγούμενα και επόμενα εδάφια, οδηγεί σε μη πιστή απόδοση, και πολλές φορές σε παρερμηνεία και αλλοίωση του περιεχομένου του σχετικού τμήματος του βιβλίου. Όταν όμως τα αποσπάσματα αυτά συνδεθούν λογικά και νοηματικά με τα προηγούμενα και επόμενα και κυρίως με το όλο περιεχόμενο του βιβλίου, στο οποίο παρατίθενται στοιχεία από τα οποία μπορεί να δικαιολογηθεί η οξυύτητα των εκφράσεων και η δριμύεια κριτική πράξεων προσώπων (στην προκείμενη περίπτωση των

αποκαλούμενων εβραϊοσιωνιστών), απαμβλύνεται η οξύτητα και η κριτική ενεργειών ατόμων και όσα παρατίθενται στο βιβλίο δεν στοιχειοθετούν τα πραγματικά περιστατικά των άρθρων 1 και 2 του Νόμου 927/1979. Τούτο δε γιατί κυρίως και πρωτίστως όσα περιγράφει και παραθέτει ο κατηγορούμενος στο επίμαχο βιβλίο δεν τα αναφέρει λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των Εβραίων, αλλά γιατί οι πράξεις συγκεκριμένων Εβραίων έχουν έντονη απαξία, η οποία στηλιτεύεται από τον συγγραφέα με οξύτατες εκφράσεις. Η παραδοχή αντίθετης εκδοχής θα οδηγούσε σε περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης και της διάδοσης των ιδεών που αποτελεί ένα από τα βασικά θεμέλια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την πρόοδο της και για κάθε μεμονωμένη προσωπική ολοκλήρωση [...].

Ο κατηγορούμενος συγγραφέας, ερμηνεύοντας και αξιολογώντας ιστορικά γεγονότα και συμπεριφορές προσώπων, παραθέτοντας συνάμα και τις πηγές του, εκφράζει προσωπικές του απόψεις, οι οποίες είναι σύμφυτες με τις πολιτικοϊδεολογικές του απόψεις, οι οποίες είναι ακραίες και αντιδημοκρατικές, η ανεκτικότητα όμως της δημοκρατικής κοινωνίας τού παρέχει τη δυνατότητα να τις εκφράζει ελεύθερα και απρόσκοπτα. Εξάλλου η άρνηση ιστορικών γεγονότων (π.χ. το ολοκαύτωμα των Εβραίων, η γενοκτονία των Αρμενίων από τους Τούρκους κ.ά.) δεν αποτελεί στην Ελλάδα ποινικό αδίκημα.

Το ιδιαίτερος ενδιαφέρον σκεπτικό της απόφασης του Πενταμελούς Εφετείου Αθηνών έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι το δικαστήριο προβαίνει σε δική του ερμηνεία των ισχυρισμών του συγγραφέα, υιοθετώντας απολύτως τον ισχυρισμό του ότι δήθεν πρόκειται για «εβραϊοσιωνιστές» και όχι γενικώς Εβραίους. Κι αυτό παρά το γεγονός ότι όχι απλώς στον τίτλο του επίδικου βιβλίου αλλά και στα περισσότερα αποσπάσματα τα οποία περιλαμβάνονται στο κατηγορητήριο, και διαβάστηκαν κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, ο όρος «Εβραίοι» είναι ο κυρίαρχος, ενώ ο όρος «εβραϊοσιωνιστές» συγχέεται με τους Εβραίους διαρκώς, σε σημείο που είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαχωρίσει κανείς

πότε αναφέρεται στους μεν και πότε στους δε, εάν υποτεθεί ότι πράγματι υπάρχει διάκριση.³⁶ Περαιτέρω, το δικαστήριο δέχεται ότι το βιβλίο είναι ιστορικό-επιστημονικό, καθώς και ότι

θεμελιώνεται σε ιστορικές πηγές και συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, τα οποία δεν αμφισβητούνται βάσιμα, διαχρονικής επιδίωξης των ως άνω Εβραίων για παγκόσμια κυριαρχία, σύμφωνα με τις διδαχές του Ταλμούδ, εγκληματικής έναντι των Ελλήνων, των Παλαιστινίων αλλά και των άλλων λαών συμπεριφοράς τους και της προπαγάνδας και των συνωμοτικών μεθόδων που χρησιμοποιούν για την επίτευξη των σκοπών τους [...].

Οι οξείες εκφράσεις και οι βαρείς χαρακτηρισμοί κατά των αποκαλούμενων εβραϊοσιωνιστών, που επαναλαμβάνονται πολλές φορές στο βιβλίο, εντάσσονται λογικά και νοηματικά στο ύφος και το περιεχόμενο του βιβλίου, που είναι καταγγελτικό και δικαιολογούνται από την άσκηση του δικαιώματος του κατηγορουμένου-συγγραφέα για ελεύθερη έκφραση των στοχασμών του, με την συγγραφή του ως άνω βιβλίου, έκφραση του οποίου είναι και η δυνατότητα να αξιολογεί, κρίνει και ερμηνεύει τα ιστορικά γεγονότα και τα συνδεδεμένα με αυτά πρόσωπα, σύμφωνα με τις πολιτικοϊδεολογικές του απόψεις. Η παραδοχή της αντίθετης άποψης θα οδηγούσε πλήθος βιβλίων στην «πυρά» και τους συγγραφείς τους συνεχώς ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων, αφού οι διατυπούμενες σε σωρεία βιβλίων απόψεις για ιστορικά και άλλα γεγονότα, συνδεδεμένα με συγκεκριμένους λαούς, εμπεριέχουν οξύτερες εκφράσεις και βαρύτερους χαρακτηρισμούς γι' αυτούς.

Παρά ταύτα, ο ίδιος ο συγγραφέας, σε άλλο σημείο του βιβλίου του, αναφέρει το εξής:

Δεν γνωρίζω ούτε έναν Εβραίο, που να μην πιστεύει το εξωφρενικόν ότι οι Εβραίοι είναι ο εκλεκτός λαός του Θεού, ο οποίος ανέλαβε την υποχρέωση με συμφωνία μαζί τους να τους καταστήσει κυρίαρχους εφ' όλων των Εθνών.

Στην πραγματικότητα, δηλαδή, ο συγγραφέας δεν κάνει την παραμικρή διάκριση μεταξύ Εβραίων. Αν το καλοσκεφτούμε, κανένας

ναζιστής δεν προβαίνει σε τέτοιες διακρίσεις και εκλεπτύνσεις, καθώς οποιαδήποτε τέτοια διάκριση, σε οποιοδήποτε ρατσιστικό σχήμα, απλώς θα αναιρούσε το όλο σχήμα.

Έτσι λοιπόν έχουμε το εξής παράδοξο: ενώ ο συγγραφέας εξαρχής δηλώνει στο βιβλίο του ότι είναι ρατσιστής και ναζιστής, δηλαδή ουδόλως αποκρύπτει από τον αναγνώστη την πολιτική του ιδεολογία –ούτε θα μπορούσε, άλλωστε–, η απόφαση του Εφετείου, ερμηνεύοντας τις ιστορικές του αναλύσεις, μοιάζει να μην τον κατατάσσει σε αυτή την κατηγορία. Το δικαστήριο υιοθετεί τον ψευδοδιαχωρισμό Εβραίων και εβραιοσιωνιστών, και αρνείται διαρκώς, σε ένα πολυσέλιδο σκεπτικό, εντελώς σπάνιο για τα ελληνικά ποινικά χρονικά, να διαβάσει αυτά που γράφει το βιβλίο· ειδάλλως, θα διαπίστωνε ότι καμία διάκριση δεν γίνεται. Ο ίδιος ο συγγραφέας, άλλωστε, αναφέρεται συλλήβδην στους «Εβραίους», στους «σημίτες», στην «εβραΐλα», ενώ εγκωμιάζει τον εθνικοσοσιαλισμό και τις χιτλερικές πρακτικές.

Το δικαστήριο, παρά ταύτα, προχωρεί σε μια δική του νοηματοδότηση του επίδικου έργου, κρίνοντας ότι από την ανάγνωση μόνο των αποσπασμάτων ο συγγραφέας αδικείται και παρερμηνεύεται, η δε ουσία του έργου αλλοιώνεται! Ακόμα και στα αποσπάσματα όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στην αποτυχία του Χίτλερ να «απαλλάξει» την Ευρώπη από τους Εβραίους (και όχι τους «εβραιοσιωνιστές»), το δικαστήριο τον απαλλάσσει, θεωρώντας και πάλι ότι οι ισχυρισμοί αυτοί δεν εδράζονται μόνο στη φυλετική-εθνική τους καταγωγή, αλλά και στις προαναφερθείσες αιτίες: στο ότι, δηλαδή, οι Εβραίοι θέλουν να κυριαρχήσουν με δόλιο τρόπο στο σύμπαν. Πάντως, ο συγγραφέας δεν μασάει τα λόγια του:

Ο τραγικός ηγέτης του Τρίτου Γερμανικού Ράϊχ είναι ασφαλώς η εντυπωσιακωτέρα αρχηγική μορφή της γεωτέρας εποχής. Η ιστορία της ανθρωπότητας θα καταλογίση στον Αδόλφον Χίτλερ [...] ότι δεν απήλλαξε, ενώ ηδύνατο, την Ευρώπην από τους Εβραίους.

Βεβαίως, η απόφαση δεν μας εξηγεί γιατί εδώ δεν γίνεται διάκριση Εβραίων-εβραϊοσιωνιστών ούτε εάν οι Εβραίοι κατά τη χιτλερική περίοδο διώχθηκαν και εξοντώθηκαν επειδή είχαν συνωμοτικές βουλές. Άλλωστε, οι δικαστές θεωρούν ότι το περί «ολοκληρωτικού αφανισμού» των Εβραίων «αποτελεί το λογικό συμπέρασμα που εξάγεται από τον συγγραφέα, λόγω της, κατ' αυτόν, προσπάθειας των Εβραίων για παγκόσμια κυριαρχία και υποδούλωση των άλλων λαών, και όχι για λόγους φυλετικής και εθνικής καταγωγής τους». Και ως «λογικό συμπέρασμα», κατά την κρίση πάντα του δικαστηρίου, ούτε προσβάλλει τους Εβραίους ούτε δύναται να οδηγήσει σε διακρίσεις. Περαιτέρω, η φράση

κάθε Έλληνα, κάθε άνθρωπο που γνωρίζει την υπονομευτική δράση του Εβραϊοσιωνισμού πρέπει μόνος του, ως άτομο να κινητοποιηθεί εναντίον των Εβραίων. Αρχικώς απαιτείται να κάνει τα ακόλουθα: [...] Όπου διαπιστώνετε Εβραϊκή επέμβαση να την αποτρέψετε με την καταγγελία της και μετά με όποια ενέργεια απαιτείται

κρίθηκε ότι ούτε αυτή υπάγεται στις διατάξεις του άρθρου Ι του Νόμου 927/1979, καθόσον

ο συγγραφέας προτείνει μέτρα για την αντιμετώπιση του αποκαλούμενου εβραϊοσιωνισμού και τις επιδιώξεις του, ως απάντηση στα μέσα που χρησιμοποιεί ο εβραϊοσιωνισμός, τα μέτρα δε αυτά δεν μπορεί παρά να είναι νόμιμα, αφού προτάσσεται η καταγγελία και ακολουθεί η λήψη των μέτρων, δηλαδή προτείνεται να ακολουθηθούν νόμιμες διαδικασίες για την αντιμετώπιση του εβραϊοσιωνισμού.

Για άλλη μια φορά, το δικαστήριο ερμηνεύοντας τον Κ. Πλεύρη τον υπερβαίνει, καθώς από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει η νομιμότητα της δράσης αυτής, πολλώ δε μάλλον όταν συστηματικά σε όλο το βιβλίο, αλλά και σε πολλά από τα επίδικα αποσπάσματα, ο συγγραφέας φαντασιώνεται τον θάνατο των Εβραίων, και όχι απλώς την πολιτική τους ήττα. Παραθέτω ενδεικτικά:

Αυτήν την φοράν δεν θα ευρεθούν καλοί Γερμανοί Ναζί, που θα μαζεύουν τους Εβραίους διά να τους στείλουν στην Μαδαγασκάρη, αλλ' Ιππόται της Λευκής Αποκαλύψεως. Τους φαντάζομαι να καλπάζουν με γυμνά ξίφη, πάνω στα σταχτιά άτια του θανάτου [...]. Η μόνη οδός σωτηρίας των Εβραίων είναι να παύσουν να ονειρεύονται την παγκόσμιαν κυριαρχίαν [...]. Αλλιώς ο αφανισμός τους θα συμβεί ολοκληρωτικώς και διά παντός, το πολύ-πολύ θα εναπομείνουν μερικές χιλιάδες που θα κόβουν τα πουλάκια τους και θα περιμένουν τον Ιεχωβά τους [...]. Ξυπνήστε, οι επίβουλοι Εβραίοι σκάπτουν τον τάφον των Εθνών. Ξυπνήστε και ρίξατέ τους μέσα, διότι τους αξίζει.

Το δικαστήριο δηλαδή αποδέχεται όλο τον συλλογισμό του συγγραφέα, εφόσον θεωρεί ότι η διαχρονική επιδίωξη των Εβραίων είναι η παγκόσμια κυριαρχία, αφού αφενός οι πηγές του κρίνονται θεμελιωμένες, αφετέρου τα πραγματικά περιστατικά τα οποία επικαλείται κρίνονται αναμφισβήτητα:

Όσα λοιπόν αποδίδονται στους εβραιοσιωνιστές από τον κατηγορούμενο με το αμέσως παραπάνω απόσπασμα συνδέονται με τις συγκεκριμένες επιδιώξεις αυτών και τους τρόπους ευόδωσής τους και όχι μόνο λόγω της φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής.

Ο συγγραφέας, λοιπόν, δεν εκφέρει προσβλητικό λόγο για τους Εβραίους λόγω της φυλετικής ή της εθνικής τους καταγωγής, αλλά αυτοί οι ίδιοι –ή μερίδα τους– συνδέονται με επιδιώξεις, σκοτεινούς σχεδιασμούς και συνωμοσίες.

Διαφεύγει έτσι πλήρως το γεγονός ότι κανένας ρατσιστικός λόγος δεν αιτιολογεί το μίσος για τον «Άλλο» ορίζοντας μόνο το εξωτερικό περίβλημα αυτού που στοχοποιεί. Ουδείς ισχυρίστηκε ποτέ ότι πρέπει να μισούμε τους Εβραίους απλώς και μόνο επειδή είναι Εβραίοι, χωρίς να υφίσταται καμία περαιτέρω «αιτιολόγηση», αφήγηση, νοηματοδότηση της «κακότητας» της εβραιοσύνης. Ο ρατσιστικός λόγος στρέφεται συλλήβδην κατά μιας ομάδας προ-

σώπων, θεωρώντας την ομάδα εντελώς αυθαίρετα ομογενοποιημένη, προσδίδοντας στην ομάδα κάποιο εγγενές «κακό», το οποίο καταρχήν είναι διαφορετικό, εξωτερικό και διακριτό από αυτό που την ομαδοποιεί (π.χ. θρησκεία ή φυλή). Εάν συνεπώς μελετήσει κανείς τη σχολιαζόμενη απόφαση, θα αντιληφθεί ότι το δικαστήριο, πιθανότατα χωρίς να το συνειδητοποιεί –και αυτό είναι το πλέον δυσάρεστο–, υιοθετεί απολύτως τον ρατσιστικό λόγο του συγγραφέα, αφού τον θεωρεί αιτιολογημένο. Έτσι, η φράση ότι η λευκή φυλή δεν θέλει σημίτες γιατί δεν τη συμφέρει κρίθηκε από το δικαστήριο ότι δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του νόμου, επειδή δεν εκφέρεται εκ μόνου του λόγου της φυλετικής-εθνικής καταγωγής, «αλλά λόγω της υπονόμησης των λοιπών κοινωνιών και της εγκληματικής συμπεριφοράς ορισμένων Εβραίων». Ο σχολιασμός φωτογραφίας παιδιών από στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου αυτά χαρακτηρίστηκαν «τετράπαχα» δεν κρίθηκε αρκούντως προσβλητικός από το δικαστήριο, αλλά θεωρήθηκε ότι απλώς ο συγγραφέας δεν τα θεωρεί ταλαιπωρημένα!

Είναι βέβαιο πως η απόφαση αυτή αποτελεί μια πολύ κακή σελίδα της ελληνικής δικαιοσύνης. Δεν είναι όμως ούτε σήμερα εκτός κλίματος. Δεν είναι τυχαίο πως την άνοιξη του 2013, μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του ο νέος υπουργός Δικαιοσύνης (και επί σειρά ετών πρόεδρος της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων) Χαράλαμπος Αθανασίου έσπευσε να δηλώσει ότι «το αντιρατσιστικό νομοσχέδιο δεν αποτελεί άμεση προτεραιότητα για το Υπουργείο Δικαιοσύνης». Και αυτό παρά τις πρόσφατες δηλώσεις του αρμόδιου εισαγγελέα Πρωτοδικών Αθηνών για τη ρατσιστική βία, ότι «το υπάρχον νομικό πλαίσιο δυστυχώς δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις ολοένα αυξανόμενες εγκληματικές συμπεριφορές ρατσιστικής βίας».³⁷

Η πλειοψηφία της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, με συναφές σκεπτικό, θεώρησε αιτιολογημένη την απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου, επικυρώνοντας την αθώωση Πλεύρη:

Ο ιστορικός, στα πλαίσια άσκησης των ως άνω συνταγματικών δικαιωμάτων του, δικαιούται να ερμηνεύει και να αξιολογεί τα ιστορικά γεγονότα και τις πράξεις προσώπων που συμμετείχαν στη διαμόρφωση των γεγονότων αυτών, κατά τρόπο υποκειμενικό και σύμφωνα με την κοσμοθεωρία του και τις εν γένει πολιτικές και κοινωνικές του αντιλήψεις, καταφεύγοντας και σε οξεία κριτική και δυσμενείς χαρακτηρισμούς των ιστορικών προσώπων και των πράξεών τους, υπό περιορισμούς. Πρόσφορα κριτήρια της αξιολογήσεως αυτής αποτελούν, εκτός των άλλων, η προσφορότητα και αναγκαιότητα των σχετικών με ιστορικά πρόσωπα αναφορών του συγγραφέα, η προηγούμενη επιμελής έρευνα των ιστορικών πηγών, η διασταύρωση και ο έλεγχος της αξιοπιστίας αυτών, η συνάφεια των πράξεων που αποδίδονται από τον συγγραφέα σε ιστορικά πρόσωπα με τα ιστορικά γεγονότα που αποτελούν αντικείμενο της έρευνάς του και η απαραίτητη για την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων της ερευνώμενης περιόδου κριτική των ιστορικών προσώπων, η οποία πρέπει να μην είναι προσχηματική και να μην εκφεύγει από τα επιστημονικά πλαίσια [...].

Η απαλλακτική για τις αποδιδόμενες στον κατηγορούμενο αξιόποινες πράξεις κρίση του δικαστηρίου της ουσίας [η απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου] οικοδομείται και θεμελιώνεται στην περί πραγμάτων κυρίαρχη παραδοχή του ότι «δεν καταφέρεται συλλήβδην κατά των Εβραίων, αλλά κατά των εβραϊοσιωνιστών», οι οποίοι προφανές είναι ότι δεν αποτελούν ομάδα προσώπων που εντάσσεται στην έννοια της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, κατά την προδιαληφθείσα του όρου έννοια.³⁸

Η απόφαση είναι εμβληματική, όχι απλώς γιατί η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου νομολόγησε για πρώτη φορά σχετικά με το ζήτημα, αλλά γιατί στη στάθμιση μεταξύ του δικαιώματος έκφρασης ενός αμιγώς ρατσιστικού λόγου –ο οποίος δεν περιορίζεται σε έναν απλό «αναθεωρητισμό» του Ολοκαυτώματος– και της προστασίας από προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων μέσων της εφαρμογής του ποινικού αντιρατσιστικού νόμου, ο Άρειος Πάγος επέλεξε το πρώτο. Ας επισημανθεί ότι το έννομο αγαθό των αδικημάτων του

αντιρατσιστικού νόμου δεν συνίσταται μόνο σε μια ειδικότερη περίπτωση προστασίας της τιμής ενός προσώπου ή μιας ομάδας. Τα αδικήματα αυτά δεν συνιστούν δηλαδή απλώς μια ειδικότερη μορφή εξύβρισης, αλλά δι' αυτών επιδιώκεται η

μετάθεση προς τα εμπρός της ποινικής προστασίας των ατομικών εννόμων αγαθών (και ιδίως της ζωής, υγείας, τιμής αλλά και ανθρώπινης αξιοπρέπειας) των μελών ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων. Οι ποινικές διατάξεις περί διακρίσεων προστατεύουν μαζικά έννομα αγαθά σε ένα απώτερο προ-στάδιο της προσβολής τους.³⁹

Γι' αυτό και συνιστούν εγκλήματα διακινδύνευσης, δηλαδή δεν χρειάζεται να επέλθει το αποτέλεσμα. Ο ομιλητής δεν τιμωρείται για το αποτέλεσμα του λόγου που εκφέρει, αλλά για τη «δυνατότητα που έχει ο λόγος να προκαλέσει το συγκεκριμένο αποτέλεσμα, άσχετα εάν αυτό επέλθει».⁴⁰

Η ανοχή αυτή στην έκφραση του ρατσιστικού λόγου, η στάθμισή της ως υπέρτερου αγαθού και η περιβολή της με συνταγματικής περιωπής προστασία, ιδίως από τη στιγμή που αφορά βιβλίο απευθυνόμενο σε ειδικό κοινό, και όχι κάποια άλλη μορφή δημόσιας έκφρασης, αποκρυσταλλώνει μια φιλελεύθερη νομική άποψη περί των ορίων της έκφρασης, η οποία στις ΗΠΑ, λ.χ., επικρατεί πλήρως.⁴¹ Έτσι, το ιδιαίτερος ενδιαφέρον στην απόφαση αυτή δεν είναι πρωτίστως το νομικό συμπέρασμα και η στάθμιση δικαιωμάτων· είναι το σκεπτικό που υιοθετεί προηγουμένως σχετικά με τις «ιστορικές» αναλύσεις του συγγραφέα και την «επιστημοσύνη» του, τη ψευδοδιάκριση Εβραίων-εβραϊσιστωνιστών κ.ο.κ., η οποία εγγράφεται σε ένα πλαίσιο διάχυτων στη χώρα μας συνωμοσιολογικών αντιλήψεων.

Κυρίως όμως η απόφαση αυτή –η οποία ως απόφαση του ανώτατου ακυρωτικού δικαστηρίου περιβάλλεται με ιδιαίτερο κύρος, από το οποίο τα κατώτερα δικαστήρια δύσκολα ξεφεύγουν–⁴² πρέπει να ιδωθεί και μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της νομολογίας του συγκεκριμένου δικαστηρίου σχετικά με ζητήματα έκφρασης, και δη έκφρασης που ενοχλεί, σοκάρει ή μπορεί να είναι μειοψηφική.

Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, η σημασία που δίνει το ίδιο δικαστήριο σε άλλες μορφές έκφρασης, και δη στις «βλάσφημες», είναι αντιστρόφως ανάλογη από αυτήν που αποδίδεται εδώ στην έκφραση ενός πράγματι προσβλητικού, απεχθούς και μισαλλόδοξου λόγου. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι σε καμία φάση της ποινικής διαδικασίας το επίμαχο βιβλίο δεν αποσύρθηκε από τα βιβλιοπωλεία ούτε ποτέ απαγορεύθηκε ή κατασχέθηκε, ενώ οι πρακτικές κατάσχεσης βιβλίων, απαγόρευσης κινηματογραφικών ταινιών, απόσυρσης πινάκων ζωγραφικής από εκθέσεις είναι συνηθέστατες στην Ελλάδα, όταν κρίνεται ότι προσβάλλονται τα ιερά και τα όσια της επικρατούσας στη χώρα θρησκείας, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω.⁴³

Άλλες περιπτώσεις (μη) ποινικοποίησης ρατσιστικού λόγου

Με την υπ' αρ. ΕΓ 104-2010/361/9Δ/2011 Διάταξη της εισαγγελέως Πλημμελειοδικών Αθηνών απορρίφθηκε έγκληση του νόμιμου εκπροσώπου του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι (ΕΠΣΕ) καθώς και τεσσάρων γνωστών εκπροσώπων ομοερωτικών φορέων σε βάρος του μητροπολίτη Πειραιώς Σεραφείμ. Ο μητροπολίτης σε συνέντευξή του είχε δηλώσει ότι οι ομοερωτικές επαφές συνιστούν τρομερές διαστρεβλώσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που έχουν τρομακτικές συνέπειες τόσο στη σωματική όσο και στην ψυχική υγεία. Οι εγκαλούντες υπέβαλαν μήνυση για συκοφαντική δυσφήμιση και εξύβριση με ομαδικό χαρακτηρισμό, υποστηρίζοντας ότι οι δηλώσεις αυτές συνιστούν ομαδική καταφρονητική και περιφρονητική εκδήλωση για καθένα από τα μέλη της ομάδας των ομοερωτικών ατόμων, οι οποίες δύνανται να βλάψουν την τιμή και την υπόληψή τους. Αντιθέτως, η αντιεισαγγελέας έκρινε ότι οι ως άνω δηλώσεις του θρησκευτικού λειτουργού συνιστούν «αξιολογικές κρίσεις για την ομοφυλοφιλία» και απέρριψε τη μήνυση ως κατ' ουσίαν αβάσιμη.

Μέλη της Ένωσης Ουμανιστών Ελλάδας και του ΕΠΣΕ υπέβαλαν μήνυση σε βάρος του μητροπολίτη Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμ-

βρόσιου για παράβαση του αντιρατσιστικού νόμου (άρθρο 1, παρ. 1 και 2 του Νόμου 927/1979) και για ομαδική εξύβριση, καθώς ο θρησκευτικός λειτουργός δημόσια, στο προσωπικό ιστολόγιο που διατηρεί, αφού καταφέρεται αδιακρίτως εναντίον μεταναστών, Τούρκων, άεθνων, άθεων, απάτριδων και άλλων, επικρίνει την ελληνική πολιτεία που «δεν σπεύδει να τους αφαιρέσει την ελληνική ιθαγένεια και υπηκοότητα, αποστέλλοντάς τους στο πυρ το εξώτερον ως προδότες της Πατρίδος μας». Ειδικότερα για το ΕΠΣΕ ο μητροπολίτης αναφέρει:

Το επονομαζόμενο ΕΠΣΕ, στο οποίο προϊστανται *ά-εθνοι, ά-θεοι, α-πάτριδες* δήθεν Έλληνες, προωθεί την απομάκρυνση των θρησκευτικών Συμβόλων από τα Σχολεία, την κατάργηση της προσευχής και του εκκλησιασμού! Έλληνες και συνέλληνες, ας ξυπνήσουμε από τον λήθαργο! [...] Το αίμα των Ηρώων της Ελευθερίας μας επιβάλλει να αναλάβουμε ενεργό δράση, έντιμα, νόμιμα και ειρηνικά!⁴⁴

Οι εκπρόσωποι του ΕΠΣΕ ισχυρίστηκαν ότι αμφισβητείται προκλητικά η ελληνική τους ταυτότητα λόγω της μειονοτικής θρησκευτικής τους ταυτότητας ως άθεων, και γενικότερα ότι οι χαρακτηρισμοί του κειμένου προσβάλλουν την αξιοπρέπεια των άθεων, συμβάλλοντας στη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος για τους άθεους και τις άθεες. Η αντεισαγγελέας Πρωτοδικών Αιγίου με την υπ' αρ. 26/2011 διάταξη της⁴⁵ απέρριψε την ανωτέρω έγκληση ως κατ' ουσίαν αβάσιμη με το εξής σκεπτικό:

[...] νομοθετικοί περιορισμοί που επιδιώκουν την με οποιονδήποτε τρόπο παρεμπόδιση της έκφρασης και διάδοσης γνώμης ή ιδέας ή πληροφορίας δεν είναι επιτρεπτοί υπό το άρ. 14 παρ. 1 Σ. Δηλαδή δεν πρέπει να αναιρείται εντελώς η ελευθερία της έκφρασης, ήτοι να θίγεται ο πυρήνας της. [...] η απόλυτη απαγόρευση της δημόσιας έκφρασης ρατσιστικών ιδεών είναι αντισυνταγματική [...]. Ο Νόμος 927/1979 είναι αρκετά ευρύς και πρέπει να εφαρμόζεται με φειδώ για να αποφεύγονται, στα πλαίσια της δημοκρατίας και όσων έχει αναφέρει ο Βολταίρος, υπερ-

βολές που κατατείνουν στην αποφυγή της καταγραφής της ιστορικής αλήθειας ή μιας τεκμηριωμένης ή και ατεκμηριωμένης, ακόμα και μη κρατούσας, άποψης και στην αποφυγή άσκησης μομφής κατά υπερδυνάμεων για την άσκηση της εξωτερικής του πολιτικής [...].

Η αντιστασιακή έκφραση κρίνει επίσης ότι το γεγονός πως το άρθρο δημοσιεύτηκε στο ιστολόγιο του μητροπολίτη προδιαθέτει για το περιεχόμενό του, το οποίο δεν θα είναι σύμφωνο με τις ιδέες και τις απόψεις προσώπων που αυτοχαρακτηρίζονται άθεοι. Επίσης, ότι ο εγκαλούμενος δεν υπερέβη το αναγκαίο μέτρο που απαιτείται για την έκφραση των απόψεών του ως μητροπολίτη και ότι επί της ουσίας πρόκειται για «διαφορετική ιδεολογική τοποθέτηση του καθενός περί των αντιλήψεων του άλλου, που ουσιαστικά αποτελεί την ουσία της κρινόμενης διαφοράς», η οποία δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ποινικής αξιολόγησης. Το επίδικο δημοσίευμα, κατά την κρίση της, δεν μπορεί να κριθεί ως προσβλητικό ή προτρεπτικό σε διακρίσεις ή μίσος, καθώς

αντίθετη άποψη θα οδηγούσε σε ανεπίτρεπτο περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης και της διάδοσης των ιδεών [...] αφού ο μεν εγκαλούμενος Μητροπολίτης δεν θα μπορούσε να διαδώσει ελευθέρως τις περί Θεού αντιλήψεις του, πιεζόμενος από το ενδεχόμενο να ασκείται ποινική δίωξη εναντίον του, ο δε εγκαλών άθεος ομοίως δεν θα μπορούσε να διαδώσει τις δικές του περί αθεΐας αντιλήψεις, πιεζόμενος από το ίδιο ενδεχόμενο [...].

Στο κεφάλαιο αυτό δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί μία ακόμα δικαστική απόφαση, η οποία αφορά την ερμηνεία και εφαρμογή του περιβόητου αντιρατσιστικού νόμου. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο,

στην παρέλαση της 25ης Μαρτίου 2010, μέλη του αγήματος της Μονάδας Υποβρυχίων Αποστολών του Λιμενικού Σώματος (ΜΥΑΛΣ) εξέφρασαν δημοσίως ιδέες προσβλητικές κατά ομάδας προσώπων λόγω της εθνικής τους καταγωγής, συγκεκριμένα, μετά από την αποχώρησή τους από την εξέδρα των επισήμων στην Πλατεία Συντάγματος

και ενώ συνέχισαν την πορεία τους σε συγκροτημένο σχηματισμό και με βηματισμό παρέλασης, ανέκραξαν όλοι μαζί ενώπιον των θεατών της παρέλασης τις εξής φράσεις: «Έλληνας γεννιέσαι, δεν γίνεσαι ποτέ, το αίμα σου θα χύσουμε γουρούνι Αλβανέ», «Τους λένε Σκοπιανούς, τους λένε Αλβανούς, τα ρούχα μου θα ράψω με δέρματα από αυτούς», «Θα γίνει μακελειό, μετά θα εκδικηθώ, όταν θα προσκυνήσετε σημαία και σταυρό».

Από τους συνολικά τριάντα εννέα κατηγορούμενους βτραχανθρώπους, το Ναυτοδικείο Πειραιά⁴⁶ εντέλει καταδίκασε μόνο δύο, οι οποίοι, κατά την κρίση του, φαίνονται καθαρά στο βίντεο, που αποτελούσε μέρος της δικογραφίας, να φωνάζουν τα παραπάνω συνθήματα.⁴⁷ Οι υπόλοιποι τριάντα εφτά, μεταξύ των οποίων και οι επικεφαλής, απηλλάγησαν λόγω αμφιβολιών.⁴⁸ Η επί της ουσίας απροθυμία του δικαστηρίου να καταδικάσει τους λιμενικούς για τα απεχθέστατα συνθήματα που εν χορώ βροντοφώναζαν, ένστολοι και εν μέσω εθνικής παρέλασης, έγινε φανερή και στην εξαιρετικά επεικική ποινή που επέβαλε στους δύο τους οποίους καταδίκασε: 3 μήνες και 15 ημέρες...

Προτροπές στη βία σε «καθεστώς μηδενικής ανοχής στην ανομία»

Είναι αμέτρητες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μέλη της Χρυσής Αυγής δεν προέβησαν σε έκφραση γνώμης που δύναται απλώς να θέσει σε διακινδύνευση ζωτικά έννομα αγαθά, αλλά εξήγγειλαν ευθέως τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων, εξαγγελία η οποία μάλιστα υλοποιήθηκε. Η εμβληματική ναζιστική φράση του αρχηγού της οργάνωσης, «οι ξιφολόγχες θα ακονίζονται στα πεζοδρόμια»,⁴⁹ δεν προκάλεσε το ενδιαφέρον των δικαστικών αρχών. Αλλά και στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ακόμα και σε εκείνες που η προτροπή στη βία μπορούσε άμεσα να συνδεθεί με την άσκηση της βίας που ακολούθησε, η ελληνική δικαιοσύνη δεν έκρινε σκόπιμο να παρέμβει. Οι επόμενες περιπτώσεις, που παρατίθενται για να καταδειχθεί

ένα γενικό πλαίσιο αδράνειας, πρέπει λοιπόν να θεωρηθούν απλώς ενδεικτικές.

Με δηλώσεις του σε δημοσιογράφους κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου των δημοτικών εκλογών του 2010, ο τότε υποψήφιος δημοτικός σύμβουλος και νυν βουλευτής της Χρυσής Αυγής Ηλίας Παναγιώταρος ανακοίνωνε: «Αμα η Χρυσή Αυγή βγάλει δημοτικό σύμβουλο στην Αθήνα, θα γίνει πογκρόμ. Σειρά παίρνει η πλατεία Βικτωρίας». Υποσχέθηκε στους ακροατές του ότι θα «καθαρίσει» και αυτή την πλατεία από τους μετανάστες, όπως συνέβη στον Άγιο Παντελεήμονα και στην πλατεία Αττικής. «Θα την κάνουμε κολέγιο».⁵⁰

Αυτές οι ανακοινώσεις συμπορεύονται απολύτως με τη διαδρομή της βίας που εφάρμοσε –και συνέχισε να εφαρμόζει ανενόκλητη, μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2013– η οργάνωσή του, ιδίως σε αυτές τις γειτονιές. Παρά ταύτα, ούτε η προεκλογική υπόσχεση των πογκρόμ ούτε η εξαγγελία της «συμμόρφωσης», που θα κάνει τις γειτονιές «κολέγια», κινητοποίησε τις δικαστικές αρχές. Ούτε καν το γεγονός ότι εμμέσως πλην σαφώς ο Η. Παναγιώταρος παραδεχόταν ότι στον Άγιο Παντελεήμονα και την πλατεία Αττικής έχουν ήδη ξεκινήσει τα «πογκρόμ» και τα «κολέγια».

Κατά την προεκλογική του ομιλία στις 11 Ιουνίου 2012, ο βουλευτής πλέον Ηλίας Παναγιώταρος, ανακοίνωνε προς τους συγκεντρωμένους πολίτες:

Αν μπει η Χρυσή Αυγή στη Βουλή θα κάνει εφόδους στα νοσοκομεία αλλά και στους βρεφονηπιακούς σταθμούς και θα πετά στο δρόμο τους λαθρομετανάστες και τα παιδιά τους, για να μπουκ στη θέση τους Έλληνες.⁵¹

Λίγους μήνες αργότερα, ο ίδιος βουλευτής καταθέτει ερώτηση προς τους υπουργούς Εργασίας και Εσωτερικών, με θέμα «Θέσεις σε δημοτικούς και κοινοτικούς παιδικούς και βρεφονηπιακούς σταθμούς με κλήρωση». Σε αυτή, ζητάει πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των βρεφών και των νηπίων με αλλοδαπούς γονείς που

φιλοξενούνται στους βρεφονηπιακούς σταθμούς, καθώς και στοιχειά για τη χώρα προέλευσής τους.

Το Υπουργείο Εσωτερικών και ο τότε υπουργός Ευριπίδης Στυλιανίδης απάντησαν αστραπαία στην ερώτηση – παρά την προεκλογική δημόσια «υπόσχεση» της Χρυσής Αυγής ότι θα πετάει στο δρόμο παιδάκια. Το Υπουργείο σπεύδει αμέσως, χωρίς καμία καθυστέρηση, να ζητήσει από τις περιφέρειες τα εν λόγω στοιχειά, και μάλιστα με έγγραφο που συντάσσει την ίδια ημέρα που υποβλήθηκε η ερώτηση, το οποίο και έλαβε τον χαρακτηρισμό του «κατεπείγοντος».⁵²

Το διάστημα που ακολούθησε κατέστη σαφές ότι τα λόγια του βουλευτή δεν ήταν απλώς προεκλογικές υποσχέσεις. Οι πράξεις ήρθαν να τα υλοποιήσουν. Τους επόμενους μήνες μέλη της Χρυσής Αυγής καθώς και βουλευτές της «επισκέφθηκαν» νοσοκομεία, παιδικούς σταθμούς και σχολεία, με σκοπό να τρομοκρατήσουν αλλοδαπούς ασθενείς και αλλοδαπές νοσοκόμες, να δημιουργήσουν κλίμα εκφοβισμού σε γονείς, μαθητές και νήπια, καλλιεργώντας τόσο μεταξύ των γονέων και των δασκάλων όσο και μεταξύ των μαθητών κλίμα δίκονοιας, εχθρότητας και μίσους.⁵³ Δυστυχώς, καμία από τις πράξεις αυτές δεν κρίθηκε από τους εισαγγελικούς λειτουργούς άξια αυτεπάγγελτης ποινικής έστω διερεύνησης – ούτε μέσω της ενεργοποίησης του αντιρατσιστικού νόμου για δημόσια προτροπή σε πράξεις που δύνανται να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος και βία ούτε με την ενεργοποίηση διατάξεων του Ποινικού Κώδικα σχετιζόμενες με τη δημόσια διατάραξη.

Τον Ιούνιο του 2012, ο Γιάννης Λαγός, υποψήφιος βουλευτής της Χρυσής Αυγής τότε, σε προεκλογική συγκέντρωση στο Κερατσίνι, ενημερώνει το συγκεντρωμένο κοινό του ότι η Χρυσή Αυγή προβαίνει σε όλες τις «ενέργειες»⁵⁴ που χρειάζεται για να «ξεβρομίσει» ο τόπος. Στη συνέχεια, αναφέρεται και στους Αιγύπτιους αλιεργάτες της Ιχθυόσκαλας οι οποίοι προσβάλλουν τα συμφέροντα των Ελλήνων ιχθυεμπόρων και λειτουργούν ανεξέλεγκτα, και ως εκ τούτου «από δω και στο εξής θα δίνουν λογαριασμό στη Χρυσή Αυγή».⁵⁵ Λίγες μόλις ώρες μετά, μες στη νύχτα, τουλάχιστον δέκα

μέλη της οργάνωσης επιτέθηκαν σε σπίτι Αιγύπτιων αλιεργατών στη γειτονική περιοχή του Περάματος. Εισήλθαν βίαια, προβαίνοντας σε εκτεταμένες φθορές, επιτέθηκαν με ρόπαλα και λοστούς στους ενόικους, με συνέπεια να τραυματίσουν σοβαρά στο κεφάλι και στο πρόσωπο έναν από αυτούς ο οποίος δεν πρόλαβε να διαφύγει, ενώ κατά την έξοδό τους από το σπίτι προκάλεσαν φθορές στα οχήματά τους. Έξι μέλη της οργάνωσης συνελήφθησαν λίγες ώρες αργότερα, αναγνωρίστηκαν από τους παθόντες και τους απαγγέλθηκαν κατηγορίες για βαριά σωματική βλάβη, διακεκριμένες φθορές, διατάραξη οικιακής ειρήνης και παράβαση του νόμου περί όπλων. Όλοι τους αφέθηκαν ελεύθεροι με περιοριστικούς όρους. Καμία κατηγορία για συμμορία ούτε κανένας συσχετισμός με τον εμπρηστικότητα λόγο του υποψηφίου, που υλοποιήθηκε εν μια νυκτί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η υπόθεση της ομιλίας του Γ. Λαγού συνιστά το κλασικό παράδειγμα που δίνουν τα εγχειρίδια για να περιγράψουν μια περίπτωση μη προστατευόμενης έκφρασης αλλά αξιόποινης προτροπής (incitement), ήδη από την εποχή του Τζων Στιούαρτ Μιλ.⁵⁶ Σύμφωνα με τον Μιλ, το να κρατάς ένα πλακάτ εν τω μέσω ενός οργισμένου όχλου, μπροστά από το σπίτι ενός εμπόρου καλαμποκιού, το οποίο γράφει ότι «Οι έμποροι καλαμποκιού κλέβουν τους φτωχούς», συνιστά αξιόποινη προτροπή στη βία: σημασία δεν έχει μόνο αυτό που λέει κάποιος, αλλά και οι συνθήκες, το πλαίσιο (context) μέσα στο οποίο εκφέρεται ο λόγος.⁵⁷ Αλλά και η σύγχρονη νομική θεωρία θεωρεί αυτονόητο ότι όταν διαπιστώνεται συγκεκριμένη διακινδύνευση, πολλώ δε μάλλον επελθούσα βλάβη ατομικών εννόμων αγαθών που συνδέεται αντικειμενικά με συγκεκριμένο λόγο του δράστη, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, τότε το αξιόποινο του λόγου είναι αναμφισβήτητο.⁵⁸

Το ίδιο χρονικό διάστημα που η Χρυσή Αυγή αλώνιζε στα δημόσια νοσοκομεία και τους παιδικούς σταθμούς της επικράτειας, με μόνο εμπόδιο τις αντιδράσεις εργαζομένων (υγειονομικών, γιατρών, δασκάλων) και πολιτών, το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, συνεπικουρούμενο από τις εισαγγελικές και δικαστικές αρχές, διακήρυξε την αρχή της μηδενικής ανοχής στην «ανομία». Οι δια-

κηρύξεις των εκάστοτε κυβερνώντων περί «μηδενικής ανοχής στην ανομία» έχουν –διαχρονικά και χωρίς εξαίρεση– ένα σύστοιχο: τη διαστολή της έννοιας της ανομίας. Έτσι, «έκκνομο», «άνομο» ή «παράνομο» χαρακτηρίζεται οτιδήποτε παρεκκλίνει, διαφοροποιείται ή αντιτίθεται στην εξουσία, ασχέτως του εάν χαρακτηρίζεται πράγματι ως τέτοιο –δηλαδή παράνομο– από το ποινικό δίκαιο. Παρά τη διευρυμένη αυτή προσέγγιση του νόμου και της τάξης, τόσο οι αστυνομικές όσο και οι δικαστικές αρχές δεν ασχολήθηκαν με καμία από τις παραπάνω δραστηριότητες ούτε και με πλήθος άλλων παρόμοιων.

Αντιθέτως, η μηδενική ανοχή εξαντλήθηκε στις βίαιες εκκενώσεις κτιρίων που είχαν καταλάβει άτομα του αναρχικού ή του ευρύτερου αριστερού και ριζοσπαστικού χώρου. Μάλιστα, επρόκειτο για εκκενώσεις τις οποίες ούτε καν ζήτησαν οι νόμιμοι ιδιοκτήτες των κτιρίων, οι οποίοι είναι και οι μόνοι που δικαιούνται να ζητήσουν την επέμβαση και συνδρομή αστυνομικών ή εισαγγελικών αρχών για την επανάκτηση του χώρου τους, αφού το αδίκημα της διατάραξης οικιακής ειρήνης του άρθρου 334 του Ποινικού Κώδικα δώκεται μόνο κατ' έγκληση.

Τα παραδείγματα αυτά είναι ιδιαίτερος εύγλωττα, γιατί δείχνουν ότι, ακόμα και σε φάσεις διευρυμένων προσεγγίσεων της έννοιας της «ανομίας» και εγρήγορσης των κατασταλτικών μηχανισμών, το πολιτικό προσωπικό δεν διανοήθηκε να εντάξει στο πλαίσιο αυτό δραστηριότητες όχι απλώς άνομες, αλλά σαφέστατα παράνομες και βίαιες, προερχόμενες από τον ακροδεξιό και ναζιστικό χώρο. Η πολιτική βούληση ήταν –και παρέμενε μέχρι και τη δολοφονία του Π. Φύσσα– σταθερά προσηλωμένη στις «ανομίες» ή τις παρανομίες (ακόμα και ελάχιστος σημασίας ή κοινωνικοθητικής απαξίας) συγκεκριμένων πολιτικών ομάδων, οι οποίες τοποθετούνται στον αναρχικό ή αριστερό πολιτικό χώρο είτε απλώς αυτοπροσδιορίζονται ως τέτοιες. Αυτό ήταν το πολιτικό μήνυμα, και ο δικαστικός μηχανισμός το είχε λάβει από καιρό. Μπορεί συνεπώς κανείς να συμπεράνει, με σχετική ασφάλεια, ότι το ανάλογο μήνυμα σχετικά με τα ρατσιστικά εγκλήματα (λόγου ή βίας) δεν εστάλη

ποτέ από το πολιτικό σύστημα. Δυστυχώς, οι δικαστικές αρχές δεν αναπλήρωσαν το κενό αυτό, όχι προβαίνοντας σε κινήσεις δικαστικού ακτιβισμού ή σε εντυπωσιακές επιχειρήσεις τύπου «καθαρά χέρια», αλλά ούτε καν ακολουθώντας, έστω από γραφειοκρατική τυπολατρία, τις νόμιμες διαδικασίες δίωξης, διερεύνησης και τιμωρίας αυτών των εγκλημάτων.

Όσα ακολούθησαν μετά τη δολοφονία Φύσσα και την άσκηση ποινικών δίωξεων σε βάρος της ηγετικής ομάδας αλλά και στελεχών της Χρυσής Αυγής επιβεβαιώνουν πλήρως το σχήμα που περιγράψαμε παραπάνω. Η δικαστική εξουσία κινήθηκε επιτέλους μόνο όταν το πολιτικό μήνυμα εστάλη με σαφήνεια από την πολιτική ηγεσία. Μέχρι τη στιγμή εκείνη, το μήνυμα που λάμβανε ήταν προφανώς άλλο.

Το 2009 μέλη της Χρυσής Αυγής υπέβαλαν μηνυτήρια αναφορά σε βάρος πολλών αριστερών και αντιρατσιστικών οργανώσεων για διέγερση σε βία και διχόνοια, καθώς και συκοφαντική δυσφήμιση σε βάρος τους, επικαλούμενες προκηρύξεις των οργανώσεων αυτών, οι οποίες καλούσαν σε αντιφασιστικές συγκεντρώσεις. Τρία χρόνια μετά, η εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών άσκησε ποινική δίωξη σε βάρος δύο ατόμων: του γενικού γραμματέα του Εργατικού Επαναστατικού Κόμματος (ΕΕΚ) Σάββα Μιχαήλ, γνωστού μαρξιστή διανοούμενου εβραϊκής καταγωγής, για διέγερση σε βία (με βάση το περιεχόμενο μιας προκήρυξης του ΕΕΚ), και του πρώην πρύτανη του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Κώστα Μουτζούρη (επειδή επέτρεψε σε άγνωστους διαχειριστές του διαδικτυακού τόπου Athens Indymedia να χρησιμοποιήσουν οπτικές ίνες που είχαν παραχωρηθεί στο Ίδρυμα).⁵⁹

Ειδικό ενδιαφέρον έχει το κλητήριο θέσπισμα αναφορικά με τον Σ. Μιχαήλ,⁶⁰ ο οποίος κατηγορήθηκε ότι

δημόσια [...] προκάλεσε και διήγειρε τους πολίτες σε βιαιοπραγίες μεταξύ τους και σε αμοιβαία διχόνοια και έτσι διατάραξε την κοινή ειρήνη, και συγκεκριμένα ως Γραμματέας του Εργατικού Επαναστατικού Κόμματος ανήρτησε στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα του ανωτέρω κόμματος,

ανακοίνωση για το συλλαλητήριο στο οποίο συμμετείχε το κόμμα αυτό.

Παραθέτουμε ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα από την επίδικη ανακοίνωση του ΕΕΚ:

[...] οι παρακρατικές συμμορίες των μαχαιροβγαλτών απειλούν να ξανακάνουν την εμφάνισή τους το απόγευμα του Σαββάτου στο κέντρο της Αθήνας. Να τους αποτρέψουμε με μαζική και αποφασιστική παρουσία στην αντιφασιστική συγκέντρωση [...] να ξεριζώσουμε το χέρι που απλώνουν στους συναδέλφους μας μετανάστες και στα δημοκρατικά δικαιώματά μας και ελευθερίες! Η κυβέρνηση και το κράτος έχουν την κύρια ευθύνη για την υπόθαψη του φασιστικού φαινομένου [...]. Να κλείσουμε τα γραφεία της Χρυσής Αυγής. Καμία ανοχή στους μαχαιροβγάλτες παρακρατικούς. Ο λαός δεν ξεχνά, τους φασίστες τους κρεμά.

Κατά το κλητήριο θέσπισμα,

το ανωτέρω κείμενο κατευθυνόταν στην προτροπή της βουλήσεως ετέρων σε ορισμένη παράνομη συμπεριφορά με τη διέγερση του συναισθήματος και την αποστροφή μίας ομάδας πολιτών εναντίον μίας άλλης, προβαίνοντας σε απλουστευτικές γενικεύσεις, υπερβαίνοντας έτσι το όριο μιας θεμιτής διαδήλωσης-έκφρασης γνώμης και άποψης, με αποτέλεσμα να διαταραχθεί η κοινή ειρήνη με τη δημιουργία βιαιοπραγιών με ενωμένες δυνάμεις εναντίον προσώπων και πραγμάτων από τους συμμετέχοντες σε δημόσια συνάθροιση πλήθους.

Από την ακροαματική διαδικασία, που διεξήχθη στις 3 και 4 Σεπτεμβρίου 2013, προέκυψε ότι κανένα επεισόδιο δεν δημιουργήθηκε κατά τις επίδικες συγκεντρώσεις από τις αριστερές οργανώσεις. Και, επιπλέον, ότι η μόνη διατάραξη, η οποία όχι απειλήθηκε αλλά πράγματι προκλήθηκε, ήταν το μαχαίρωμα πέντε μεταναστών λίγες ώρες μετά τη συγκέντρωση της Χρυσής Αυγής, η οποία εμφανιζόταν ως «Επιτροπή Κατοίκων».⁶¹ Αυτό το στοιχείο, άλλωστε, αποτελούσε και περιεχόμενο της δικογραφίας, καθώς περιλαμβά-

νόταν σε επίσημα έγγραφα της αστυνομίας, η οποία χαρακτήριζε τη συγκέντρωση των «κατοίκων» ως «υψηλού ρίσκου». Παρά ταύτα, η εισαγγελική αρχή, θεωρώντας τις αναλύσεις της προκήρυξης «απλουστευτικές γενικεύσεις» έσπευσε να στείλει στο εδωλίο όχι μόνο ανθρώπους αλλά και το ιστορικό σύνθημα του ευρωπαϊκού αντιφασιστικού κινήματος «Ο λαός δεν ξεχνά, τους φασίστες τους κρεμά», θεωρώντας ότι δεν εκφράζει τίποτα άλλο πέρα από αθέμιτη γνώμη και ανεπίτρεπτα αισθήματα μίσους και βίας. Βίας, την οποία καταδικάζουμε απ' όπου και εάν προέρχεται, αλλά τηδικάζουμε μόνο όταν φέρεται να προέρχεται από τα αριστερά μας, ακόμα και εάν εκδηλώνεται εν τοις πράγμασι από τα δεξιά μας. Οι κατηγορούμενοι, εντέλει, αθώωθηκαν. Η αθώωση αυτή, που κάποτε θα έμοιαζε αυτονόητη, σήμερα λαμβάνει χαρακτηριστικά πανηγυρικό, κι αυτό δεν μπορεί παρά να αφήνει ένα αίσθημα διάχυτης, τουλάχιστον, μελαγχολίας.

Λογοκρισία, τέχνη, βλασφημία: η θρησκεία ως «βάση του κράτους»

Επισκοπώντας την ελληνική νομολογία, διαπιστώνει κανείς ότι –σε πλήρη αντίθεση με τον αντιρατσιστικό νόμο, που έχει υποπέσει σχεδόν σε αχρησία– η ερμηνευτική επεξεργασία και εφαρμογή των διατάξεων περί βλασφημίας είναι πλουσιότετη και οι διώξεις εξαιρετικά συχνές, ιδίως εάν λάβει κανείς υπόψη τον ειδικό χαρακτήρα των αδικημάτων αυτών.

Όπως έχει επισημανθεί,

η ποινική αντιμετώπιση της βλασφημίας στην Ελλάδα, τόσο ποσοτικά-στατιστικά όσο και σε σχέση με τις αναζητήσεις της νομικής θεωρίας, δεν περιέμενε τη χειραφέτηση ή τις ευαισθησίες καμιάς μειονότητας: βρισκόταν ανέκαθεν στην επικαιρότητα και ευαίσθητη θρησκεία ήταν εξαρχής η πλειονοτική.⁶²

Με τα αδικήματα αυτά,⁶³ η προστασία του Θεού αναγορεύεται σε έννομο αγαθό, καταφάσκοντας την ύπαρξή του, οπότε το υπερ-

βατικό αυτό στοιχείο ενσωματώνεται στην έννομη τάξη και μετατρέπεται σε κρατική αξία. Το συνταγματικό κράτος, δρώντας ως θρησκευόμενο, κολάζει όχι την άδικη συμπεριφορά, αλλά την αμαρτία και *επιτάσσει τον σεβασμό της θρησκευτικότητας ως κρατικής αξίας*, ανεξάρτητα από τις πεποιθήσεις του καθενός.⁶⁴ Όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, «ο νομοθέτης δεν αρκείται να διασφαλίσει τον ασκανδάλιστο βίο των πιστών πολιτών και την ειρήνη μεταξύ τους, αλλά αποκαλύπτεται πιστός ο ίδιος».⁶⁵

Μόνο μέσα στο 2012, δύο υποθέσεις έλαβαν ευρεία δημοσιότητα, προκαλώντας καταϊγισμό αντιδράσεων. Η πρώτη αφορά την περίπτωση του θεατρικού έργου *Corpus Christi*, που ανέβηκε στο Θέατρο Χυτήριο, και η οποία θα μας απασχολήσει εκτενώς παρακάτω. Η δεύτερη περίπτωση αφορά την αυτόφωρη σύλληψη και δίωξη, μετά από έρευνα της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, προσώπου το οποίο σε ηλεκτρονική σελίδα που διατηρούσε σατίριζε τον Γέροντα Παΐσιο, εκλιπόντα μοναχό του Αγίου Όρους, ονομάζοντάς τον «Γέροντα Παστίσιο», και διακωμωδούσε θαύματα, προφητείες και πρακτικές της Ορθόδοξης χριστιανικής Εκκλησίας, με έμφαση στις αγυρτείες.

Τα αδικήματα αυτά διώκονται αυτεπαγγέλτως. Η ερμηνεία του όρου «δημόσια», που έχει γίνει από τη νομολογία, είναι τόσο ευρεία ώστε περιλαμβάνει όχι μόνο πράξεις που τελέστηκαν δημόσια και δύνανται να υποπέσουν στην αντίληψη κάποιου, αλλά και «ασχέτως του εάν η εκδήλωση έγινε σε τόπο δημόσιο ή εάν την αντίληφθηκαν τρίτα πρόσωπα». Όπως άλλωστε αποφάνθηκε το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών το 1989, στην υπόθεση του κινηματογραφικού έργου του Μάρτιν Σκορτσέζε *Τελευταίος πειρασμός*, αποφασίζοντας την απαγόρευση της προβολής και την κατάσχεση της ταινίας

η θρησκεία δεν είναι καθαρά ατομική υπόθεση [...], περι της οποίας το Κράτος μπορεί να αδιαφορήσει, αλλά αποτελεί τη βάση του Κράτους.⁶⁶

Εάν ήθελε κανείς να συνοψίσει τη στάση των δικαστικών αρχών της χώρας απέναντι στα αδικήματα αυτά πρέπει να σταθεί σε δύο σημεία. Στη συντριπτική πλειονότητα –αν όχι καθολικά και ανεξαιρέτως– όποτε υποβληθεί σχετική αναφορά ή μήνυση σε βάρος βιβλίου, εικαστικού ή καλλιτεχνικού έργου, καλλιτεχνικής παράστασης κ.ο.κ., οι εισαγγελικές αρχές προχωρούν στην άσκηση ποινικής δίωξης, μετατρέποντας τους καλλιτέχνες σε κατηγορούμενους και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα σε έργα ανάξια να ενταχθούν στην ιερή κοινότητα της Τέχνης. Σε καμία δηλαδή περίπτωση καλλιτεχνικού έργου⁶⁷ δεν συναντά κανείς εισαγγελική διάταξη που να απορρίπτει τη μήνυση ως κατ' ουσίαν αβάσιμη (κατά το παράδειγμα που είδαμε λ.χ. παραπάνω, στην περίπτωση του μητροπολίτη Αμβρόσιου), με σκεπτικό το οποίο να περιέχει έστω και ολιγόλογες αναφορές στην ελευθερία της έκφρασης και της τέχνης, αμφότερες συνταγματικά κατοχυρωμένες.⁶⁸ Σχεδόν χωρίς εξαίρεση, εδώ και δεκαετίες, κανένας εισαγγελέας δεν έκρινε, στο αρχικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας, ότι η έκφραση είναι θεμελιώδες δικαίωμα, συνταγματικά κατοχυρωμένο, στο οποίο περιλαμβάνεται και η σάτιρα. Ούτε έκρινε ότι η τέχνη είναι ελεύθερη, ότι οι νόμοι περί βλασφημίας πρέπει να ερμηνεύονται συσταλτικά και σύμφωνα με τις συνταγματικές αυτές διατάξεις, ότι η άποψη ενός καλλιτέχνη για τη θρησκεία συνιστά υποκειμενική αξιολογική του κρίση κ.ο.κ.

Προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, πρέπει να σημειώσουμε ότι οι δικαστικές αρχές, ενόψει της «ιερότητας των εννόμων αγαθών» που προστατεύουν τα περί βλασφημίας αδικήματα και του ύψιστου δημόσιου συμφέροντος, δεν διστάζουν όχι απλώς να περιορίσουν την ελευθερία της έκφρασης, αλλά να την αναιρέσουν πλήρως και να την εξαλείψουν.

Το 2003, στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Ολυμπιάδας, διοργανώθηκε η εικαστική έκθεση Outlook, η οποία έμελλε να απασχολήσει την κοινή γνώμη για μακρό χρονικό διάστημα και να βρεθεί στο επίκεντρο σφοδρών αντιπαραθέσεων μεταξύ καλλιτεχνικών, πολιτικών και εκκλησιαστικών κύκλων.⁶⁹ Τούτη τη φορά, μήλον της έρι-

δος ήταν ο πίνακας του Βέλγου ζωγράφου Τιερύ ντε Κορντιέ (Thierry de Cordier) «Asperges me», ο οποίος απεικόνιζε μια ανθρώπινη φιγούρα καλυμμένη με σάβανο και φέρουσα έναν εσταυρωμένο στον ώμο, ενώ στο αριστερό μέρος του πίνακα ένα πέος εκσπερματώνει στην κατεύθυνση του σταυρού. Λίγο καιρό μετά τα εγκαίνια της έκθεσης, και ενώ το θέμα είχε λάβει διαστάσεις, οι υπεύθυνοι της έκθεσης αποφάσισαν να αποκαθλώσουν τον πίνακα, ο δε εισαγγελέας άσκησε ποινική δίωξη σε βάρος του επιμελητή της για παραβίαση του νόμου περί ασέμνων και καθύβριση θρησκευματος. Στο κλητήριο θέσπισμα, μεταξύ άλλων, αναφέρεται:

[...] καίτοι γνώριζε το αποκρουστικό περιεχόμενο του ως άνω κατάπτυστου ζωγραφικού πίνακα, που μόνο έργο τέχνης δεν δύναται να χαρακτηριστεί, το ενεφάνισε σε δημόσια εκδήλωση και έκθεση της Σχολής Καλών Τεχνών, στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Ολυμπιάδας. Με την ενέργειά του αυτή, εξεδήλωσε ευθέως κακή βούληση περιφρονήσεως και κλευασμού, δημόσια, της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας του Χριστού αλλά και προς πάσαν χριστιανική θρησκεία και ανθρώπινη σοβαρότητα και αξιοπρέπεια και προς το ανθρώπινο θρησκευτικό συναίσθημα.⁷⁰

Ο επιμελητής της έκθεσης εντέλει αθωώθηκε, πλην όμως τόσο το δικαίωμα του συγκεκριμένου καλλιτέχνη να εκθέσει το έργο του όσο και του κοινού να απολαύσει απρόσκοπτα και ανεμπόδιστα ένα καλλιτεχνικό δημιούργημα ματαιώθηκαν οριστικά.⁷¹

Δύο χρονιά μετά, επίδικο αντικείμενο ήταν το κόμικς *Η ζωή του Χριστού* του Αυστριακού γελοιογράφου Γκέρχαρντ Χάντερερ (Gerhard Haderer).⁷² Το κόμικς αυτό –το οποίο απευθυνόταν σε ενήλικες, και στα βιβλιοπωλεία έμπαινε στα ράφια με τα κόμικς, και όχι με τα παιδικά– περιέγραφε τη ζωή του Χριστού με παιγνιώδη και σατιρικό τρόπο, παραλλάσσοντας το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, τα θαύματα καθώς και άλλα συμβάντα της ζωής του, με τρόπο που προφανώς διαφοροποιούνταν από την επίσημη διδασκαλία της χριστιανικής θρησκείας. Το εικονογραφημένο αυτό βιβλίο, κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας, κατασχέθηκε κατ' εφάρ-

μογή της διάταξης του άρθρου 14 παράγραφος 4 του Συντάγματος,⁷³ ενώ ποινικές διώξεις για το αδίκημα της καθύβρισης θρησκευμάτων ασκήθηκαν όχι μόνο σε βάρος του κομίστα και του εκδότη, αλλά ακόμα και σε βάρος των βιβλιοπωλών και των υπαλλήλων των βιβλιοπωλείων –ως άμεσων συνεργών– οι οποίοι βρίσκονταν στο μαγαζί τη στιγμή της κατάσχεσης! Το δικαστήριο αθώωσε μεν τους βιβλιωπώλες, τους υπαλλήλους των βιβλιοπωλείων και τον εκδότη από την πράξη της άμεσης συνέργειας σε καθύβριση, λόγω *έλλειψης συνδρομής του στοιχείου της κακοβουλίας*, καταδίκασε όμως τον κομίστα, κρίνοντας ότι

θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι πρόκειται περί σάτιρας, γραμμένης σε ανάλαφρο ύφος, με εικόνες γελοιογραφικές, που αποτελεί χιούμορ, έστω και κακόγουστο, κατά της χριστιανικής θρησκείας. Όμως πρόκειται περί καθύβρισης της θρησκείας, με χλευασμό του προσώπου του Χριστού [...] τείνει δε στην ικανοποίηση δι' αυτής της χαιρεκακίας του συγγραφέα του βιβλίου.

Έπειτα από έντονες αντιδράσεις γελοιογράφων, εκδοτικών οίκων, συγγραφέων και πολλών επικριτικών δημοσιευμάτων του Τύπου, τελικά ο συγγραφέας αθώωθηκε στο Εφετείο. Η υπ' αρ. 4532/2005 απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Αθηνών⁷⁴ κατέληξε στο (προφανές) συμπέρασμα ότι βιβλίο είναι χιουμοριστικό και

λόγω του χιουμοριστικού του χαρακτήρα δεν μπορεί να αποτελέσει περιφρονητική και υβριστική εκδήλωση προς το πρόσωπο και τη ζωή του Χριστού [...] ο κατηγορούμενος δεν αποσκοπούσε ευθέως στην καθύβριση [...] ούτε επιζητούσε την ικανοποίησή του [...] η συμπεριφορά του κατηγορουμένου δεν στοιχειοθετεί τη νομοτυπική μορφή του εγκλήματος της καθύβρισης θρησκευμάτων, τουλάχιστον ως προς την υποκειμενική υπόσταση, και ιδίως ως προς το στοιχείο της κακοβουλίας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το κατεξοχήν σχήμα στο οποίο καταφεύγει η ελληνική νομολογία, προκειμένου να απαλλάξει (όταν απαλλάσσει), τους «βλάσφημους», είναι το υποκειμενικό στοιχείο της

«κακοβουλίας». Φαίνεται ότι, όταν τίθενται ζητήματα θεοσέβειας, ο δικαστής μάλλον δυσκολεύεται να διατυπώσει το νομικό επιχείρημα της στάθμισης δικαιωμάτων και της υπεροχής της ελευθερίας της έκφρασης, το οποίο με εξαιρετική ευχέρεια κατέστρωσε στην υπόθεση Πλεύρη. Δεν θα ήταν συνεπώς άδικο να συμπεράνει κανείς ότι η ρατσιστική δημόσια έκφραση απολαμβάνει στην ελληνική νομολογία πλήρη συνταγματική κατοχύρωση, με ταυτόχρονη υποχώρηση της προστασίας των επιμέρους ατομικών εννόμων αγαθών των μελών των πληθυσμιακών ομάδων τις οποίες στοχοποιεί ο λόγος του μίσους. Αντίστροφα, το «θρησκευτικό συναίσθημα», που προσβάλλεται από έργα τέχνης (με τα οποία συνηθέστατα οι μνηνυτές ουδέποτε έχουν έρθει σε επαφή, αλλά το συναίσθημά τους προσβάλλεται μόνο και μόνο επειδή υπάρχουν), απολαμβάνει εξίσου συνταγματικής περιωπής προστασία, *χωρίς να συνιστά το ίδιο συνταγματικό δικαίωμα*.⁷⁵ Το αποτέλεσμα είναι η πλήρης ακύρωση, αναίρεση και εξάλειψη συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών, όπως της έκφρασης και της τέχνης.

Στη διαδρομή του μακρόχρονου βίου των αδικημάτων περί βλασφημίας, η περίπτωση του θεατρικού έργου *Corpus Christi* και τα όσα διαδραματίστηκαν επί ημέρες, το φθινόπωρο του 2012, έξω από το Θέατρο Χυτήριο, το οποίο φιλοξενούσε την παράσταση, αποτελούν σαφέστατα μια από τις πιο ντροπιαστικές στιγμές τόσο της ελληνικής πολιτικής τάξης όσο και της αστυνομίας και της δικαιοσύνης. Τα πραγματικά περιστατικά προσομοιάζουν με πολλές άλλες περιπτώσεις «βλάσφημων» έργων, όπου θρησκευτικοί και παραθρησκευτικοί κύκλοι υποβάλλουν μηνύσεις και αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων για απαγόρευση καλλιτεχνικών έργων τα οποία συνήθως ποτέ δεν έχουν δει. Η κρίσιμη διαφορά στην περίπτωση του *Corpus Christi* ήταν ότι για πρώτη φορά τους φανατικούς αυτούς κύκλους πλαισίωσε η Χρυσή Αυγή.

Ας σημειωθεί, εδώ, ότι η Εκκλησία της Ελλάδος είχε μεν χαρακτηρίσει το έργο βλάσφημο, παρά ταύτα είχε δημόσια δηλώσει ότι δεν την ενδιαφέρει η ποινική δίωξη των καλλιτεχνών. Μάλιστα, με συμπληρωματική ανακοίνωσή της, μετά τη σύλληψη τριών από

τους ηθοποιούς του έργου, διευκρίνισε ότι δεν υπέβαλε μήνυση ούτε εξουσιοδότησε κάποιον να το πράξει.⁷⁶ Αυτό βεβαίως δεν εμπόδισε τον μητροπολίτη Πειραιώς Σεραφείμ να υποβάλει ο ίδιος μήνυση, έχοντας στο πλευρό του όχι εκπροσώπους της Εκκλησίας, αλλά σημαίνοντες βουλευτές του ναζιστικού κόμματος, όπως ο κοινοβουλευτικός του εκπρόσωπος Χρήστος Παππάς.⁷⁷

Το Θέατρο Χυτήριο κυριολεκτικά πολιορκήθηκε για εβδομάδες με συναθροίσεις πολιτών, κληρικών και μελών της Χρυσής Αυγής, που εκτόξευαν απειλές κατά της ζωής, προπηλάκιζαν, προέβαιναν σε ξυλοδαρμούς εις βάρος συντελεστών της παράστασης ή πολιτών που προσπαθούσαν να εισέλθουν στο θέατρο, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποιούσαν υλικές φθορές στον εξωτερικό περίβολο του θεάτρου. Ταυτόχρονα, «θρησκευόμενοι πολίτες» κατέθεσαν όχι μία, αλλά τρεις φορές αίτηση ασφαλιστικών μέτρων με αίτημα να διακοπεί η παράσταση. Παρά το γεγονός ότι όλα τα αιτήματα απορρίφθηκαν από το Πρωτοδικείο Αθηνών, η ελληνική πολιτεία στάθηκε απολύτως ανίκανη να διασφαλίσει στοιχειώδη δικαιώματα: το δικαίωμα των συντελεστών να ανεβάσουν την παράσταση υπό ομαλές συνθήκες και του κοινού να έχει πρόσβαση σε αυτήν χωρίς κίνδυνο της σωματικής του ακεραιότητας.⁷⁸

Η κατάσταση έξω από το Χυτήριο, που είχε λάβει δημοσιότητα ακόμα και στον διεθνή Τύπο, και η παντελής αδυναμία της πολιτείας να επιβάλει την τάξη σε κάποιους φανατικούς και μέλη της Χρυσής Αυγής υπήρξε, κατά κοινή ομολογία, σκανδαλώδης. Είναι ενδεικτικό ότι ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Αντώνης Ρουπακιάτης, με επιστολή του στον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, ζήτησε να πληροφορηθεί τους λόγους αδράνειας του εισαγγελέα υπηρεσίας, καθώς και τη διερεύνηση για ενδεχόμενη παράβαση καθήκοντος εκ μέρους των αστυνομικών οργάνων από τα χέρια των οποίων απελευθερώθηκε κρατούμενος.⁷⁹ Τελικά, έπειτα από τουλάχιστον έναν μήνα έντονων επεισοδίων και προπηλακισμών, οι συντελεστές του έργου αποφάσισαν να σταματήσουν τις παραστάσεις, καθώς ουσιαστικά είχε ακυρωθεί πλήρως η δυνατότητά τους να συμμετέχουν σε αυτήν υπό κανονικές συνθήκες.

Όλο αυτό το χρονικό διάστημα, που τα βίαια επεισόδια λάμβαναν χώρα δημόσια και μπροστά σε τηλεοπτικές κάμερες,⁸⁰ ο κατασταλτικός μηχανισμός –τόσο η αστυνομία όσο και εισαγγελικές αρχές– στάθηκαν απολύτως αμήχανοι, αδρανείς και άπραγοι, με αποκορύφωμα την απελευθέρωση κρατουμένου από βουλευτή της Χρυσής Αυγής μέσα από τα χέρια της αστυνομίας – ωσάν οι βίαιες και παράνομες πράξεις που συντελούνταν έξω από το θέατρο να αποτελούσαν μια φυσική καταστροφή, που ήταν αδύνατον να ανακοπεί ή να παρεμποδιστεί με ανθρώπινα μέσα.

Το χειρότερο όμως είναι ότι η απάθεια αυτή του δικαστικού μηχανισμού υπήρξε –για άλλη μια φορά– εξαιρετικά επιλεκτική: Λίγες μόνο μέρες μετά την αυτόβουλη ολοκλήρωση της παράστασης από τους συντελεστές, ο εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Αθηνών άσκησε ποινική δίωξη για κακόβουλη βλασφημία και καθύβριση θρησκευμάτων εναντίον όλων των συντελεστών της παράστασης (σκηνοθέτη, ηθοποιών, φωτιστή, χορογράφου κ.ο.κ., συνολικά είκοσι ατόμων), και μάλιστα διέταξε προανάκριση την οποία χαρακτήρισε «κατεπίγουσα». Είναι εξαιρετικά δύσκολο να αντιληφθεί κανείς αυτό τον χαρακτηρισμό του «κατεπίγοντος»: η πηγή της «βλάβασφης προσβολής» είχε ήδη παύσει, αφού οι συντελεστές είχαν αυτοβούλως διακόψει τις παραστάσεις, ενώ δεν ετίθετο ζήτημα τυχόν παραγραφής αδικημάτων. Οι εισαγγελικές αρχές –οι οποίες βουλιάζουν υπό τον όγκο των υποθέσεων που τις κατακλύζουν– προέταξαν λοιπόν ως κατεπίγουσα αυτή την υπόθεση, και όχι κάποια άλλη, όπου αγαθά μείζονος κοινωνικοηθικής αξίας ή δημόσιου ενδιαφέροντος έχουν πληγεί. Τον Οκτώβριο του 2013, η Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθηνών, αντί να αρχειοθετήσει τη μήνυση, παρέπεμψε την υπόθεση να δικαστεί στο ακροατήριο. Την ίδια στιγμή και για πρώτη φορά μετά από σχεδόν ένα χρόνο, στο πλαίσιο των ερευνών για την εγκληματική δράση της Χρυσής Αυγής, οι δικαστικές αρχές ασχολήθηκαν και με το αξιόποino των πράξεων του βουλευτή Ηλία Παναγιώταρου έξω από το θέατρο.

Εάν ήθελε κανείς να συνοψίσει όλα τα παραπάνω με μία φράση, προκλητική ίσως αλλά όχι υπερβολική, θα μπορούσε να πει ότι

στην Ελλάδα του 2013 ρατσιστής και ναζιστής μπορείς να είσαι, βλάσφημος δεν μπορείς.

Χαϊδεύοντας ακροδεξιά αντανακλαστικά: η διαπόμπευση ως καταστολή της ύπαρξης

Στις 2 Φεβρουαρίου 2013 η Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας εξέδωσε δελτίο Τύπου⁸¹ σχετικά με τη σύλληψη τεσσάρων ατόμων για ένοπλες ληστείες στο Βελβεντό Κοζάνης. Την ίδια ημέρα εκδόθηκε από το Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας ανακοίνωση,⁸² σύμφωνα με την οποία τα πρόσωπα αυτά κατηγορούνται για βαριά κακουργήματα, μεταξύ των οποίων συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση. Ταυτόχρονα, με εισαγγελική διάταξη της εισαγγελέως Πρωτοδικών Κοζάνης δημοσιοποιήθηκαν τα στοιχεία ταυτότητας και οι φωτογραφίες των τεσσάρων συλληφθέντων. Οι φωτογραφίες όμως αυτές απεικόνιζαν τα πρόσωπα των κατηγορουμένων εμφανώς κακοποιημένα σε βαθμό παραμόρφωσης, έτσι ώστε κατέστη αναγκαίο το ρετουσάρισμα, προκειμένου να είναι στοιχειωδώς αναγνωρίσιμα. Κατά παραδοχή άλλωστε του υπουργού Προστασίας του Πολίτη Νικολάου Δένδια σε τηλεοπτική συνέντευξή του, μετά το σάλο και την κατακραυγή που προκάλεσαν οι φωτογραφίες,

αν δε γινόταν photoshop , ώστε να προσομοιάζουν με την εικόνα που θα έχει ο μέσος άνθρωπος και να τους αναγνωρίσει, τότε δεν θα είχε γίνει η δουλειά της δημοσιοποίησης των φωτογραφιών.⁸³

Την επόμενη ημέρα από τη δημοσιοποίηση των φωτογραφιών, η αστυνομία αναγκάστηκε να εκδώσει νέα ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία, κατά την αστυνομική επιχείρηση σύλληψης των δραστών, χρησιμοποιήθηκε «η απολύτως αναγκαία επιτρεπτά δικονομική καταναγκαστική σωματική βία».⁸⁴ Με αυτό τον τρόπο η αστυνομία προσπάθησε να δικαιολογήσει την κακοποίηση που προκά-

λεσε και, με τη συνδρομή της εισαγγελικής αρχής, δημοσιοποίησε. Μετά τη γενική κατακραυγή από φορείς και οργανώσεις δικαιωμάτων αλλά και από κοινοβουλευτικά κόμματα, εντέλει διετάχθη εισαγγελική έρευνα για τη διερεύνηση της υπόθεσης. Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι η εισαγγελική αρχή, που εξέδωσε τη διάταξη δημοσιοποίησης φωτογραφιών και επιλήφθηκε και της ποινικής δίωξης σε βάρος των κατηγορουμένων, δεν έκρινε εξαρχής σκόπιμη τη διερεύνηση σχετικά με το πώς περιήλθαν τα εν λόγω πρόσωπα σε αυτή την κατάσταση· χρειάστηκαν μέρες, και ιδίως η κοινωνική πίεση, προκειμένου να κινητοποιηθεί μια διαδικασία που σε ένα κράτος δικαίου οφείλει να είναι αυτονόητη και στοιχειώδης. Άλλωστε, η εισαγγελική διάταξη που επέτρεπε τη δημοσιοποίηση των παραμορφωμένων προσώπων ουδέποτε ανακλήθηκε, και έτσι, μέχρι σήμερα, οι φωτογραφίες παραμένουν αναρτημένες στον επίσημο δικτυακό τόπο της αστυνομίας.

Μπορεί ασφαλώς να διερωτηθεί κανείς εύλογα: Τι σχέση έχουν με την Άκρα Δεξιά οι δικονομικές «αστοχίες» του αντιπρομοκρατικού αγώνα; Η απάντηση είναι ότι τέτοιου είδους πρακτικές δημιουργούν μια επικίνδυνη έξη αυταρχισμού, η οποία φυσικά δεν χρειάζεται να υπηρετεί κάποια αμιγώς «ακροδεξιά» σκοπιμότητα. Η ζημιά όμως γίνεται. Είναι κοινός τόπος ότι τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, όπως και αλλού, αναδύεται ένα «προληπτικό ποινικό δίκαιο»: μαζικές προσαγωγές, προληπτικές κρατήσεις υπόπτων, διαπόμπευση συλληφθέντων, με σκοπό τη διαφύλαξη του νοούμενου ως μείζονος αγαθού της δημόσιας τάξης.⁸⁵ Η έννοια της δημόσιας τάξης έχει προσλάβει σχεδόν μεταφυσικά χαρακτηριστικά, ώστε η προστασία της να επιτυγχάνεται ακόμα και μέσα από διαύλους «θεσμισμένης παρανομίας», όπως η εκτεταμένη αστυνομική βία εντός των αστυνομικών τμημάτων ή στον δημόσιο χώρο (διαδηλώσεις, συναθροίσεις), καθώς και οι συστηματικές, καθημερινές παραβιάσεις στοιχειωδών δικαιωμάτων που προκύπτουν από τις συνθήκες εγκλεισμού, τόσο σε κέντρα κράτησης αλλοδαπών όσο και στις φυλακές.

Το γεγονός της διεύρυνσης της ποινικής καταστολής πέρα από τις εγκληματούσες μειοψηφίες, σε ένα πεδίο όπου οι ιδιότητες του υπόπτου, του κατηγορούμενου και του ενόχου συναιρούνται και συγχωνεύονται, αποτυπώνεται ξεκάθαρα στην όλο και συχνότερη πρακτική της δημοσιοποίησης στοιχείων ταυτότητας και φωτογραφιών κατηγορουμένων, η οποία πραγματοποιείται με εισαγγελική διάταξη:⁸⁶ η δημοσιοποίηση στοιχείων συλληφθέντων, δηλαδή προσώπων ήδη στη διάθεση των αρχών –και όχι απλώς καταζητούμενων– και ήδη κατηγορούμενων για συγκεκριμένες πράξεις, ώστε να διακριβωθεί εάν τυχόν τέλεσαν και άλλες, συνιστά την επιτομή μιας νέας λογικής. Η λογική αυτή επανορίζει το έγκλημα όχι ως μια χρονικά και τοπικά περιορισμένη συμπεριφορά, δηλαδή ως πράξη, αλλά ως μια διάχυτη κατάσταση και πεποίθηση που χαρακτηρίζει τον δράστη, την προσωπικότητά του, τη συνολική του υπόσταση. Είναι δεδομένο, άλλωστε, ότι η διακρίβωση της τυχόν τέλεσης και άλλων εγκλημάτων μπορεί να συμπεριλάβει κάθε κατηγορούμενο, ακόμα και κάποιον που συνελήφθη για μικροαδίκημα, λ.χ. κλοπή κινητού τηλεφώνου. Ως εκ τούτου, η συστηματική απομάκρυνση από τους παραδοσιακούς τρόπους αναγνώρισης υπόπτων ή κατηγορούμενων –με κλήση των παθόντων και επίδειξη φωτογραφιών ή και των ιδίων των υπόπτων/κατηγορουμένων στα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα– και η πανηγυρική επίδειξη (δηλαδή διαπόμπευση) των προσώπων πανελλαδικά, επανεισάγει ένα στοιχείο δημόσιου εξευτελισμού, πριν την κατάγνωση της ενοχής, που παραπέμπει σε μεσαιωνικές πρακτικές τιμωρίας και απόδοσης δικαίου.

Η οριακή αυτή πρακτική δοκίμασε δύο φορές τα τελευταία χρόνια τις αντοχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, μετατοπίζοντας το όριο του νόμιμου σε μια γκρίζα ζώνη αναστολής δικαιωμάτων. Η πρώτη περίπτωση αφορά τη δημοσιοποίηση των φωτογραφιών των κατηγορουμένων που ήδη αναφέρθηκε και έμεινε γνωστή ως υπόθεση «Βελβεντού Κοζάνης», ενώ η δεύτερη τη δημοσιοποίηση στοιχείων ταυτότητας, φωτογραφιών αλλά και απόρρητων ιατρικών δεδομένων τοξικοεξαρτημένων οροθετικών γυναικών. Όσον αφορά μάλιστα τις οροθετικές, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η

μελέτη όλης της δικαστικής πορείας, της διαπόμπευσης και ποινικοποίησης όχι πια των πράξεων, αλλά της ανθρώπινης υπόστασης των γυναικών αυτών.

Η συμμετοχή εισαγγελικών λειτουργών στη έκδοση διάταξης για τη δημοσιοποίηση στοιχείων ταυτότητας, φωτογραφιών και –κατά πρωτοφανή τρόπο– απόρρητων, ευαίσθητων ιατρικών δεδομένων, καθώς και η άσκηση ποινικής δίωξης σε βάρος τους, σε βαθμό κακουργήματος, για το αδίκημα της απόπειρας βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης, συνιστά τομή στα δικαστικά χρονικά. Η σύμφωνη γνώμη μερίδας ανακριτών και εισαγγελέων που χειρίστηκαν τις υποθέσεις αυτές, περί προσωρινής κράτησης των οροθετικών γυναικών, αποτελεί την επιτομή και τη συμπύκνωση μιας πρωτοφανούς αγριότητας. Σηματοδοτεί την εμπέδωση και επικύρωση από τη δικαστική εξουσία μιας ωμής ρατσιστικής πρακτικής που χωρίζει τους ανθρώπους σε «μιαρούς» και «καθαρούς», σε «μολυσματικούς» και «υγιείς», ποινικοποιώντας τους πρώτους και αποσπώντας τους βίαια από το κοινωνικό πεδίο.

Το γεγονός ότι οι γυναίκες αυτές ήταν τοξικοεξαρτημένες σε ιδιαίτερα προχωρημένο στάδιο, πολλές από αυτές άστεγες ή διέμεναν προσωρινά σε ξενοδοχεία της πλατείας Ομονοίας έκανε ακόμα πιο εμφανή την τραγωδία. Μια τραγωδία, την οποία δημιούργησε η τότε κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, με πρωτεργάτη τον υπουργό Υγείας Ανδρέα Λοβέρδο, ο οποίος στις 30 Απριλίου 2012 δήλωνε με παρηφία:

Μέρος του προβλήματος προκύπτει από τη λαθρομετανάστευση και την αδήλωτη πορνεία. Έλληνες οικογενειάρχες πηγαίνουν στους οίκους ανοχής, μεταφέροντας έτσι τη νόσο στα σπίτια τους.

Λίγους μήνες πριν είχε πει:

Είναι ανάγκη να απελαθούν οι ιερόδουλες φορείς του AIDS, προκειμένου να πάψουν να συνιστούν απειλή για την ελληνική οικογένεια.⁸⁷

Για άλλη μια φορά, το πολιτικό μήνυμα είχε σταλεί – και ελήφθη αμέσως από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού. Έτσι, κατ' εφαρμογή της υγειονομικής διάταξης Λοβέρδου,⁸⁸ ξεκίνησαν υποχρεωτικοί ιατρικοί έλεγχοι στους οποίους προέβαιναν οι γιατροί του Κέντρου Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ), συνεπικουρούμενοι από αστυνομικές δυνάμεις. Οι γυναίκες που διαγνώστηκαν θετικές στον ιό HIV οδηγήθηκαν στο Τμήμα Εμπορίας Ανθρώπων της Υποδιεύθυνσης Αντιμετώπισης Οργανωμένου Εγκλήματος, αρμόδιο για την εφαρμογή της νομοθεσίας για εκδιδόμενα πρόσωπα και στη συνέχεια μεταφέρονταν στον εισαγγελέα υπηρεσίας. Ταυτόχρονα, εκδόθηκε εισαγγελική διάταξη, σύμφωνα με την οποία παραγγελλόταν η δημοσιοποίηση του προσώπου τους, των στοιχείων ταυτότητας, της ποινικής δίωξης σε βάρος τους και των ευαίσθητων ιατρικών δεδομένων που τα αφορούσαν, δηλαδή ότι είναι φορείς του ιού HIV.

Οι εισαγγελικές αυτές διατάξεις εκδίδονταν για την

προστασία του κοινωνικού συνόλου και την ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό του αδικήματος της βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης υπό τη μορφή της αποκάλυψης της τυχόν τέλεσης εκ μέρους τους όμοιων πράξεων, της προτροπής όσων έχουν ήδη συνευρεθεί μαζί τους να υποβληθούν σε ιατρικές εξετάσεις και της αποτροπής του πανικού που θα μπορούσε να προκληθεί σε όσους έχουν συνευρεθεί με εκδιδόμενα πρόσωπα με όμοια χαρακτηριστικά.⁸⁹

Οι φωτογραφίες των προσώπων αυτών παρέμειναν στην ηλεκτρονική σελίδα της Ελληνικής Αστυνομίας επί μήνες, ενώ το πρώτο διάστημα των συλλήψεων μεταδόθηκαν πανελλαδικά από το σύνολο των ιδιωτικών καναλιών της χώρας.

Έτσι, το ευαίσθητο και απόρρητο δεδομένο της διάγνωσης μιας βαρύτατης ασθένειας τα πρόσωπα αυτά το μάθαιναν υπό εντελώς ανάρμοστες συνθήκες, ενώπιον των αστυνομικών δυνάμεων, πληροφορούμενα ταυτόχρονα ότι η ασθένειά τους χρήζει φυλάκισης και όχι θεραπείας. Οι δε γιατροί, παραβιάζοντας κάθε ίχνος ιατρι-

κής δεοντολογίας που τους είχε απομείνει, έστειλαν στη συνέχεια τα ιατρικά αποτελέσματα στην αστυνομία, ώστε να αποτελέσουν μέρος της δικογραφίας και να υπάρχουν όλα τα στοιχεία και οι αποδείξεις ότι πράγματι είναι θετικές στον ιό, και άρα ορθώς μπορεί να ποινικοποιηθεί η ασθένειά τους.

Η ποινική δίωξη που ασκήθηκε συνολικά σε βάρος 29 τοξικοεξαρτημένων οροθετικών γυναικών, οι οποίες πιθανολογήθηκε ότι είναι (και) εκδιδόμενες, αφορούσε το κακούργημα της απόπειρας βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης (τιμωρούμενο με κάθειρξη έως και δέκα ετών). Κατηγορήθηκαν, δηλαδή, ότι, γνωρίζοντας πως είναι φορείς του ιού HIV, εκδίδονταν χωρίς προφυλάξεις, επιδιώκοντας να διαδώσουν τον ιό και να προκαλέσουν βαριά πάθηση στους πελάτες τους. Μετά την απολογία τους στον ανακριτή, δεκαέξι από αυτές κρίθηκαν προσωρινά κρατούμενες και οδηγήθηκαν στις φυλακές Κορυδαλλού. Ας σημειωθεί ότι οι γυναίκες αυτές μεταφέρθηκαν στα δικαστήρια για να απολογηθούν με ιατρικές μάσκες στα πρόσωπά τους, ολοκληρώνοντας έτσι την εικόνα πανικού, άγνοιας και ανελέητου ρατσισμού μιας ολόκληρης κοινωνίας και των αρχών της.

Με αυτό τον τρόπο, οι εισαγγελικές και δικαστικές αρχές πραγματώσαν, χωρίς δεύτερη σκέψη και σε όλη της την έκταση, τη ρατσιστική και σεξιστική επιθυμία της τότε κυβέρνησης, και ιδίως του ευρηματικού υπουργού, για απόσυρση των «μιαρών» γυναικών, ώστε να μη διακινδυνεύσει η ενότητα, η καθαρότητα και η ιερότητα της ελληνικής οικογένειας. Αυτό, βέβαια, που δεν είχε υπολογίσει ο υπουργός ήταν ότι το «μιαρό» δεν ήταν, τελικά, προϊόν λαθρομετανάστευσης. Αντιθέτως, η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών που στιγματίστηκαν ήταν Ελληνίδες. Οι δικαστές που χειρίστηκαν τις υποθέσεις των οροθετικών, είτε στο στάδιο της ανάκρισης είτε της έκδοσης βουλευμάτων, δεν ακολούθησαν ενιαία στάση. Έτσι, κάποιες κρατήθηκαν προσωρινά για έξι μήνες ή και μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (μέχρι και σχεδόν ένα έτος), ενώ άλλες αφέθηκαν εξαρχής ελεύθερες υπό τον περιοριστικό όρο της παρακολούθησης προγράμματος απεξάρτησης.⁹⁰ Για κάποιες από

τις γυναίκες αυτές οι κατηγορίες μεταβλήθηκαν κατά την προδικασία σε πλημμεληματικές (επικίνδυνη σωματική βλάβη), ενώ άλλες παραπέμφθηκαν να δικαστούν σε βαθμό κακουργήματος.

Με πρόσφατη απόφασή του το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο Αθηνών⁹¹ κήρυξε κατά πλειοψηφία αθώες τις κατηγορούμενες που παραπέμπονταν για την κακουργηματική πράξη. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης

οι τοξικομανείς κατηγορούμενες ανήκουν σε ευπαθή κοινωνική ομάδα, η δε εξάρτησή τους από τα ναρκωτικά τις καθιστά ευάλωτες σε χειραγώγηση από τρίτους. Κατά την επιχείρηση οποιασδήποτε συναλλαγής μαζί τους, δεν είναι δυνατόν οι ίδιες να υπερέχουν, επιβάλλοντας τους δικούς τους όρους. Αντίθετα, δεδομένου ότι είναι δέσμιες της ανάγκης εξασφάλισης προς χρήση ναρκωτικών ουσιών, η θέση τους είναι μειονεκτική, η διαπραγματευτική τους δύναμη είναι μηδαμινή και η γνώμη τους μη υπολογίσιμη. [...] ακόμα και αν, σε περίπτωση απόφασης των κατηγορουμένων να εκδίδονται, είχε πραγματωθεί η συνουσία, η συμπεριφορά των κατηγορουμένων δεν θα ήταν αξιόποινη [...] διότι σε αυτή την περίπτωση η συμπεριφορά τους θα αποτελούσε μη τιμωρητή συμμετοχή σε αυτοδιακινδύνευση άλλου.

Ποιος όμως αθώωσε, τελικά, τις οροθετικές; Από τη σύνθεση του Μικτού Ορκωτού Δικαστηρίου, στο οποίο μετέχουν τρεις δικαστικοί λειτουργοί και τέσσερις πολίτες (ένορκοι), μόνο μία δικαστής είχε τη γνώμη ότι έπρεπε να αθωωθούν· η ψήφος της, μαζί με την ψήφο τριών ενόρκων, διαμόρφωσε την πλειοψηφία. Οι λοιποί δύο δικαστικοί, μεταξύ των οποίων ο πρόεδρος του δικαστηρίου, και ένας ένορκος είχαν τη γνώμη ότι οι κατηγορούμενες έπρεπε να καταδικαστούν για το αδίκημα της βαριάς σωματικής βλάβης με ενδεχόμενο δόλο, καθώς

προέβησαν στην ως άνω πράξη γνωρίζοντας και αποδεχόμενες το ενδεχόμενο αφενός να είναι οροθετικές στον ιό HIV [...] αφετέρου ότι η επίτευξη της σαρκικής συνάφειας με τους μελλοντικούς πελάτες τους ενείχε το ενδεχόμενο να τους καταστήσει φορείς του ιού και έτσι να τους προ-

καλέσει βαριά σωματική πάθηση [...] οι κατηγορούμενες προβλέποντας ότι η σαρκική συνάφεια μαζί τους θα είχε ως πιθανή συνέπεια τη μετάδοση του ιού [...] παρά τούτο, προχώρησαν στην τέλεση της πράξης τους [...], σταθμίζοντας ως σημαντικότερη την επίτευξη της επιδίωξής τους αυτής, από την οποία αποκτούν το εισόδημά τους.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι κατασταλτικοί μηχανισμοί στην Ελλάδα, και ιδίως ο δικαστικός στην προκειμένη περίπτωση, υλοποίησαν μια ρατσιστική και σεξιστική πρακτική, επαναφέροντας στο προσκήνιο τις πιο σκοτεινές έμφυλες προσλήψεις και καταστέλλοντας την «κοινωνική κατηγορία της φτώχειας». Η κατηγορία αυτή, στην οποία απολύτως εντάσσονται οι οροθετικές, δεν αναπαριστά ούτε την εργατική ούτε την κατώτερη τάξη. Όπως σημειώνει ο Ζύγκμουντ Μπάουμαν (Zygmunt Bauman),

είναι η εικόνα των ανθρώπων που είναι πέρα από τάξεις και ιεραρχίες, χωρίς τις ευκαιρίες, χωρίς την ανάγκη για επανεισαγωγή στο σύνολο, χωρίς κάποια χρησιμότητα ή ρόλο, πέραν κάθε σωτηρίας. Αποτελούν απλώς τα «απορρίμματα» για την «ευδαίμονα πλειοψηφία».⁹²

Ο αντιμειονοτικός δικαστικός αυταρχισμός⁹³

Από το σύνολο της νομολογίας επί αστικών υποθέσεων, θα εστιαστούμε, στις σελίδες που ακολουθούν, στο «εθνικώς ευαίσθητο» ζήτημα των μειονοτικών σωματείων. Στο ζήτημα αυτό, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι σήμερα, μια δικαστική διαδικασία ρουτίνας, όπως η διαδικασία εκουσίας δικαιοδοσίας για αναγνώριση σωματείου, έχει εξελιχθεί σε κορυφαία και επίμονη διαμάχη διαφύλαξης των «εθνικών συμφερόντων» και «δικαίων», με θεματοφύλακες νομάρχες αλλά και τον δικαστικό μηχανισμό.⁹⁴ Η συστηματική άρνηση των δικαστικών αρχών να αναγνωρίσουν το δικαίωμα συνένωσης σε μια μερίδα συμπολιτών μας που αυτοπροσδιορίζονται ως φορείς μειονοτικής ταυτότητας, με την επίκληση κανόνων δημόσιας τάξης και εθνικής ασφάλειας, θέτει ζητήματα παραβίασης της ίσης

μεταχείρισης και θέσπισης δυσμενών διακρίσεων, ιδίως όταν ο λόγος άρνησης αφορά αποκλειστικά τη χρήση ενός όρου («μειονο-
τικός»). Για την ελληνική δικαιοσύνη, αρκεί η επίκληση μειονοτικής
ταυτότητας πέρα από αυτές που αναγνωρίζει η Συνθήκη της Λωζάν-
νης, για να θεωρηθεί αυτομάτως ο σκοπός του σωματείου αντίθετος
στον νόμο και τη δημόσια τάξη. Η εξάρτηση αυτή, της άσκησης του
ατομικού δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι από την –εικαζόμενη
από τον δικαστή– σκοπιμότητα του σωματείου,

θέτει την, μέσω του συνεταιρίζεσθαι, άσκηση της ελεύθε-
ρης επιλογής του ανήκειν, υπό την προϋπόθεση της συμ-
φωνίας της με την επίσημη πολιτική του κράτους.⁹⁵

Η επίμονη αυτή δικαστική πρακτική, η οποία πλέον αγνοεί συστη-
ματικά και επιδεικτικά και την ευρωπαϊκή νομολογία του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, συμπυκνώνει εθνοκεν-
τρικές προσλήψεις των δικαστικών αρχών, οι οποίες προτάσσουν
κρατικές σκοπιμότητες σε βάρος της νομιμότητας (με στόχο τη δια-
φύλαξη αόριστων, «υπέρτερων», μεταφυσικών αγαθών και δικαίων,
καθώς και το να παραμείνουν αόρατες, με κάθε τρόπο, οι μειονότη-
τες) – όπως ακριβώς προτάσσεται η «ιερότητα» αγαθών και συναι-
σθημάτων έναντι συνταγματικών δικαιωμάτων, καθώς είδαμε στην
ενότητα περί βλασφημίας. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί,

η θέση ότι η ελληνική συνταγματική τάξη προστατεύει
μόνο μειονότητες που έχουν αναγνωρισθεί διά νόμου
αγνοεί τη συνταγματική προοπτική, υιοθετώντας τον [...]
συχνά συναντώμενο στην πράξη έλεγχο νομιμότητας του
Συντάγματος [...]. Βάση του συλλογισμού αυτού είναι ότι
δεν υπάρχει στην Ελλάδα τουρκική μειονότητα, διότι ου-
δείς νόμος αναγνωρίζει την ύπαρξή της. Εάν αυτό είναι
ορθό, ο Άρειος Πάγος θα έπρεπε να νομολογήσει ότι η
άσκηση συνταγματικού δικαιώματος εξαρτάται από πρό-
τερη νομοθετική άδεια, καταργώντας την κανονιστική του
υπεροχή.⁹⁶

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι οι δικαστές που δικάζουν τέτοιες
υποθέσεις είναι κατ' ανάγκην ακροδεξιοί. Σημαίνουν όμως ότι, αντί

να κρίνουν με βάση την αρχή της νομιμότητας, κρίνουν με βάση την αρχή της κρατικής σκοπιμότητας και σύμφωνα με τις κοινές προσλήψεις για θέματα που αφορούν «τα εθνικά δίκαια». Κάτι τέτοιο, όταν συνεπάγεται εξόφθαλμες παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, οδηγεί ουσιαστικά σε συρρίκνωση του φιλελεύθερου νομικού πλαισίου, και έτσι ο ακροδεξιός εθνικιστικός αυταρχισμός είναι παρών στις αποφάσεις, ακόμη και εάν οι δικαστές δεν αναγνωρίζουν τον εαυτό τους πολιτικά σε αυτόν.

Οι υποθέσεις που έχουν απασχολήσει την ελληνική δικαιοσύνη κατέληξαν, εντέλει, στο σύνολό τους ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς τόσο τα δικαστήρια της ουσίας όσο και ο Άρειος Πάγος αρνούνταν συστηματικά την αναγνώριση σωματείων που έφεραν στην ονομασία τους τις λέξεις «μειονοτικός», «τουρκικός» ή «μακεδονικός», είτε διέτασσαν τη διάλυση ήδη λειτουργούντων σωματείων κατόπιν αίτησης του οικείου νομάρχη. Τέσσερις είναι οι βασικές υποθέσεις οι οποίες απασχολούν για χρόνια τα δικαστήρια, καθώς μοιάζουν ανεπίλυτες: τα σωματεία Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Νομού Έβρου, Πολιτιστικός Σύλλογος Τούρκων Γυναικών Νομού Ροδόπης, Τουρκική Ένωση Ξάνθης και Στέγη Μακεδονικού Πολιτισμού. Όλες οι υποθέσεις αφορούν το ζήτημα της (μη) αναγνώρισης σωματείων, με εξαίρεση την Τουρκική Ένωση Ξάνθης, της οποίας διετάχθη η διάλυση, κατόπιν αιτήματος του νομάρχη, παρότι λειτουργούσε από το 1927.

Όλα τα σωματεία προσέφυγαν, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, εναντίον της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).⁹⁷ Το ΕΔΔΑ τα δικαίωσε, με το σκεπτικό ότι η μη αναγνώριση ή διάλυση των ανωτέρω σωματείων από τις αρμόδιες δικαστικές αρχές δεν αποτελούσε «μέτρο αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία», υπό την έννοια ότι δεν υπήρχε «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» που να δικαιολογεί την ανωτέρω συμπεριφορά των εθνικών αρχών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση της Στέγης Μακεδονικού Πολιτισμού. Το ΕΔΔΑ είχε δεχθεί, το έτος 1998, στην

υπόθεση «Σιδηρόπουλος κατά Ελλάδας» ότι, όπως προέκυπτε από το καταστατικό τού υπό σύσταση σωματείου, αυτό αποσκοπούσε στην καλλιέργεια ενός μειονοτικού πολιτισμού και ότι η προληπτική άρνηση αναγνώρισης σωματείου με τέτοιο σκοπό, βάσει υπονοιών και υποθέσεων, δεν ήταν μέτρο αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Οι ενδιαφερόμενοι, κατόπιν της νίκης τους ενώπιον του διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου, υπέβαλαν εκ νέου αίτηση για αναγνώριση και εγγραφή στα βιβλία του Πρωτοδικείου Φλώρινας. Η αίτησή τους απορρίφθηκε τόσο από το πρωτοβάθμιο όσο και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο και εντέλει –και πάλι– αμετάκλητα με την υπ’ αρ. 1448/2009 απόφαση του Αρείου Πάγου. Κατόπιν τούτου, οι ενδιαφερόμενοι υπέβαλαν εκ νέου προσφυγή στο ΕΔΔΑ, επικαλούμενοι παραβίαση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι.⁹⁸ Τα μέλη, λοιπόν, αυτού του υπό διαρκή σύσταση σωματείου προσπαθούν επί είκοσι τρία συναπτά χρόνια να ιδρύσουν ένα σωματείο (οι προσπάθειές τους ξεκίνησαν το έτος 1990). Παρά την καταδίκη της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ ήδη από το 1998 και τη σύστοιχη υποχρέωση συμμόρφωσης της χώρας προς την απόφαση αυτή –αλλά και προς όλες τις όμοιες που ακολούθησαν–, όλα ανεξαιρέτως τα ελληνικά δικαστήρια συστηματικά αδιαφορούν απέναντι στην υποχρέωση συμμόρφωσής τους, με το σκεπτικό ότι οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου *δεν διεισδύουν στην έννομη τάξη και δεν αίρουν καθεαυτήν την παραβίαση ούτε ακυρώνουν τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων.*

Το ίδιο συμβαίνει και με το σωματείο Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Νομού Έβρου, το οποίο μετά την απόφαση «Μπεκίρ Ουστά κατά Ελλάδας» υπέβαλε εκ νέου αίτηση εγγραφής στα βιβλία του Πρωτοδικείου, η οποία απορρίφθηκε, τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό. Η Τουρκική Ένωση Ξάνθης ακολούθησε διαφορετική διαδικασία, ζητώντας την ανάκληση της απόφασης και προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η απόφαση ενός δικαστηρίου όπως το ΕΔΔΑ και η μεταστροφή της νομολογίας συνιστά τη νομική έννοια της «μεταβολής των συνθηκών»: η αίτηση απορρίφθηκε κατά πλειοψηφία και από τα δικαστήρια της ουσίας και

από τον Άρειο Πάγο.⁹⁹ Η επιμονή της ελληνικής δικαιοσύνης στην πλήρη αναίρεση και ακύρωση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι στους μειονοτικούς και η αντιμετώπισή τους ως εσωτερικών εχθρών αποτελεί, πλέον, σταθερό δεδομένο. Οι δικαστικές αρχές προτιμούν να σωρεύονται καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος της χώρας και το ελληνικό δημόσιο να ζημιώνεται με χιλιάδες ευρώ για αποζημιώσεις, παρά να προβούν στη μόνη νόμιμη ενέργεια, δηλαδή την αναγνώριση και απρόσκοπτη λειτουργία των σωματείων αυτών. Ας επισημανθεί, εδώ, ότι το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους σε σχετικό έγγραφο του αναφέρει:

Πρέπει να επισημανθεί ότι η βραδύτης αποτελεσματικής ρύθμισης του ζητήματος προδήλως επιβαρύνει το διεθνές κύρος της χώρας, ιδίως και με το ενδεχόμενο σώρευσης νέων καταδικαστικών αποφάσεων.¹⁰⁰

Από την άλλη πλευρά, φορείς των μειονοτήτων χρησιμοποιούν τη δικαστική οδό διεκδίκησης του δικαιώματος σύστασης συλλόγου στο πλαίσιο μιας ευρύτερης στρατηγικής προβολής και επίλυσης μειονοτικών ζητημάτων, σε μια διαλεκτική αλληλεπίδραση με την αντίσταση της ελληνικής δικαιοσύνης να αποφανθεί για τα νομικά αυτονόητα.¹⁰¹

Η πρόσφατη πάντως απόφαση του Αρείου Πάγου,¹⁰² σχετικά με την αναγνώριση σωματείου με την επωνυμία Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Νοτίου Έβρου της Μειονότητας Δυτικής Θράκης, λαμβάνοντας υπόψη τις επιταγές του άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), έτσι όπως το έχει επεξεργαστεί η ευρωπαϊκή νομολογία, δέχεται ότι

απλές υπόνοιες ή εντυπώσεις για τις προθέσεις ή τις τυχόν σκοπούμενες δραστηριότητες του σωματείου ως παράνομες ή αντικείμενες στη δημόσια τάξη, με βάση μόνο τη φραστική διατύπωση του καταστατικού του ή την ερμηνεία των όρων του, δεν μπορούν από μόνες τους να θεμελιώσουν την επιτακτική κοινωνική ανάγκη προσφυγής στο περιοριστικό μέτρο της μη αναγνώρισης ή διάλυσης του σωματείου.

Η απόφαση αυτή συνιστά σαφή μεταστροφή της σχετικής νομολογίας του ανώτατου δικαστηρίου, το οποίο σε προγενέστερη απόφασή του¹⁰³ είχε οδηγηθεί σε απόρριψη αίτησης αναγνώρισης του σωματείου Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Νομού Έβρου, λόγω του ότι δεν προσδιοριζόταν στην επωνυμία του εάν ο όρος «μειονότητα» αναφερόταν σε «μειονότητα θρησκευτική ή εθνική, προκαλώντας σύγκυση και αμφιβολίες ως προς το ζήτημα αυτό».¹⁰⁴

Σε κάθε περίπτωση, από το 2008 μέχρι και σήμερα η χώρα δεν έχει καταφέρει να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου. Μάλιστα, όχι απλώς δεν έχει λάβει μέτρα, ώστε το καθένα από τα σωματεία αυτά να αποκτήσει νόμιμη ύποσταση και λειτουργία, αλλά δεν έχει προβεί ούτε στις ευρύτερες και απαραίτητες νομοθετικές παρεμβάσεις, προκειμένου να μπορεί απρόσκοπτα η ευρωπαϊκή νομολογία γενικά να ενσωματώνεται στις αποφάσεις της αστικής δικαιοσύνης.¹⁰⁵ Για πολλούς, η δυστοκία αυτή στις νομοθετικές αλλαγές συνδέεται άμεσα με το εκκρεμές ζήτημα των μειονοτικών σωματείων και τη στάση απέναντι στα δικαιώματα των μειονοτήτων εν γένει, τα οποία συναρτώνται –ρητά ή υπόρητα– με τη συμπεριφορά άλλων κρατών, τα οποία συσχετίζονται ιδεολογικά με τις μειονότητες αυτές. Στην ουσία, δηλαδή, εφαρμόζεται, *contra legem*, η αρχή της –συχνά προληπτικής ή ασύμμετρης– αμοιβαιότητας.¹⁰⁶ «Η θέση του Αρείου Πάγου» και, θα προσθέταμε, σύσσωμου του κρατικού μηχανισμού

στηρίζεται στην επιλογή της «κακώς εννοούμενης αμοιβαιότητας», που θεωρεί ότι το ελληνικό κράτος δικαιούται να κακομεταχειρίζεται υπηκόους του, δρώντας αντισυνταγματικά, όταν αυτό αποτελεί μέτρο αντιπoiών κατά ξένης χώρας [...]. Το Ακυρωτικό υιοθετεί την προπολεμική άποψη ότι τα δικαιώματα των μειονοτήτων εξυπηρετούν προεχόντως συμφέροντα του κράτους που εμφανίζεται ως εγγυητής ή προστάτης της μειονότητας.¹⁰⁷

Καμία πατρίδα για τη δεύτερη γενιά μεταναστών: δικαιοσύνη και έθνος

Πριν ασχοληθούμε με το ζήτημα που απασχόλησε έντονα την κοινή γνώμη, την άρνηση του Συμβουλίου της Επικρατείας να δεχθεί ότι η δεύτερη μεταναστευτική γενιά έχει δικαίωμα στην ελληνική ιθαγένεια, παρουσιάζει ενδιαφέρον να εξετάσουμε, αποκλειστικά σε επίπεδο συμβολικό-ιδεολογικό, τη συνήθη δικαστική πρακτική αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων από καταδικασθέντες υπήκοους τρίτων χωρών. Πρόκειται για ένα κεφαλαίωδες νομικό παράδοξο, καθώς οι δικαστές αφαιρούν από αλλοδαπούς δικαιώματα που ούτως ή άλλως δεν έχουν. Είναι αυτονόητο ότι η αφαίρεση ενός οποιουδήποτε δικαιώματος προϋποθέτει κατ' ανάγκη, εννοιολογικά, την προηγούμενη κτήση του δικαιώματος αυτού. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών (δηλαδή όσοι δεν είναι Έλληνες πολίτες ή πολίτες χώρας-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης) δεν μπορούν να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα άνευ άλλου τινός: τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν είτε συνέχεια και αναπόσπαστο κομμάτι της σφαίρας της ιθαγένειας ή της ιδιότητας πολίτη κράτους-μέλους της ΕΕ είτε απονέμονται υπό πολύ ειδικές προϋποθέσεις σε υπηκόους τρίτων χωρών, με νόμιμη και μακρά διαμονή στη χώρα μας.¹⁰⁸ Ως εκ τούτου, η μηχανική επιβολή της παρεπόμενης αυτής ποινής σε πρόσωπα που ουδέποτε απέκτησαν όχι ιθαγένεια αλλά ούτε καν νόμιμη διαμονή, δηλαδή η αφαίρεση μηδέποτε κτηθέντος δικαιώματος, συνιστά ένα νομικό παράδοξο. Ιδίως η αφαίρεση πολιτικών δικαιωμάτων από καταδικασθέντα αλλοδαπό με την ίδια δικαστική απόφαση με την οποία καταδικάζεται –μεταξύ άλλων– και για παράνομη είσοδο στη χώρα!¹⁰⁹

Η πρακτική αυτή μπορεί να αποδοθεί είτε σε μια τελετουργία επιβολής των παρεπόμενων ποινών, η οποία τελείται μηχανικά, είτε στην έκφραση μιας βούλησης πολιτειακής θωράκισης απέναντι στον επικίνδυνο ξένο: Αποστερώντας τον ακόμα και από δικαιώματα που ουδέποτε απέκτησε, επισφραγίζουμε πανηγυρικά την έξωσή του από το κοινωνικό και πολιτικό πεδίο. Αποστερώντας

του στο παρόν αυτό που φοβικά –σχεδόν μεταφυσικά– εικάζουμε ότι θα μπορούσε να αποκτήσει στο μέλλον. Με τέτοιο φόβο απέναντι στην απειλή του απίθανου, γίνεται πιο κατανοητός ο φόβος απέναντι στο κοινωνικά εύλογο και νομικά πιθανό: την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας από τα παιδιά των μεταναστών.

Λίγο καιρό μετά τη δημοσίευση στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (Νόμος 3838/2010),¹¹⁰ ένας δικηγόρος Αθηνών (παρεμπιπτόντως, ο ίδιος ο οποίος είχε συνυπογράψει με άλλα μέλη της Χρυσής Αυγής τη μήνυση που οδήγησε στην ποινική δίωξη του Σάββα Μιχαήλ που είδαμε παραπάνω) κατέθεσε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας μιας σειράς διατάξεων του εν λόγω νόμου.¹¹¹ Το Δ΄ Τμήμα του ΣτΕ έκανε δεκτή την αίτηση ακύρωσης¹¹² με την υπ' αρ. 350/2011 απόφασή του και παρέπεμψε την υπόθεση στην Ολομέλεια, προκειμένου να κριθεί η συνταγματικότητα των επίδικων ρυθμίσεων. Κατά το ενδιαφέρον μέρος της απόφασης αυτής,

από τις παραταθείσες διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος συνάγονται τα εξής: α) ότι η νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας βασίζεται στη βούληση του λαού, αλλά υπάρχει και ασκείται προς το συμφέρον του έθνους, οντότητας υπερβαίνουσας χρονικά την εν ζωή κοινότητα των ανθρώπων [...]. Τούτο δε διότι το έθνος αναφέρεται τόσο στις παρελθούσες όσο και στις μέλλουσες γενεές, τα συμφέροντα των οποίων πρέπει να υπηρετεί η κρατική πολιτική [...]. Το δίκαιο αυτό, εξ απόψεως εσωτερικών ορίων, πρέπει να μην προσβάλλει τις ως άνω συνταγματικές αρχές, δηλαδή ούτε να επιτρέπει την είσοδο στη λαϊκή κοινότητα (λαός) αλλοδαπών προσώπων χωρίς ουσιαστικό πραγματικό δεσμό με αυτή –ιδίως με την πρόβλεψη αθρόων πολιτογραφήσεων– εις τρόπον ώστε να συγκροτείται αυθαιρέτως το συνθετικό στοιχείο του Κράτους (λαός) και το ανώτατο όργανο αυτού (λαός εκλογικό σώμα) και εντέλει να αποσυντίθεται η έννοια του έθνους, ούτε και να θέτει διατάξεις που να επιτρέπουν την ευχερή αφαίρεση της ελληνικής ιθαγένειας. [...] ο τρόπος αυτός απονομής ιθαγένειας πρέπει να διενεργείται υπό προϋποθέσεις οι οποίες

δεν αναιρούν τον εθνικό χαρακτήρα του κράτους. [...] ούτε η παραμονή των γονέων στην Ελλάδα επί πενταετία ούτε η επιτυχής παρακολούθηση τουλάχιστον έξι τάξεων ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα διασφαλίζουν άνευ ετέρου την ένταξη του ενδιαφερομένου στην ελληνική κοινωνία ως φορέα των αξιών του Ελληνικού Έθνους.

Τα σημεία που χαρακτηρίζουν την απόφαση του Δ΄ Τμήματος του ΣτΕ σχετικά με τον Νόμο 3838/2010 είναι: α) η πρόσληψη του έθνους ως αυτοδύναμου νομικού γεγονότος –διαφορετικού από τον λαό–, που πραγματώνεται μέσω του Συντάγματος, β) η αναγωγή του δικαίου του αίματος σε συνταγματική αρχή και γ) η εκτίμηση ότι, λόγω των παραπάνω, μόνο εξοικονομημένη κρίση περί της «συνειδησίας» του αιτούντος την ελληνική ιθαγένεια μπορεί να του δώσει μια θέση στον ελληνικό λαό, εφόσον πληροί προϋποθέσεις σημαντικότερες από τα πέντε έτη παραμονής των γονέων και τα έξι έτη φοίτησης σε ελληνικό σχολείο.

Η διαφοροποίηση των εννοιών του λαού και έθνους, στην οποία στηρίζεται η απόφαση, δεν αποτελεί νέα έμπνευση στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο. Έχει δοκιμαστεί θεωρητικά από τους συνταγματολόγους της 4ης Αυγούστου, οι οποίοι έπρεπε, με κάθε τρόπο, να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι πηγή των εξουσιών στην Ελλάδα δεν είναι ο λαός, αλλά το έθνος, και άρα η εθνική βούληση μπορεί να εναντιωθεί στη λαϊκή βούληση. Επίσης, πεμπτουσία του λεγομένου «παρασυντάγματος», ιδίως στα εμφυλιακά και μετεμφυλιακά χρόνια, είναι η διάκριση λαού και έθνους, διάκριση η οποία, κατά τη Μεταπολίτευση, αρχίζει να χάνει την κανονιστική της σημασία. Η πρόταση «η έννοια του έθνους είναι διάφορος της έννοιας του λαού, νοουμένου ως αριθμητικού απλώς συνόλου», που διατύπωναν οι συνταγματολόγοι του Μεσοπολέμου, αρκετά χρόνια πριν από τα μέλη του Δ΄ Τμήματος του ΣτΕ, δεν αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ λαού ως συνόλου ανθρώπων που έχουν κοινή ιθαγένεια και έθνους ως κοινότητας πολιτικού ανήκειν, αλλά σε μια αντίληψη του έθνους ως βούλησης ποιοτικώς σημαντικότερης της λαϊκής βούλησης. Η αντίληψη αυτή αντιβαίνει στη δημο-

κρατική αντίληψη περί πολιτικής κοινότητας, προτάσσοντας την έννοια του μεταφυσικού έθνους σε βάρος του πολιτικού. Την προτάσσει, σε βάρος της αντίληψης εκείνης που θεωρεί ότι το έθνος δεν είναι

κάποια υπερβατική εξωσυνταγματική παράμετρος που ορίζει ή περιορίζει τις πολιτικές διαδικασίες της λαϊκής κυριαρχίας, αλλά ότι το έθνος, ως συνταγματική έννοια, ορίζεται και εξαρτάται από την πεζή πραγματικότητα του δικαίου της ιθαγένειας.¹¹³

Το δίκαιο του αίματος, δηλαδή η κτήση της ιθαγένειας των παιδιών από τους γονείς τους, είναι νόμος της ελληνικής έννομης τάξης, όπως και σχεδόν όλων των εννόμων τάξεων ανά την υφήλιο. Ωστόσο, είναι νομικά καινοφανές ότι το «δίκαιο του αίματος» είναι αρχή συνταγματικής περιωπής, η παράβαση της οποίας οδηγεί στην «αποσύνθεση του έθνους».¹¹⁴

Σύμφωνα δε με την απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας,¹¹⁵ τα έθνη και οι λαοί «δεν είναι οργανισμοί ασπόνδυλοι και δημιουργήματα εφήμερα, αλλά παριστούν διαχρονική ενότητα». Η ενότητα αυτή προϋποθέτει σωρευτικά «σχετικώς σταθερά ήθη και έθιμα, κοινή γλώσσα με μακρά παράδοση, στοιχεία τα οποία μεταβιβάζονται από γενεά σε γενεά». Συνεπώς, τα στοιχεία αυτά έχουν αποκλειστικά κληρονομικό χαρακτήρα και δεν μπορούν μεταγενέστερα να επικτηθούν, ενώ η διαχρονική ενότητα θα διαταρασσόταν από ενδεχόμενη «προσθήκη απροσδιορίστου αριθμού προσώπων ποικίλης προελεύσεως».

Το ζήτημα της ιθαγένειας θέτει επί της ουσίας το ερώτημα: «Ποιοι είμαστε εμείς, ο λαός;». Στο ερώτημα αυτό μια ισχυρή μερίδα του δικαστικού σώματος απάντησε με όρους αποκλεισμού αντί για συμπερίληψης, με όρους φοβικούς και εσωστρεφείς. Απάντησε, εντέλει, μετουσιώνοντας ακραίες πολιτικές αντιλήψεις στο ερώτημα που κίνησε ο ακροδεξιός χώρος, με τον τρόπο που ζήτησε ο χώρος αυτός, ικανοποιώντας ταυτόχρονα και ένα μείζον κομμάτι της κυβερνητικής πλειοψηφίας.¹¹⁶ Δεν είναι άλλωστε τυ-

καίο ότι ο άρτι ορισθείς από την πολιτική ηγεσία Πρόεδρος του ΣτΕ ήταν ο εισηγητής της γνώμης της πλειοψηφίας στην απόφαση που εξετάσαμε.

Αντί επιλόγου

Θα ήταν άδικο να χαρίσει κανείς συλλήβδην τους δικαστές στον ξενόφοβο ρατσισμό, τον φυλετισμό ή τον εθνικισμό. Σε κομβικές αποφάσεις που θέτουν υπαρξιακά ζητήματα για όλους μας, όπως το ζήτημα της ιθαγένειας, και όχι μόνο, οι δικαστές δικάστηκαν, διαμορφώνοντας δυναμικές μειοψηφίες. Η απαξίωση των θεσμών, συμπεριλαμβανομένης της δικαιοσύνης, είναι μια δουλειά που εργολαβικά έχει αναλάβει η Ακροδεξιά, εντός και εκτός «συνταγματικού τόξου». Δική μας δουλειά είναι η ενίσχυση και η υποστήριξή τους. Ένα από τα εργαλεία, στην κατεύθυνση αυτή, είναι, πιστεύω, ο κριτικός αναστοχασμός των αποφάνσεων της δικαιοσύνης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ε. Βαγενά-Παλαιολόγου, *Ρατσισμός και Ξενοφοβία. Έρευνα στη δικαιοσύνη και στην αστυνομία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006.

2. Στο ίδιο, σ. 13.

3. Μάριος Εμμανουηλίδης, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, futura, Αθήνα 2013, σ. 120.

4. Στο ίδιο, σ. 126.

5. Στο ίδιο, σ. 128.

6. Οι συνθήκες έχουν χαρακτηριστεί απάνθρωπες και εξευτελιστικές από την ίδια τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου· βλ., ενδεικτικά, Απόφαση Tabesh κατά Ελλάδος και, φυσικά, MSS κατά Βελγίου/Ελλάδος.

7. Ανδρέας Τάκης, «Μακροχρόνια διαμένοντες χωρίς χαρτιά: Το “καταραμένο απόθεμα” των ευρωπαϊκών πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου», *constitutionalism.gr*, 4.7.2013 (goo.gl/K4K4O).

8. Στο ίδιο.

9. Αυτό παρά το γεγονός ότι το άρθρο 30 παρ. 1 του Ν. 3907/2011, που ενσωματώνει την κοινοτική οδηγία περί επιστροφής, ρητά αναφέρει ότι οι υπήκοοι τρίτων χωρών που υπόκεινται σε διαδικασία επιστροφής τίθενται υπό κράτηση μόνο εάν δεν μπορούν στη συγκεκριμένη περίπτωση να εφαρμοσθούν άλλα, λιγότερο επαχθή, μέτρα.

10. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά στην αναβίωση της ιταλικής φυλακής μετά τα μεταναστευτικά ρεύματα της δεκαετίας του 1990 και μέχρι σήμερα στο Dario Melossi, «Ποινικές πρακτικές και “διακυβέρνηση των πληθυσμών” στους Marx και Foucault», μτφρ. Δημ. Βασιλειάδης, στο *Εικόνες φυλακής*, εισαγωγή-επιμέλεια Αφροδίτη Κουκουτσάκη, Πατάκης, Αθήνα 2006, σ. 86.

11. Και για τις ελληνικές φυλακές η νομολογία του Στρασβούργου υπήρξε κατ’ επανάληψη καταδικαστική. Βλ. ενδεικτικά για τις φυλακές Ιωαννίνων Tagatidis et autres, Tzamalidis et autres, Samaras et autres κατά Ελλάδας· για τις φυλακές Κορυδαλλού Nieciecki κατά Ελλάδας. Για τη βοήθειά του, όσον αφορά την ευρωπαϊκή νομολογία στα ζητήματα αυτά, ευχαριστώ θερμά τον δικηγόρο Αντώνη Σπάθη. Για το ζήτημα του εγκλεισμού και της διαχείρισης πληθυσμών γενικότερα, βλ. Loic Wasquand, *Οι φυλακές της μιζέριας*, μτφρ. Καίτη Διαμαντάκου, Πατάκης, Αθήνα 2001.

12. Η αναφορά στη φράση του εισαγγελέα δεν έχει στόχο να κάνει καμία κριτική ως προς το περιεχόμενό της αναφορικά με την κατηγορία, δηλαδή την πρόταση απαλλαγής, για λόγους δεοντολογίας, μιας και η γράφουσα παρέστη στο δικαστήριο αυτό ως συνήγορος πολιτικής αγωγής, ο δε κατηγορούμενος είναι πλέον αμετακλήτως αθώος. Η άποψη όμως ενός –κατά τεκμήριο έμπειρου– εισαγγελέα Εφετών ότι πρόκειται περί οργάνωσης που καταδικάζει τη βία υπερβαίνει σαφώς την κρινόμενη υπόθεση και την ουσία της κατηγορίας, και ως εκ τούτου υπόκειται σε κριτική.

13. Όπως καταγράφηκαν στον Τύπο· βλ. ενδεικτικά goo.gl/uDlwpf.

14. Δάνειο από τον τίτλο του βιβλίου του Τζέιμς Ελφού, *Το αίμα δεν σταματάει ποτέ*, μτφρ. Ανδρέας Αποστολίδης, Άγρα, Αθήνα 2010.

15. Η δράση των «Ομάδων Κρούσης» ξεκινάει ήδη από το 1992, στρεφόμενη κυρίως κατά του «εσωτερικού εχθρού». Ο κατάλογος των επιθέσεων εκείνης της περιόδου είναι ιδιαίτερα μακρύς και βεβαίως όχι εξαντλητικός. Βλ., αντί άλλων, Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Πόλις, Αθήνα 2012, σ. 84 κ.ε. Βλ., επίσης, Νίκος Χασαπόπουλος, *Χρυσή Αυγή, Η ιστορία, τα πρόσωπα και η αλήθεια*, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα 2013, σ. 39 κ.ε.,

όπου χαρακτηριστικά αναφέρει για εκείνο το χρονικό διάστημα: «Ποτέ και κανείς δεν θα τιμωρηθεί επειδή χτύπησε κάποιον “αριστερό προδότη”».

16. Το Δίκτυο συστάθηκε το 2011, με πρωτοβουλία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Σήμερα αριθμεί 31 μη κυβερνητικές οργανώσεις, πολλές από τις οποίες παρέχουν ιατρικές, νομικές ή κοινωνικές υπηρεσίες, και ως εκ τούτου έχουν άμεση επαφή με τους παθόντες.

17. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, επίσης, είναι οι απολογίες μελών της Χρυσής Αυγής στην υπόθεση δολοφονικής επίθεσης σε στέκι στα Πετράλωνα, η οποία εκκρεμεί προς εκδίκαση. Σ' αυτές περιγράφεται τόσο ο προμελετημένος χαρακτήρας των επιθέσεων όσο και η ομαδική δράση και η στρατιωτική ακρίβεια: βλ. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*, ό.π., σ. 171 κ.ε.

18. Βλ. το ρεπορτάζ «Ομάδες εφόδου χρυσαυγίτων σε Κυψέλη και Άγιο Παντελεήμονα», *Η Καθημερινή*, 21.5.2013 (goo.gl/CtySJo).

19. Το άρθρο 187 του Ποινικού Κώδικα ορίζει στην παράγραφο 1: «Με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών τιμωρείται όποιος συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλος σε δομημένη και με διαρκή δράση ομάδα από τρία ή περισσότερα πρόσωπα (οργάνωση) που επιδιώκει την διάπραξη περισσότερων κακουργημάτων που προβλέπονται στα άρθρα 207 (παραχάραξη), 208 (κυκλοφορία παραχαραγμένων νομισμάτων), 216 (πλαστογραφία), 218 (πλαστογραφία και κατάχρηση ενσήμων), 242 (ψευδής βεβαίωση, νόθευση), 264 (εμπρησμός), 265 (εμπρησμός σε δάση), 268 (πλημμύρα), 270 (έκρηξη), 272 (παραβάσεις σχετικές με τις εκρηκτικές ύλες), 277 (πρόκληση ναυαγίου), 279 (δηλητηρίαση πηγών και τροφίμων), 291 (διατάραξη της ασφάλειας σιδηροδρόμων, πλοίων και αεροσκαφών), 299 (ανθρωποκτονία με πρόθεση), 310 (βαριά σωματική βλάβη), 322 (αρπαγή), 323 (εμπόριο δούλων), 323Α (εμπορία ανθρώπων), 324 (αρπαγή ανηλίκων), 327 (ακούσια απαγωγή), 336 (βιασμός), 338 (κατάχρηση σε ασέλγεια), 339 (αποπλάνηση παιδιών), 348Α (πορνογραφία ανηλίκων), 351 (σωματεμπορία), 351Α (ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής), 374 (διακεκριμένες περιπτώσεις κλοπής), 375 (υπεξαίρεση), 380 (ληστεία), 385 (εκβίαση), 386 (απάτη), 386Α (απάτη με υπολογιστή), 404 (τοκογλυφία), όπως επίσης περισσότερων κακουργημάτων που προβλέπονται στη νομοθεσία περί ναρκωτικών, όπλων, εκρηκτικών υλών και προστασίας από υλικά που εκπέμπουν επιβλαβείς για τον άνθρωπο ακτινοβολίες».

20. Γιάννης Σουλιώτης, «Έκανε “δουλειές” για τη ΧΑ», *Η Καθημερινή*, 22.11.2012 (goo.gl/F25VWr).

21. Η υπερβολική χρήση του εξαιρετικού μέτρου της προσωρινής κράτησης (μέτρο που εφαρμόστηκε ακόμα και σε βάρος των οροθετικών τοξικοεξαρτημένων γυναικών) φαίνεται και στα στατιστικά στοιχεία κρατουμένων. Με

βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το 2012, σε σύνολο 12.479 κρατούμενων, οι 4.254 είναι υπόδικοι.

22. Βλ. το ρεπορτάζ της Κατερίνας Κατή, «“Να γίνουν ιδιώνυμα τα ρατσιστικά εγκλήματα”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 28.1.2013 (goo.gl/GNeDbP).

23. Βλ. το βίντεο, goo.gl/gVJ81N.

24. Απόσπασμα από κατάθεση αστυνομικού, πέντε ημέρες μετά το συμβάν.

25. Βλ., λ.χ., το σχετικό δημοσίευμα του *Βήματος*, 10.7.2013 (goo.gl/RhdEiF).

26. Μάριος Εμμανουηλίδης, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, ό.π., σ. 110.

27. Βλ. σχετικά την ενδιαφέρουσα μελέτη του εισαγγελέα Πρωτοδικών Γ. Βούλγαρη, «Εγκλήματα μίσους», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 2010, σ. 711 κ.ε.

28. Γ. Αποστολάκης, «Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 2002, σ. 1184 κ.ε.

29. Αντωνία Ξυνού, «Ένα νομοσχέδιο-ασπιρίνη κατά του ρατσισμού», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 19.5.2013 (goo.gl/pLdajM).

30. Αρ. πρωτ. 7017/4/16830/30-08-2013 έγγραφο του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, με το οποίο απαντά σε ερώτηση κατά τον κοινοβουλευτικό έλεγχο.

31. Βλ. και την πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση του Ν. 927/1979 από τον Ι. Μοροζίνη, «Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης. Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1, 2 Ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα», *Ποινικά Χρονικά*, 2010, σ. 446 κ.ε., ιδίως σμμ. 5.

32. Στην ποινική δίωξη που ασκήθηκε δεν συμπεριλήφθηκε στο κατηγορητήριο και η πρόκληση διακρίσεων λόγω θρησκευματος, η παράλειψη της οποίας, από την αιτιολογία της απόφασης, φάνηκε πως ήταν κρίσιμη για την απαλλαγή του κατηγορουμένου. Βλ. και Ι. Μοροζίνη, «Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης...», ό.π., σ. 448, σμμ. 25.

33. Ο συγγραφέας δικάστηκε και στους δύο βαθμούς από το Εφετείο, παρά τον πλημμεληματικό χαρακτήρα των αδικημάτων του κατηγορητηρίου, καθώς, λόγω της ιδιότητάς του ως δικηγόρου, έχει ειδική δωσιδικία.

34. Με την υπ' αρ. 8705, 9006/2007 του Τριμελούς Εφετείου Πλημμελημάτων Αθηνών.

35. Σάλος προξενήθηκε όταν έγινε γνωστό ότι η συγκεκριμένη εφέτης διατρεί ιστολόγιο με το ψευδώνυμο «marianaonice» (marianaonice.blogspot.com) και χωρίς να αποκρύβει τη δικαστική της ιδιότητα – άλλωστε έχει αναρτημένη σε αυτό και φωτογραφία της. Στο ιστολόγιο όχι απλώς σχολιάζει δίκες στις οποίες συμμετέχει ως δικάζον όργανο, αλλά εκφέρει η ίδια ρατσιστικό και αντισημιτικό λόγο. Χαρακτηριστική ήταν η φράση, στο εν λόγω ιστολόγιο: «Κω-

λοεβραίοι, μακάρι να τους εξόντωνε όλους ο Χίτλερ!» (goo.gl/ruF9cQ). Η «maria-naonice» αρνείται ότι είναι η συγκεκριμένη δικαστής, καθώς και ότι υπήρξε τέτοια ανάρτηση. Ως ενδεικτικό των μη αντισημιτικών απόψεων της αναφέρει μεταξύ άλλων, και το εξής: «Οι Εβραίοι γενικά ως λαός ίσως να μη διαφέρουν από κάθε άλλο λαό στη γη! Οι Εβραϊσισιονιστές όμως, που ασπάζονται τα Ιερά Ταλμούδ, και αυτοί σίγουρα είναι οι ηγέτες του Ισραήλ, και όσοι τους ακολουθούν είναι νομίζω επικίνδυνοι για την ανθρωπότητα όλη!» (goo.gl/WV1pLb).

36. Βλ. σχετικά και την ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα γνώμη της μειοψηφίας στη σχετική απόφαση του Αρείου Πάγου.

37. Βλ. Κατερίνα Κατή, «“Να γίνουν ιδιώνυμα τα ρατσιστικά εγκλήματα”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 28.1.2013 (goo.gl/GNeDbP).

38. Βλ. ΟΛΑΠ 3/2010, *Ποινικά Χρονικά*, 2010 σ. 456 κ.ε., όπου και η πολύ ενδιαφέρουσα γνώμη της μειοψηφίας.

39. Βλ. Ι. Μοροζίνης, «Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης...», *ό.π.*, σ. 448.

40. Χρήστος Παπαστυλιανός, «Η δημόσια τάξη ως συνταγματικά αποδεδειγμένος περιορισμός της ελευθερίας του λόγου. Προϋποθέσεις μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του ΠΚ», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 2005, σ. 344.

41. Βλ. σχετικά Βαγγέλης Μάλλιος, «Ελευθερία έκφρασης και ρατσιστικός λόγος. Η “αθώωση Πλεύρη” (ΑΠ Ολ 3/2010) και η νομολογία του Στρασβούργου», *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας (ΔΙΜΕΕ)*, 2010, σ. 397-401.

42. Οι αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων στην Ελλάδα δεν συνιστούν δεδικασμένο (precedent), με την αγγλοσαξονική έννοια, αλλά περιβάλλονται με την αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου (autorité de la chose interprétée).

43. Για το ζήτημα της λογοκρισίας στην Ελλάδα, βλ. Γιάννης Ζιώγας, Λεωνίδα Καραμπίνης, Γιάννης Σταυρακάκης, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Όψεις λογοκρισίας στην Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα 2008.

44. Βλ. goo.gl/8WxpjZ. Η έμφαση από το πρωτότυπο.

45. *Ποινικά Χρονικά*, 2013, σ. 314.

46. Βλ. goo.gl/1cBZLT.

47. Το επίμαχο βίντεο τράβηξε ο δημοσιογράφος Δημήτρης Αγγελίδης (goo.gl/RKFjMH). Για οποιονδήποτε παρακολουθήσει το βίντεο, είναι φανερό ότι οι στεντόρειες φωνές που εκφέρουν τα συνθήματα ανήκουν εμφανώς σε πολύ περισσότερους από δύο και ακολουθούν με ρυθμικό τρόπο παραγγέλματα.

48. Σημειωθεί ότι ο εισαγγελέας είχε ζητήσει να καταδικαστούν όλοι ανεξαιρέτως για τα «ανατριχιαστικά συνθήματα που μιλούν για φυσική εξόντωση Αλβανών και Σκοπιανών», κάνοντας λόγο για ειδικά εκπαιδευμένα σώ-

ματα που ανταποκρίνονται ομαδικά σε ανάλογα παραγγέλματα και ζήτησε η πρότασή του να καταγραφεί ολόκληρη στα πρακτικά της δίκης, κάτι το οποίο ουδόλως συνηθίζεται. Δυστυχώς, η απόφαση δεν έχει δημοσιευθεί, και ως εκ τούτου δεν είχαμε στη διάθεσή μας το πλήρες κείμενο της εισαγγελικής πρότασης.

49. Βλ. το σχετικό βίντεο, goo.gl/c2W00b.

50. Βλ. το ρεπορτάζ του Γιάννη Παπαδόπουλου, «Τα “πογκρόμ” της επόμενης μέρας», *Τα Νέα*, 13.10.2010 (goo.gl/mMOk0S).

51. Βλ. το βίντεο, goo.gr/W9M13v.

52. Πρόκειται για το αρ. 37268/1.10.2012 έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών. Για την ερώτηση της Χρυσής Αυγής, βλ. goo.gl/ikb7yz.

53. «Πέταξαν έξω από το νοσοκομείο της Νίκαιας τη Χρυσή Αυγή», *Ελευθεροτυπία*, 24.4.2013 (goo.gl/r682lg).

54. Ο όρος «ενέργειες» είναι ιδιαιτέρως προσφιλής στη ναζιστική οργάνωση. Συνήθως, με αυτόν υπονοούνται «εγκληματικές ενέργειες».

55. Βλ. το σχετικό ρεπορτάζ του left.gr (goo.gl/08gΧa7). Σχετικά με τα διακυβεύομενα συμφέροντα στην Ιχθυόσκαλα μεταξύ ιχθυεμπόρων, βλ. το σχετικό δημοσίευμα στο athens.indymedia.org: goo.gl/UiMc9l.

56. John Stuart Mill, *On Liberty*, Λονδίνο 1859 [ελληνική έκδ: *Περί ελευθερίας*, μτφρ. Νίκος Μπαλής, Επίκουρος, Αθήνα 1983].

57. Γενικότερα για τα ζητήματα αυτά, βλ. Jeremy Waldron, *Harm in Hate Speech*, Harvard University Press, Καίμπριτζ Μασσαχουσέτη 2012.

58. Βλ. Ι. Μοροζίνης, «Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης...», *ό.π.*, σ. 449, όπου και περαιτέρω παραπομπές, ιδίως στη γερμανική θεωρία.

59. Σχετικά με την υπόθεση αυτή, βλ. το δημοσίευμα της δημοσιογραφικής-ερευνητικής ομάδας Ο Ιός, «Ο αντιφασισμός στο εδώλιο», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 2.9.2013 (goo.gl/8OuUjl).

60. Ευχαριστώ θερμά για το κλητήριο θέσπισμα τον Θόδωρο Κουτσουμπό και τους συνηγόρους υπεράσπισης του Σάββα Μιχαήλ, Σπύρο Φυτράκη και Άννυ Παπαρούσου.

61. Για τις περιφημες «επιτροπές κατοίκων», βλ. το ιδιαιτέρως ενδιαφέρον βιβλίο *Επιτροπές Κατοίκων. Κατάδυση στο μέλλον του ελληνικού φασισμού*, αυτονομη *antifa*, Αθήνα 2012.

62. Μιχάλης Τσαπόγας, «Οι παραδοσιακές συνταγές της μισαλλοδοξίας», στο Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελία. Εκκλησία, βλασφημία και Χρυσή Αυγή*, επιμ. Δημήτρης Χριστόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα 2013, σ. 64.

63. Το άρθρο 198 του Ποινικού Κώδικα περί κακόβουλης βλασφημίας ορίζει στην πρώτη παράγραφο ότι «με φυλάκιση μέχρι δύο ετών τιμωρείται

όποιος δημόσια και κακόβουλα βρίζει με οποιονδήποτε τρόπο το Θεό», ενώ το άρθρο 199 του Ποινικού Κώδικα περί καθύβρισης θρησκευμάτων ορίζει ότι «όποιος δημόσια και κακόβουλα καθυβρίζει με οποιονδήποτε τρόπο την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού ή άλλη θρησκεία ανεκτή στην Ελλάδα τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών».

64. Για το ζήτημα της βλασφημίας και τα ενδιαφέροντα ζητήματα που αναφέρονται, βλ. ιδίως Δημήτρης Δημούλης, «Βλασφημία: μια φεουδαρχική επιβίωση στο θρησκευόμενο κράτος», στο *Δικαίωμα στη βλασφημία*, επιμ. Π. Νταρτβέλ, Φ. Ντενί, Γ. Ρόμπιν, Δ. Δημούλης, μτφρ. Βίκυ Παπαοικονόμου Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000 καθώς και τον συλλογικό τόμο *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελεία*, ό.π.

65. Δημήτρης Δημούλης, «Επιχειρήματα για την κατάργηση των αδικημάτων κατά της θρησκευτικής ειρήνης», εισήγηση σε εκδήλωση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Προς τον χωρισμό κράτους-Εκκλησίας», Αθήνα, 14.6.2005 (goo.gl/6GK9j2).

66. «ΜονΠρωτΑθ 17115/1988», *Ελληνική Δικαιοσύνη*, τ. 30, 1989, σ. 1375 κ.ε. Για τον σχολιασμό της απόφασης αυτής, βλ. Γιώργος Καμίνης, «Παρατηρήσεις στην απόφαση», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, 1988, σ. 226-235 και Μιχάλης Τσαπόγας, «Οι παραδοσιακές συνταγές της μισαλλοδοξίας», ό.π., σ. 70 κ.ε.

67. Αναφερόμαστε κατεξοχήν στα αδικήματα αυτά, καθώς έχουν σχεδόν εξ ολοκλήρου ενεργοποιηθεί σε βάρος καλλιτεχνών. Έτσι, μπορεί κανείς βάσιμα να υποστηρίξει ότι συνιστούν έναν ιδιότυπο μηχανισμό λογοκρισίας, κατασταλτικής όσο και προληπτικής (η τελευταία ιδίως στο επίπεδο της αυτολογοκρισίας).

68. Ιδίως σχετικά με την ελευθερία της τέχνης, η συνταγματική διατύπωση του άρθρου 16 παράγραφος 1 του Συντάγματος είναι απόλυτη, χωρίς να συνοδεύεται από τη γνωστή επιφύλαξη νόμου: «Η τέχνη, η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες». Σχετικά με την ελευθερία της τέχνης, βλ. το εξαιρετικό βιβλίο του Ανδρέα Τάκη, *Για την ελευθερία της τέχνης*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, καθώς και τη συστηματική μελέτη του Σταύρου Τσακυράκη, *Θρησκεία κατά τέχνης*, Πόλις, Αθήνα 2005, όπου και ενδιαφέρουσα συγκριτική ανάλυση, ιδίως σε σχέση με την αμερικανική νομολογία.

69. Ο Μιλτιάδης Έβερτ, πρώην αρχηγός του κυβερνώντος κόμματος της ΝΔ, δήλωσε ότι εάν δεν απομακρυνόταν αμέσως ο πίνακας θα τον απομάκρυνε ο ίδιος, ο δε εκπρόσωπος Τύπου της Αρχιεπισκοπής Αθηνών ζήτησε από τον τότε υπουργό Πολιτισμού Ευάγγελο Βενιζέλο να παρέμβει προκειμένου να σταματήσει η προσβολή, όπερ και εγένετο.

70. Το απόσπασμα από το κλητήριο θέσπισμα στο Σταύρος Τσακυράκης, *Θρησκεία κατά τέχνης*, ό.π., σ. 67-68.

71. Σχετικά και το Πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη το 2005 στο www.synigoros.gr

72. Τριμελές Πλημμελιοδικείο Αθηνών 3371/2005 (αδημοσίευτη απόφαση). Ευχαριστώ θερμά τον ποινικολόγο Σπύρο Φυτράκη, εκ των συνηγόρων υπεράσπισης στη δίκη αυτή, που έθεσε στη διάθεσή μου το κείμενο της απόφασης.

73. Ας σημειωθεί ότι η πρώτη και τελευταία φορά που είχε τεθεί σε εφαρμογή η διάταξη του άρθρου 14 παράγραφος 4 του Συντάγματος και κατασχέθηκε βιβλίο ήταν το 1981 με το βιβλίο του Μαρκήσιου ντε Σαντ *120 μέρες των Σοδόμων* (εκδ. Εξάντας), το οποίο θεωρήθηκε άσεμνο.

74. Αδημοσίευτη. Το απόσπασμα της απόφασης του Εφετείου στο Σταύρος Τσακουράκης, *Θρησκεία κατά τέχνης*, ό.π., σ. 73.

75. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 του Συντάγματος, αναλύεται παγίως στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και στην ελευθερία της λατρείας. Ως θρησκευτική συνείδηση νοείται η ενδιάθετη, μύχια πεποίθηση κάθε ανθρώπου σε σχέση με το «θείο» και περιλαμβάνει διάφορες εκφάνσεις, όπως το δικαίωμα καθενός να πρεσβεύει όποια θρησκεία θέλει ή και καμία, να εκδηλώνει ή να αποσιωπά τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, να τις μεταβάλλει, να τις διακηρύσσει, να απολαμβάνει ίση μεταχείριση ανεξαρτήτως θρησκευόμενου κ.ο.κ. Η δε ελευθερία της λατρείας αφορά την ανεμπόδιστη και ακώλυτη εκδήλωση και άσκηση του δικαιώματος που απορρέει από την ένταξη σε μια θρησκευτική κοινότητα. Βλ. Ι. Μ. Κονιδάρης, *Εγχειρίδιο εκκλησιαστικού δικαίου*, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2000, σ. 49 κ.ε. Από τα ανωτέρω συνεπώς προκύπτει ότι δεν θεμελιώνεται κάποιο δικαίωμα σεβασμού ειδικά των θρησκευτικών πεποιθήσεων –και, ακόμα περισσότερο, του θρησκευτικού αισθήματος– με σύστοιχη απαγόρευση προσβολής αυτών. Η διασφάλιση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, λοιπόν, πρέπει να γίνει με θετικά μέτρα της Πολιτείας, στον βαθμό που κάποιος δεν εμποδίζεται στην πραγματική άσκηση του δικαιώματός του ή δεν εξαναγκάζεται σε πράξη ή παράλειψη, η οποία να του αφαιρεί ή να του μειώνει δραστικά την ικανότητα άσκησης του δικαιώματος αυτού.

76. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος, στις 7 Ιουνίου 2012, χαρακτηρίζει «βλάσφημο το έργο». Βλ. το σχετικό δελτίο Τύπου στον ιστότοπο της Εκκλησίας της Ελλάδος, ecclesia.gr (goo.gl/MqwnPrtq). Μετά τη σύλληψη των ηθοποιών, εκδίδεται το ακόλουθο ανακοινωθέν: «Προς αποφυγή οιασδήποτε παρανόησης, διευκρινίζεται ότι η Διαρκής Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος ούτε προχώρησε στην υποβολή μήνυσης σε βάρος των συντελεστών της θεατρικής παράστασης “Corpus Christi”, ούτε φυσικά έδωσε σε οιονδήποτε “εντολή” προς τούτο» (goo.gl/NERvKL).

77. Βλ. το σχετικό ρεπορτάζ του tvxs (goo.gl/QfyUVp).

78. Οι παραστάσεις ξεκινούσαν μετά τα μεσάνυχτα λόγω των επεισοδίων, κάποιες ματαιώθηκαν και άλλες έλαβαν τη μορφή γενικής πρόβας χωρίς εισιτήριο, με ελεύθερη είσοδο του κοινού.

79. Βλ. το σχετικό δημοσίευμα του *Βήματος on line*, 12.10.2012 (goo.gl/uWSb7I).

80. Το βίντεο αυτό, στο οποίο ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής εξασκεί τις γνώσεις του σε ομοφοβικό και ρατσιστικό κυδαίο υβρεολόγιο, έκανε τον γύρο του διαδικτύου και του κόσμου. Ο βουλευτής, απευθυνόμενος στους ηθοποιούς αλλά και σε παρευρισκόμενους πολίτες που έχουν βρεθεί στον χώρο για συμπάρσταση προς τους συντελεστές, φωνάζει: «Πουστράκι τελειώσατε, κατάλαβες; Τελειώνουν τα πουστράκια! Άντε κωλομπήχτες, μαλάκες ηθοποιοί του κώλου, ε μαλάκες ηθοποιοί του κώλου! Κοίτα, πουτανάκι, έρχεται η ώρα σου! Τράβα ρε, τράβα, έρχεται η ώρα σου! Έρχεται ρε και η αστυνομία, σας φυλάει τα κωλαράκια, αφού σας τα γαμάνε που σας τα γαμάνε οι Πακιστανοί, ρε... Αδερφές ξεσκισμένες, Γαμημένες αλβανικές κωλοτρυπίδες, ε γαμημένες αλβανικές κωλοτρυπίδες!». Βλ. το βίντεο στο goo.gl/35mq5u.

81. Βλ. στην ιστοσελίδα της ΕΛΑΣ, goo.gl/tjC8q4.

82. Βλ. goo.gl/IS3NLX.

83. Όπως αναφέρονται στο σχετικό δελτίο Τύπου του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη (goo.gl/rx7GeS).

84. Βλ. την ανακοίνωση, goo.gl/rx7GeS.

85. Αφροδίτη Κουκουτσάκη, Μάριος Εμμανουηλίδης, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, ό.π., σ. 118.

86. Σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Νόμο 2472/1997 «Περί προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων».

87. Βλ. goo.gl/9OwGF6

88. Πρόκειται για την αρ. 39α/2012 Υγειονομική Διάταξη για τον «περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων», που εκδόθηκε την 1.4.2012 από τον υπουργό Υγείας Ανδρέα Λοβέρδο, την οποία κατήργησε η υφυπουργός Φωτεινή Σκοπούλη και επανέφερε ο υπουργός Άδωνις Γεωργιάδης. Η Υγειονομική Διάταξη ορίζει ποια είναι τα νοσήματα που μπορεί να αποτελέσουν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και πώς ελέγχονται. Για τα νοσήματα αυτά, παρέχεται, μεταξύ άλλων, η δυνατότητα υποχρεωτικής υγειονομικής εξέτασης, νοσηλείας και θεραπευτικής αγωγής του ασθενούς. Για τα ζητήματα συνταγματικότητας και γενικώς για την προβληματικότητα της διάταξης αυτής, βλ., αντί άλλων, Βαγγέλης Μάλλιος, «Μεταξύ υποκρισίας και παρανομίας. Η υγειονομική διάταξη “Λοβέρδου-Άδωνι”», *Ενθέματα* της κυριακάτικης *Αυγής*, 7.7.2013 (goo.gl/QKEo3v).

89. Ενδεικτικά, βλ. τις αρ. 26/04-05-2012 και 27/05-05-2012 Εισαγγελικές Διατάξεις.

90. Προς τιμήν του, το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ) είχε εγκαίρως παρέμβει τότε στην εκτρωματική κατάσταση που δημιουργούνταν και είχε δεχτεί –μετά από σύμφωνη γνώμη τους φυσικά– στα κλειστά του προγράμματα όλες τις γυναίκες που συνελήφθησαν τότε, παρέχοντάς τους όχι απλώς τη δυνατότητα απεξάρτησης και φροντίδας, στην εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση που βρίσκονταν, αλλά και στέγης.

91. «ΜΟΔΑΘ 8/2013», *Ποινικά Χρονικά*, τ. 4, 2013, σ. 289 κ.ε. και παρατηρήσεις επί της απόφασης, Μ. Ρηγοπούλου, «Μετάδοση του ιού από πρόσωπα εντασσόμενα σε ομάδα υψηλού κινδύνου μέσω της ερωτικής επαφής. Με αφορμή την υπ' αρ. 8/2013 απόφαση του ΜοΔ Αθηνών», στο *ίδιο*, σ. 317-320.

92. Zygmunt Bauman, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, μτφρ. Κωνσταντίνος Δ. Γεώργας, Μεταίχμιο 2004. Βλ. και Μάριος Εμμανουηλίδης, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, ό.π., σ. 113.

93. Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του στο κεφάλαιο αυτό.

94. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Konstantinos Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece. From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*, Martinus Nijhoff, Λέιντεν-Βοστώνη 2012, σ. 235, 242-252.

95. Χρήστος Παπαστυλιανός, «Ετερότητα και δημόσια τάξη: η ελευθερία συνένωσης ως μειονοτικό δικαίωμα στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των ελληνικών δικαστηρίων», στον συλλογικό τόμο του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, *Το ανομολογητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη*, επιμ. Δημήτρης Χριστόπουλος, Κριτική, Αθήνα 2008, σ. 183-184.

96. Δημήτρης Δημούλης «Οι αόρατες εθνικές μειονότητες της ελληνικής έννομης τάξης», *Το ανομολόγητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη*, ό.π., σ. 148.

97. Πρόκειται για τις υποθέσεις Σιδηρόπουλος κατά Ελλάδας 1998, Μπεκίρ Ουστά κατά Ελλάδας 2007, Χουλιά Εμίν κατά Ελλάδας 2008, Τουρκική Ένωση Ξάνθης κατά Ελλάδας 2008, ενώ εκκρεμεί εκ νέου προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου της Στέγης Μακεδονικού Πολιτισμού (αριθμός προσφυγής 1295/2010).

98. Βλ. αναλυτικά στο ιστολόγιο aegeanmacedonianculture.blogspot.gr (και συγκεκριμένα goo.gl/nzC830), όπου αναφέρονται αναλυτικά όλες οι δικαστικές περιπέτειες του σωματείου από το 1990 μέχρι σήμερα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα όσα αναφέρονται σχετικά με τη συστηματική άρνηση μελών του Δικηγορικού Συλλόγου Φλώρινας να αναλάβουν την υπόθεση της Στέγης για τη διεκπεραίωση της αναγνώρισης του σωματείου μετά την απόφαση του

Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που τους δικαίωνε και τις συνεχείς απορρίψεις σχετικών αιτημάτων, καθώς και την άρνηση της Πρόεδρου Πρωτοδικών Φλώρινας να τους διορίσει δικηγόρο. Εντέλει, η υπόθεση διευθετήθηκε το 2002, έπειτα από παρεμβάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη και αφού είχαν μεσολαβήσει σχεδόν τέσσερα χρόνια διαρκών αρνήσεων παροχής δικαστικής εκπροσώπησης.

99. ΑΠ 353/2012 και προγενέστερη για τη διάλυση του ίδιου σωματείου η ΟΛΑΠ 4/2005.

100. Βλ. goo.gl/WZtmvW.

101. Konstantinos Tsitselikis, «Minority mobilization in Greece and litigation in Strasbourg», *International Journal on Minority and Group Rights*, τόμ. 15, 2008, σ. 48.

102. ΑΠ 24/2012.

103. ΑΠ 58/2006.

104. Σύμφωνα με το ίδιο έγγραφο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, μετά την έκδοση των σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ, «τα αρμόδια δικαστήρια της περιοχής της Θράκης, κατά το χρονικό διάστημα από Ιανουάριο 2008 έως τον Φεβρουάριο 2012, έκαναν δεκτή τη συντριπτική πλειοψηφία των αιτήσεων αναγνώρισης σωματείων στους κόλπους της μουσουλμανικής κοινότητας της Θράκης, που φέρουν στην επωνυμία τους τον όρο “μειονοτικός” ή έχουν κάποια μειονοτική αναφορά. Συνολικά 43 αιτήσεις έχουν γίνει δεκτές, και μόνο 4 απορρίφθηκαν».

105. Σχετικά με όλη την πορεία των υποθέσεων αυτών και τα σχετικά έγγραφα, βλ. την ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης (goo.gl/xvOqn5). Ευχαριστώ πολύ τον Γιάννη Κτιστάκι για την επισήμανση αυτή.

106. Ως προς την εφαρμογή της αμοιβαιότητας σε ζητήματα της μειονότητας της Θράκης, βλ. Konstantinos Tsitselikis, «Reciprocity as a regulatory pattern for the treatment of the Turkish/Muslim minority of Greece», στο Samim Akgönül (επιμ.), *Reciprocity. Greek and Turkish Minorities: Law, Religion and Politics*, Bilgi University Press, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 163-189.

107. Δημήτρης Δημούλης, «Οι αόρατες εθνικές μειονότητες της ελληνικής έννομης τάξης», *ό.π.*, σ. 149.

108. Τον τελευταίο τρόπο καθιέρωσε ο «νόμος Ραγκούση» (Νόμος 3838/2010) σχετικά με τη χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων για τις αυτοδιοικητικές εκλογές σε νόμιμα επί μακρόν διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών. Οι σχετικές ρυθμίσεις όμως κρίθηκαν και αυτές αντισυνταγματικές, με την παραπάνω απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ.

109. Εντελώς ενδεικτικά, βλ. την αρ. 1936/2010 απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Κακουρημάτων Αθηνών (αδημοσίευτη): Αφού επιβάλλεται στον κατηγορούμενο ποινή κάθειρξης 12 ετών για αγορά και κατοχή ναρκωτικών ου-

σιών, ποινή φυλάκισης 5 μηνών για παράνομη είσοδο στη χώρα και 4 μηνών για χρήση πλαστών πιστοποιητικών, στη συνέχεια επιβάλλεται, ως παρεπόμενη ποινή, η αποστέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων για τρία χρόνια και διατάσσεται η απέλασή του.

110. Ο νόμος αυτός εισήγαγε για πρώτη φορά τη δυνατότητα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας όχι μόνο βάσει του δικαίου του αίματος αλλά και βάσει του δικαίου του εδάφους. Προκάλεσε θύελλα πολιτικών αντιδράσεων, οι οποίες ενίοτε υπερέβησαν ακόμα και τα όρια της υστερίας και του παραλογισμού, βυθίζοντας μια ολόκληρη κοινωνία σε μια ακατάσχετη φλυαρία περί εθνικής καθαρότητας, αδιάλειπτης στους αιώνες συνέχειας και φυλετισμού.

111. Σχετικά με τον στρατηγικό νομικό σχεδιασμό της Ακροδεξιάς, βλ. Δημήτρης Χριστόπουλος, «Μια νέα ακροδεξιά στρατηγική: ο νομικός στρατηγικός σχεδιασμός», ηλεκτρονικό περιοδικό *Χρόνος*, τχ. 5, Σεπτέμβριος 2013 (goo.gl/GRyRbp).

112. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αίτησή αυτή είχε σχεδόν τον χαρακτήρα μιας *actio popularis* – απαγορευμένης στο ελληνικό δίκαιο –, καθώς ο αιτών, εκτός της ιδιότητας του Έλληνα, δεν είχε –ούτε επικαλέσθηκε– καμία άλλη σχέση με τις διατάξεις των οποίων επιζητούσε την ακύρωση για τη θεμελίωση του εννόμου συμφέροντός του. Συνεπώς, ήδη η μη απόρριψη της ένδικης αίτησης ως απαράδεκτης, λόγω έλλειψης εννόμου συμφέροντος, πρέπει να συνεκτιμηθεί.

113. Ανδρέας Τάκης, «Ξένοι για πάντα: Κυριαρχία, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη, στον συλλογικό τόμο *Ιδιότητα του πολίτη. Πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές*, επιμ. Γεράσιμος Κουζέλης, Δημήτρης Χριστόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2012, σ. 120-121. Γενικότερα για το ζήτημα της ιθαγένειας στην Ελλάδα, βλ. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης; Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012.

114. Βλ. Δημήτρης Χριστόπουλος, «Με αφορμή την πρόσφατη απόφαση του Δ' Τμήματος του ΣτΕ: Οι μετανάστες μεταξύ "λαού" και "έθνους"», *Ενθέματα* της κυριακάτικης *Αυγής*, 13.2.2011 (goo.gl/rqnhnN).

115. ΟλΣτΕ 460/2013. Και οι δυο αποφάσεις είναι δημοσιευμένες στην ιστοσελίδα του ΣτΕ (goo.gl/58u5ll).

116. Το ζήτημα της μετουσίωσης πολιτικών αντιλήψεων σε συνταγματικές αποφάνσεις καθ' υπέρβαση των ορίων της αρμοδιότητας της δικαστικής εξουσίας επισήμαναν θαρραλέα οι ίδιοι οι δικαστές που διαμόρφωσαν τη μειοψηφία στην απόφαση αυτή. Βλ. σχετικά Δημήτρης Χριστόπουλος, *Στο ρίσκο της κρίσης. Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 98-107.

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ

Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος

Στρατός, Ακροδεξιά και «εμπόλεμο κράτος»: τάσεις αμφισβήτησης ενός διπλού συνόρου

Μέχρι και σήμερα, ο κυρίαρχος λόγος ερμηνεύει την αλματώδη άνοδο της νεοαζιστικής Άκρας Δεξιάς, τα τελευταία χρόνια, ως απότοκο της διαιρετικής τομής «Μνημόνιο-Αντιμνημόνιο», που επικράτησε στην Ελλάδα μετά το 2010. Με άλλα λόγια, ως παράξυση του «λαϊκισμού» που κυριάρχησε κατά τη Μεταπολίτευση με ευθύνη, υποτίθεται, της Αριστεράς και, τελικά, ως υποπροϊόν της ενίσχυσης των αισθημάτων απόρριψης συνολικά του πολιτικού συστήματος. Η ερμηνευτική αυτή γραμμή παραγνωρίζει δύο κρίσιμα στοιχεία.

Πρώτον, την ιστορική αγκύρωση της ελληνικής Άκρας Δεξιάς στους μηχανισμούς του κράτους,¹ πριν και μετά τον Εμφύλιο – πραγματικότητα σε αναφορά με την οποία αρθρώνεται ο μεταπολιτευτικός λαϊκισμός. Στα συμφραζόμενα αυτά, εξάλλου, μπορεί να κατανοηθεί το βάθος της διαιρετικής τομής Δεξιάς-Αριστερά που χαρακτηρίζει το πολιτικό σύστημα.

Δεύτερον, τα εκλογικά δεδομένα των τελευταίων χρόνων, τα οποία μαρτυρούν ότι η επιρροή της Χρυσής Αυγής ενισχύθηκε ραγδαία μετά την προσχώρηση της παραδοσιακής Δεξιάς (ΝΔ) στη μνημονιακή συναίνεση, αλλά και την κατάρρευση της μεταφασιστικής Άκρας Δεξιάς (ΛΑΟΣ), εξαιτίας της συμμετοχής της στην τρικομματική συγκυβέρνηση Παπαδήμου, την περίοδο 2011-2012. Οι

δύο αυτές παράμετροι μας υποχρεώνουν να δούμε την άνοδο του νεοναζισμού καταρχάς ως προϊόν ριζοσπαστικοποίησης της Δεξιάς,² με αντιστοιχίες και συμπυκνώσεις στους κρατικούς μηχανισμούς, οι οποίες, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποτυπώνονται και εκλογικά.³

Στη συγκυρία που διανύουμε, ωστόσο, και ενώ τα σημεία επαφής κρατικών μηχανισμών και Ακροδεξιάς είναι όλο και πιο δύσκολο να αποκρυφθούν –είτε πρόκειται για τη διάβρωση των μηχανισμών αυτών είτε για την οριακά δημοκρατική λειτουργία τους– οι σχετικές επισημάνσεις εξαντλούνται συνήθως στα εξόφθαλμα περιστατικά, τα οποία, κατά κύριο λόγο, αφορούν το πιο ορατό τμήμα των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών: την αστυνομία. Σε ό,τι αφορά τον στρατό, τον πιο δυσπρόσιτο δηλαδή από τους μηχανισμούς του κράτους που αφορούν την έρευνά μας, κυριαρχεί μια εντύπωση κανονικότητας.

«Μεμονωμένα κρούσματα που έχουν δει κατά καιρούς το φως της δημοσιότητας δεν αναιρούν το γεγονός ότι, τέσσερις δεκαετίες μετά την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας, ανάμεσα σε όλους τους κρατικούς μηχανισμούς, ο στρατός διαθέτει ισχυρά “αντισώματα” όσον αφορά τη διείσδυση της Ακροδεξιάς»: αυτός, σε γενικές γραμμές, ήταν ο κοινός παρονομαστής όσων συμμετείχαν στην έρευνά μας⁴ και, για ευνόητους λόγους, θέλησαν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους.

Τον Σεπτέμβριο του 2013, η δολοφονία του Παύλου Φύσσα, οι ραγδαίες εξελίξεις που πυροδότησε, αλλά και ένα προαναγγελθέν πραξικόπημα το οποίο ματαιώθηκε εν τη γενέσει του (;) έθεσαν με επιτακτικό τρόπο το ζήτημα της επαναξιολόγησης τέτοιων κρίσεων. Τις μέρες εκείνες εμφανίστηκαν κατά κόρον, σε εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας καθώς και στο Διαδίκτυο, μαρτυρίες σύμφωνα με τις οποίες την εκπαίδευση της Χρυσής Αυγής είχαν αναλάβει πρώην και εν ενεργεία μέλη των ΟΥΚ, των ΛΟΚ και άλλων ειδικών μονάδων, ενώ, σύμφωνα με τα ίδια δημοσιεύματα, πολλοί από αυτούς που πλαισίωσαν κατά καιρούς τις φάλαγγες της νεο-

ναζιστικής οργάνωσης προέρχονταν, κατά κύριο λόγο, από τις ειδικές μονάδες του στρατού.⁵

Μία μόλις εβδομάδα μετά τη δολοφονία Φύσσα, μια άγνωστη στο ευρύ κοινό οργάνωση, η Κοινότητα Εφέδρων Ειδικών Δυνάμεων (ΚΕΕΔ), ανήγγειλε, παραδόξως, μέσω του Διαδικτύου, τη διενέργεια πραξικοπήματος. Η αναγγελία αρχικά αγνοήθηκε, για προφανείς λόγους, σε δεύτερο χρόνο όμως θεωρήθηκε παράγοντας περαιτέρω αποσταθεροποίησης και τελικά κινητοποίησε τις δικαστικές αρχές. Στις 28 Σεπτεμβρίου 2013, ημέρα του... προαναγγελθέντος πραξικοπήματος, δεν είχαμε βεβαιώς τη «συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ανάγκης υπό την πρόεδρο του Αρείου Πάγου, με εγγυητή τις Ένοπλες Δυνάμεις», όπως ζητούσε η ΚΕΕΔ. Αυτό που συνέβη ήταν η πρωτόγνωρη για τα μεταπολιτευτικά χρονικά σύλληψη του αρχηγού, βουλευτών και στελεχών ενός κοινοβουλευτικού κόμματος: του γενικού γραμματέα, Νίκου Μιχαλολιάκου, άλλων τεσσάρων από τους δεκαοκτώ βουλευτές και δεκατριών ακόμα ηγετικών στελεχών της Χρυσής Αυγής. Σε ό,τι αφορά την ΚΕΕΔ, τα μέλη της οποίας⁶ επισήμως αρνήθηκαν οποιαδήποτε σχέση με τη Χρυσή Αυγή, τον λόγο θα είχε στο εξής η εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, Ευτέρπη Κουτζαμάνη, η οποία και διέταξε προκαταρκτική εξέταση.

Υπό το βάρος των εξελίξεων, μετά τη δολοφονία Φύσσα, άμεση ήταν η αντίδραση της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας. Ο υπουργός Δημήτρης Αβραμόπουλος ανέθεσε στον Α΄ υπαρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού τη διεξαγωγή έρευνας σε σημεία της Αττικής τα οποία μέλη της Χρυσής Αυγής υπέδειξαν ως τόπους εκπαίδευσής τους, ενώ στις 22 Σεπτεμβρίου 2013 διατάχθηκε έρευνα με αντικείμενο τη διείσδυση της Χρυσής Αυγής στον στρατό. Η εν λόγω έρευνα ολοκληρώθηκε σε χρόνο-ρεκόρ. Ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ, στρατηγός Μιχαήλ Κωσταράκος, παρέδωσε το σχετικό πόρισμα στον υπουργό Εθνικής Άμυνας πέντε μόλις μέρες μετά τη στιγμή που διατάχθηκε η έρευνα, διαβεβαίωσε ότι «δεν υπάρχει εμπλοκή του στρατού με τη Χρυσή Αυγή», μονολότι ο ίδιος δεν απέκλειε τη συμμετοχή «μεμονωμένου στελέ-

χους» του στρατεύματος σε δραστηριότητες της οργάνωσης.⁷ Στις λευκές σελίδες του πορίσματος, η αστυνομία θα πρόσθετε λίγο αργότερα έναν επαγγελματία οπλίτη, που συνελήφθη έξω από τα γραφεία της Χρυσής Αυγής στην Κομοτηνή με ναζιστική μπλούζα και πτυσσόμενο κλομπ. Συνολικά, πάντως, η επίσημη έρευνα εξέπεμπε απολύτως καθησυχαστικά μηνύματα. Χρειάστηκαν λίγοι μήνες για να φανεί περίτρανα ότι ο εφησυχασμός δεν ήταν η ενδεδειγμένη στάση. Στις 26 Απριλίου 2014 η Χρυσή Αυγή ανακοίνωσε ότι στο ευρωψηφοδέλιό της θα μετέχει ο τέως διευθυντής των Ειδικών Δυνάμεων του Ελληνικού Στρατού, αντιστράτηγος ε.α. Ελευθέριος Συναδινός. Λίγες μέρες αργότερα, τη σκυτάλη θα έπαιρνε ο αντιστράτηγος ε.α. Γεώργιος Επιτήδειος, ο δεύτερος ανώτατος στρατιωτικός που συμπεριελήφθη στο ευρωψηφοδέλιό των νεοναζί, ο οποίος και έκανε την ακόλουθη δήλωση:

Κατά την παρούσα χρονική περίοδο, η χώρα μας αντιμετωπίζει τον μεγαλύτερο κίνδυνο για την ύπαρξή της από την εποχή κατά την οποία έγινε ανεξάρτητο κράτος [...]. Εκχωρείται η εθνική κυριαρχία, επιδιώκεται να καταστραφούν η θρησκεία, η ιστορία, η παιδεία, η υγεία, η οικονομία, η δικαιοσύνη, η εθνική άμυνα και ασφάλεια, η πολιτισμική μας κληρονομιά, παραβιάζονται κατάφωρα το Σύνταγμα και οι ατομικές ελευθερίες, συλλαμβάνονται και κρατούνται παράνομα ο Αρχηγός, βουλευτές και στελέχη νομίμως εκλεγμένου πολιτικού κόμματος.⁸

Τα προαναφερθέντα δεν αναιρούν το ότι οι πολιτικές πρωτοβουλίες που ανελήφθησαν μετά τη δολοφονία Φύσσα, η ενεργοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών και οι αποκαλύψεις των ΜΜΕ για τις διασυνδέσεις των νεοναζί με τους «σκληρούς» μηχανισμούς του κράτους δεν είχαν, μέχρι εκείνη τη στιγμή, προηγούμενο. Μέσα σε λίγες μόλις μέρες, στην Ελλάδα συνέβη ό,τι δεν είχε συμβεί σε όλη τη Μεταπολίτευση, και ιδίως τις τρεις τελευταίες δεκαετίες που δρα η Χρυσή Αυγή. Πώς εξηγείται, όμως, η αδράνεια τώσων ετών; Και, κυρίως, ποια είναι η έκταση του προβλήματος

στον στρατό, τον πιο δυσπρόσιτο από τους κρατικούς μηχανισμούς;

Το ερώτημα δεν τίθεται, ούτε μπορεί να απαντηθεί, σε ένα κενό πολιτικού και κοινωνικού χρόνου. Η διαχείριση της εν εξελίξει κρίσης συνιστά ένα εξαιρετικά ριψοκίνδυνο σχέδιο,⁹ καθώς, με βάση την ιστορική εμπειρία, η λύση είναι πιθανό να αναζητηθεί στην προώθηση αυταρχικών θεσμίσεων και βίαιων πρακτικών, στο μέτρο που οι δυνατότητες «επιστροφής στην ομαλότητα» και τους συνήθεις μηχανισμούς νομιμοποίησης περιορίζονται.¹⁰ Διαθέτουμε ήδη μια σαφή εικόνα για τα διακυβεύματα και την αμφίρροπη δυναμική της συγκυρίας, τις συντεταγμένες της οποίας προσδιορίζουν, με κρίσιμες διαφορές από χώρα σε χώρα, κοινωνικές εξεγέρσεις, η άνοδος του νεοφασισμού και η περαιτέρω στρατιωτικοποίηση της Ευρώπης. Μολονότι παραγνωρισμένη, η τελευταία παράμετρος είναι κρίσιμη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο μέσω των κρατών-μελών που τη συναποτελούν όσο και μέσω της δικής της θεσμικής υπόστασης, βρίσκεται στη δίνη μιας διαδικασίας ενδυνάμωσης του στρατιωτικού της βραχίονα και ενίσχυσης της παραγωγής στρατιωτικών εξοπλισμών: η διεθνοποίηση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας όπλων και η εγκαθίδρυση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας διαδραματίζουν, εδώ, κεντρικό ρόλο.¹¹

Όσον αφορά ειδικότερα την Ελλάδα, η άνοδος των αγώνων ενάντια σε αυτή τη μηχανική της καταστροφής αφήνει ένα αντιφατικό ίχνος στο πολιτικό επίπεδο. Η ενίσχυση της Αριστεράς βαίνει παράλληλα με μια περαιτέρω αυταρχική ομογενοποίηση-θωράκιση του κατακερματισμένου πολιτικού συστήματος: με μια ολοένα και πιο εικονική λειτουργία του κοινοβουλευτισμού, με την κανονικοποίηση της κρατικής βίας και, τέλος, με τη ριζοσπαστικοποίηση της παραδοσιακής Δεξιάς. Στα συμφραζόμενα αυτά, η παραδοσιακή Δεξιά, πολιτευόμενη με προμετωπίδα τον ιστορικό αναθεωρητισμό, και με όρους που παραπέμπουν στους μετεμφυλιακούς προγόνους της, επιδίδεται σήμερα σε έναν επικίνδυνο ανταγωνισμό με την Ακροδεξιά, στο έδαφος της συλλήβδην καταγγελίας της Μεταπολίτευσης –μήτρας του σύγχρονου «εσωτερικού

εχθρού»— και της ποινικοποίησης της μετανάστευσης, του δούρειου ίππου των σύγχρονων «εισβολέων».

Στη συγκυρία αυτή, αξίζει να θυμηθούμε τον Νίκο Πουλιαντζά:

ενώ η δημοκρατική-κοινοβουλευτική μορφή του κράτους παραμένει επιφανειακά άθικτη, οι σχέσεις των κυρίαρχων τάξεων και των κοινωνικών τμημάτων από τη μια και του κρατικού μηχανισμού από την άλλη δεν διαμεσολαβούνται πλέον αποκλειστικά από τα πολιτικά κόμματα, αλλά αποκτούν χαρακτηριστικά ολοένα και αμεσότερο.¹²

Η αμεσότητα αυτή σημαίνει την ελαχιστοποίηση των θεσμικών διαμεσολαβήσεων: τη διαρκή επίκληση μιας συνθήκης «έκτακτης ανάγκης», που καταρχάς υπαγορεύει την υλοποίηση μέχρι τέλους του προγράμματος «δημιουργικής καταστροφής», και γενικότερα αξιώνει αυτή η έκτακτη ανάγκη να αποτελεί την οργανωτική αρχή της καθημερινής πολιτικής και διοικητικής πρακτικής, που όλο και συχνότερα εκτρέπεται σε βία πάνω στα σώματα.¹³ Ιδίως το εν εξελίξει πρόγραμμα «δημιουργικής καταστροφής» εφαρμόζεται ως φαρμακεία μιας τεχνικής εξουσίας άμεσου χρόνου, για την καθυστότηση της εργασιακής δύναμης.¹⁴ Τη διαδικασία αυτή επωμίζεται το κράτος, εντατικοποιώντας μια διπλή λειτουργία, κατακερματισμού του κοινωνικού σώματος από τη μια, εθνικοποίησης-ομογενοποίησής του από την άλλη.¹⁵

Ανάμεσα στους κρατικούς μηχανισμούς που υλοποιούν αυτή τη διπλή λειτουργία, ο στρατός έχει διαχρονικά σημαίνοντα ρόλο, ιδίως σε ό,τι αφορά τη διαδικασία της εθνικοποίησης. Το περιεχόμενο της τελευταίας μεταβάλλεται, ανάλογα με την εκάστοτε ηγεμονική άρθρωση της ελληνικής εθνικιστικής ιδεολογίας. Έτσι, μέχρι και το 1974 ο στρατός είναι ο παραγωγός, οργανωτής και φορέας του μετεμφυλιακού ψυχροπολεμικού εθνικισμού, στραμμένος ταυτόχρονα τόσο προς τον εξωτερικό, «από Βορράν», εχθρό όσο και στον εσωτερικό εχθρό. Στα χρόνια που ακολουθούν, κυρίαρχη εκδοχή του εθνικισμού γίνεται η αντιαμερικανική, ενίοτε ακόμα και αντιιμπεριαλιστική, και η εθνικοανεξαρτησιακή-αντιτουρκική. Τέλος, στην παρούσα συγκυρία, η κυρίαρχη εθνικι-

στική ιδεολογία δεν αποχωρίζεται τους προσφιλείς από το παρελθόν εχθρούς της, αναβαθμίζεται ωστόσο, ενσωματώνοντας φυλετικά χαρακτηριστικά. Προνομιακός στόχος της είναι, πλέον, ο «εσω-εξωτερικός εχθρός», οι ανεπιθύμητοι ξένοι φτωχοί, ενώ την ίδια στιγμή ένας δημοφοβικός «αντιλαϊκισμός», η περίφημη καταγγελία συλλήβδην των «άκρων» υποδεικνύει τον νέο ανατρεπτικό κίνδυνο.¹⁶

Αντικείμενο, λοιπόν, του κειμένου αυτού είναι ο πολιτικός-οργανωτικός και ιδεολογικός ρόλος του στρατού ως κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους, στα χρόνια της αντιστροφής της δυναμικής της Μεταπολίτευσης. Με τον όρο «αντιστροφή της δυναμικής της Μεταπολίτευσης», στην περίπτωση του στρατού, αναφερόμαστε στις *τάσεις* αμφισβήτησης ενός διπλού συνόρου: από τη μια του συνόρου που χωρίζει τα ειρηνικά έργα του στρατού από τις πολεμικές του προετοιμασίες και, από την άλλη, του ορίου που κρατά το στράτευμα μέσα στα στρατόπεδα, μακριά δηλαδή από την πολιτική ζωή και τα καθήκοντα τήρησης της εσωτερικής ασφάλειας.

Μας ενδιαφέρουν οι τάσεις αυτές, γιατί, ειδικά στην Ελλάδα, η Ιστορία έχει δείξει πως, παρά την ιεραρχημένη, πειθαρχημένη και συγκεντρωτική οργάνωσή του (αν όχι ακριβώς εξαιτίας της), οι κοινωνικές αντιθέσεις διασχίζουν κάθετα την ιεραρχία του στρατού. Σε κρίσιμες φάσεις, έτσι, ο ίδιος μετατρέπεται σε «κόμμα» που επιλέγουν κοινωνικές τάξεις και στρώματα ελλείψει άλλων μορφών οργάνωσης και άσκησης εξουσίας. Η ίδια η ιστορική εμπειρία, επιπλέον, δείχνει ότι

αν ο σκληρός πυρήνας, που [είναι δυνατόν να] αποτελεί στήριγμα των λαϊκών δυνάμεων εντοπίζεται συχνότερα στα ενδιάμεσα και κατώτερα επίπεδα [της στρατιωτικής ιεραρχίας], εκεί εντοπίζονται επίσης και οι ομάδες κρούσης των πραιτοριανών του καθεστώτος.¹⁷

Σε μια συγκυρία, λοιπόν, γενικευμένης καταστροφής, γενικευμένης διακινδύνευσης και, ειδικότερα στα καθ' ημάς, γενικευμένης αντι-

στροφής της δυναμικής της Μεταπολίτευσης, σενάρια δημοκρατικής εκτροπής διακινούνται και εναλλάσσονται στον δημόσιο διάλογο με πυκνότητα ασυνήθιστη για τα δεδομένα των τελευταίων χρόνων. Δεν πρόκειται για αυθόρμητη κοινωνική τάση. Από τη μια πλευρά, η νεοναζιστική Άκρα Δεξιά περιγράφει την εκτυλισσόμενη πολιτική και κοινωνική σύγκρουση ως εμφύλιο «με τους αναρχικούς και τους λαθρομετανάστες»,¹⁸ υποδαυλίζοντας ταυτόχρονα –μέχρι πρότινος ανενόχλητη, χωρίς καμία νομική συνέπεια– μια πολεμική ατμόσφαιρα με τις γειτονικές χώρες, ιδίως (αλλά όχι μόνο) με την πρώην γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας.¹⁹ Από την άλλη, το κράτος εντείνει την κυριαρχικότητά του στο εσωτερικό, ασκώντας την ως αντίβαρο στην απεμπόληση κρίσιμων οικονομικών και πολιτικών λειτουργιών, και αναβαθμίζοντας γ' αυτό τη λειτουργία του «σκληρού» κρατικού μηχανισμού.

Τι σημαίνουν αυτά ειδικότερα για τον στρατό;

Σε ένα σκηνικό ριζικά διαφορετικό από αυτό του 1996, όταν δηλαδή η Ελλάδα βρέθηκε στα πρόθυρα πολεμικής αναμέτρησης με την Τουρκία, με επίδοκο τη βραχονησίδα των Ιμίων, η εν εξελίξει συζήτηση για την οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) στο Αιγαίο²⁰ αποκαλύπτει, μεταξύ άλλων, ότι το «όραμα» μιας πολεμικής εμπλοκής, ακόμα και ολέθριας για τη χώρα, όπως αποδείχθηκε αυτή του 1897, μπορεί να αποτελέσει –όχι μόνο στις милитарιστικές φαντασιώσεις της νεοναζιστικής Ακροδεξιάς, αλλά και στη συλλογιστική ακροδεξιών παραγόντων του πρωθυπουργικού περιβάλλοντος– την επιδιωκόμενη «θεραπεία». Με άλλα λόγια, μια φυγή προς τα μπρος, εν μέσω συσσωρευμένων πολιτικών και κοινωνικών αδιεξόδων, ένα γεραττήριο σάλπισμα ενότητας για τον ελληνισμό,

αν όχι για να διεκδικήσει έναν νέο ρόλο στην υπό διαμόρφωση κατάσταση στην περιοχή, τουλάχιστον [για] να διαφυλάξει τα κεκτημένα και να προστατέψει την Κύπρο και την Ελλάδα από τον όλεθρο και την καταστροφή, που θα είναι η νεο-οθωμανοποίησή τους.²¹

Ιδιαίτερα διαφωτιστικός επ' αυτού είναι ο υποψήφιος βουλευτής της ΝΔ και σύμβουλος του πρωθυπουργού, Φαήλος Κρανιδιώτης:

Ισραηλινός υψηλόβαθμος αξιωματούχος μου έλεγε εντυπωσιασμένος, πριν από δυο χρόνια, μετά από κοινή άσκηση των Πολεμικών Αεροποριών μας, ότι σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης με την εξ ανατολών γείτονα «οι φοβεροί Έλληνες πιλότοι μπορούν να κατακτήσουν την αεροπορική υπεροχή μέσα σε δυο ημέρες». Και επειδή όλοι γνωρίζουμε ότι οι σύγχρονοι πόλεμοι κρίνονται στον αέρα, καταλαβαίνουμε και την έκβαση που θα είχε ένας πιθανός ελληνοτουρκικός πόλεμος. [...] Οι πιλότοι μας με τις καθημερινές εμπλοκές τους με τους Τούρκους συσσωρεύσαν μια τεράστια εμπειρία, γνώση, τεχνικές. Τώρα όμως, κάθε ημέρα που περνά αυτή η συσσωρευμένη πολύτιμη εμπειρία σιγά-σιγά χάνεται, αν οι πιλότοι μας πετούν ίσα ίσα για συντήρηση [...]

Καλά πληροφορημένες πηγές μάς λένε ότι η Τουρκία ετοιμάζεται να κάνει έρευνες για κοιτάσματα στο Αιγαίο, μέσα στην δική μας (μελλοντική) ΑΟΖ, με δικό της σκάφος αυτή την φορά, όχι με νορβηγικό ή άλλης εθνικότητας. Τι θα κάνει τότε η κυβέρνηση που ακόμα δεν κήρυξε ΑΟΖ; Θα πει «βυθίσατε το Χόρα» σαν τον Ανδρέα; Με ποια κυβέρνηση; Αυτήν που συμμετέχει ο Βενιζέλος και ο κυρ Φώτης; [...] Πρέπει να γίνει κατανοητό πως είναι άλλο πράγμα οι δημόσιες σχέσεις, οι προσωπικές σχέσεις πολιτειακών παραγόντων κι άλλο η εξωτερική πολιτική. Δημόσιες σχέσεις έχουν τα μπαρ και τα εστιατόρια. Οι χώρες έχουν εξωτερική πολιτική. Κι αυτή απαιτεί σοβαρή στρατιωτική δύναμη αποτροπής, που το ΥΠΕΞ να εκπέμπει την βούληση πως η χώρα θα την χρησιμοποιήσει, αν ξεπεραστούν οι κόκκινες γραμμές των συμφερόντων μας.²²

Οι προαναφερθείσες τάσεις μπορούν να αποτιμηθούν στις πραγματικές τους διαστάσεις μόνο σε συνάρτηση με την εκάστοτε κρατική στρατηγική. Από αυτή λοιπόν τη σκοπιά, στο παρόν κείμενο θα ασχοληθούμε: α) με τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους συμμετέχει ο στρατός, ως κατασταλτικός μηχανισμός του κράτους, στην εν εξελίξει διαδικασία «εξομάλυνσης» των κοινωνικών αντι-

θέσεων και εκφασισμού της πολιτικής ζωής, β) με την ώσμωση τμημάτων του στρατού με την ενισχυόμενη Ακροδεξιά, τη συμβατότητα της κρατικής αμυντικής πολιτικής με την πολιτική και την ιδεολογία της, την (ακροδεξιά) πολιτικοποίηση θεματικών που άπτονται τόσο «συντεχνιακών συμφερόντων» του στρατεύματος όσο και της κεντρικής πολιτικής ατζέντας.

Προκειμένου να επισημάνουμε συνέχειες και τομές, θα επιχειρήσουμε καταρχάς να σκιαγραφήσουμε τα όρια του εκδημοκρατισμού του στρατού μετά την κατάρρευση της επτάχρονης δικτατορίας. Στη συνέχεια, και προκειμένου να επισημάνουμε το ιστορικό βάθος των υπό διερεύνηση τάσεων, θα αναφερθούμε σε μερικά από τα σημαντικότερα παραδείγματα ώσμωσης τμημάτων και παραγόντων του στρατεύματος με την Ακροδεξιά, ιδίως κατά την ύστερη Μεταπολίτευση. Θα επιχειρήσουμε, ακολούθως, να δείξουμε υπό ποιους όρους καθίσταται σήμερα δυνατή η παραβίαση του διπλού συνόρου που προαναφέραμε, και κυρίως υπό ποιες προϋποθέσεις τείνει ο στρατός να εμπλέκεται στην επιβολή της εσωτερικής τάξης, στο πλαίσιο μιας άτυπης ανταλλαγής ρόλων με την αστυνομία. Επίσης, θα ασχοληθούμε εκτενέστερα με τις πιο πρόσφατες όψεις της διείσδυσης της Ακροδεξιάς στο στράτευμα, τη συμμετοχή ακροδεξιών στη δημιουργία δικτύων (παρακρατικής) εξουσίας και τον ανταγωνισμό μεταξύ Νέας Δημοκρατίας, Χρυσής Αυγής και άλλων, μικρότερων σχηματισμών της Ακροδεξιάς, με επίδικο την εγκατάσταση δεσμών εκπροσώπησης με τμήματα του στρατεύματος. Στο τέλος, και με βάση τα προαναφερθέντα, θα προτείνουμε ορισμένα συμπεράσματα.

Από τη λειψή αποχουνοποίηση στην αντιστροφή της δυναμικής της Μεταπολίτευσης

Το 1974, η ανατροπή του Μακάριου από το πραξικόπημα της χούντας των Αθηνών, η τουρκική αντεπίθεση και η προέλαση του τουρκικού στρατού στην Κύπρο θα αφήσουν την Ελλάδα ουσιαστικά ακυ-

βέρνηση²³ και θα αποτελέσουν τον καταλύτη για την κατάρρευση της δικτατορίας. Οι πρωταίτιοι του πραξικοπήματος, ωστόσο, θα καταδικαστούν ως δράστες ενός «στιγμιαίου» εγκλήματος, γεγονός που περιόρισε σημαντικά το εύρος των τιμωρηθέντων.²⁴

Το πρώτο διάστημα μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος θα ακολουθήσουν προσπάθειες παλινόρθωσης, με πρωταγωνιστές αμετανόητους στρατιωτικούς: έτσι, μέχρι τα τέλη του 1974, για την κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή ο στρατός αποτελεί κεντρικό ζήτημα. Στο διάστημα αυτό, ο ίδιος θα καταφέρει να αποδιάρθρωσει τις κυριότερες τάσεις των αξιωματικών που προσβλέπουν στην επαναφορά της δικτατορίας (ιωαννιδικοί-«μικροί αξιωματικοί», παπαδοπουλικοί-«παλαιοαπριλιανοί» και «ανεξάρτητοι»-εθνικοσοσιαλιστές, κανταφικοί κλπ.). Θα εντάξει επίσης το ναυτικό και την αεροπορία στο Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, τροποποιώντας τον συσχετισμό στο εσωτερικό των Ενόπλων Δυνάμεων. Και, τέλος, θα λάβει την απόφαση αποχώρησης της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, τόσο για λόγους εκτόνωσης μιας έντονης κοινωνικής δυσαρέσκειας με ισχυρά αντιαμερικανικά χαρακτηριστικά όσο και –κυρίως– εξαιτίας της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στην Κύπρο. Η κίνηση αυτή θα σηματοδοτήσει και την τροποποίηση της διάταξης του στρατού: στο εξής το ζήτημα θα είναι η αντιμετώπιση του «εξ Ανατολών εξωτερικού εχθρού», συνθήκη που περιορίζει τις βλέψεις για ανάληψη «εσωτερικού ρόλου».²⁵

Μαζί με τα παραπάνω, ο Καραμανλής θα κερδίσει τη μάχη της αποχώρησης των 163 βαρέων αρμάτων μάχης που στρατοπέδευαν στην Αττική, παρά τις αντιρρήσεις των στρατηγών (κυρίως του αρχηγού ΓΕΕΘΑ Γρηγορίου Μπονάνου), ενώ θα αναστείλει και τη δραστηριότητα της ΕΣΑ, του ισχυρότερου στηρίγματος της ιωαννδικής χούντας. Ο ίδιος, τέλος, θα αποκαταστήσει τις αρμοδιότητες του υπουργού Εθνικής Αμύνης, που είχαν εκκωρηθεί και συνταγματικά στον Αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ τον Σεπτέμβριο του 1974 θα συλληφθούν αιφνιδιαστικά οι πρωταίτιοι του απριλιανού πραξικοπήματος (που μέχρι τότε παρέμεναν ελεύθεροι).

Δεν θα λείψουν, όπως προαναφέραμε, κάποιες απόπειρες παλινόρθωσης του δικτατορικού καθεστώτος. Η πιο αξιοσημείωτη θα εκδηλωθεί τον Φεβρουάριο του 1975, όταν ομάδα αξιωματικών του στρατού θα σχεδιάσει στρατιωτικό κίνημα σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Λάρισα, με σκοπό την ανατροπή της κυβέρνησης Καραμανλή, την επάνοδο της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ και την απελευθέρωση του υπόδικου πραξικοπηματία Δημητρίου Ιωαννίδη. Το περίφημο «πραξικόπημα της πιτζάμας» θα καταλήξει στη σύλληψη 37 αξιωματικών, οι οποίοι σύμφωνα με τη διάσημη, έκτοτε, ρήση του υπουργού Εθνικής Αμύνης Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, αποτελούν «σταγονίδια»:²⁶ μια ελάχιστη, δηλαδή, μειοψηφία χουντικών σε ένα κατά τα λοιπά πιστό στη δημοκρατία στράτευμα. Ο όρος παρέμεινε στο πολιτικό λεξιλόγιο της Μεταπολίτευσης, υποδεικνύοντας την κυρίαρχη κυβερνητική αντίληψη σχετικά με το μέγεθος του προβλήματος της παρείσφρησης ακροδεξιών θυλάκων στον πολιτειακό μηχανισμό: υπαρκτό μιν, αλλά μικρό, περιορισμένο, απομονωμένο – συνεπώς σχεδόν ανεκτό και, σε κάθε περίπτωση, «εντός πλαισίου».

Με το Κυπριακό σε εκκρεμότητα, ή τουλάχιστον με την επίκληση της εκκρεμότητας αυτής, και με δεδομένη την υποβάθμιση του κινδύνου των «σταγονιδίων», η αποχουντοποίηση του στρατεύματος θα είναι μερική. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, μια επάνοδος του στρατού στον προ του 1974 ρόλο του είναι πλέον μη ρεαλιστική. Ο βασικός λόγος είναι ότι έχει επιλυθεί η κρίση πολιτικής εκπροσώπησης, όπως δείχνει η ευρεία νίκη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στις πρώτες εκλογές μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Επιπλέον, ο στρατός δεν μπορεί και δεν χρειάζεται πια να διαδραματίζει τον ρόλο του «κόμματος των κυρίαρχων»: είναι πλέον αποσυνδεδεμένος από τα άμεσα στρατηγικά, οικονομικά και πολιτικά, συμφέροντα της ελληνικής αστικής τάξης, η οποία σε συνθήκες δημοκρατικής ομαλότητας διαθέτει άλλες διεξόδους πολιτικής εκπροσώπησης. Σημαντική υπήρξε εδώ η συμβολή του Φαίδωνος Γκιζίκη, του Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα και του Σόλωνος Γκίκα, προσώπων τα οποία, λόγω ιστορικών προσωπικών σχέσεων

με τον στρατό, ήταν σε θέση να ελέγξουν τις κινήσεις των αξιωματικών. Άλλη σημαντική παράμετρος είναι, βέβαια, η ισχυρή λαϊκή πίεση, που θα αποβεί καθοριστική και θα πετύχει την ακύρωση των όποιων σεναρίων επαναφοράς στα χρόνια του «γύψου». ²⁷ Ο στρατός θα χάσει τον αυτοτελή και κυρίαρχο ρόλο του στο σύστημα διακυβέρνησης της χώρας – έναν ρόλο αδιαμφισβήτητο από την εποχή της επέκτασης της Ελλάδας (1864-1948), στην οποία ο ίδιος συνέβαλε τα μέγιστα.

Στα χρόνια που ακολουθούν, το στράτευμα θα περιοριστεί στα «αμυντικά» του καθήκοντα, μέσα δηλαδή στους στρατώνες – αν και όχι πάντα εντός επικράτειας. Τον νέο του ρόλο θα προσδιορίζουν στο εξής η θέση του στο πλαίσιο των διεθνών συμμαχιών της Ελλάδας (NATO, ΕΟΚ-ΕΕ): η διεθνής συγκυρία (λήξη του Ψυχρού Πολέμου, δόγμα της «Νέας Τάξης», έναρξη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»): η αναβάθμιση της Ελλάδας σε «δύναμη σταθερότητας» στην περιοχή των Βαλκανίων, η ολοκληρωτική εγκατάλειψη του δόγματος του «από Βορράν κινδύνου» και η συγκρότηση του άξονα Ελλάδας-Κύπρου-Ισραήλ: η υποδοχή μεταναστευτικών ροών, την καταστολή των οποίων ανέλαβαν –και εξακολουθούν να επιτελούν– τμήματα του στρατού από τις αρχές της δεκαετίας του 1990: και, τέλος, πιο γενικά, οι μετασχηματισμοί της ελληνικής εθνικιστικής ιδεολογίας από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω.

Από την άλλη πλευρά, η «δημοκρατική ενσωμάτωση» του στρατού, το γεγονός ότι «στην περίπτωση των δημοκρατικών-κοινοβουλευτικών καθεστωτικών μορφών η ιδεολογία του έχει δευτερεύουσα σημασία στη διαμόρφωση της κυρίαρχης ιδεολογίας» ²⁸ και, συμμετρικά, το γεγονός ότι από το 1990 και μετά η ελληνική Ακροδεξιά παύει σταδιακά να συγκροτείται ως κόμμα νοσταλγών της δικτατορίας, δεν σημαίνουν και ότι ο στρατός εκπίπτει από το πολιτικό της φαντασιακό. Συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Αρκεί, μεταξύ άλλων, να θυμηθούμε ότι η σημαντικότερη ετήσια κινητοποίηση της Χρυσής Αυγής είναι η εκδήλωση για την επέτειο της κρίσης των Ιμίων (1996). Αν και περιθωριακή στο ξεκίνημά της, τα

τελευταία χρόνια συγκεντρώνει 3.000-5.000 ακροδεξιούς. Τυπικά, πρόκειται για μια εκδήλωση τιμής στη μνήμη του υποπλοίαρχου Χριστόδουλου Καραθανάση, του υποπλοίαρχου Παναγιώτη Βλαχάκου και του αρχικελευστή Έκτορα Γιαλοψού, μελών του πληρώματος ελικοπτέρου του Πολεμικού Ναυτικού, το οποίο στις 31 Ιανουαρίου 1996 είχε απονηωθεί για να διαπιστώσει παρουσία Τούρκων στη βραχονησίδα και κατέπεσε κατά την επιστροφή. Στην πραγματικότητα όμως παίρνει χαρακτήρα πανελλαδικής κινητοποίησης, με ακραίο εθνικιστικό και ακροδεξιό περιεχόμενο, στην οποία κυριαρχεί πλήρως η Χρυσή Αυγή.

Μια σειρά επεισόδια, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, αν και ανόμοια σε έκταση, σημασία και χαρακτήρα, μαρτυρούν ότι η τάση ακροδεξιάς πολιτικοποίησης του στρατού, μολονότι σαφώς μειοψηφική, είναι από τότε καταγράψιμη, ενίοτε και αξιοσημείωτη. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε περιστατικά όπως τα ακόλουθα:

Η πτήση του σμήναρχου Θωμά Βρακά με ψεκαστικό της Πολεμικής Αεροπορίας πάνω από το έδαφος της Αλβανίας και η συμμετοχή του έφεδρου αξιωματικού Γιώργου Αναστασούλη στις δολοφονικές ενέργειες του ένοπλου ακροδεξιού Μετώπου Απελευθέρωσης Βορείου Ηπείρου (ΜΑΒΗ) στα ελληνοαλβανικά σύνορα (1994). Η συμμετοχή ακροδεξιών της Ελληνικής Εθελοντικής Φρουράς στη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, στο πλευρό Σέρβων «ομοδόξων» παραστρατιωτικών (1995). Η θορυβώδης υποδοχή του Ζαν-Μαρί Λεπέν και τα επεισόδια σε μαθητικές παρελάσεις με πρωταγωνιστές μέλη του Κλιμακίου Επιλέκτων Καταδρομέων στην Κέρκυρα (1996-97). Η αναβίωση των χουντικών πειθαρχειών στην Κω από τον ταξίαρχο Ξιδέρη (2002). Ο ρόλος του έφεδρου καταδρομέα Δημήτρη Πιπίκιου στην οργάνωση αντιμεταναστευτικών, συχνότατα βίαιων, διαδηλώσεων στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα (2009), γειτονιά που έκτοτε αποτελεί προπύργιο της Χρυσής Αυγής. Τα ρατσιστικά συνθήματα που φώναζαν άνδρες της Μονάδας Υποβρυχίων Αποστολών του Λιμενικού Σώματος (ΜΥΑΛΣ) στην παρέλαση της 25ης Μαρτίου στην Αθήνα (2010· βλ.

εδώ, σ. 183, 253-254). Τέλος, η παραστρατιωτική συγκρότηση της Πατριωτικής Πολιτοφυλακής και του Ελληνικού Κέντρου Ελέγχου Όπλων (2012· βλ. εδώ, σ. 229 και σημ. 6). Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν, όλη αυτή την περίοδο και μέχρι σήμερα, την «ειδική» σχέση της ελληνικής Ακροδεξιός με τον σκληρότερο από τους κρατικούς μηχανισμούς, καθώς και τις πολλαπλές διαστάσεις της.

Θα μπορούσε, βέβαια, να αντιτείνει κανείς: Γιατί περιστατικά όπως τα προαναφερθέντα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν απλώς ως μεμονωμένα; Δεν είναι άραγε εύλογο κάποιοι στρατιωτικοί να είναι ακροδεξιοί, όπως και κάποιοι εκπαιδευτικοί, γιατροί, δημοσιογράφοι ή τραπεζικοί υπάλληλοι; Γιατί αυτό να αποτελεί τεκμήριο οριακής δημοκρατικής λειτουργίας τμημάτων του στρατεύματος; Για να απαντήσουμε, πρέπει να σταθούμε στην ιδιαιτερότητα ενός «σκληρού» κρατικού μηχανισμού όπως ο στρατός, ενός μηχανισμού που επιδεικνύει μηδενική ανοχή σε παρεκκλίσεις από τους κανόνες και τη λογική του. Στις προαναφερθείσες περιπτώσεις, αυτή η τυπική ακαμψία και αυστηρότητα αποχωρούν, δίνοντας τη θέση τους σε μια ιδιότυπη ασυλία, σαν οι πρωταγωνιστές των προαναφερθέντων κρουσμάτων να κινούνται, ίσως πιο «ριζοσπαστικά», πάντως στο πλαίσιο των καθηκόντων τους. Σε αυτά, ας προσθέσουμε και τα ερείσματα ορισμένων από τους πρωταγωνιστές στον πολιτικό κόσμο, και δη στην παραδοσιακή Δεξιά. Δεκαπέντε χρόνια μετά την πτήση του σμήναρχου Βρακά πάνω από τα αλβανικά εδάφη, ο ίδιος θα κοσμήσει το ψηφοδέλτιο της Νέας Δημοκρατίας στη Β΄ Αθηνών, στις εθνικές εκλογές του 2009. Συνήγορος υπεράσπισης στην υπόθεση του ΜΑΒΗ, δραστήριος υπερασπιστής των εθνικιστικών θέσεων στο «Βορειοηπειρωτικό» και βεβαίως εκπρόσωπος εν Ελλάδι, μέχρι προ ολίγων ετών, του Ζαν-Μαρί Λεπέν, είναι ο μετέπειτα κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος και υπουργός της ΝΔ, Μάκης Βορίδης, ο οποίος στις αρχές της περασμένης δεκαετίας πρωταγωνιστούσε σε τηλεοπτικά πάνελ για ζητήματα μετανάστευσης και τρομοκρατίας.

Στα χρόνια της κρίσης, όταν η Ακροδεξιά θα κατακτήσει ενεργότερο ρόλο στα πολιτικά πράγματα, η ασυλία αυτή θα αναβαθμι-

στεί, αποκτώντας πρωτόγνωρες διαστάσεις: οι άνδρες της ΜΥΑΛΣ, εκτός από δύο, θα αθωωθούν, μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων θα τις εκπροσωπούν επωνύμως στα ΜΜΕ, ενώ παράγοντες του στρατεύματος με δηλωμένες ρατσιστικές και αντιδημοκρατικές απόψεις θα φτάσουν μέχρι και το υπουργικό συμβούλιο. Η βαρύτητα, λοιπόν, «μεμονωμένων» κρουσμάτων, όπως τα προαναφερθέντα, έχει να κάνει με ένα συνεχές υποβάθμισης-ανοχής-επιβράβευσης των «σταγονιδίων», δηλωτικό μιας εντεινόμενης αντιδημοκρατικής τάσης στον κρατικό μηχανισμό. Δηλωτικό, σε τελική ανάλυση, ενός συνεχούς κράτους-παρακράτους, ένα μονάχα μέρος του οποίου έφερε στο φως η ποινική δίωξη εναντίον της Χρυσής Αυγής.

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η ενεργοποίηση ακροδεξιών στο εσωτερικό του στρατεύματος ή η παραστρατιωτική δράση τους τεκμηριώνεται πολλαπλώς. Η διείσδυση, ωστόσο, της οργανωμένης Ακροδεξιότητας, και δη της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής, ούτε απρόσκοπτη μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ολόκληρη τη στρατιωτική ιεραρχία αφορά. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι *τα κρούσματα «οριακής»-αντιδημοκρατικής λειτουργίας τμημάτων και παραγόντων του στρατεύματος δεν περιορίζονται στην εξωτερικά οργανωμένη δράση, και γενικότερα στην οργανωμένη ακροδεξιά διείσδυση*. Το διπλό σύνορο, για το οποίο κάναμε λόγο παραπάνω, παραβιάζεται συστηματικά, και μάλιστα με τρόπο νόμιμο και θεσμικό.

Η εκ νέου χρήση του στρατού ως απεργοσπαστικού μηχανισμού σε μια από τις πρώτες απεργίες των χρόνων του Μνημονίου, την απεργία των οδηγών βυτιοφόρων τον Ιούλιο του 2010,²⁹ η άσκηση καταστολής πλήθους Καλλίμαχος, που πραγματοποίησε τον Φεβρουάριο του 2011 στο Κιλκίς η 71η Αερομεταφερόμενη Ταξιαρχία³⁰ (βλ. *εδώ*, σ. 248-249), αλλά και οι εκκλήσεις, μερικά χρόνια νωρίτερα, να παρέμβει ο στρατός για να καταστείλει την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, στα πρότυπα επεμβάσεων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες –εκκλήσεις οι οποίες, σημειωτέον, δεν περιορίστηκαν στον χώρο της Ακροδεξιότητας–,³¹ μαρτυρούν ότι τα

τελευταία χρόνια, συμπληρωματικά προς τη στρατιωτικοποίηση της λειτουργίας της αστυνομίας (ΜΑΤ, ΟΠΚΕ, Ειδικοί Φρουροί, ΔΕΛΤΑ και ΔΙΑΣ), αναπτύσσεται μια τάση «αστυνομικής» λειτουργίας και πολιτικής εργαλειοποίησης του στρατού προς εσωτερική χρήση. Αξίζει, στο σημείο αυτό, να σταθούμε στο δημοσίευμα του *Βήματος της Κυριακής*, τον Σεπτέμβριο του 2012, σύμφωνα με το οποίο ο πρώην αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού (και υπηρεσιακός υπουργός Εθνικής Άμυνας, στην κυβέρνηση Πικραμένου, το 2012) Φραγκούλης Φράγκος, προετοιμάζε το 2011 πραξικόπημα, το οποίο αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή.³² Αυτό καθαυτό το δημοσίευμα, ανεξάρτητα από την ακρίβειά του, για την οποία επιβάλλεται κάθε επιφύλαξη, είναι, σε κάθε περίπτωση, ενδεικτικό ενός κλίματος όσον αφορά τον νέο εσωτερικό ρόλο του στρατού.

Πιο συγκεκριμένα, επικαλούμενο και σχετικό δημοσίευμα της *Libération*,³³ το *Βήμα* θα υπενθυμίσει ότι τις μέρες που στις Βρυξέλλες έκλεινε η συμφωνία για το λεγόμενο «δεύτερο Μνημόνιο» και την αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους (PSI), ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Πάνος Μπεγγλίτης αποδοκιμαζόταν έντονα κατά την είσοδό του σε εκκλησία της Θεσσαλονίκης. Το επεισόδιο εκτιμήθηκε ότι, ενόψει του εορτασμού της εθνικής επετείου, το οργάνωσαν ακροδεξιές ομάδες και παραεκκλησιαστικές οργανώσεις, σε επαφή με αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων, απόστρατους και μη. Η εφημερίδα λοιπόν θα αποκαλύψει ότι, μέσα σε ένα κλίμα γενικότερης έντονης αντιμνημονιακής και αντικυβερνητικής διαμαρτυρίας σε κάθε γωνιά της χώρας, το οποίο τις μέρες εκείνες παρέπεμπε στην Αραβική Άνοιξη, οι μυστικές υπηρεσίες ενημέρωναν τον τότε πρωθυπουργό για «ύποπτες κινήσεις» ακροδεξιών στοιχείων. Ταυτόχρονα, σύμφωνα πάντα με το δημοσίευμα, πολιτικός της εθνικιστικής πτέρυγας της Δεξιάς ομολογούσε εκ των υστέρων σε ιδιωτικές συζητήσεις ότι, λίγες ημέρες πριν από εκείνα τα γεγονότα, είχε βολιδοσκοπηθεί από απόστρατο αξιωματικό για την ενδεχόμενη συμμετοχή του σε μεταβατική κυβέρνηση στρατιωτικών.

Ο Φραγκούλης Φράγκος αποστρατεύτηκε, εντέλει, την 1η Νοεμβρίου 2011, στην πιο εκτεταμένη αποστράτευση των τελευταίων ετών, όπως σχολιάζει η εφημερίδα. Μέχρι να συμβεί αυτό, ωστόσο, η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας τον είδε να συγκεντρώνει μια «τρομακτική δύναμη» στον στρατό ξηράς, όπου «προωθούσε στρατιωτικούς της επιρροής του στη Διεύθυνση Πληροφοριών, σε μεγάλους σχηματισμούς και σε κρίσιμες μονάδες γύρω από την Αθήνα».³⁴ Ως αρχηγός ΓΕΣ, ο Φράγκος είχε εκπονήσει επιχειρησιακό σχέδιο για ενδεχόμενη αποσταθεροποίηση της Αθήνας από (ξένες εγκληματικές) «συμμορίες με τα καλάσνικοφ», ενώ προειδοποιούσε για ενδεχόμενη «ριζοσπαστικοποίηση» του μεταναστευτικού στοιχείου λόγω αύξησης της «λαθρομετανάστευσης». Ο ίδιος, τέλος, φέρεται να συγκρούστηκε με τον υπουργό Εθνικής Άμυνας, καθώς δεν τον ενημέρωσε για τη νατοϊκή άσκηση καταστολής πλήθους Καλλίμαχος, προκειμένου, όπως υποστήριξε, να αποφευχθούν διαρροές στον Τύπο.

Το δημοσίευμα του *Βήματος* είναι πολλαπλά σημαντικό – και αυτό, ξαναλέμε, ανεξάρτητα από την ακρίβειά του. Εν μέσω μιας σοβαρής πολιτικής κρίσης, και για πρώτη φορά μετά το «πραξικόπημα της πιτζάμας», μια από τις μεγαλύτερες και παραδοσιακά εγκυρότερες εφημερίδες της χώρας, φιλοκυβερνητική και διαχρονικά σε επαφή με το σύστημα εξουσίας, συνδέει τον στρατό με σχέδια πραξικοπήματος, υποδεικνύοντάς τον ταυτόχρονα ως πολιτικά «δρώντα». Οι φήμες περί πραξικοπήματος είχαν διαψευστεί το 2011 ως «γελοϊότητες που παρήχθησαν σε κυπατζίδικα γραφεία της Γαλλίας» από τον ίδιο τον υπουργό Εθνικής Άμυνας Πάνο Μπεγλίτη,³⁵ ενώ σύμφωνα με τον πρώην πρωθυπουργό Γιώργο Παπανδρέου ανάλογες πληροφορίες είχαν δει το φως της δημοσιότητας τον Νοέμβριο του 2011 σε ευρωπαϊκά ΜΜΕ και είχαν διαψευστεί. Μετά το δημοσίευμα του *Βήματος*, ακολούθησαν διαδοχικές διαψεύσεις: από τον αρχηγό ΓΕΕΘΑ, στρατηγό Μιχάλη Κωσταράκο, τον πρώην διοικητή της ΕΥΠ, Κώστα Μπίκα, τον μετέπειτα υπουργό Εθνικής Άμυνας Πάνο Παναγιωτόπουλο, τον παραιτηθέντα διευθυντή του υπουργικού γραφείου του Π. Μπεγλίτη Νίκο Τόσκα. Ο

Τύπος εκείνων των ημερών, ωστόσο, σημείωνε ότι η διάψευση του επίμαχου δημοσιεύματος από τον ίδιο τον Π. Μπεγλίτη καθυστέρησε.³⁶ Εύλογα λοιπόν, στα συμφραζόμενα αυτά, το γκροτέσκο κάλεσμα σε πραξικόπημα της ΚΕΕΔ κινητοποιούσε τις αρχές.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι, όπως σε όλες τις όψεις του θεσμικού εποικοδομήματος, έτσι και σε ό,τι αφορά τον στρατό, η δυναμική της Μεταπολίτευσης έχει αντιστραφεί ριζικά – με ό,τι κινδύνους συνεπάγεται αυτό για τη λειτουργία του πολιτεύματος. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, πέρα από τον όποιο βαθμό διείσδυσης ή απήχησης στο στράτευμα της οργανωμένης Ακροδεξιάς, ότι η πρακτική είναι αυτή που παράγει ιδεολογία: αγνοημένες κατά κανόνα όψεις της λειτουργίας του στρατού (η άτεγκτη ιεραρχία, η προσφορά απλήρωτης εργασίας, η σύνδεση της «παραγωγικότητας» των επαγγελματιών με τη μισθολογική τους κατάσταση, η συγκάλυψη κρουσμάτων αυθαιρεσίας αξιωματικών, η διατήρηση λειτουργιών και συνθηκών που οδηγούν φαντάρους σε αυτοκτονίες, οι πρόσφατες αλληπάλληλες διώξεις αντιρρησιών συνείδησης), μολοντί συνήθως απασχολούν τα μονόστηλα των εφημερίδων ή εξειδικευμένες ιστοσελίδες, και μολοντί προφανώς δεν εντάσσονται καθαυτές σε κάποιο σχέδιο ανατροπής του πολιτεύματος, μαρτυρούν εντούτοις ότι ο αυταρχισμός, έστω και με κρίσιμες διαβαθμίσεις σε κάθε συγκυρία, δεν έπαψε ποτέ να είναι κυρίαρχος στο εσωτερικό του στρατού. Και ο αυταρχισμός αυτός αποτελεί κρίσιμο κρίκο για την εξήγηση της ανέκαθεν «ειδικής» σχέσης του στρατού με την Ακροδεξιά.

Ας θυμηθούμε, προς επίρρωση των παραπάνω, μια παρατήρηση του Πουλιαντζά, μια παρατήρηση με αξία, στον βαθμό που υποδεικνύει το ευρύ ιδεολογικό έδαφος ενδεχόμενων συναντήσεων της τυπικής δημοκρατικής με την ευθέως αντιδημοκρατική (παρα)στρατιωτική ιδεολογία και πρακτική:

Οι «προοδευτικοί» εθνικιστικοί τομείς του στρατού διακατέχονται συχνά από ένα διπλό αίσθημα εθνικής ανεξαρτησίας και αντικομμουνισμού συνάμα, [ενώ συχνά] το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία συνοδεύεται από έναν επιθε-

τικό επεκτατικό εθνικισμό που προκαλεί διφορούμενα ιδεολογικά φαινόμενα.³⁷

Η παρατήρηση μας υπενθυμίζει ότι η τυπική αφοσίωση του στρατεύματος στο πολίτευμα δεν αναιρεί την τάση παραβίασης, εκ μέρους τμημάτων και παραγόντων του, του «διπλού συνόρου», την ανάληψη δηλαδή ρόλων στα όρια της δημοκρατικής νομιμότητας – συνθήκη που αντικειμενικά ευνοεί τη δράση ακροδεξιών κύκλων. Ειδικά στις μέρες μας, στα χρόνια δηλαδή του «παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελεύθερου милитарισμού»,³⁸ σε μια περίοδο που η ελληνική Δεξιά όλων των αποχρώσεων βλέπει τα σώματα ασφαλείας και τον στρατό ως προπύργιο της νέας φυλετικής εθνικοφροσύνης,³⁹ που ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ παρεμβαίνει στο νομοσχέδιο για την ιθαγένεια, ζητώντας την αλλαγή του νόμου για τους εισακτέους στις στρατιωτικές σχολές ώστε παιδιά μεταναστών να αποκλειστούν από τις ένοπλες δυνάμεις,⁴⁰ αλλά και αρθρογράφοι φιλελεύθερων εφημερίδων ζητούν τη συμπερίληψη της «λαθρομετανάστευσης» στο νέο εθνικό αμυντικό δόγμα,⁴¹ τα πράγματα δεν θα μπορούσε να είναι πολύ διαφορετικά.

Ο στρατός σε ρόλο διεθνούς και εγχώριας αστυνομίας

Στα συμπραζόμενα της καπιταλιστικής διεθνοποίησης και ειδικότερα του δόγματος περί ασφάλειας που διατυπώθηκε μετά το 2001, η νομιμοποίηση του ελληνικού στρατού ως θεματοφύλακα της εθνικής κυριαρχίας δεν περνά πια κατά κύριο λόγο μέσα από την αντιμετώπιση του «εξωτερικού εχθρού», όπως συνέβαινε στα χρόνια της αντισλαβικής-αντικομμουνιστικής (αλλά και αντιαμερικανικής-αντιτουρκικής) εθνικιστικής ιδεολογικής κυριαρχίας. Αντίθετα, η νομιμοποίηση αυτή συνίσταται στη σταδιακή εναλλαγή ρόλων με την αστυνομία: η δεύτερη στρατιωτικοποιείται, ενώ ο στρατός τείνει να αναλαμβάνει καθήκοντα αστυνόμευσης, τόσο στο εξωτερικό, στο πλαίσιο «ειρηνευτικών αποστολών», όσο και

στο εσωτερικό, με την αντιμετώπιση της «λαθρομετανάστευσης» (του «εσω-εξωτερικού εχθρού»), αλλά και πιο πρόσφατα, με την ad hoc αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού». Η στρατιωτικοποίηση της αστυνομίας αποτελεί, κατά μία έννοια, το «ίχνος» που άφησε η εκ των άνω μετάβαση από τη στρατιωτική δικτατορία στη δημοκρατία. Ως τάση ισχυροποιείται μετά τη νεανική εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, με τη συγκρότηση ειδικών ομάδων, μόνο κριτήριο για τη στελέχωση των οποίων είναι η προηγούμενη θητεία στις Ειδικές Δυνάμεις του στρατού. Η συμμετρική τάση, η ανάληψη αστυνομικών καθηκόντων από την πλευρά του στρατού, σχετίζεται με τον τρόπο ένταξης της Ελλάδας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στο φόντο και των κοσμογονικών ανακατατάξεων στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια: μετατρεπόμενη σε χώρα υποδοχής μεταναστών και δύναμη σταθερότητας-«πολιτικής εξομάλυνσης» στα Βαλκάνια, η Ελλάδα βλέπει το κοινωνικό ζήτημα να μετασχηματίζεται και την «περιγραφή έργου» των κατασταλτικών μηχανισμών να τροποποιείται.

Η ανάληψη εκ μέρους του στρατού καθηκόντων «πολιτικής εξομάλυνσης», διαχείρισης και καταστολής του πλήθους είναι, ασφαλώς, παλιά ιστορία. Ήδη από τη δεκαετία του 1990, ελληνικά στρατεύματα παίρνουν κατ' επανάληψη μέρος σε ειρηνευτικές ή ανθρωπιστικές –κατά την ορολογία του διεθνούς δικαίου– επεμβάσεις: Βοσνία-Ερζεγοβίνη (Δύναμη SFOR/ΕΛΔΥΒ από το 1996, και ECMM από το 1994), Αλβανία (ΕΛΔΑΛ 1, 2 και 3, από το 1997), Κόσοβο (KFOR, από το 1999), πρώην γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΕΛΔΥΣ, από το 2001), Αφγανιστάν (ΕΛΔΑΦ, από το 2001), Ιράκ και Κουβέιτ (όπου θα βρεθεί μικρός αριθμός Ελλήνων αξιωματικών και υπαξιωματικών από το 1991), Γεωργία-Αμπχαζία (UNOMIG, από το 1994) και Δυτική Σαχάρα (MINURSO, από το 2001).⁴² Τα ίδια καθήκοντα απορρέουν και από το Μνημόνιο Καταστολής Πλήθους που συντάχθηκε το 2005, μετά τα γεγονότα της 17ης Μαρτίου 2004 στην πόλη Ουρόσεβατς του Κοσόβου.⁴³ Έκτοτε, τόσο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. στη Γαλλία, τις μέρες των ταραχών στα προάστια), όσο και στην Ελλάδα (τον Δε-

κέμβρη του 2008), η εμπλοκή του στρατού στην καταστολή κινητοποιήσεων έχει εξεταστεί επανειλημμένα ως σενάριο.

Ενώ λοιπόν η ανάληψη αστυνομικών καθηκόντων εκ μέρους του στρατού δεν αποτελεί εθνική πρωτοτυπία ούτε και θέτει αφεαυτής ζήτημα πολιτειακής εκτροπής, προσδιορίζει ωστόσο ένα νέο πλαίσιο λειτουργίας και μια περιγραφή έργου προσανατολισμένη περισσότερο προς τη δημόσια τάξη και λιγότερο προς την εθνική άμυνα, ωθώντας το στράτευμα έξω από το στρατόπεδο και καταξιώνοντας στρατιωτικούς, όπως είδαμε στην περίπτωση Φράγκου, σε νέα πεδία.

Πιο πρόσφατα, στις 2 Απριλίου 2013, οι ειδικές δυνάμεις της 71ης Αερομεταφερόμενης Ταξιαρχίας μεταφέρθηκαν από το Κιλκίς, όπου στρατοπεδεύουν, στο κέντρο της Αθήνας, στο υπουργείο Εθνικής Άμυνας, και βρέθηκαν απέναντι στους απλήρωτους εργαζόμενους των Ναυπηγείων Σκαρμαγκά. Το ίδιο είχε συμβεί τον Οκτώβριο του 2012, όταν η διαμαρτυρία των εργαζόμενων στα Ναυπηγεία είχε φτάσει μέχρι το κεντρικό κτίριο του Πενταγώνου, ενώ ανάλογες σκηνές έχουν εκτυλιχθεί και με κατά καιρούς διαμαρτυρίες αποστράτων.⁴⁴ Εμβληματική ως προς τον νέο αυτό προσανατολισμό του στρατού είναι η άσκηση καταστολής πλήθους Καλλίμαχος, που έλαβε χώρα στις 3 και 4 Φεβρουαρίου 2012, στην περιοχή Αργυρούπολη του Κιλκίς.

Εκεί, στρατιωτικές δυνάμεις πραγματοποίησαν άσκηση με σενάριο τη διεξαγωγή επιχείρησης σε κατοικημένες περιοχές για την αντιμετώπιση διαδηλωτών και την καταστολή πλήθους, στην οποία συμμετείχαν φαντάροι που υπηρετούν στην 71η Αερομεταφερόμενη Ταξιαρχία «Πόντος», με έδρα τη Νέα Σάντα του Κιλκίς. Στο πλαίσιο της άσκησης, που σημειωτέον βιντεοσκοπήθηκε και αναρτήθηκε στο Διαδίκτυο, επαγγελματίες οπλίτες, με στολές ΜΑΤ και πλήρη εξάρτυση, αντιμετώπισαν φαντάρους σε ρόλο εξαγριωμένου διαδηλωτή, ενώ αξιωματικοί έριχναν βόμβες μολότοφ. Σε μια χώρα όπου το ίχνος της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967-1974 παραμένει έντονο στη συλλογική μνήμη, τα δημοκρατικά αντανάκλα-

στικά της κοινής γνώμης κινητοποιήθηκαν αμέσως. Σύμφωνα με ερώτηση που κατέθεσε στη Βουλή το ΚΚΕ,

η άσκηση αυτή [αποτέλεσε] συνέχεια προηγούμενων ασκήσεων με αντίστοιχο περιεχόμενο. Συγκεκριμένα: στις 13.3.2002 στη Βέροια, στις 13-15.6.2006 στου Παπάγου, στις 29.7.2008 στη Νέα Πέραμο Αττικής, στις 7-10.1.2011 στον Πολύγυρο Χαλκιδικής και στις 31.3.2010 στο Κοσσοφοπέδιο.⁴⁵

Ανταποκρινόμενη στον κοινοβουλευτικό έλεγχο και τις έντονες αντιδράσεις της κοινής γνώμης, η κυβέρνηση επιχείρησε να υποβαθμίσει το ζήτημα. Ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Πάνος Μπεγγίτης δήλωσε άγνοια, προσθέτοντας ότι

σε καμία περίπτωση η κυβέρνηση και η ηγεσία του Υπουργείου δεν θα συναινούσαν σε ασκήσεις που συνδέονται με την εσωτερική οικονομικο-κοινωνική κατάσταση της χώρας.

Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Γιώργος Πεταλωτής δήλωσε πως επρόκειτο για συνηθισμένη άσκηση, με στόχο

την πρόληψη κρίσεων, τον διαχωρισμό αντιμαχόμενων δυνάμεων, τη σταθεροποίηση, την ανοικοδόμηση και την παροχή βοήθειας σε ανθρωπιστικές επιχειρήσεις.⁴⁶

Όπως είδαμε παραπάνω, αρκετούς μήνες αργότερα, αλλά σε κάθε περίπτωση επί των ημερών Μπεγγίτη, η απόταξη του Φραγκούλη Φράγκου και πολλών ακόμα μελών του ΚΥΣΕΑ θα συνδεθεί με την άσκηση Καλλίμαχος, για την οποία μέρος τουλάχιστον της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου φαίνεται να είχε πλήρη άγνοια. Από την πλευρά της στρατιωτικής ηγεσίας, το ΓΕΣ προέβη σε επίσημη διάψευση, χαρακτηρίζοντας την άσκηση «διαχωρισμό αντιμαχόμενων». Σε σχετική ομιλία του, ο διοικητής του 596 Τάγματος αποκάλυψε ότι εξαιτίας της ελληνικής συμμετοχής στον ευρωστρατό, από την άνοιξη, ο ελληνικός στρατός είναι υποχρεωμένος να διαθέτει δύο διμοιρίες καταστολής πλήθους. Η 71η Αερομεταφερόμενη Ταξιαρχία, εκτός των «εθνικών» της αποστολών, εκπαιδεύε-

ται, αξιολογείται και έχει την ετοιμότητα να διαθέσει τμήματα στη Βαλκανική Ταξιαρχία (HELEBROC) και στη Δύναμη Άμεσης Αντίδρασης του NATO (NATO Response Force-NRF). Η τελευταία, σύμφωνα με το νέο δόγμα της Συμμαχίας το οποίο αποφασίστηκε στη Σύνοδο της Λισαβώνας, έχει τη δυνατότητα παρέμβασης στο εσωτερικό χωρών, ώστε να προστατέψει το καθεστώς που απειλείται από κοινωνικές εξεγέρσεις.⁴⁷

Παρά τις προσπάθειες κατευνασμού των ανησυχιών της κοινής γνώμης, η άσκηση στο Κιλκίς συζητήθηκε για αρκετές μέρες. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε εκπομπή του τηλεοπτικού σταθμού MEGA, καλεσμένος για να σχολιάσει το γεγονός ήταν ο συνταγματάρχης ε.α. Αντώνης Μυλωνάκης, υπεύθυνος για θέματα άμυνας του ΛΑΟΣ και δημοσιογράφος, σήμερα, σε καθημερινή εκπομπή του EXTRA3, φιλική προς την Ακροδεξιά. Ο ίδιος υπεραμύνθηκε της άσκησης: «Είναι πολύ λογικό ο στρατός να επεμβαίνει όταν ξεσπούν κοινωνικές ταραχές», σημείωσε, φέρνοντας ως παράδειγμα την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, ενώ υπενθύμισε παλαιότερη άσκηση της ΕΕ, σενάριο της οποίας ήταν η επέμβαση δύναμης σε ευρωπαϊκό νησί, στο οποίο είχε «διασαλευτεί η τάξη από την αύξηση των μεταναστών».⁴⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι τις μέρες της νεανικής εξέγερσης του Δεκέμβρη του 2008 οι στρατιωτικές μονάδες και των τριών κλάδων, σε όλη τη χώρα, βρέθηκαν σε «κίτρινο συναγερμό» (κατάσταση που επιβάλλει την ενεργοποίηση αυξημένων μέτρων ασφαλείας), «για το φόβο επεισοδίων κατά τις μαθητικές κινητοποιήσεις», όπως αναφέρει δημοσίευμα εκείνων των ημερών σε εφημερίδα μεγάλης κυκλοφορίας.⁴⁹ Τα μέτρα, σύμφωνα με το ίδιο δημοσίευμα, ενεργοποιήθηκαν με δύο διαδοχικές γραπτές διαταγές του αρχηγού ΓΕΕΘΑ Δημητρίου Γράψα και περιελάμβαναν, μεταξύ άλλων, την αύξηση των οπλιτών-μελών των Ομάδων Άμεσης Επέμβασης (ΟΜΑΕ) εντός των στρατοπέδων και την παραχώρηση μεγαλύτερου αριθμού γεμιστήρων στους εν λόγω οπλίτες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αναφέρθηκε, διοικητές ή υπεύθυνοι ασφαλείας φόρτισαν το κλίμα, λέγοντας ότι «αφού [οι μαθητές]

επιτίθενται σε αστυνομικά τμήματα, μπορεί να επιτεθούν και σε εμάς». Σύμφωνα, τέλος, με καταγγελία του Δικτύου Ελεύθερων Φαντάρων Σπάρτακος, στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ναυπλίου οι στρατιώτες διατάχθηκαν να βρίσκονται παρατεταγμένοι για να προστατεύσουν την πύλη του στρατοπέδου, ενώ μπροστά τους διερχόταν η ειρηνική πορεία των εργαζόμενων, τη μέρα της απεργίας ΓΣΕΕ και ΑΔΕΔΥ.⁵⁰

Ακροδεξιά και στρατός: εντός, εκτός και παράλληλα

Στο έδαφος που ορίζει η κρατική στρατηγική, η διείσδυση ακροδεξιών στοιχείων στο στράτευμα, η δημιουργία παραστρατιωτικών δικτύων και η προσπάθεια της Ακροδεξιάς να εγκαταστήσει σχέσεις πολιτικής εκπροσώπησης με τμήματα και παράγοντες του στρατού δεν αποτελούν, βεβαίως, ελληνική ιδιοτυπία. Σε πρόσφατη συνέντευξή του στη Γερμανική Ραδιοφωνία, ο επικεφαλής της Στρατιωτικής Υπηρεσίας Παρακολουθήσεων Ούλριχ Μπικκενχάιερ (Ulrich Birkenheier) ανέφερε 400 περιπτώσεις ελέγχου περιστατικών με εξτρεμιστικό περιεχόμενο, από τις οποίες οι 300 με ακροδεξιά.⁵¹ Τον Ιούλιο του 2013 το γαλλικό υπουργικό συμβούλιο προχώρησε στη διάλυση τριών ακροδεξιών οργανώσεων με «χαρακτηριστικά ιδιωτικών πολιτοφυλακών», τα οποία, σύμφωνα με Γάλλους αξιωματούχους, προέτρεπαν «στις διακρίσεις και το μίσος». Επρόκειτο για τις οργανώσεις Τρίτος Δρόμος, Επαναστάτες Εθνικιστές Νεολαίοι και Επιθυμία Να Ονειρεύεσαι, οπαδοί των οποίων είχαν εμπλακεί στη δολοφονία του αγωνιστή της Άκρας Αριστεράς, Κλεμάν Μερικ (Clément Meric), έπειτα από συμπλοκή στο Παρίσι.⁵² Τον Φεβρουάριο του 2012, τέλος, ήρθε στη δημοσιότητα φωτογραφία στην οποία Αμερικανοί πεζοναύτες εικονίζονται να κρατούν την αμερικανική σημαία μαζί με τη ναζιστική σημαία των SS, περιστατικό που σύμφωνα με τα δημοσιεύματα ήταν γνωστό στις αμερικανικές αρχές από τον Νοέμβριο του 2011.⁵³

Στην Ελλάδα, ωστόσο, κρούσματα αποκαλυπτικά της δράσης ακροδεξιών πυρήνων εντός του στρατεύματος, αλλά και της συγ-

κρότησης παραστρατιωτικών δικτύων, έχουν πολλαπλασιαστεί τα τελευταία χρόνια.

Βασική αναφορά των πυρήνων αυτών σήμερα είναι η ιστοσελίδα defencenet.gr, με δημοσιεύματα ενημερωτικά και ποικίλης ύλης, με έμφαση στον στρατό. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα Alexa.com, που μετράει την επισκεψιμότητα στο Διαδίκτυο σε διεθνές επίπεδο, στις 8 Αυγούστου 2013 το Defencenet ήταν η τριακοστή σε δημοτικότητα ιστοσελίδα στην Ελλάδα, με 2.395 ιστοσελίδες να παραπέμπουν σε αυτό. Εμφανίζεται φιλικό προς τη Χρυσή Αυγή και δημοσιεύει συχνά ανακοινώσεις της, ακόμα και για θέματα που δεν αφορούν την εθνική άμυνα. Η ιστοσελίδα προσφέρει ενημέρωση για μια ευρύτατη θεματολογία, που ξεκινά από τον στρατό και τα θέματα άμυνας και καταλήγει στην Ιστορία, τη θρησκεία, την τεχνολογία και το περιβάλλον. Σε ό,τι αφορά τα θέματα άμυνας και εξωτερικής πολιτικής, ενδεικτικό του προσανατολισμού του είναι το σχόλιο για την πρόσφατη επίσκεψη του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Βενιζέλου στην Τουρκία:

Αφού έσπευσε να πάει «προσκυνητής» στην Άγκυρα ο Έλληνας ΥΠΕΞ την παραμονή της εισβολής των Τούρκων στην μαρτυρική Κύπρο και έκανε δηλώσεις περί «αλλαγής συνόρων Ελλάδας-Τουρκίας», τώρα του έριξαν και έναν κουβά σκ...τά στα μούτρα οι Τούρκοι με κατηγορίες περί υπόθαλψης τρομοκρατών.⁵⁴

Την ίδια στιγμή, το Defencenet δεν έχει πρόβλημα να αναγνωρίσει ως «ιστορική» την ενεργειακή συμφωνία Ελλάδας-Κύπρου-Ισραήλ,⁵⁵ κινούμενο στο ίδιο μήκος κύματος με τη Χρυσή Αυγή. Αξίζει, εδώ, να σημειωθεί ότι το νεοναζιστικό κόμμα δεν ασκεί κριτική στη φιλοϊσραηλινή εξωτερική πολιτική,⁵⁶ συντονιζόμενο διακριτικά με την επίσημη αμυντική στρατηγική.

Σημείο αναφοράς των ίδιων κύκλων είναι επίσης η εβδομαδιαία φιλοναζιστική και μιλιταριστική εφημερίδα *Στόχος*, που διατηρεί ιστολόγιο με καθημερινή τροφοδοσία για θέματα άμυνας και ασφάλειας, αλλά και μετανάστευσης, εγκληματικότητας, διαφθοράς

και σκανδάλων. Ο Στόχος ξεκίνησε το 1985 ως ακροδεξιά εθνικιστική εφημερίδα. Ο ιδρυτής της, Γεώργιος Καψάλης, σε συνέντευξή του το 1997, αποδίδει το είδος του εθνικισμού που προεβεί ο Στόχος στον Νίκο Γαλανό, μέλος της Οργάνωσης Εθνικιστών Ρεθύμνου (ΟΕΡ), μιας οργάνωσης γνωστής για τη βίαιη φασιστική δράση της:

Ό,τι έκαναν οι εχθροί στους Έλληνες, θα κάνουν και οι Έλληνες στους εχθρούς. Ό,τι μας πήραν με αίμα, θα το ξαναπάρουμε πάλι με αίμα, δεν υπάρχει άλλη συνταγή.⁵⁷

Στο διάστημα μεταξύ 2009 και 2012, ο κύκλος της εφημερίδας θα παρεμβαίνει δημόσια μέσα από την ομάδα Ανένταχτοι Πατριώτες, διοργανώνοντας ή/και στηρίζοντας από κοινού με τη Χρυσή Αυγή αντιμεταναστευτικές και αντιτουρκικές συγκεντρώσεις (π.χ. ενάντια στην επίσκεψη Ερντογάν στην Ελλάδα), δημόσιες παρεμβάσεις ενάντια στο νομοσχέδιο για την ιθαγένεια, καθώς και αλυτρωτικές εκδηλώσεις με συνθήματα όπως «Μοναστήρι-Γευγελή γη ελληνική» κ.ο.κ. Μετά τον θάνατο του ιδρυτή, το 1998, η εφημερίδα διακόπτει την έκδοσή της. Το 2002 την επανεκδίδει ο Σάββας Χατζηπαρασκευάς, που πρόσκειται φιλικά στον σημερινό πρωθυπουργό. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Στόχος είχε χαιρετίσει την εκλογή του Αντώνη Σαμαρά στην προεδρία της Νέας Δημοκρατίας, το 2009, ως «επανάσταση της λαϊκής Δεξιάς».⁵⁸ Ο σημερινός εκδότης του, εξάλλου, ήταν μέλος της Πολιτικής Άνοιξης. Έναν χρόνο πριν αναλάβει την έκδοση του Στόχου, ο Χατζηπαρασκευάς συμμετείχε στο σχήμα Πρώτη Γραμμή, επικεφαλής του οποίου ήταν ο νεοαζιστής Κωνσταντίνος Πλεύρης, συνεργάτης του πραξικοπηματία Ιωάννη Λαδά, διαπλεκόμενος με μυστικές υπηρεσίες⁵⁹ και περιστασιακός συνεργάτης του προέδρου του ΛΑΟΣ, Γιώργου Καρατζαφέρη. Από την εποχή της αλματώδους ανόδου της Χρυσής Αυγής, ο Στόχος ταυτίζεται πλήρως μαζί της.

Στη δημοφιλέστερη ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης, το facebook, μια ομάδα με τίτλο «Θέλουμε τα ΟΥΚ να ξαναφωνάξουν συνθήματα στις παρελάσεις»⁶⁰ –μία μόνο από πάμπολλες ομάδες

αυτού του είδους– αριθμεί περί τα 46.000 μέλη. Πρόκειται για μικρό μάλλον δείγμα της απήχησης των ρατσιστικών και σοβινιστικών συνθημάτων που φώναζαν στο κέντρο της Αθήνας μέλη της Μονάδας Υποβρυχίων Αποστολών του Λιμενικού, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής παρέλασης για την εθνική επέτειο της 25ης Μαρτίου 2010 («Τους λένε Σκοπιανούς, τους λένε Αλβανούς, τα ρούχα μου θα ράψω με δέρματ' απ' αυτούς» κ.ά.).⁶¹ Τον Δεκέμβριο του 2011, στην επεισοδιακή δίκη των 39 κατηγορουμένων στο Ναυτοδικείο Πειραιά, μέλη της Χρυσής Αυγής, των Ανένταχτων Πατριωτών και άλλων ακροδεξιών οργανώσεων συγκεντρώθηκαν για να εκφράσουν τη συμπάραστασή τους.⁶² Στο Ναυτοδικείο βρέθηκε, για να καταθέσει ως μάρτυρας υπεράσπισης, και ο Φραγκούλης Φράγκος, διευθυντής της στρατιωτικής υπηρεσίας πληροφοριών (ΔΔΣΠ) την εποχή των Ολυμπιακών Αγώνων (2004). Ο πρώην αρχηγός του ΓΕΣ (2009-2011) θα γίνει, λίγους μήνες μετά, υπουργός Εθνικής Άμυνας στην κυβέρνηση του Παναγιώτη Πικραμένου. Παρά τον υπηρεσιακό χαρακτήρα και τον βραχύ βίο της κυβέρνησης (17 Μαΐου-21 Ιουνίου 2012) δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι ένας αξιωματικός, με ακραίες εθνικιστικές και ακροδεξιές απόψεις, σε σύγκρουση με την ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, που φέρεται αναμειγμένος σε σχέδια ανατροπής του πολιτεύματος, είναι επιεικώς ασύμβατος με μια δημοκρατική κυβέρνηση. Και όμως, αποτελεί μέλος της, σε μια περίοδο οξείας πολιτικής κρίσης. Οι αλυτρωτικές του απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες η Μικρά Ασία θεωρείται «ζωτικός χώρος της πατρίδας μας, που αν και υπό τουρκική κυριαρχία δεν έπαψε να αποτελεί το πνευματικό επίκεντρο του λαού μας», όπως και το γενικότερο προφίλ του, εξηγούν γιατί η υπουργοποίησή του έγινε δεκτή «με αλαλαγμούς χαράς της εγχώριας Ακροδεξιάς, από τον Στόχο μέχρι τη Χρυσή Αυγή».⁶³

As σημειωθεί, παρεμπιπτόντως, ότι το περιστατικό με τους βατραχάνθρωπους του Λιμενικού (τα συνθήματα των οποίων αποτελούν ρουτίνα στην εκπαίδευση των Ειδικών Δυνάμεων και κάνουν τον γύρο του Διαδικτύου) επ' ουδενί μπορεί να χαρακτηριστεί με-

μονωμένο. Τον Απρίλιο του 2013, λ.χ., θα αποκαλυφθεί ότι αυτοσχέδιες αφίσες της Χρυσής Αυγής μεγέθους Α4 ήταν φωτοτυπημένες στην πίσω όψη εγγράφων του Λιμενικού, σχετικών με τη διακίνηση αναλωσίμων, τα οποία χρονολογούνται από το 1993.

Λιγότερους επαίνους, σε σχέση με τον Φραγκούλη Φράγκο, είχε αποσπάσει για την υπουργοποίησή του ο αναπληρωτής υπουργός Άμυνας Γεώργιος Γεωργίου, στέλεχος του ΛΑΟΣ, ο οποίος το φθινόπωρο του 2011 ανέλαβε καθήκοντα στην κυβέρνηση τεχνοκρατών υπό τον Λουκά Παπαδήμο. Σε άρθρο του, ο δημοσιογράφος Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος υπενθυμίζει ότι σε ομιλία του στη Βουλή στις 13 Ιουνίου 1975, το εξέχον στέλεχος του ΠΑΣΟΚ, αντιστασιακός και στρατιωτικός Γιάννης Χαραλαμπόπουλος χαρακτήριζε τον Γεωργίου «τραμπούκο της Χούντας» που «“οργίασε” τόσο στη Σκανδιναβία όσο και στο Υπουργείο Εξωτερικών, όπου διορίστηκε ουσιαστικά ως διπλωμάτης από το παράθυρο, με εντολή του δικτάτορα των Αθηνών Παπαδόπουλου».⁶⁴ Περιπτώσεις όπως οι προαναφερθείσες καταδεικνύουν ότι η επιλογή «τεχνοκρατών υπεράνω κομμάτων» για την επίλυση της πολιτικής κρίσης έχει, στην Ελλάδα τουλάχιστον, έντονο άρωμα στρατοκρατίας.

Πρόβες εμφυλίου

Μένοντας στα τέλη του 2011, αξίζει να σημειώσουμε ότι η παρουσία του πρώην αρχηγού ΓΕΣ Φραγκούλη Φράγκου στο Ναυτοδικείο του Πειραιά, προς υποστήριξη των κατηγορουμένων για τα ρατσιστικά συνθήματα, πράξη με ισχυρό συμβολισμό, βιντεοσκοπήθηκε και αναρτήθηκε στο Διαδίκτυο για λογαριασμό του Ελληνικού Κέντρου Ελέγχου Όπλων.⁶⁵ Πρόκειται για τη μάλλον βραχύβια οργάνωση-ομπρέλα του Θεόδωρου Λιόλιου, οργανωτή της παραστρατιωτικής Ελληνικής Πολιτοφυλακής και καθηγητή της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων. Ο ίδιος, όπως διαβάζουμε στον Τύπο, είχε αναλάβει «να υπερασπιστεί με πάθος τον αρχηγό της Σχολής

και τους Ευέλπιδες», οι οποίοι, στη γιορτή του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 2011, τραγούδησαν τον ύμνο της Χούντας. Για να δικαιολογήσει την πράξη αυτή, ο Λιόλιος την απέδωσε στη «χιουμοριστική» διάθεση των φοιτητών της Σχολής Ευελπίδων, σπεύδοντας μάλιστα να αναρτήσει και στον δικό του ιστότοπο τον ύμνο των πραξικοπηματιών.⁶⁶

Μια άλλη οργάνωση, με το όνομα Πατριωτική Πολιτοφυλακή, θα απευθυνθεί σε «αυτούς που έχουν τελειώσει Ειδικές Δυνάμεις, τους άνδρες και τις γυναίκες που ασχολούνται πολύ καιρό με οποιαδήποτε πολεμική τέχνη και αυτούς που έχουν γνώσεις στη φύλαξη υψηλών προσώπων» (17.10.2012). Πρόκειται, όπως διαβάζουμε στον Τύπο, «για μια ομάδα πολύ κοντινή, αν όχι ταυτόσημη με τη Χρυσή Αυγή», οι εκπρόσωποί της οποίας επιμένουν ότι χρησιμοποιούν μόνο όπλα airsoft. Οι ίδιοι, ωστόσο, δηλώνουν ότι ο σκοπός τους «είναι βαθύτερος, πιο ειδικός, πιο φωτεινός και πιο περίπλοκος», καθώς εκπαιδεύονται «για τη δύσκολη ώρα».⁶⁷

Σε άλλο δημοσίευμα διαβάζουμε ότι η νεοναζιστική Ελληνική Οργάνωση Χ συμπύκχθηκε, στις 15 Απριλίου 2012, «σε ενιαία ομάδα με την Πατριωτική Πολιτοφυλακή», με στόχο τη συγκρότηση ομάδων πολιτών για περιφρούρηση γειτονιών. Κατά το ίδιο δημοσίευμα, «η Ελληνική Οργάνωση Χ, όπως και η Πατριωτική Πολιτοφυλακή, αρνείται κάθε σχέση ή συγγένεια με τη Χρυσή Αυγή». Ωστόσο, ένας από τους τρεις αρχηγούς της, σύμφωνα με το καταστατικό του Απριλίου του 2012, ήταν ο Γιώργος Απέργης, υποψήφιος βουλευτής Κυκλάδων της Χρυσής Αυγής, το 2009. Ο ίδιος, μάλιστα, προσέφερε στα γραφεία της Ελληνικής Οργάνωσης Χ μαθήματα αυτοάμυνας και εκπαίδευση για καβγάδες στον δρόμο.⁶⁸ Προετοιμαζόμενες για τη μετωπική σύγκρουση με τον εσωτερικό εχθρό, ορισμένες νεοναζιστικές οργανώσεις αναβαθμίζουν και διεθνοποιούν την παραστρατιωτική δράση τους. Μιμούμενοι τους ομοϊδέατες τους που το 1995 βρέθηκαν στη Σρεμπρένιτσα, για να συμπαρασταθούν στους «ομόδοξους» Σέρβους και να μετάσχουν στην επιχείρηση εξόντωσης των μη σερβικών πληθυσμών της Βοσνίας, οι στρασερικοί νεοναζί⁶⁹ της ομάδας Μαύρος Κρίνος θα βρε-

θούν πρόσφατα στη Συρία, στηρίζοντας το καθεστώς Άσαντ στον εκεί εμφύλιο. Είναι αξιοσημείωτο, μάλιστα, ότι η επιχείρηση θα καλυφθεί δημοσιογραφικά από την εφημερίδα *Δημοκρατία*, που απηχεί τις απόψεις του πρωθυπουργικού περιβάλλοντος. Στην κυριακάτικη και πιο δημοφιλή έκδοσή της (15.000 φύλλα περίπου), η *Δημοκρατία* αφιερώνει το κεντρικό της δισέλιδο σε συνέντευξη με τον εκπρόσωπο της οργάνωσης, Σταύρο Λιμποβίση,⁷⁰ παρουσιάζοντας τον Μαύρο Κρίνο ως «εθνικοσοσιαλιστική» (και όχι ναζιστική) οργάνωση και παραθέτοντας, εν είδει διαφήμισης, τον ιστότοπό της.

Και ενώ η μνήμη του Εμφυλίου παραμένει νωπή για την ελληνική Ακροδεξιά, το ίδιο συμβαίνει και με την εγγύτερη δικτατορία του 1967-1974. Τον Απρίλιο του 2013, ιστοσελίδα με ειδικευση σε θέματα αμυντικής πολιτικής και στρατού αποκαλύπτει ότι ανθυπολοχαγός στη Σάμο, πιθανότατα μέλος της Χρυσής Αυγής, επιδιόταν σε φιλοδικτατορική προπαγάνδα ενόψει της επικείμενης επετείου από την επιβολή του παραξικοπήματος του 1967, ρωτώντας τους στρατιώτες «Ποια ήταν η χρυσή επταετία της Ελλάδας» και απαντώντας ο ίδιος: «Τα επτά χρόνια της Χούντας».⁷¹ Στο ίδιο μήκος κύματος, όπως είδαμε ωρύτερα, κινείται και η ΚΕΕΔ.

Λέσχες Εφέδρων: το καύχημα της ελληνικής Ακροδεξιάς

Το κάλεσμα της ΚΕΕΔ σε πραξικόπημα στις 28.9.2013 υπενθύμισε ότι βασικός μηχανισμός επιρροής της Ακροδεξιάς είναι οι εθνικιστικές λέσχες εφέδρων αξιωματικών. Πρόκειται για θεσμικά αναγνωρισμένες συλλογικότητες, οι οποίες, σύμφωνα με τους συνομιλητές μας, εμπλέκονται σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, από προπαγανδιστικές εκστρατείες μέχρι αμιγώς πολεμικές επιχειρήσεις. Οι Λέσχες έγιναν ευρύτερα γνωστές στην Ελλάδα από τη συμμετοχή τους σε παρελάσεις τμημάτων εφέδρων καταδρομμένων στο πλαίσιο εθνικών εορτασμών και την προβολή ακραίων εθνικιστικών θέσεων – κυρίως σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της χώρας

με την ΠΓΔΜ.⁷² Είναι γνωστός ο ρόλος του εφέδρου Δημήτρη Πιπικίου στις αντιμεταναστευτικές διαμαρτυρίες του Αγίου Παντελεήμονα και η στήριξή του στη Χρυσή Αυγή, σε προεκλογικό σποτ της οποίας πρωταγωνιστεί το 2010.⁷³ Στις εκλογές του 2012, ο Πιπίκιος θα κατέλθει ως υποψήφιος του ακροδεξιού ΛΑΟΣ στην Α΄ Αθήνας.

Η δράση των Λεσχών επεκτείνεται σε όλη την Ελλάδα. Σημαντικό μέρος της εκτυλίσσεται στις ακριτικές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, όπου τα μέλη τους επιδίδονται σε προσπάθειες εκφοβισμού των μειονοτικών πληθυσμών. Σύμφωνα με καταγγελία της Αντιπολεμικής Διεθνιστικής Κίνησης, η άσκηση με την ονομασία ΤΑΜΣ «Γρίβας-Διγενής», που πραγματοποιήθηκε στις 19 και 20 Ιανουαρίου 2013 στην ορεινή Θράκη, είχε ως αντικείμενο την

αντιμετώπιση ανταρτών που προέρχονται από τον γηγενή πληθυσμό και προβαίνουν σε ενέργειες υπονόμευσης των επιχειρησιακών δυνατοτήτων των συμβατικών δυνάμεων με την διενέργεια σαμποτάζ και προσβολής στρατηγικών στόχων.

Σύμφωνα με την ίδια ανακοίνωση,

όλες οι μεγάλες ασκήσεις των Λεσχών Εφέδρων πραγματοποιούνται στη Θράκη –και φυσικά όλοι γνωρίζουν ότι αυτό είναι εν γνώσει της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών–, ενώ σημαντικό ρόλο είτε αυτοτελώς είτε διαμέσου των Λεσχών Εφέδρων παίζει και η ναζιστική Χρυσή Αυγή.⁷⁴

Ας σημειωθεί, εδώ, η «δημοσιογραφική» (στην πραγματικότητα ευθέως πολιτική) κάλυψη της εν λόγω άσκησης από το Defencenet:

Η νέα πραγματικότητα στο περιβάλλον ασφάλειας στην ηπειρωτική Ελλάδα σε Μακεδονία και Θράκη που πιθανόν να αντιμετωπίσει η χώρα τα επόμενα χρόνια με την εμφάνιση ενός είδους πολέμου που δεν έχουν εκπαιδευτεί οι Ένοπλες Δυνάμεις, στις αντιανταρτικές αποστολές, αποτέλεσε το αντικείμενο της άσκησης με την ονομασία ΤΑΜΣ «ΓΡΙΒΑΣ-ΔΙΓΕΝΗΣ» που διεξήχθη το διήμερο 19-20.01.2013 στην ορεινή Θράκη. Το σενάριο της άσκησης

ήταν από αυτά που «καίνε»: Η αντιμετώπιση ανταρτών που προέρχονται από τον γηγενή πληθυσμό και προβαίνουν σε ενέργειες υπονόμησης των επιχειρησιακών δυνατοτήτων των συμβατικών δυνάμεων με την διενέργεια σαμποτάζ και προσβολής στρατηγικών στόχων. Είναι σαφές ότι πλέον η ενίσχυση των εξτρεμιστικών στοιχείων στη μειονότητα της Θράκης έχει προβληματίσει τους υπεύθυνους του αμυντικού σχεδιασμού της χώρας. Και φυσικά πάντα υπάρχει ο κίνδυνος στην Δ. Μακεδονία από σκοπιανούς πράκτορες ή στην Ήπειρο από στοιχεία του UCC. Άλλωστε μόλις εδώ και τρία χρόνια στην προωθημένη επιχειρησιακή εκπαίδευση του νέου στρατοπέδου ειδικών δυνάμεων στη Νέα Σάντα Ροδόπης, κατόπιν εντολής του πρώην Α/ΓΕΣ και μετέπειτα υπηρεσιακού υπουργού Εθνικής Άμυνας Φραγκούλη Φράγκου, εντάχθηκε στο αντικείμενο η αντιμετώπιση ανταρτών, όχι μόνο στην Θράκη, αλλά και σε ολόκληρη τη Μακεδονία και Ήπειρο.⁷⁵

Ενδοξεξίος ανταγωνισμός για την επιρροή στο στράτευμα

Η παρουσία της Ακροδεξιάς στο στράτευμα αφορά, όπως είδαμε, κυρίως τις νεότερες ηλικίες και τα χαμηλά κλιμάκια της ιεραρχίας. Οι λόγοι είναι πολλαπλοί. Αφενός, η ηλικιακή απόσταση από τη Χούντα και την αποχουντοποίηση ευνοεί, εκ των πραγμάτων, την ακροδεξιά προπαγάνδα. Αφετέρου, η Ακροδεξιά επενδύει σε πρότυπα ισχύος που ταυτίζονται με τη νεότητα, ενώ η ίδια εμφανίζει μεγαλύτερη επιρροή σε στρώματα με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Η επιρροή των ακροδεξιών милитарιστικών κύκλων, ωστόσο, δεν εξαντλείται εκεί. Η σχετική πληροφόρηση όμως πολλές φορές έρχεται εκ των υστέρων, μετά τον θάνατο των εμπλεκόμενων. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του ταξίαρχου ε.α. Δημήτριου Μούρτου, τον οποίο η Χρυσή Αυγή αποχαιρέτισε θερμά με ανακοίνωσή της, αναγνωρίζοντάς του ότι υπήρξε «πιστός στις αρχές της Χρυσής Αυγής [και] αγωνίστηκε μέσα σε ένα καθεστώς εχθρικό για καθετί εθνικό».⁷⁶

Διαφορετική είναι η περίπτωση του Ηλία Παππά, αντιστρατήγου ε.α. και πατέρα του κοινοβουλευτικού εκπροσώπου και υπαρχηγού της Χρυσής Αυγής, Χρήστου Παππά. Ο Ηλίας Παππάς κατέλαβε την τελευταία, τιμητική, θέση στο ψηφοδέλτιο Επικρατείας της Χρυσής Αυγής στις εκλογές του 2012. Κατά τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας, ο ίδιος «κατείχε νευραλγικές θέσεις όπως δ/ντης του 2ου Γραφείου του Γ΄ Σώματος Στρατού», καθώς διαβάζουμε στο προσωπικό ιστολόγιο του γιου του.⁷⁷

Η επιρροή της Χρυσής Αυγής στους κύκλους των αποστράτων δεν περιορίζεται, βέβαια, στην περίπτωση του Ηλία Παππά. Σύμφωνα με δημοσιεύματα, μετά την εξάρθρωση του ηγετικού πυρήνα της Χρυσής Αυγής, κύκλοι αποστράτων υποστηρίζουν την ιδέα ενός «πατριωτικού κινήματος» με κορμό τους ίδιους, και όχι με «άτομα του κοινού ποινικού δικαίου», όπως χαρακτηρίζουν πολλούς από τους σημερινούς βουλευτές της Χρυσής Αυγής.⁷⁸ Φαίνεται πως, για το διάδοχο σχήμα του υπό εξάρθρωση νεοναζιστικού κόμματος, η –τυπική έστω– αφοσίωση στους κανόνες της δημοκρατίας (η επιλογή του φασισμού που στοχεύει στην εξουσία, έναντι του φασισμού ως κίνημα, για να θυμηθούμε αντιθετικά τον Τζιόρτζιο Αλμιράντε, ηγέτη του νεοφασιστικού MSI), θα έχει μεγαλύτερη βαρύτητα.

Οι δύο αυτές περιπτώσεις δείχνουν ότι, παρά τη ραγδαία πολιτική αναβάθμιση της νεοναζιστικής Ακροδεξιάς και τη συναφή απενοχοποίηση των πάλαι ποτέ «σταγονιδίων», ούτε για την ίδια ως πολιτική παράταξη ούτε για τους ανθρώπους της μέσα στο στράτευμα είναι αυτονόητη η δημόσια έκθεση με την πολιτική τους ιδιότητα. Είδαμε παραπάνω, ωστόσο, ότι η τάση αυτή σιγά σιγά αντιστρέφεται. Παρακολούθησαμε, νωρίτερα, την «αξιοποίηση» ακροδεξιών παραγόντων του στρατεύματος ακόμα και σε κυβερνητικούς θώκους, όμως η πολιτική παρουσία της Ακροδεξιάς έχει μεγαλύτερο εύρος. Σε μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η επιρροή της Χρυσής Αυγής και γενικότερα ο κατακερματισμός της Δεξιάς, ο σημερινός πρωθυπουργός και αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας θα συνεργαστεί, ήδη πριν από τις εκλογές του 2012, με στε-

λέχη του ακροδεξιού ΛΑΟΣ τα οποία διαθέτουν διαδρομή και ισχυρή δημοφιλία στον χώρο της Ακροδεξιάς, όπως οι τότε βουλευτές του ΛΑΟΣ Μάκης Βορίδης και Θάνος Πλεύρης. Στην ίδια υπόθεση θα συστρατευτούν και στελέχη της ΝΔ όπως ο Νίκος Χιδίογλου, εκπρόσωπος Τύπου του υπουργείου Εθνικής Άμυνας επί υπουργίας Βαγγέλη Μειμάρáκη. Εκτός από αρθρογράφος της κουντικής *Ελεύθερης Ώρας* και του ανοικτά φιλοφασιστικού *Ελεύθερου Κόσμου*, ο Χιδίογλου είναι και συγγραφέας του βιβλίου *Όχι στην παλιά πόλη*. Είναι ένα αλληγορικό μυθιστόρημα, με υπόθεση το πραξικόπημα μιας εθνικιστικής οργάνωσης εναντίον της (ανθ)ελληνικής κεντροαριστερής κυβέρνησης,⁷⁹ που υποστηρίζει τους «λαθρομετανάστες», οι οποίοι, με τη σειρά τους, ανταποδίδουν τη στήριξη. Δεν πρόκειται για πόνημα επιστημονικής φαντασίας, όπως συνήθως παρουσιάζεται, ούτε (μόνο) για αποκύημα νοσηρής φαντασίας. Ο Χιδίογλου έχει εκθέσει τις απόψεις του ενάντια στους μετανάστες, την Αριστερά, τη Μεταπολίτευση, τον αντιφασισμό και τους υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην αρθρογραφία του και σε εκδηλώσεις ακροδεξιών περιοδικών, όπως το φιλοφασιστικό *Patria*.

Παρόμοιες τάσεις φαίνονται σήμερα ενισχυμένες και σε επίπεδο στρατιωτικής ηγεσίας. Σχολιάζοντας τις κρίσεις των αξιωματικών τον Μάρτιο του 2013, ο Γιώργος Μελιγγώνης, στην εφημερίδα *Αυγή*, θα χαρακτηρίσει «άνοιγμα της ΝΔ στην ακροδεξιά ατζέντα της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής» τα τεκταινόμενα στις Ένοπλες Δυνάμεις, εξηγώντας πως, μολονότι

το ΚΥΣΕΑ αποστράτευσε τους αρχηγούς και των τριών όπλων, κράτησε στη θέση του τον αρχηγό ΓΕΕΘΑ, στρατηγό Μιχάλη Κωσταράκο, ο οποίος, ως μη όφειλε, είχε επαινέσει μέσω twitter τη ρατσιστική τροπολογία 85 βουλευτών της ΝΔ, που πρότειναν να είναι υποχρεωτικά «Έλληνες το γένος» οι εισαγόμενοι σε στρατιωτικές και αστυνομικές σχολές.⁸⁰

Στο ίδιο ρεπορτάζ διαβάζουμε ότι οι τελικές κρίσεις υπήρξαν αποτέλεσμα δικής του εισήγησης. Ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ θα απασχολήσει

τον Τύπο και μερικές μέρες αργότερα, καθώς η εφημερίδα *Δημοκρατία* θα σημειώσει με έκδηλη ικανοποίηση ότι

το βράδυ της Ανάστασης, για πρώτη φορά το «Χριστός Ανέστη» του Αρχιεπισκόπου Ιερωνύμου «σκεπάστηκε» από τον Εθνικό Ύμνο, που με βροντερό τρόπο έψαλε το άγημα της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.

Σύμφωνα με το ρεπορτάζ της εφημερίδας, ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ Μιχάλης Κωσταράκος συνεχάρη, και πάλι μέσω twitter,

τα τμήματα των Στρατιωτικών Σχολών που έψαλαν λεβέντικα τον Εθνικό Ύμνο χθες το βράδυ στην Ανάσταση στην Αθήνα [...] ο κ. Κωσταράκος σε δήλωσή του υποστήριξε ότι οι μαθητές των παραγωγικών σχολών ενήργησαν σύμφωνα με... διαταγή που έχει εκδώσει ο ίδιος(;) εδώ και δύο χρόνια.⁸¹

Οι τόνοι του ρεπορτάζ, όπως και αυτό καθαυτό το διάβημα Κωσταράκου έχουν πολιτικές προεκτάσεις, καθώς ο Ιερώνυμος είναι αντιδημοφιλής στους κύκλους της Δεξιάς και της Ακροδεξιάς, λόγω των απόψεών του για το μεταναστευτικό, αλλά και της εν γένει ήπιας και όχι μισαλλόδοξης παρουσίας του. Το «σκέπασμα» της φωνής του, με άλλα λόγια, ήταν μια συμβολική αμφισβήτηση της εξουσίας του και ένα είδος ανταγωνισμού για τη θεσμική έκφραση των διάχυτων αντικοινοβουλευτικών αισθημάτων. Είναι ενδεικτικό ότι ακροδεξιά ιστολόγια έσπευσαν να κάνουν λόγο για «Κίνημα Εθνικού Ύμνου», εννοώντας την τάση να παρεμβαίνουν οι ένστολοι με τον τρόπο αυτό στις επίσημες εκδηλώσεις, όπως συνέβη την 28η Οκτωβρίου του 2011,⁸² ενώ το Defencenet θα εξηγήσει:

Την ώρα που ο Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος και οι Επίσκοποι Φαναρίου Αγαθάγγελος και Διαυλείας Γαβριήλ στο Κολωνάκι έψαλλαν το Χριστός Ανέστη, ξαφνικά το άγημα της ΣΝΔ άρχισε να ψάλλει τον Εθνικό Ύμνο και να συμπαρασύρει ολόκληρο το πλήθος των πολιτών, ενώ ακόμα και οι ιερείς σταμάτησαν να ψέλνουν, αφού η βροντερή φωνή Ευέλπιδων και Δοκίμων κάλυψε τις ψαλμωδίες. Αποσβολωμένοι έμειναν οι πολιτικοί που παρακολουθούσαν τις

λειτουργίες από την αντίδραση των Δοκίμων. Τόσο ο αντιπρόεδρος της Βουλής Ι. Τραγάκης όσο και ο υφυπουργός Οικονομικών Ν. Μηταράκης σιωπηλοί παρακολουθούσαν την επίδειξη εθνικού φρονήματος των ελπίδων του Έθνους. Ενέργεια η οποία καλύφθηκε σε ζωντανή μετάδοση και από την κρατική τηλεόραση, όσο και αν έγινε προσπάθεια να χαμηλώσει ο ήχος που μετέδιδε το εθνικό μήνυμα και να προταχθεί η ψαλμωδία.⁸³

Παράλληλα με αυτό τον ιδιότυπο ανταγωνισμό στρατού, Εκκλησίας και πολιτικής ηγεσίας, στο φόντο ενός υπό κατάρρευση πολιτικού συστήματος, οξύνεται και ο ανταγωνισμός για τον προσεταιρισμό του στρατεύματος ανάμεσα στη ΝΔ και τη Χρυσή Αυγή. Σε μια από τις πολλές κοινοβουλευτικές ερωτήσεις για τις μισθολογικές περικοπές των ενστόλων, με τις οποίες η Χρυσή Αυγή επιχειρεί να αυτοπροβληθεί ως ο συνεπέστερος «συνδικαλιστικός εκπρόσωπος» των σωμάτων ασφαλείας και του στρατεύματος, ο βουλευτής Πολύβιος Ζησιμόπουλος θα φέρει στη Βουλή το ζήτημα της ιεραρχικής και μισθολογικής εξέλιξης για τους εθελοντές και τις εθελόντριες μακράς θητείας.⁸⁴ Μερικούς μήνες αργότερα, άλλη ανακοίνωση της οργάνωσης για το ίδιο θέμα θα αναφέρει:

Οι νέες αιματηρές περικοπές στο προσωπικό των Ενόπλων μας Δυνάμεων αποδεικνύουν το σχέδιο καταστροφής της Εθνικής μας Άμυνας από την τρόικα. Η Χρυσή Αυγή στηρίζει τους Έλληνες Στρατιωτικούς και θα συνεχίσει να αγωνίζεται με κάθε μέσο για την κατάργηση των άδικων και παράνομων μνημονιακών μέτρων. Κόκκινη γραμμή η Εθνική μας Ασφάλεια. Όποιος χτυπάει τις Ένοπλες Δυνάμεις πλήττει την Ελλάδα. Η Χρυσή Αυγή έφερε στη Βουλή το μείζον θέμα της απαξίωσης του προσωπικού του Στρατού και της Αστυνομίας. Συγκρίναμε μάλιστα την πενιχρή αμοιβή του Έλληνα Αξιωματικού –που μπορεί ανά πάσα στιγμή να κληθεί να πολεμήσει για την Πατρίδα– με την αστρονομική βουλευτική αποζημίωση.⁸⁵

Αν και με περιορισμένες αξιώσεις, στον ανταγωνισμό Νέας Δημοκρατίας-Χρυσής Αυγής παρεμβάλλεται και μια μικρότερη οργά-

νωση, ο Σύνδεσμος Εθνικής Ενότητας, πρόεδρος του οποίου είναι ο απόστρατος αξιωματικός της Πολεμικής Αεροπορίας Γιώργος Γερούλης. Η οργάνωση συμμετείχε στις εκλογές του Μαΐου του 2012, λαμβάνοντας 38.286 ψήφους (ποσοστό 0,61%), για να αποσυρθεί τελικά από τη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση, τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς. Παρά την περιορισμένη γενικότερη απήχηση του Συνδέσμου, ο διόλου ευκαταφρόνητος αυτός αριθμός ψήφων μαρτυρά δύο πράγματα. Αφενός τη δικτύωση στελεχών της οργάνωσης στο στράτευμα και, αφετέρου, γενικότερες τάσεις πολιτικοποίησης τμημάτων του στρατεύματος, πρωτόγνωρες για τα μεταπολιτευτικά δεδομένα, στο φόντο και του κατακερματισμού της παραδοσιακής Δεξιάς που προαναφέραμε.

Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές ότι η ανοδική δυναμική της Χρυσής Αυγής, που καταγράφεται σταθερά, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί από μικρότερους πολιτικούς οργανισμούς στην ευρύτερη περιφέρειά της. Κι αυτό δεν οφείλεται μονάχα στην ισχυρή κοινοβουλευτική της παρουσία, χάρη στην οποία μπορεί να αξιώνει πειστικότερα την εκπροσώπηση μερίδας του στρατεύματος. Οφείλεται και στον ακτιβισμό της, χάρη στον οποίο μπορεί να επικοινωνεί αμεσότερα με το φαντασικό τής εντός του στρατεύματος Ακροδεξιός.

Ένα τέτοιο δείγμα αποτελεί η συγκέντρωση, τον Ιούλιο του 2013, στους συνοριακούς σταθμούς Νίκης και Ευζώνων, στα σύνορα με την πρώην γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Η Χρυσή Αυγή, παρουσία βουλευτών της, απαγόρευσε τη διέλευση οχημάτων με το διακριτικό MK (Macedonia), μοιράζοντας στους διερχόμενους οδηγούς χάρτες αλυτρωτικού περιεχομένου, στους οποίους απεικονίζονται ως ανήκοντα στην Ελλάδα τμήματα της ΠΓΔΜ.⁸⁶ Σε παρόμοια ενέργεια θα προβεί στις 2 Σεπτεμβρίου ομάδα μελών της Χρυσής Αυγής με επικεφαλής τον υπαρχηγό της, Χρήστο Παππά, αποκλείοντας τα ελληνοαλβανικά σύνορα στην περιοχή της Κακαβιάς – αξιοποιώντας έτσι, μεταξύ των άλλων, ένα από τα εμβληματικά θέματα της παραδοσιακής Ακροδεξιός στην Ελλάδα: το Βορειοηπειρωτικό. Με τον τρόπο αυτό, και προκαλών-

τας αντιδράσεις της πολιτικής ηγεσίας των γειτονικών χωρών, η Χρυσή Αυγή κατέδειξε ότι η «στρατηγική της έντασης» που υλοποιεί έχει ταυτόχρονα εσωτερική αλλά και εξωτερική στόχευση: την παραβίαση ενός διπλού συνόρου, που αφορά την εμπλοκή του στρατού αφενός σε ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας, αφετέρου σε διασυνοριακούς «εθνικούς αγώνες». Με την έννοια αυτή, είναι μάλλον αναντίστοιχη της κατάστασης η δήλωση του υπουργού Μακεδονίας-Θράκης Θεόδωρου Καραόγλου, για τον οποίο

σε μια ευνομούμενη κοινωνία, όπως η δική μας, κανένας δεν είναι υπεράνω του νόμου και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να υποκαθιστά τις αρχές ενός τόπου, πόσο μάλλον όταν πρόκειται για ευαίσθητα θέματα εξωτερικής πολιτικής, τα οποία δεν αντιμετωπίζονται ούτε με συνθήματα αλλά ούτε και με πρόχειρα στημένους διαγωνισμούς εντυπώσεων.

Το ζήτημα για τη Χρυσή Αυγή δεν έγκειται στη συνθηματολογία και τη δημιουργία εντυπώσεων, αλλά στην εκδίπλωση μιας συγκεκριμένης στρατηγικής της έντασης. Δεν ήταν άλλωστε η πρώτη φορά που η στρατηγική αυτή απέδιδε καρπούς. Τον Νοέμβριο του 2012, το αλβανικό Υπουργείο Εξωτερικών προέβη σε έμμεσο διάβημα προς την Ελλάδα, «ενοχλημένο από την εθνικιστική δράση της Χρυσής Αυγής εντός των αλβανικών συνόρων», διαμηνύοντας ότι στο εξής «οι αλβανικές υπηρεσίες πληροφοριών θα παρακολουθούν στενά τη δράση της Χρυσής Αυγής».⁸⁷ Τις ίδιες μέρες, εξάλλου, ο προϊστάμενος της Εισαγγελίας Θεσσαλονίκης θα έδινε εντολή για έρευνα σχετικά με τους ελέγχους που έκαναν μέλη της οργάνωσης στα διερχόμενα από την ΠΓΔΜ αυτοκίνητα, στα σύνορα της Δοϊράνης. Στελέχη της Χρυσής Αυγής όπως ο Ν. Έξαρχος, συγγραφέας του βιβλίου *Ομάδα Κρούσεως Λόγχη*, ενός μυθιστορημάτος παρεμφερούς με το *Όχι στην παλιά πόλη* του Ν. Χιδίρογλου (βλ. *εδώ*, σ. 261), εξηγούσε, ήδη από το 2001, σε τι αποσκοπούν οι ενέργειες αυτές:

Το σχέδιο ήταν απλό. Θα αναζητούσαν την κατάλληλη ευκαιρία, εν ανάγκη θα την «κατασκεύαζαν», κάποιον σημαν-

τικό γεγονός που θα είχε να κάνει με την εξωτερική πολιτική, κάποια υποχώρηση σε ένα εθνικό θέμα ή μια πολιτική αναταραχή. Έπρεπε να υπάρχει ένα τέτοιο κλίμα και τότε οι μαχητές της Ομάδας Κρούσεως Λόγχη μαζί με κάποιες επίλεκτες δυνάμεις του στρατού και της αστυνομίας θα επιχειρούσαν την μεγάλη ανατροπή.⁸⁸

Κατακλείδα

Επιδίωξη του κειμένου αυτού ήταν να προσδιορίσουμε τις τάσεις οι οποίες συνδέουν τον στρατό με μια διαδικασία αντιστροφής της δυναμικής του εκδημοκρατισμού που σηματοδότησε η Μεταπολίτευση – αντιστροφή που, σε συνθήκες κρίσης και εκτεταμένης «δημιουργικής καταστροφής», λαμβάνει χαρακτηριστικά διαδικασίας εκφασισμού. Τον ρόλο αυτό προσπαθήσαμε να τον ανιχνεύσουμε αναδεικνύοντας τις συνέργειες τμημάτων του στρατού και της Ακροδεξιάς που ενισχύουν δύο τάσεις. Πρώτον, την τάση παραβίασης του «συνόρου» μεταξύ πολέμου και ειρήνης και, δεύτερον, την τάση παραβίασης του «συνόρου» μεταξύ πολιτικής ουδετερότητας του στρατού και εμπλοκής του στην πολιτική ζωή και την εσωτερική ασφάλεια απέναντι στον εσωτερικό και «εξω-εσωτερικό» εχθρό. Επιλέγουμε τον όρο «τάσεις», σε μια διπλή προσπάθεια. Πρώτον, να μην υποτιμήσουμε τη σημασία των περιστατικών, ανάγοντάς τα σε «μεμονωμένα», και, δεύτερον, να δείξουμε ότι δεν πρόκειται για συντελεσμένες καταστάσεις, πολλών δε μάλλον για κυρίαρχα φαινόμενα.

Σε ό,τι αφορά την πρώτη τάση, είναι σαφές ότι ήδη πριν από την κρίση, και λόγω της ένταξης της Ελλάδας σε διεθνείς οργανισμούς που ενεπλάκησαν σε πολεμικές αναμετρήσεις εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, την τελευταία εικοσαετία ο ελληνικός στρατός δεν περιορίζεται στα αμυντικά και «ειρηνικά» του καθήκοντα εντός των στρατοπέδων. Ο ρόλος που αναλαμβάνει δεν είναι ευθέως πολεμικός: έγκειται κυρίως στη διασφάλιση του status quo που έχουν

δημιουργήσει διεθνείς πολεμικές επεμβάσεις· πρόκειται, δηλαδή, για ένα είδος «αστυνόμησης» εμπόλεμων ή πρώην εμπόλεμων ζωνών. Την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, και με βάση τις επικρατούσες αντιλήψεις περί ασφάλειας σε διεθνές επίπεδο, ο ρόλος αυτός συμπεριλαμβάνει προοδευτικά και την εσωτερική ασφάλεια, την ανάμειξη δηλαδή του στρατού στην καταστολή μεταναστευτικών ρευμάτων και εξεγέρσεων. Στο σημείο αυτό, ακριβώς, μια «κανονικότητα» δημιουργεί το έδαφος πάνω στο οποίο είναι επιτρεπτή η «ανωμαλία» στο ολισθηρό ιστορικό πεδίο της Ελλάδας. Αν λοιπόν τα προαναφερθέντα αποτελούσαν «κανονικότητα» πολύ πριν από την κρίση, η κρίση συνιστά τη συνθήκη που ευνοεί τη δεύτερη τάση: την πολιτικοποίηση του στρατού. Την κούρσα εδώ οδηγεί το κράτος, και όχι η Ακροδεξιά. Κι αυτό διότι το κράτος είναι εκείνο που:

α) ενσωματώνει, «εθνικοποιεί» και «εκλαϊκεύει» τις διεθνείς τάσεις όσον αφορά την ασφάλεια (στρατιωτικοποίηση της αστυνομίας, ανάληψη αστυνομικού ρόλου από τον στρατό), προσαρμόζοντάς τις στις ιδιαιτερότητες του εγχώριου κοινωνικού ανταγωνισμού

β) παρέχει τη «μήτρα» της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής που αξιοποιεί και ριζοσπαστικοποιεί η Ακροδεξιά

γ) θωρακιζόμενο και μετατρεπόμενο σε επιτελάρχη της κοινωνικής σύγκρουσης εν μέσω κρίσης, ανοίγεται προς την Ακροδεξιά, τα στελέχη, τις ιδέες και (ορισμένες) πρακτικές της: άλλοτε απλώς την ανέχεται και άλλοτε την ανταγωνίζεται με τα «όπλα» της, προκειμένου να την περιορίσει.

Κλείνοντας, θεωρώ αναγκαία μια διευκρίνιση. Η Ακροδεξιά δεν παίζει στον στρατό χωρίς αντίπαλο, και πολύ περισσότερο δεν αποτελεί κυρίαρχο ρεύμα. Με πιο γενικούς όρους, απέχουμε πολύ από μια διαδικασία εκφασισμού χωρίς επιστροφή – συνθήκη που προϋποθέτει την εργαλειοποίηση της Ακροδεξιάς από το μεγάλο κεφάλαιο, η οποία, στην περίπτωση μας, θα συμπυκνωνόταν σε κάποιο πραγματικό πολεμικό πρόγραμμα. Ευτυχώς, για την ώρα, το κενό ηγεμονικής πρότασης δεν φαίνεται πιθανό να καλυφθεί από

κάποιου είδους «πολεμικό κεϋνσιανισμό». Κάτι τέτοιο, εξάλλου, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει μονομερή απόφαση μιας χώρας ενταγμένης σε διεθνείς οργανισμούς, και σε μια περιοχή εξαιρετικά εύφλεκτη, όπου κάθε милитарιστικός πειραματισμός ενδέχεται να οδηγήσει σε ασύλληπτη αιματοχυσία.

Αν αυτά είναι τα όρια όσον αφορά την πρώτη τάση, εμπόδια για την Ακροδεξιά υπάρχουν και σε ό,τι αφορά τη δεύτερη. Για τα ανώτερα κλιμάκια του στρατού, η εμπειρία της Χούντας και ο αέρας ελευθερίας της Μεταπολίτευσης επιδρούν ακόμα, έστω και διά της τεθλασμένης. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία αξιωματικού του στρατού, αυτόπτη μάρτυρα σε απρόκλητη επίθεση της Χρυσής Αυγής στην Ηλιούπολη:

Περίπου 30-40 μηχανάκια με δύο άτομα το καθένα (60-80 άτομα), φορώντας κράνη και μπλούζες της Χρυσής Αυγής, εξοπλισμένοι με καθρόνια και ξεφτιλίζοντας την ελληνική σημαία που κρατούσαν στα χέρια τους (είτε δεμένη στα καθρόνια τους), εμφανίστηκαν στην πλατεία και φώναζαν τα συνθήματά τους, πετώντας ταυτόχρονα διάφορα φυλλάδια [...]. Όταν τους είδα, είπα: «Έχει καταντήσει πόλεμος συμμοριών, οι μεν κοπανάνε τους δε και... τούμπα-λιν». Μέχρι εκείνη την ώρα δεν φανταζόμουν το τι θα ακολουθήσει και ήμουν σχετικά ήρεμος, ψύχραιμος και ατάραχος [...]. Δεν άντεξα και προφανώς σηκώθηκα και έφυγα από την καφετέρια και έτρεξα αμέσως προς τα εκεί [...]. Τα μηχανάκια συνέχισαν επιδεικτικά να κάνουν τον «γύρο του θριάμβου», όταν ένα από αυτά ξανασταμάτησε και ο ψευτόμαγκας συνοδηγός με ρώτησε: «Εσύ τι κοιτάς;». «Εσένα», του απάντησα ορμώμενος από τον θυμό μου και την υπερένταση [...]. Αυτές οι ψευτομαγκιές του τύπου «φοράω κράνος, παίρνω καθρόνια και μαχαίρια και 100 άτομα ορμάμε σε έναν» (και μάλιστα 15χρονο ή 60χρονο) είναι η κατάντια της ελληνικής κοινωνίας.⁸⁹

Εξίσου χαρακτηριστικά είναι όσα συνέβησαν στις 17 Νοεμβρίου 2012 στο Κέντρο Εκπαίδευσης Τεθωρακισμένων Αυλώνας. Κατά τη διάρκεια επετειακής εκδήλωσης για την εξέγερση του Πολυτεχνείου, που οργάνωσε η διοίκηση της Μονάδας, τρεις φαντάροι

που επευφημούσαν τη δικτατορία απομονώθηκαν αμέσως. Ενώ ισχύουν όμως όλα αυτά, ισχύει επίσης ότι η εκλογική επιρροή της Χρυσής Αυγής στον στρατό παραμένει μεγαλύτερη από τις επιδόσεις της στον γενικό πληθυσμό,⁹⁰ ενώ, την ίδια στιγμή, κρούσματα επιδεικτικής αναφοράς στη Χούντα, όπως και άλλες, ιδεολογικής υφής «αυθαιρεσίες», πολλαπλασιάζονται. Παράλληλα, ο ανταγωνισμός τής ανοικτά αντιμεταπολιτευτικής πλέον παραδοσιακής Δεξιάς με την Ακροδεξιά, η πλειοδοσία της σε αντιτουρκισμό και αντιμεταναστευτισμό, συνηχούν με τις προσπάθειες της Χρυσής Αυγής να ελέγξει τμήματα του στρατεύματος.

Δεν εξηγούνται όλα, βεβαίως, διά του στρατού. Όσο η μνημονιακή πολιτική που εφαρμόζει η κυβέρνηση υπό την τρόικα θα συνεχίζεται, η περαιτέρω δεξιά ριζοσπαστικοποίηση (και) του στρατεύματος θα αποτελεί πιθανό σενάριο. Το σενάριο αυτό θα κερδίζει έδαφος όσο η ΝΔ προσπαθεί να προσεταιριστεί ιδεολογικά το ακροατήριο της Χρυσής Αυγής, περιορίζοντας τις διαφορές της πρωτίστως στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής.

Είναι δυνατή, με δεδομένη και τη σοβαύσα κρίση εκπροσώπησης, μια αναβάθμιση του στρατού εις βάρος ενός απαξιωμένου πολιτικού συστήματος, με όρους «κόμματος» μιας τουλάχιστον μερίδας της αστικής τάξης; Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, η απάντηση είναι δυστυχώς θετική. Αν δεν σταματήσει το πρόγραμμα «δημιουργικής καταστροφής», και εν προκειμένω αν η Αριστερά δεν καταφέρει να επικρατήσει πολιτικά στην Ελλάδα επιβάλλοντας το σταμάτημά του, η διαχείριση των κοινωνικών του συνεπειών και η επιβολή των επόμενων επεισοδίων του περνά υποχρεωτικά από την περαιτέρω αναβάθμιση της καταστολής – για την οποία οι δυνάμεις της αστυνομίας ενδέχεται να αποδειχτούν ανεπαρκείς και για την οποία τμήματα του στρατού ετοιμάζονται ήδη. Το προαναγγελθέν πραξικόπημα της ΚΕΕΔ αποδείχτηκε φάρσα. Στην ελληνική κοινωνία, ωστόσο, ενώ οι γενεσιουργές αιτίες της τραγωδίας του 1967 έχουν εκλείψει, άλλες, συναφείς με αυτές, όχι μόνο επιβιώνουν, αλλά σε συνθήκες αναδιάρθρωσης της οικονο-

μίας και της κοινωνίας, ενισχύονται απειλητικά και συναντούν συναιέσεις.⁹¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. το κείμενο του Δημήτρη Κουσουρή, «Ο φασισμός στην Ελλάδα: συνέχειες και ασυνέχειες κατά τον ευρωπαϊκό 20ό αιώνα», *εδώ*, σ. 33-81.

2. Γιάννης Μαυρίδης, «Ανάδυση και σταθεροποίηση του ακροδεξιού φαινομένου», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 1.7.2013 (goo.gl/X4nZKV).

3. Βλ., το κείμενο του Δημήτρη Χριστόπουλου για την αστυνομία, *εδώ*, σ. 83-150.

4. Πρώην επαγγελματικά στελέχη του στρατού, ακτιβιστές στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βουλευτές και στελέχη της Αριστεράς με εμπειρία σε θέματα άμυνας

5. Βασίλης Λαμπρόπουλος, «Ο κρυφός στρατός της Χρυσής Αυγής», *Το Βήμα on line*, 22.9.2013 (goo.gl/ilcPHO). Ανάλογες μαρτυρίες, καθώς και φωτογραφικό υλικό, δημοσιεύθηκαν τις ίδιες μέρες, αλλά και μήνες αργότερα, και σε άλλες εφημερίδες. Βλ. ενδεικτικά, Μαρία Ψαρρά, Λευτέρης Μπιντέλας, «Στρατιωτικά γυμνάσια από τους νεοναζί», *Έθνος*, 23.9.2013 (goo.gl/xdQRGp).

6. Σύμφωνα με δημοσιεύματα στο Διαδίκτυο, η λειτουργία της ΚΕΕΔ, που απαρτίζεται από εφέδρους των Ειδικών Δυνάμεων, θυμίζει στρατιωτική μονάδα. Λειτουργεί με διαχωρισμό διοίκησης και επιτελείων, στα οποία έχουν τοποθετηθεί ως διοικητές πρώην πεζοναύτες. Τη διοίκηση της Κοινότητας, η οποία λειτουργεί από τον Μάιο του 2013, αποτελούν οι: ταξίαρχος ε.α. Ιωάννης Τζιάκης (διοικητής), συνταγματάρχης ε.α. Μιχαήλ Ιωαννίδης (υποδιοικητής), αντισυνταγματάρχης ε.α. Νικόλαος Δημητρόπουλος (διοικητής Μοίρας Εκπαιδεύσεως), λοχίας (ΚΔ) Κωνσταντίνος Λιαμπός (Γραφείο Εκπαιδεύσεως), ανθυπολοχαγός (ΔΕΑ) Μάριος Μαρόπουλος (Γραφείο Προσωπικού). Βλ. «Ποια είναι η οργάνωση Εφέδρων Καταδρομών ΚΕΕΔ, που απείλησε να κάνει πραξικόπημα [ονόματα]», *iefimerida.gr*, 26.9.2013 (goo.gl/cgU6Vh). Παρά την απαγόρευση της προγραμματισμένης για τις 28.9.2013 κινητοποίησής της από τη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής, το ιστολόγιό της (keed-hellas.blogspot.com) παραμένει ακόμα ενεργό.

7. «Πόρισμα. “Δεν υπάρχει εμπλοκή του στρατού με τη Χρυσή Αυγή”», *Ημερησία*, 27.9.2013 (goo.gl/5Fepfb).

8. Η δήλωση έγινε στις 29.4.2014 και κυκλοφόρησε στο Διαδίκτυο· βλ., λ.κ., goo.gl/gZc6o1.

9. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Στο ρίσκο της κρίσης. Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 29.

10. Χρήστος Λάσκος, Ευκλείδης Τσακαλώτος, *Χωρίς επιστροφή. Από τον Κένυς στη Θάτσερ: Καπιταλιστικές κρίσεις, κοινωνικές ανάγκες, σοσιαλισμός*, ΚΨΜ, Αθήνα 2011.

11. Με τον όρο «περαιτέρω στρατιωτικοποίηση» εννοούμε ότι, ήδη πριν από την κρίση που βρίσκεται σε εξέλιξη τα τελευταία χρόνια, «ο εξωτερικός προσανατολισμός της ΕΕ προς την προβολή ισχύος και τη στρατιωτικοποίηση, και ο εσωτερικός προσανατολισμός της προς τον νεοφιλελευθερισμό και την κοινωνική εκμετάλλευση είναι δύο αλληλένδετες διαδικασίες». Βλ. Ηρακλής Οικονόμου, «Το στρατιωτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (εισήγηση στην ημερίδα «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως κινητήρια δύναμη των εξοπλισμών», που οργάνωσε στο Ευρωκοινοβούλιο τον Νοέμβριο του 2011 η ομάδα Ευρωπαϊκή Ενωτική Αριστερά/Βόρεια Πράσινη Αριστερά), *RedNotebook*, 6.1.2012 (goo.gl/rNZ3mM).

12. Νίκος Πουланτζάς, *Φασισμός και δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμετώπιση στον φασισμό*, μτφρ. Χριστίνα Αγγριαντών, Θεμέλιο-Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα 2006, σ. 81 (α΄ γαλλική έκδ.: 1970).

13. Βλ. το κείμενο για την αστυνομία του Δημήτρη Χριστόπουλου, *εδώ*, σ. 83-150.

14. Βλ. Μάριος Εμμανουηλίδης, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, futura, Αθήνα 2013, σ. 92.

15. Νίκος Πουλαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Θεμέλιο, Αθήνα 2001, σ. 92 και 151 (α΄ γαλλική έκδ.: 1977).

16. Για τα σημεία συνάντησης εθνορομαντισμού και αντιλαϊκισμού, βλ. Νικόλας Σεβαστάκης, Γιάννης Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και κρίση*, Νεφέλη, Αθήνα 2012.

17. Νίκος Πουλαντζάς, *Η κρίση των δικτατοριών*, ό.π., σ. 100.

18. «Η σημερινή ελληνική κοινωνία είναι έτοιμη να πολεμήσει ένα νέο είδος εμφυλίου, αν και σε κανέναν δεν αρέσει αυτό. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι εθνικιστές, όπως εμείς, και όσοι Έλληνες θέλουν η χώρα τους να ξαναγίνει όπως ήταν στο παρελθόν, και από την άλλη λαθρομετανάστες, αναρχικοί και όλοι όσοι καταστρέφουν την Αθήνα»: Δηλώσεις του βουλευτή της Χρυσής Αυγής Ηλία Παναγιώταρου στο BBC, όπως παρατίθενται σε δημοσίευμα του *Βήματος online*, 18.10.2012 (goo.gl/F6CkHr).

19. Ο Ιός, «Το όραμα ενός “νέου 1897”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 13.5.2013 (goo.gl/7xiXdB). Βλ. και το σχετικό δημοσίευμα της ίδιας της Χρυσής Αυγής, στην ιστοσελίδα της, με τίτλο «Πόνος και θλίψη στην καθεστωτική εφημερίδα “Μακεδονία” για τα μπλόκα της Χρυσής Αυγής στα σύνορα», 23.7.2013 (goo.gl/ο3xUD6).

20. Βλ. την προηγούμενη υποσημείωση.

21. Σάββας Καλεντερίδης, «Το τρίγωνο της αβεβαιότητας», *Δημοκρατία*, 4.8.2013 (goo.gl/jNhhO3).

22. Φαήλος Κρανιδιώτης, «Τρεις σοβαροί εθνικοί κίνδυνοι», *Antinews*, 27.12.2012 (goo.gl/PBpGa6).

23. Σπύρος Σακελλαρόπουλος «Στρατός και καθεσώς της 21ης Απριλίου», *Θέσεις*, τχ. 115, Απρίλιος-Ιούνιος 2011 (goo.gl/EFceRC).

24. Όπως σημειώνει ο Σακελλαρόπουλος (στο *ίδιο*), με το 684/75 Βούλευμα της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας των πραξικοπηματιών θα χαρακτηριστεί «στιγμαίο», με μια απόφαση η οποία, σε συμβολικό επίπεδο, μαρτυρά και τα όρια της «τομής» που σηματοδοτεί η ανάληψη της εξουσίας από τη Δεξιά του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ο χαρακτηρισμός ήταν κρίσιμος, γιατί με βάση αυτόν παρατέμφθηκαν μόνο οι πρωτεργάτες, και όχι πρόσωπα που υπηρέτησαν σε πολιτικές θέσεις, μέλη της κυβέρνησης, γενικοί γραμματείς, νομάρχες, δήμαρχοι και λοιποί συνεργοί.

25. Η παράγραφος βασίζεται στο αντίστοιχο κομμάτι της μελέτης του Χριστόφορου Βερναρδάκη και του Γιάννη Μαυρή, «Οι ταξικοί αγώνες στη μεταπολίτευση. Μέρος πρώτο: Η μεταπολιτευτική τομή ως διαδικασία ταξικής πάλης. Από το πέραμα Μαρκεζίνη στις εκλογές 74», *Θέσεις*, τχ. 14, Ιανουάριος-Μάρτιος 1986 (goo.gl/VPiW3g).

26. Νικόλας Ζαλμάς, «Τα “σταγονίδια” του Ευ. Αβέρωφ», *Έθνος*, 14.11.2011 (goo.gl/8EwjzR).

27. Βλ. Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρή, «Οι ταξικοί αγώνες στη μεταπολίτευση», *ό.π.*

28. Νίκος Πουλαντζάς, *Η κρίση των δικτατοριών*, *ό.π.*, σ. 103.

29. Σύμφωνα με κυβερνητική ανακοίνωση εκείνων των ημερών, οι ένοπλες δυνάμεις θα διασφάλιζαν, με τα δικά τους μέσα, την τροφοδοσία σε καύσιμα κρίσιμων τομέων (αεροδρόμια, μονάδες της ΔΕΗ, νοσοκομεία, κ.ο.κ). Αρματογαγιά του Πολεμικού Ναυτικού θα συνέβαλλαν, σε περίπτωση ανάγκης, στην κάλυψη των αναγκών των νησιών, μεταφέροντας βυτιοφόρα. Βλ. ενδεικτικά, το σχετικό ρεπορτάζ του *enxs*, 30.7.2010 (goo.gl/gfgnlp).

30. Το θέμα έφεραν στη Βουλή ο ΣΥΡΙΖΑ και το ΚΚΕ, με το δεύτερο να αποκαλύπτει σειρά ανάλογων ασκήσεων στη Βέροια, στου Παπάγου, στις στη Νέα Πέραμο Αττικής, στον Πολύγυρο Χαλκιδικής, καθώς και στο Κοσσυφοπέδιο. Βλ. *εδώ*, σ. 248-249 και σημ. 45.

31. Χαρακτηριστική ήταν η σχετική έκκληση του Στέφανου Μάνου, ηγετικής μορφής του φιλελεύθερου χώρου, μετέπειτα προέδρου της «Δράσης».
32. Παύλος Παπαδόπουλος, «Το πραξικόπημα που δεν έγινε», *Το Βήμα*, 30.9.2012 (goo.gl/Zjv6ya).
33. Jean Quatremer, «Papandréou, coup d'éclat et coup d'Etat», *Liberation*, 5.11.2011 (goo.gl/WHHPr8).
34. «Τα μυστικά σχέδια του πανίσχυρου στρατηγού», *Το Βήμα online*, 30.9.2012 (goo.gl/tGxgla).
35. Στην εκπομπή Πρώτη Γραμμή, του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ (goo.gl/I57pDv).
36. «Διαψεύδουν το... αόρατο πραξικόπημα, Έθνος, 1.10.2012 (goo.gl/5gZXhx).
37. Νίκος Πουланτζάς, *Η κρίση των δικτατοριών*, ό.π., σ. 105.
38. Βλ. Τζέμς Σάιφερ, «Από τον στρατιωτικό κενύσιανισμό στον παγκοσμιοποιημένο νεοφιλελεύθερο милитарισμό», μτφρ. Αναστασία Λαμπροπούλου, *Monthly Review*, τχ. 59 (goo.gl/XLizoU).
39. Την τάση αυτή σημειώνει η τροπολογία 85 βουλευτών της ΝΔ, η οποία ακολούθησε σχετική κοινοβουλευτική ερώτηση της Χρυσής Αυγής, και με την οποία ζητείται η ένταξη στις ένοπλες δυνάμεις μόνο των Ελλήνων το γένος. Βλ., ενδεικτικά, Λάμπρος Σταυρόπουλος, «85 βουλευτές της ΝΔ θέλουν μόνο Έλληνες το γένος να κατατάσσονται στις στρατιωτικές σχολές», *Το Βήμα online*, 25.2.2013 (goo.gl/ZeflJL).
40. «Αρχηγός ΓΕΕΘΑ: «Στις στρατιωτικές σχολές, όσοι είναι Έλληνες στο γένος», *News 247*, 25.2.2013 (goo.gl/jfZ9CY).
41. «Διερωτώμαι [...] γιατί "η σαφής ανάγκη υιοθέτησης ενός νέου αμυντικού δόγματος" για τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας δεν θα μπορούσε να περιλαμβάνει και τη συμμετοχή στην αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ροών από την Ανατολή. Υποθέτω ότι οι επαγγελματίες στρατιωτικοί, αντιλαμβανόμενοι τη σύγχρονη εκδοχή του πατριωτισμού πέραν των στενών ορίων του, δεν θα δίσταζαν να ανταποκριθούν σε έναν τέτοιο ρόλο»: Στέφανος Κασιμάτης, «Στρατός και λαθρομετανάστευση», *Η Καθημερινή*, 15.4.2011 (goo.gl/a6bdwe).
42. Γιάννης Μηλιός, «Αποτελεί ο "αντιιμπεριαλισμός" αριστερή ιδεολογία και πολιτική;», *Θέσεις*, τχ. 88, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2004 (goo.gl/hQDcfq).
43. Βλ. Δίκτυο Ελεύθερων Στρατιωτών Σπάρτακος, «Μνημόνιο Καταστολής Πλήθους από τον Ελληνικό Στρατό», *Athens Indymedia*, 30.9.2009, όπου παρατίθεται και το ίδιο το έγγραφο («Μνημόνιο Δρίας Καταστολής Πλήθους 17 Ιουνίου 2005») σκαναρισμένο (goo.gl/GqVBYO).
44. Πασχάλης Κορωναίος, Αντώνης Βασιλόπουλος, «Κομάντος κατά εργαζομένων», *Ελευθεροτυπία*, 4.4.2013 (goo.gl/GyIuVu).

45. Η ερώτηση, με τίτλο «Στρατιωτική άσκηση-επίδειξη αντιμετώπισης διαδηλωτών και καταστολή πλήθους στην περιοχή Αργυρούπολης του Κιλκίς», κατατέθηκε στις 8.2.2011 (goo.gl/kISg06).

46. «Ο στρατός εκπαιδεύεται για την καταστολή διαδηλωτών», *enx*, 10.2.2011 (goo.gl/AA0hmd).

47. Δίκτυο Ελεύθερων Φαντάρων Σπάρτακος, «Όχι στην καταστολή πλήθους», 12.2.2011 (goo.gl/vOtr8a).

48. Στο ίδιο.

49. «“Κίτρινος συναγερμός” σε στρατόπεδα για το φόβο επεισοδίων από τις κινητοποιήσεις», *in.gr*, 12.12.2008 (goo.gl/09YzID).

50. Στο ίδιο.

51. Βλ. το ρεπορτάζ του Johann Schmell και της Ειρήνης Αναστασοπούλου, για την Deutsche Welle, «Ακροδεξιοί στο γερμανικό στρατό», 22.7.2012 (goo.gl/XfA0gt).

52. Βλ. τα σχετικά ρεπορτάζ στον ελληνικό Τύπο· ενδεικτικά, Ήρα Φελουκατζή, «Έλυσαν τους ζυγούς των ταγμάτων εφόδου», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 11.7.2013 (goo.gl/ZMcKjN).

53. Βλ. το σχετικό ρεπορτάζ στο *enx*, όπου παρατίθεται και η επίμαχη φωτογραφία, 10.2.2012 (goo.gl/2BlrtZ).

54. «Τώρα ξύπνησε ο Ε. Βενιζέλος. “Τουρκική συνωμοσιολογία τα περί τρομοκρατών”», *Defencenet*, 23.7.2013. Το άρθρο, για άγνωστο λόγο, έχει αφαιρεθεί από το σάιτ. Για ένα απόσπασμα, βλ. goo.gl/kN2Dwf.

55. «Ιστορική ενεργειακή συμφωνία Κύπρου-Ελλάδας-Ισραήλ», *Defencenet*, 7.8.2013 (goo.gl/kh7bFm).

56. Ενδεικτική του προσανατολισμού αυτού είναι η μάλλον ουδέτερη διατύπωση στο κείμενο των «Πολιτικών Θέσεων» της Χρυσής Αυγής: «Σήμερα που το φυσικό αέριο της κυπριακής ΑΟΖ βρίσκεται στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος, θα έπρεπε η Ελλάς –και όχι το Ισραήλ– να είναι η εγγυήτρια δύναμη για την ακεραιότητα της Κύπρου» (goo.gl/7ZaAy4).

57. «Η ανέκδοτη συνέντευξη του αείμνηστου Καψάλη», *stoxos.gr*, 13.5.20008 (goo.gl/3pGj0N).

58. Ο Ιός, «Τα κρυφά όπλα του Αντώνη Σαμαρά», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 25.6.2013 (goo.gl/CWfdV6).

59. Δημήτρης Ψαρράς, «Ακροδεξιά φίδια στον κόρφο της ΝΔ», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 19.3.2013 (goo.gl/X5tR3O). Για τη σχέση Κωνσταντίνου Πλεύρη και μυστικών υπηρεσιών, βλ. Νίκος Κλειτσίκας, Andrea Speranzoni, *Φαινόμενα τρομοκρατίας. Ο ελληνικός νεοφασισμός μέσα από τα αρχεία των μυστικών υπηρεσιών*, μτφρ. Margherita Salvato, Προσκήνιο, Αθήνα 2003.

60. Σήμερα (Ιούλιος 2014) η διεύθυνση της σελίδας είναι www.facebook.com/GR.o.y.k.III.

61. Δημήτρης Αγγελίδης, «...Και μίσους», *Ελευθεροτυπία*, 26.5.2010 (goo.gl/0oKeSg).
62. «Σκιηνές απείρου κάλλους στη δίκη των βτραχανθρώπων», *enxs*, 16.12.2011 (goo.gl/W91rRx).
63. Ο Ιός, «Το όραμα ενός “νέου 1897”», *ό.π.*
64. «Βαρύτατες σκιές πάνω από τον αν. υπουργό Άμυνας», *Ο κόσμος του Επενδυτή*, 10.12.2011· σε ανεπτυγμένη μορφή στο ιστολόγιο του συγγραφέα (goo.gl/S9m5fW). Στο πλαίσιο του «εμφυλίου» εντός της Ακροδεξιάς, το κείμενο αναδημοσιεύτηκε μεταξύ άλλων και στον διαδικτυακό τόπο *olympia.gr*, στις 14.12.2011.
65. Στην ιστοσελίδα του, www.ekeo.gr. Για το βίντεο, βλ. goo.gl/RuRirN.
66. Ο Ιός, «Η ώρα των πολιτοφυλακών;», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 7.7.2013 (goo.gl/kkVYqc).
67. Στο ίδιο.
68. Γιάννης Παπαδόπουλος, «Νεοναζί δεν είναι μόνο οι χρυσαυγίτες», *Τα Νέα*, 27.7.2013 (goo.gl/yWhDpL).
69. Οι αδελφοί Γκρέγκορ και Όττο Στράσερ ήταν ηγετικές μορφές του γερμανικού ναζισμού στο Βερολίνο. Στο συνέδριο του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος στη Βαμβέργη, το 1926, ήρθαν σε σύγκρουση με τον Χίτλερ, που αμφισβήτησε τον εθνικομπολσεβικισμό τους και τελικά τους αποδυνάμωσε με σχετική οδηγία. Ο Γκρέγκορ Στράσερ συνελήφθη τη Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών, φυλακίστηκε και εκτελέστηκε από την Γκεστάπο του Βερολίνου στις 30.6.1934, με προσωπική διαταγή του Χίτλερ.
70. «Οι Έλληνες εθελοντές που πολεμούν στη Συρία μαζί με τον στρατό του Άσαντ!», *Δημοκρατία*, 21.7.2013 (goo.gl/M4GjSR).
71. «Χουντική προπαγάνδα από ανθυπολοχαγό στη Σάμο», *onalert.gr*, 2.4.2013 (goo.gl/7W1on5).
72. «Φασιστικές πολιτοφυλακές-Λέσχες Καταδρομών: Απειλή για ειρήνη, δημοκρατία, εργατικό κίνημα», στο ιστολόγιο του Δικτύου Ελεύθερων Φαντάρων Σπάρτακος, 28.7.2009 (goo.gl/JHbDu1).
73. «Οι χρυσαυγακτισμένοι πολίτες του Αγίου Παντελέμονα και οι επιθέσεις στους συριζαίους», *Jungle Report*, 27.10.2012 (goo.gl/cfyMGC).
74. Αντιπολεμική Διεθνιστική Κίνηση, «Οι πολεμοκάπηλοι εναντίον του εσωτερικού εχθρού» (goo.gl/VgNGc4).
75. «Άσκηση αντιμετώπισης... ανταρτών στην Θράκη. Νέα πολιτικά και επιχειρησιακά δεδομένα», *Defencenet*, 27.1.2013 (goo.gl/M2aVPk).
76. «Καλό ταξίδι φίλε και Συναγωνιστή Δημήτρη», στην ιστοσελίδα της Χρυσής Αυγής, xryshaygh.com, 10.1.2013 (goo.gl/yZAst).
77. «Ηλία Παππάς: Στην τελευταία, τιμητική θέση του ψηφοδελτίου Επικρατείας του Λαϊκού Συνδέσμου-Χρυσή Αυγή» (goo.gl/qaMd8C).

78. Βλ., λ.χ., το ρεπορτάζ της *Αυγής*, 29.9.2013.

79. «Ξεφυλλίζοντας το οικογενειακό άλμπουμ της ΝΔ», *left*, 31.5.2012 (goo.gl/Rw3icv).

80. Γιώργος Μελλιγώνης, «ΚΥΣΕΑ: Κρίσεις με άρωμα... Ακροδεξιάς», *Η Αυγή*, 8.3.2013 (goo.gl/ARV1mx). «Ήρθε χρονικά η στιγμή να ρυθμίσουμε νομοθετικά το γένος των εισακτέων στις Στρ. σχολές. Επιβάλλεται να είναι Έλληνες το γένος», ήταν το μήνυμα στο twitter.

81. Νίκος Ελευθερόγλου, «“Κάλυψαν” και τον Ιερώνυμο!», *Δημοκρατία*, 7.5.2013 (goo.gl/hs96Ca).

82. Άντα Ψαρρά, «Εκκλησία μόνο για Έλληνες», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 8.5.2013 (goo.gl/7ChqO7).

83. «“Κίνημα Εθνικού Ύψους”: Ευέλπιδες και Δόκιμοι έστειλαν καθαρό μήνυμα στην πολιτική ηγεσία...», *Defencenet*, 5.5.2013 (goo.gl/DmBdvr).

84. «Ερώτηση για την ιεραρχική και μισθολογική δικαίωση των Εθελοντών Μακράς Θητείας των Ενόπλων Δυνάμεων», 30.11.2012 (goo.gl/ZZurh2).

85. «Χ.Α.: Νέα επίθεση από τρόικα και συγκυβέρνηση στους Στρατιωτικούς», *Newsbomb*, 30.4.2013 (goo.gl/vTt9M6).

86. Βλ. το δημοσίευμα της ίδιας της οργάνωσης, στην ιστοσελίδα της, «Πόνος και θλίψη στην καθεστωτική εφημερίδα “Μακεδονία” για τα μπλόκα της Χρυσής Αυγής στα σύνορα», *ό.π.* Παρόμοιοι περιεχομένου παρεμβάσεις πραγματοποιούνται σχεδόν κάθε χρόνο, καθώς παλιότερα η Χρυσή Αυγή και ο Στόχος επιχειρούσαν να διακοπεί το πανηγύρι του Προφήτη Ηλία στη Μελίτη της Φλώρινας, καταγγέλλοντάς το ως «ανθελληνική πρόκληση των βουλαροσκοπιανών».

87. Νίκος Μίχος, «Η Χρυσή Αυγή κάνει εξωτερική πολιτική. Σχέδιο υπονόμευσης των σχέσεων με Σκόπια και Τίρανα», *tnxs*, 14.11.2012 (goo.gl/db0dDD).

88. Ο Ιός, «Η αντιστροφή της Μεταπολίτευσης», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 21.7.2013 (goo.gl/tBrVeV).

89. «Θα ήμουν ο πρώτος αξιωματικός που θα έτρωγε ξύλο από χρυσαυγίτες», *Το Βήμα online*, 2.8.2013 (goo.gl/sIAo2D).

90. Δημήτρης Ψαρράς, Πρόλογος στο Μάριος Εμμανουηλίδης, Αφροδίτη Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, *ό.π.*, σ. 9.

91. Σημειώνει επ’ αυτού ο Κωστής Καρπόζηλος: «Το κύριο ζήτημα αφορά την προσπάθεια δημιουργίας μιας νέας κοινωνικής συναίνεσης γύρω από την αναγκαιότητα των κατασταλτικών επιλογών και την ταυτόχρονη πορεία προς την απονομιμοποίηση της πολιτικής ανυπακοής. Συστηματικές παρεμβάσεις στον Τύπο κάνουν λόγο για το τέλος της ανοχής έναντι των δυναμικών μειοψηφιών, με την ταυτόχρονη φιλική παραίτηση προς την Αριστερά να μην εξωθεί τα πράγματα στα άκρα, διότι δημιουργεί προϋποθέσεις εμφάνισης μχα-

νισμών που θα στραφούν εναντίον της – δίχως φυσικά αυτοί να κατονομάζονται. Ταυτόχρονα, σε διάφορους χώρους διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, συχνά με το πρόσχημα της κρίσης, περιθωριοποιούνται οι φορείς ριζοσπαστικών απόψεων, ενώ η επίκληση του “συνταγματικού τόξου” επιχειρεί να ορίσει το ποιοι δικαιούνται να ομιλούν. Το πιο ανησυχητικό είναι ότι σε σημαντικά τμήματα του πληθυσμού το ηθικό και πολιτικό πλεονέκτημα της αριστεράς έχει εδώ και χρόνια εξανεμιστεί». Βλ. Κωστής Καρπόζηλος, «Υπάρχει κίνδυνος να γίνει πραξικόπημα; Προφανώς και όχι», *Λεύγα*, τχ. 2, Μάιος 2011, σ. 42-44 (goo.gl/K3e897).

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αλέξανδρος Σακελλαρίου

*Από τους ιστορικούς δεσμούς του έθνους με τη θρησκεία
στους νομικούς δεσμούς του κράτους με την Εκκλησία*

Η ένταξη της Εκκλησίας της Ελλάδος σε μια μελέτη με αντικείμενο τη διείσδυση της Ακροδεξιάς στο κράτος εγείρει αμέσως μια σειρά ερωτήματα, τουλάχιστον για όσους δεν γνωρίζουν πρόσωπα και πράγματα του εν λόγω πεδίου. Το πρώτο και κύριο ερώτημα είναι εάν –και εάν ναι, γιατί– λογίζεται η Ορθόδοξη Εκκλησία ως μηχανισμός του κράτους.

Δεν πρόκειται, στο παρόν κείμενο, να προχωρήσουμε σε νομικές αναλύσεις ή σχολιασμό νομικών συστημάτων όσον αφορά τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας. Για το ζήτημα, άλλωστε, υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία, η οποία και αποτυπώνει τις διαφορετικές προσεγγίσεις.¹

Πέραν, όμως, των νομικών προσεγγίσεων για τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας, στην Ελλάδα υπάρχει μια δεδομένη και ξεκάθαρη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Το Σύνταγμα της Ελλάδας ξεκινάει με μια θρησκευτική επίκληση: «Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος». Αυτό, αφεαυτού, αποδεικνύει όχι απλώς έναν γενικό σεβασμό στο θείο, αλλά μια σαφή αναφορά στη χριστιανική θρησκεία και θεολογία – ας σημειωθεί, μάλιστα, ότι το δόγμα της Αγίας Τριάδας δεν γίνεται αποδεκτό ακόμα και από ορισμένες προτεσταντικές Εκκλησίες. Η στενή

σχέση καθίσταται ακόμα εμφανέστερη και συγκεκριμενοποιείται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του Συντάγματος:

Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού.

Παρότι έχει γίνει προσπάθεια να παρουσιαστεί η εν λόγω διατύπωση ως αποτύπωση της θρησκευτικής τοποθέτησης της πλειονότητας του ελληνικού λαού ή ως μια οφειλόμενη τιμή στην ιστορική και πολιτισμική προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας,² εντούτοις δεν έχει εξηγηθεί πειστικά η ανάγκη παρουσίας της στο συνταγματικό κείμενο. Τέλος, στην παράγραφο 2 του άρθρου 16 του Συντάγματος, το οποίο αναφέρεται στην παιδεία, τονίζεται η ανάγκη ανάπτυξης τόσο της εθνικής όσο και της θρησκευτικής συνείδησης, η οποία προφανώς δεν μπορεί να είναι άλλη από την Ορθόδοξη. Δεν είναι, όμως, μόνο αυτά τα σημεία τα οποία καταδεικνύουν την κρατική υπόσταση της Εκκλησίας.

Στο άρθρο 1 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, ο οποίος και αποτελεί νόμο του κράτους (Ν. 590/1977), αναφέρεται ότι η Εκκλησία της Ελλάδος, καθώς και οι μονές, αλλά και διάφοροι οργανισμοί της Εκκλησίας, αποτελούν Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ), άρα σαφέστατα μέρος του κρατικού μηχανισμού. Βέβαια, και οι ισραηλιτικές κοινότητες, όπως και οι μουφτείες είναι ΝΠΔΔ, ωστόσο η σχέση τους με το κράτος δεν είναι, σε καμία περίπτωση, ίδια με αυτή της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ειδικότερα όσον αφορά τις μουφτείες, η ένταξή τους στο κράτος έγινε για τον προφανή λόγο της άσκησης ελέγχου στη μουσουλμανική μειονότητα εκ μέρους του κρατικού μηχανισμού. Το άρθρο 2 του ίδιου νόμου αποτελεί την καλύτερη απόδειξη του εξαιρετικά στενού δεσμού της Εκκλησίας της Ελλάδος με το κράτος:

Η Εκκλησία της Ελλάδος συνεργάζεται μετά της Πολιτείας προκειμένου περί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ως τα της Χριστιανικής αγωγής της νεότητας, της εν τω στρατεύματι θρησκευτικής υπηρεσίας, της εξυψώσεως του θεσμού του γάμου και της οικογενείας, της φροντίδος διά την πε-

ρίθαλψιν των δεομένων εν γένει προστασίας, της διαφυλάξεως των ιερών κειμηλίων και εκκλησιαστικών και Χριστιανικών μνημείων, της καθιερώσεως νέων Θρησκευτικών εορτών, ζητεί δε την προστασίαν της Πολιτείας οσάκις προσβάλλεται η θρησκεία.

Όλοι οι νόμοι της Εκκλησίας κυρώνονται από το κράτος και δημοσιεύονται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, ενώ οι ιερείς είναι δημόσιοι υπάλληλοι και μισθοδοτούνται από κράτος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ η μισθοδοσία των κληρικών από το κράτος αποφασίστηκε το 1945 ο μισθός τους ήταν πολύ μικρός· το καθοριστικό βήμα γίνεται επί δικτατορίας (Αναγκαστικός Νόμος 469/1968), έπειτα από πιέσεις της Εκκλησίας, οπότε και επέρχεται η μισθολογική εξίσωση των ιερέων με τους λοιπούς δημόσιους υπαλλήλους.

Η ουσιαστική και ολοκληρωμένη μελέτη των στενών σχέσεων κράτους και Εκκλησίας προϋποθέτει την ιστορική αναδρομή μέχρι και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και οπωσδήποτε τη μελέτη της σχέσης έθνους και θρησκείας. Χωρίς να μπορούμε στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου να εξετάσουμε το ζήτημα, σημειώνουμε, πάντως, ότι δεν είναι μόνο η Εκκλησία αυτή που επιδιώκει τη στενή σχέση με το κράτος. Το ελληνικό κράτος, από την ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, το 1833, διατηρούσε στην Ιερά Σύνοδο έναν εκπρόσωπό του, ο οποίος ονομαζόταν Βασιλικός Επίτροπος και αργότερα Κυβερνητικός Επίτροπος. Παρότι στη θέση αυτή διορίζονταν, κατά κανόνα, πρόσωπα κοινής αποδοχής, εμπιστοσύνης και εγνωσμένου θρησκευτικού ήθους, ο σκοπός της θέσπισής της ήταν προφανής: ο έλεγχος των αποφάσεων του σώματος και η κρατική παρέμβαση, όπου και όποτε κρινόταν αναγκαίο. Η παρουσία του Επιτρόπου καταργήθηκε με τον Καταστατικό Χάρτη του 1977.

Ενδεικτικά, και χωρίς αξιώσεις πληρότητας, όσον αφορά τη στενή σχέση Εκκλησίας της Ελλάδος και κράτους μπορούμε να επισημάνουμε και τα ακόλουθα: Κατά τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, το 1938, θεσπίστηκε νόμος ο οποίος προέβλεπε ότι προκει-

μένου να ανεγερθεί θρησκευτικός ναός ή ευκτήριος οίκος άλλης θρησκείας χρειαζόταν η άδεια του τοπικού μητροπολίτη. Ο νόμος καταργήθηκε μόλις το 2006 (Ν. 3467/2006), όχι όμως χωρίς αντιδράσεις από τη μεριά της Εκκλησίας.

Όσον αφορά τον θρησκευτικό όρκο, ας σημειωθεί ότι αυτός ήταν υποχρεωτικός (για τους δημόσιους λειτουργούς, κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους, και τους μάρτυρες σε δίκη) μέχρι το 1998. Έκτοτε, καθιερώθηκε εναλλακτικά η δυνατότητα, αντί του θρησκευτικού όρκου, ο ορκιζόμενος να δηλώσει ότι δεν πρεσβεύει καμία θρησκεία και να επικαλεσθεί την τιμή και τη συνείδησή του – δυνατότητα όμως η οποία, εκτός του ότι οδηγεί στην έμμεση αποκάλυψη των θρησκευτικών φρονημάτων, πολλές φορές ακυρώνεται στην πράξη (στο περιβάλλον μια μικρής κοινωνίας, λ.χ.). Παρότι ο θρησκευτικός όρκος αποτέλεσε απόφαση του κράτους, η Εκκλησία –αν εξαιρέσουμε εντελώς μεμονωμένες απόψεις ιεραρχών– ουδέποτε διαμαρτυρήθηκε ή πίεσε για την κατάργησή του. Το ίδιο ισχύει και για τον έλεγχο καθαρά εκκλησιαστικών θεμάτων από πολιτειακά δικαστήρια, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας,³ έλεγχος ο οποίος θα έπαυε, εφόσον επερχόταν χωρισμός κράτους και Εκκλησίας. Και σε αυτή την περίπτωση η Εκκλησία δεν διεκδικεί την απομάκρυνσή της από τον κρατικό εναγκαλισμό, μια στάση που αποδεικνύει, μεταξύ άλλων, ότι αρέσκεται να ενδύεται τον κρατικό μανδύα, ο οποίος της προσδίδει κύρος σε συμβολικό και ουσιαστικό επίπεδο, και τη διαφοροποιεί σαφέστατα από τις υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες.

Οι ευθείες πολιτικές παρεμβάσεις με στόχο την εκλογή αρχιεπισκόπων φίλα προσκείμενων στην εκάστοτε κυβέρνηση, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, αποτελεί μια ακόμα έκφανση του στενού δεσμού κράτους και Εκκλησίας. Οι πιο έκτυπες περιπτώσεις είναι η απομάκρυνση του αρχιεπισκόπου Χρύσανθου από την κυβέρνηση Τσολάκογλου το 1941,⁴ του αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Β΄ από την κυβέρνηση Παπαδόπουλου το 1967 και του διαδόχου του, Ιερώνυμου, από την κυβέρνηση Ιωαννίδη το 1973.⁵

Από την άλλη πλευρά, μέχρι και σήμερα, στις εκλογικές αναμετρήσεις, σε εθνικό, και ιδίως σε τοπικό επίπεδο, οι υποψήφιοι, γνωρίζοντας τη δύναμη και την επιρροή της Εκκλησίας, επισκέπτονται τον οικείο μητροπολίτη συνοδεία των ΜΜΕ και ζητούν την ευλογία του – κίνηση η οποία γίνεται για προφανείς πολιτικούς λόγους, και όχι βέβαια για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ακόμα χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, η υπογραφή του τότε αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κώστα Καραμανλή, καθώς και άλλων πολιτικών, ιδίως του δεξιού και ακροδεξιού χώρου, παρουσία τηλεοπτικών καμερών, υπέρ της διεξαγωγής δημοψηφίσματος με αντικείμενο την (μη) αναγραφή του θρησκειύματος στις αστυνομικές ταυτότητες, που ζητούσε η Εκκλησία, το 2001.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η Εκκλησία στην Ελλάδα αποτελεί ξεκάθαρα μέρος του κράτους, πολιτειακό θεσμό, έστω ιδιάζουσας φύσης, με ιδιαίτερη και περίοπτη θέση στον κρατικό μηχανισμό. Συνεπώς, στο ερώτημα σχετικά με τον κρατικό χαρακτήρα της Εκκλησίας της Ελλάδος η απάντηση είναι θετική και εξηγεί τον λόγο μελέτης του συγκεκριμένου ζητήματος. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι από αυτή τη στενή σχέση ωφελείται όχι μόνο η Εκκλησία, αλλά και το κράτος, για το οποίο η πρώτη λειτουργεί ως συμπληρωματικός μηχανισμός νομιμοποίησης και ιδεολογικής ακτινοβολίας. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια σχέση *αμοιβαίας ιδιοποίησης* μεταξύ τους. Μια σχέση ασφυκτικού εναγκαλισμού και, κατά τη γνώμη αρκετών εκατέρωθεν, νοσηρού.

Σε κάθε περίπτωση, *it takes two to tango...*

Η Εκκλησία στο πλευρό του «κοινωνικού καθεστώτος»

Είναι διαδεδομένη η άποψη, εντός και εκτός Εκκλησίας, ότι η Εκκλησία δεν έχει καμία ιδεολογία –και κυρίως πολιτική ιδεολογία– και ότι την ενδιαφέρει αποκλειστικά το πνευματικό της έργο. Μια ψυχραιμη όμως ανάλυση των δεδομένων δείχνει ότι τα πράγματα

είναι αρκετά διαφορετικά – και αυτό βέβαια δεν αποτελεί ελληνικής κοπής ιδιαιτερότητα.

Η Εκκλησία της Ελλάδος (θα εστιαστούμε σε αυτήν, καθώς αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης μας) αποτελεί έναν γραφειοκρατικό θεσμό εγκατεστημένο εντός του ελληνικού κράτους. Ως εκ τούτου, βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με άλλους θεσμούς, οργανώσεις, κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα, σε μια ξεχωριστή θέση και σχέση, που προσδιορίζεται από την ιδιάζουσα αυτή κρατική μορφή της. Έτσι, η έκφραση των ιδεολογικών προτιμήσεων των μελών της, ιδίως όταν γίνεται από ιεράρχες, αποκτά ιδιαίτερη κοσμική βαρύτητα λόγω και της πολιτειακής υπόστασής τους.

Από τις αρχές ήδη του 20ού αιώνα, και ιδίως κατά τον Μεσοπόλεμο, η Ορθόδοξη Εκκλησία, πατώντας σε μια μακρά παράδοση δικού της συντηρητισμού και αντιδιαφωτισμού⁶ και ακολουθώντας την Καθολική Εκκλησία,⁷ στράφηκε εναντίον των κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και εν γένει αριστερών αντιλήψεων και ιδεών, με αφορμή –και αιχμή– εκπαιδευτικά ζητήματα (βλ., λ.χ., τις γνωστές υποθέσεις των Αθεικών το 1911 και των Μαρασλειακών το 1925). Στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Ιεράς Συνόδου, τις εγκυκλίους της και το περιοδικό *Εκκλησία* («επίσημον δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος»), συναντάμε πάμπολλες αναφορές εναντίον του κομμουνισμού, και γενικότερα εναντίον των αριστερών αλλά και νεωτερικών αντιλήψεων, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται ένα κλίμα «ηθικού πανικού» για τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», ο οποίος απειλεί το έθνος, την Εκκλησία, την οικογένεια και τη νεολαία. Ο κομμουνισμός (ενίοτε και με μικτές μορφές, όπως ο «μαλλιαροκομμουνισμός», όπου η απειλή κατά του έθνους συνδυάζεται με την απειλή κατά της γλώσσας) εμφανίζεται ως ο κατεξοχήν εχθρός της πατρίδας· μόνη απάντηση, η ιδεολογία του ελληνοχριστιανισμού.

Ιστορικά, λοιπόν, η Εκκλησία κινήθηκε στο ακριβώς αντίθετο άκρο του ιδεολογικοπολιτικού φάσματος σε σχέση με την Αριστερά: στη Δεξιά και την Άκρα Δεξιά, ενώ σε ορισμένες περιόδους ο αντικομμουνισμός αναβαθμίζεται σε πρωτεύουν, ακόμα και κυ-

ρίαρχο συστατικό του λόγου της. Δύο βασικές τέτοιες στιγμές έξαρσης, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, είναι ο Εμφύλιος Πόλεμος και η δικτατορία των συνταγματαρχών.

Όσον αφορά τον Εμφύλιο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η υπεράσπιση του έθνους και του κράτους αποτελεί σταθερά στην ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το δεδομένο αυτό, σε συνδυασμό με την πάγια εκκλησιαστική παράδοση της υποταγής στην εξουσία και της καταδίκης των «στασιαστικών κινημάτων», οδηγεί την Εκκλησία να σταθεί στο πλευρό του εθνικού στρατού στην περίοδο του Εμφυλίου. Η Εκκλησία όμως, στα χρόνια αυτά, αναλαμβάνει μια νέα αποστολή, που υπερβαίνει τον παραδοσιακό ρόλο και νομιμοφροσύνη της. Ξεκινώντας από την επίθεση στην αθεΐα και τον υλισμό, θα καταλήξει στην απερίφραστη καταδίκη της «ανταρσίας». Όσο προχωράμε προς την καρδιά του Εμφυλίου, ο εκκλησιαστικός λόγος ταυτίζεται πλήρως με τον προπαγανδιστικό λόγο του κράτους κατά του κομμουνισμού· για την ακρίβεια, θα αποτελέσει βασικό παραγωγό και πομπό του λόγου αυτού, στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής σταυροφορίας.⁸

Στα χρόνια της Χούντας, η στάση της Εκκλησίας θα υπερβεί, και πάλι, την παραδοσιακή υποταγή και συμμόρφωσή της με το καθεστώς. Λίγες μόλις μέρες μετά το πραξικόπημα, στις 10 Μαΐου 1967 και καθώς ο τότε αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β΄, βαριά άρρωστος, αρνείται να παραιτηθεί, ο αρχιεπισκοπικός θρόνος, με απόφαση του υπουργού Παιδείας, κηρύσσεται σε χηρεία. Τρεις μέρες αργότερα, μια «αριστίνδην Σύνοδος» εκλέγει αρχιεπίσκοπο τον εκλεκτό της δικτατορίας, Ιερώνυμο. Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν ο Ιερώνυμος θα οικοδομήσει το δικό του κράτος εντός της ιεραρχίας. Οι ιεράρχες δεν θα φεισθούν ύμνων για την «εθνική επανάστασιν», τους πραξικοπηματίες και το «εθνωφελές έργο τους», ενώ συνολικά η Εκκλησία θα αποτελέσει έναν από τους κύριους στυλοβάτες του καθεστώτος, το οποίο έχει αναγορεύσει το «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών» σε ιδεολογική του προμετωπίδα.

Η Εκκλησία, στη διάρκεια της δικτατορίας, πέτυχε την ψήφιση νέου Καταστατικού Χάρτη και αποκόμισε προνόμια, με κυριότερο

τη μισθολογική εξίσωση των κληρικών με τους δημοσίους υπαλλήλους. Μετά την ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη, τον Νοέμβριο του 1973, ο Ιερώνυμος υποχρεώνεται σε παραίτηση και νέος αρχιεπίσκοπος εκλέγεται ο Σεραφείμ Ιωαννίνων, ο οποίος και θα παραμείνει και μετά την πτώση της Χούντας.⁹

Η παραμονή του Σεραφείμ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο και μετά το 1974 αποτελεί ένδειξη μιας ευρύτερης κατάστασης: η Μεταπολίτευση δεν άγγιξε διόλου θεσμικά την Εκκλησία, η οποία συνεχίζει ανενόχλητη το έργο της χωρίς ποτέ να αποχουνοποιηθεί, ούτε καν για τα προσχήματα. Ωστόσο, ο Σεραφείμ θα «αποτατίσει την Εκκλησία με τη Δεξιά, όχι βάσει κάποιας θεολογικής επεξεργασίας, αλλά από ένα ένστικτο επιβίωσης, προσωπικής πρώτα και κύρια».¹⁰ Ένα ένστικτο πολιτικό, θα συμπληρώναμε, διαμορφωμένο από τη μακρά παράδοση συμμόρφωσης με την εκάστοτε κρατούσα εξουσία.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι η Εκκλησία της Ελλάδος, κράτος ούσα και η ίδια, ταυτιζόταν με τις στρατηγικές επιλογές του «κοινωνικού καθεστώτος». Δεξιά το κράτος, δεξιά κι η Εκκλησία. Άκρα Δεξιά το κράτος; Από κοντά η Εκκλησία. Αυτός υπήρξε ο κανόνας για έναν από τους κατεξοχήν στυλοβάτες των ιδεολογικών μηχανισμών της ελληνικής πολιτείας. Φυσικά, υπήρχαν και εξαιρέσεις. Στη διάρκεια της Κατοχής, είχαμε ιερείς αλλά και μητροπολίτες (με πιο γνωστούς, αλλά όχι μόνους, τον Κοζάνης Ιωακείμ και τον Ηλείας Αντώνιο), οι οποίοι πολέμησαν στο πλευρό των ανταρτών του ΕΛΑΣ ή τους υποστήριξαν ανοιχτά. Στα χρόνια που ακολούθησαν, οι ιεράρχες αυτοί, όπως και οι κληρικοί με την αντίστοιχη στάση, καθαιρέθηκαν. Επίσης, στη διάρκεια της Χούντας πολλοί ιερείς τιμωρήθηκαν από την Ιερά Σύνοδο για παραπτώματα όπως «αριστερισμός» και «αντεθνική» δράση, παραδοχή κομμουνιστικών φρονημάτων κ.ά.¹¹

Από τα χρόνια εκείνα, βέβαια, τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά. Η ανάδειξη του ΣΥΡΙΖΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση και οι πιθανότητες να αποτελέσει κυβέρνηση στο μέλλον ωθούν την Αριστερά και την Εκκλησία σε μια νέου τύπου προσέγγιση, προκειμέ-

νου να σπάσουν οι πάγοι της Ιστορίας. Το συνέδριο με τίτλο *Εκκλησία και Αριστερά*, που οργάνωσε το Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με την Ιερά Σύνοδο, στη Θεσσαλονίκη, στις 22 και 23 Ιανουαρίου 2013, με συμμετοχή μητροπολιτών, θεολόγων, καθηγητών πανεπιστημίου και στελεχών της Αριστεράς μπορεί να ενταχθεί στην προοπτική αυτής της προσέγγισης.¹²

Η Εκκλησία της Ελλάδος, λοιπόν, αποτελεί έναν εκ φύσεως συντηρητικό θεσμό, ο οποίος συνεργάστηκε με δικτατορικά καθεστώτα και αποκήρυξε τον κομμουνισμό και την Αριστερά σε όλες τις εκφάνσεις τους· στο πλαίσιο αυτό υποκλίθηκε στον ακροδεξιό λόγο, και σε ορισμένες περιόδους τον υιοθέτησε πλήρως. Για να ερμηνεύσουμε αυτή τη στάση, εκτός από τη βαριά ιστορική και ιδεολογική κληρονομιά της ελληνικής Εκκλησίας, πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας την πάγια αρχή της συμμόρφωσης με το κράτος και την καθεστηκυία τάξη, και τους λόγους σκοπιμότητας που απορρέουν από αυτήν. Πολύ απλά, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, αν εξαιρέσουμε την περίοδο Χριστόδουλου, η Εκκλησία δεν μπορούσε να αναπνέει πολιτικά διαφορετικά από την πολιτεία. Τον τόνο στον πολιτικό λόγο τον έδινε η κοσμική εξουσία και η Εκκλησία ακολουθούσε, διότι έτσι έκρινε ότι τη συμφέρει (η περίοδος Χριστόδουλου αποτελεί, και πάλι, εξαίρεση). Ο θεσμικός λόγος της Εκκλησίας αυτονομήθηκε, δημιουργώντας τα δικά του τελεσμένα, κατά κανόνα σε αγαστή συμμαχία, ενίοτε όμως και σε αντιπαράθεση, με το κράτος.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο ρατσιστικός και μισαλλόδοξος λόγος της Εκκλησίας αφορά κυρίως διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες και κοινότητες, μετανάστες και, μερικές φορές, τη Δύση και τον δυτικό πολιτισμό. Σπανίως εκφέρεται με όρους βιολογικής ανωτερότητας-κατωτερότητας – αν εξαιρέσουμε, σε ορισμένες περιπτώσεις, τους ομοφυλόφιλους. Κατά κανόνα, ο λόγος αυτός εκφέρεται με όρους πολιτισμικής ανωτερότητας-κατωτερότητας.

Οι φορείς του λόγου αυτού δεν είναι αυτονοήτως ακροδεξιοί, χωρίς βέβαια αυτό να αποκλείεται. Τέτοιες απόψεις είναι ευρέως

διαδομένες σε όλο το ελληνικό πολιτικό φάσμα και δεν περιορίζονται στην Άκρα Δεξιά, μολονότι στον χώρο αυτό τις συναντάμε στην πιο αποκάλυπτη, σαφή και επιθετική μορφή τους. Το γεγονός ότι οι Έλληνες ιερωμένοι είναι δημόσιοι λειτουργοί θα ήταν αναμενόμενο, λογικά, να λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας στην εκφορά τέτοιων θέσεων. Και όμως, στην πραγματικότητα, συνέβη το αντίθετο: ιερείς και ιεράρχες χρησιμοποίησαν, και εξακολουθούν να χρησιμοποιούν, τα συμβολικά και πραγματικά προνόμια που απορρέουν από την κρατική τους θέση, προκειμένου να αναπαράγουν τέτοιες απόψεις. Ένα ακόμα σημάδι της ελληνικής ιδιαιτερότητας.

Η μεταπολίτευση που δεν έγινε

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το 1974, η Εκκλησία συνέχισε το έργο και τη δράση της, όπως και πριν, χωρίς ουσιαστικές ιδεολογικές μεταβολές και, κυρίως, χωρίς διοικητικές και θεσμικές αλλαγές. Αντιθέτως, οι κυβερνήσεις και τα πολιτικά κόμματα επιδίωξαν, με πολλούς τρόπους, τη συνεργασία της Εκκλησίας και, παρά τις όποιες διαφωνίες και συγκρούσεις μαζί της, συνεργάστηκαν μ' αυτήν. Το ΠΑΣΟΚ, για παράδειγμα, ενώ στην ιδρυτική του διακήρυξη, της 3ης Σεπτεμβρίου, έκανε λόγο για χωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος και κοινωνικοποίηση της μοναστηριακής περιουσίας, δεν εφάρμοσε τίποτα από αυτά, όταν έγινε κυβέρνηση. Και είναι γνωστή η περίπτωση του υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων ο οποίος, όταν προσπάθησε το 1987 να υλοποιήσει ένα τμήμα έστω του προεκλογικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ (με αιχμή την εκκλησιαστική περιουσία και το ζήτημα της συμμετοχής λαϊκών στη διοίκηση της Εκκλησίας), οδηγήθηκε σε παραίτηση από τον παντοδύναμο τότε πρόεδρό του, εξαιτίας των εκκλησιαστικών αντιδράσεων, με τη μνημειώδη φράση «έγραψε Ιστορία».¹³

Το σημείο καμπής για την «ολική επαναφορά» της Εκκλησίας στα δημόσια πράγματα είναι οι αρχές της δεκαετίας του 1990

οπότε διαλύεται η ενιαία Γιουγκοσλαβία, και η ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας ανακηρύσσεται αυτόνομο κράτος, με την ονομασία Δημοκρατία της Μακεδονίας. Με αφορμή αυτό το γεγονός, η Εκκλησία αρθρώνει τον «δικό της» δημόσιο λόγο, στο πλαίσιο του γενικευμένου εθνικιστικού πυρετού που διαπερνά τη χώρα. Διοργανώνει συλλαλητήρια για το θέμα, από κοινού με άλλους φορείς, και καλεί τον ελληνικό λαό να συμμετάσχει μαζικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτά τα συλλαλητήρια συμμετέχει και η αδύναμη, περιθωριακή τότε, Χρυσή Αυγή, η οποία όμως κατόρθωσε να προσελκύσει αρκετά νέα μέλη, όπως τα ίδια μαρτυρούν σήμερα, κυρίως από τους κόλπους της νεολαίας.

Η Ιερά Σύνοδος, σε έκτακτη συνεδρίασή της, τον Ιούνιο του 1992, εξέτασε το Μακεδονικό Ζήτημα και κυκλοφόρησε σχετική εγκύκλιο προς τον ελληνικό λαό. Σε αυτήν έκανε λόγο για κρίσιμες εθνικές περιστάσεις και καλούσε τον ευσεβή ορθόδοξο λαό σε εθνική εγρήγορση και αγωνιστικότητα. Επιπλέον, υπογράμμιζε ότι «η φιλότατη πατρίς ημών Ελλάς αποτελεί μεταξύ των λαών την μητέρα και κοιτίδα των υψίστων αξιών», ότι η Εκκλησία δεν μπορεί και δεν πρόκειται να μείνει αδρανής σε όσα συμβαίνουν και ότι στο τέλος θα νικηθούν οι σκοτεινές δυνάμεις που επιβουλεύονται την Ιστορία και τον πολιτισμό μας.¹⁴ Σε όλη τη διάρκεια της Μακεδονικής Κρίσης η Εκκλησία ανέλαβε έναν εθνοδιεγερτικό ρόλο, ο οποίος συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, κάθε φορά που το ζήτημα έρχεται στο προσκήνιο.

Ένα τέτοιο, πρόσφατο, παράδειγμα αποτελεί το κήρυγμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Άνθιμου, στις 14 Αυγούστου 2011, σχετικά με το ενδεχόμενο λειτουργίας ραδιοφωνικού σταθμού στο δημοτικό διαμέρισμα Μελίτης της Φλώρινας, ο οποίος θα εξέπεμπε στα σλαβομακεδόνικα. Διερωτώμενος εάν ο σταθμός θα αποτελέσει όργανο προπαγάνδας της ΠΓΔΜ, ο μητροπολίτης σπεύδει να προειδοποιήσει στο κήρυγμά του:

Αν είναι ναι, εγώ με τη νεολαία και με όσους θέλετε –θα το πω όπως το αισθάνομαι, δεν ξέρω τι θα γίνει–, αλλά να πουν ναι και το κάνουν, τουλάχιστον 40-50 πούλμαν πρέ-

πει να φτάσουν εκεί και μαζί με τους εκεί αδελφούς της Φλώρινας και της Μελίτης να τα κάνουμε γυαλιά καρφιά. Αλλιώς δεν γίνεται δουλειά.¹⁵

Όσον αφορά τη συνέχεια, η είδηση δεν είναι ότι υπήρξαν αντιδράσεις για το γεγονός ότι ένας ιεράρχης προτρέπει, χωρίς καμιά επιφύλαξη, το ποίμνιό του να καταφύγει στην ωμή βία, αλλά ότι ήταν εξαιρετικά περιορισμένες. Δυστυχώς, φαίνεται ότι τέτοιες «προτροπές» τις έχει συνηθίσει και το ελληνικό πολιτικό σύστημα και η ίδια η Εκκλησία. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ωστόσο, δεν ξεκίνησε από το μηδέν για να φτάσει να ωθεί τους πιστούς σε πράξεις εθνικιστικής βίας το 2011. Η καμπή για τη δημόσια παρουσία της Εκκλησίας υπήρξε η ανάρρηση στον αρχιεπισκοπικό θρόνο του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου και η κυριαρχία, για μία δεκαετία, ενός λόγου απροκάλυπτα μισαλλόδοξου, εθνικιστικού και διχαστικού.

Στον αστερισμό της επικοινωνίας. Η ακροδεξιά αναβάπτιση (1998-2008)

Το 1998 εκλέγεται αρχιεπίσκοπος ο μητροπολίτης Δημητριάδος, Χριστόδουλος. Η στροφή είναι άμεση και εμφανής: η Εκκλησία της Ελλάδος εισέρχεται στον αστερισμό της επικοινωνίας. Η σιωπή και η συστολή δίνουν τη θέση τους στην κοσμική εξωστρέφεια, με τον νέο προκαθήμενο σε ρόλο πρωταγωνιστή. Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών ο Χριστόδουλος διετέλεσε γραμματέας της Ιεράς Συνόδου, ενώ έγινε μητροπολίτης λίγες ημέρες πριν από την πτώση του καθεστώτος. Τα γεγονότα αυτά, και κυρίως το πρώτο, έχουν επισημανθεί πολλές φορές δημόσια από επικριτές του, ως απόδειξη των μη δημοκρατικών προσημάτων του. Ωστόσο και τα δύο, παρότι δεν συνιστούν ασφαλώς τεκμήριο δημοκρατικότητας, πρέπει, πρωτίστως, να ενταχθούν στη μακρά παράδοση της «καθεστωτικής λογικής» της Εκκλησίας, παρά

να θεωρηθούν ένδειξη συμπάθειας του Χριστόδουλου προς τη δικτατορία και την Ακροδεξιά. Η σχέση του με ακροδεξιούς κύκλους υπήρξε και στενή και σαφής, αλλά τεκμηριώνεται με διαφορετικό τρόπο, όπως θα δούμε αμέσως.

Ο Χριστόδουλος προτού εκλεγεί αρχιεπίσκοπος αρθρογράφουσε στη κουντική εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, ενώ διατηρούσε στενές σχέσεις με την ακροδεξιά, ακραία εθνικιστική, αντισημιτική αλλά και περιθωριακή εφημερίδα *Στόχος*, η οποία συνέχισε να τον υμνεί και μετά την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.¹⁶ Το 1977, ο Χριστόδουλος και άλλοι 45 μητροπολίτες συμμετείχαν σε συνέδριο του *Στόχου* στο Λιδορίκι. Σε αυτό ο Χριστόδουλος μίλησε για την απειλή που επικρέμαται πάνω από το έθνος, την ανάγκη προστασίας του, τόνισε ότι χρειάζεται «αντίσταση σε κάθε κακό, αντίσταση σε καθετί που δεν είναι Χριστιανικό, που δεν είναι Ορθόδοξο, που δεν είναι ελληνικό», ενώ συνεχάρη τον εκδότη της εφημερίδας για την πρωτοβουλία και τον χαρακτήρισε «ελληνοκεντρικό» και «ελληνόψυχο».¹⁷

Ο Χριστόδουλος, και μετά την εκλογή του και παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις ο λόγος του, εκ των πραγμάτων, ήταν πιο στρογγυλοποιημένος, εντούτοις δεν έκρυψε τις παλαιές –και σταθερές, όπως φάνηκε– συνήθειές του. Όταν το 2001 έλαβε βιβλίο του Στυλιανού Παττακού, του απάντησε με προσωπική επιστολή σε ιδιαίτερα θερμό και εγκάρδιο τόνο, αναφερόμενος στο ανυπόκριτο πατριωτικό του φρόνημα και στα ξεχωριστά προσόντα και αρετές του, που έγραψαν Ιστορία.¹⁸

Σταθερή αναφορά, στις ομιλίες του αρχιεπισκόπου, ήταν το έθνος και το γένος, η ανάγκη προστασίας τους από τη «Νέα Εποχή» και τη «Νέα Παγκόσμια Τάξη», από τους «προδότες», την παγκοσμιοποίηση, τη Δύση, τους «εθνομηδενιστές», τους «ψευτοκουλουριάρηδες» και πολλούς άλλους εχθρούς. Οι επιθέσεις αυτές αποκορυφώθηκαν την περίοδο της σύγκρουσης με την πολιτεία το 2000, επί κυβέρνησης Σημίτη, για το θέμα της μη αναγραφής του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες. Η Εκκλησία διοργάνωσε δύο «λαοσυνάξεις», σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, και

ξεκίνησε τη συλλογή υπογραφών προκειμένου να πραγματοποιηθεί δημοψήφισμα για το ζήτημα. Απόρροια της σύγκρουσης με την κυβέρνηση στο θέμα των ταυτοτήτων ήταν και η άτυπη στήριξη του αρχιεπισκόπου και της Εκκλησίας στον αρχηγό του ακροδεξιού κόμματος, Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός, Γιώργο Καρατζαφέρη, που ήταν υποψήφιος για την υπερνομαρχία Αθηνών στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2002. Αυτό συνέβη διότι η Νέα Δημοκρατία είχε υποστηρίξει τον Γιάννη Τζαννετάκο, ο οποίος είχε ταχθεί κατά της αναγραφής του θρησκευόμενου και προερχόταν από την Αριστερά. Μάλιστα, όπως καταγράφουν δημοσιεύματα του Τύπου, σε σχετική ερώτηση ο αρχιεπίσκοπος είχε απαντήσει ότι όσοι ψηφίζουν Καρατζαφέρη δεν είναι ακροδεξιοί, αλλά καλοί Χριστιανοί που αντιδρούν στον Τζαννετάκο.¹⁹

Ένα από τα βασικά μοτίβα, στα οποία δομούνται ο δημόσιος εθνοκεντρικός και εθνικιστικός λόγος του Χριστόδουλου, ήταν η ανωτερότητα του ελληνικού πνεύματος και πολιτισμού και εν γένει η αντιπαράθεση με τη Δύση.²⁰ Σύμφωνα με αυτόν, η Ευρώπη αντιμετώπιζε οξύ πνευματικό και υπαρξιακό πρόβλημα με επιπτώσεις στην ενότητά της, και μόνο η Ελλάδα και η Ορθοδοξία αποτελούσαν την ελπίδα της.²¹ Όπως τόνιζε συχνά, χωρίς την Ελλάδα δεν θα υπήρχε Ευρώπη, διότι και το όνομα και ο πολιτισμός της είναι ελληνικά: «Η Ελλάδα έσωσε την Ευρώπη από τα στίφη των βαρβάρων και υπήρξε ο πνευματικός της δάσκαλος».²² Ας υπογραμμιστεί ότι μπροστά σε ευρωπαϊκά ακροατήρια, όταν καλούνταν σε διεθνείς οργανισμούς και συνέδρια, ο αρχιεπίσκοπος δεν αναφερόταν στη Δύση με τόνο τόσο επιθετικό και υποτιμητικό, ούτε τη χαρακτηριζε άθρησκη και υλιστική, αλλά επέλεγε να εστιαστεί στην αποχριστιανοποίηση της Ευρώπης συνολικά και στον κίνδυνο του Ισλάμ.

Οι αντιλήψεις αυτές δεν είναι καινοφανείς, τόσο στο επίπεδο της ανώτερης ιεραρχίας όσο και του κατώτερου κλήρου. Η κυριαρχία ενός εθνοκεντρικού και πολύ συχνά ακραία εθνικιστικού λόγου, όπου η ανωτερότητα του ελληνικού έθνους και πολιτισμού υπογραμμίζεται σε κάθε ευκαιρία, με αναφορές στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης που κάποτε θα περιέλθει ξανά σε ελληνικά χέρια

ή στις χαμένες πατρίδες της Ιωνίας, αποτελεί σταθερό υπόβαθρο, το οποίο προϋπήρξε της περιόδου Χριστόδουλου, εξακολουθεί να υφίσταται και υπερβαίνει σαφώς τον χώρο της Ακροδεξιός. Το κρίσιμο, ωστόσο, που συνέβη στα δέκα χρόνια της αρχιεπισκοπίας Χριστόδουλου ήταν η αποκάθαρση των εθνικιστικών και ακροδεξιών αντιλήψεων, οι οποίες αναβαπτίστηκαν στην κολυμβήθρα της Εκκλησίας ως κάτι το ρομαντικό και ιδανικό. Η Εκκλησία εμφανίστηκε ως η άδολη υπερασπίστρια του έθνους που το προστατεύει, ανέκαθεν, από κάθε εξωτερική επιβουλή, ενώ το έθνος και ο εθνικισμός, σε μια επιθετική εκδοχή, ξαναέγιναν της μόδας, χωρίς πολλές από τις αρνητικές συνδηλώσεις του παρελθόντος.

Η περίοδος αυτή είναι κρίσιμη, διότι τότε σπάει η αγαστή πολιτειακή συγκατοίκηση της Εκκλησίας με το κράτος. Ο εκκλησιαστικός λόγος αυτονομείται, με εμφανείς ακροδεξιές τάσεις, ακριβώς επειδή νιώθει ότι απειλείται από το εκσυγχρονιστικό πολιτικό σχέδιο της κυβέρνησης Σημίτη, το οποίο έβλεπε ως απειλή για την εξουσία της. Εκ του αποτελέσματος, φαίνεται πως τελικά μάλλον φοβήθηκε περισσότερο από ό,τι χρειαζόταν... Ο φόβος αυτός, πάντως, ώθησε την εκκλησιαστική ηγεσία στην υιοθέτηση μιας ανοικτά ακροδεξιός πολιτικής ατζέντας, σε πανηγυρική ρήξη με την πολιτεία. Ο θάνατος του Χριστόδουλου, το 2008, θα επαναφέρει τις ισορροπίες στην πρότερη κατάσταση μιας συναινετικής συγκατοίκησης.

Θρησκευτικός πανικός I: ισλαμοφοβία²³

Η μισαλλόδοξη στάση μέρους της Εκκλησίας της Ελλάδος εναντίον των μουσουλμάνων και της θρησκείας του Ισλάμ, καθώς και εναντίον των Εβραίων, έχει βαθιές ρίζες.

Όσον αφορά το Ισλάμ, η οθωμανική κυριαρχία στον ελλαδικό χώρο και η επακόλουθη –λανθασμένη ασφαλώς– ταύτιση του Ισλάμ με την Τουρκία συνιστούν το ιστορικό υπόβαθρο της στάσης αυτής. Οι επιθέσεις στο Ισλάμ ως θρησκεία συμπλέκονται,

έτσι, με τον αντιτουρκισμό, φτάνοντας πολλές φορές σε ακραία σημεία, ακόμα και στον ρατσισμό. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του αρχιμανδρίτη Δοσίθεου Καστόρη, *Ορθοδοξία ή βαρβαρότητα* (το οποίο εκδόθηκε το 1997 με πρόλογο του σημερινού αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιερώνυμου, τότε μητροπολίτη Θηβών και Λεβαδείας) διατυπώνεται μια σαφής και ξεκάθαρη αντίληψη περί κατωτερότητας της ισλαμικής θρησκείας. Ο συγγραφέας εκφράζει έναν καταφανώς υποτιμητικό λόγο εναντίον του Μωάμεθ, ο οποίος σαφώς μπορεί να προσβάλει τους πιστούς της ισλαμικής θρησκείας:

στο διάβα των αιώνων δεν έλειψαν και οι ψευδοπροφήτες [...] άνθρωποι αυτόκλητοι και όχι θεόκλητοι. Χαρακτηριστικό δείγμα ψευδώνυμου θεϊκού απεσταλμένου, που γνώρισε ωστόσο μεγάλη επιτυχία στο επίπεδο της ιστορικής φαινομενολογίας, υπήρξε ο Μωάμεθ.²⁴

Αυτού του είδους η ρατσιστική στάση εναντίον του Ισλάμ κορυφώθηκε την περίοδο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, όταν επανήλθε στο προσκήνιο το ζήτημα της ανέγερσης ισλαμικού τεμένους στην Αθήνα – ζήτημα το οποίο ακόμα εκκρεμεί, όπως και εκείνο του μουσουλμανικού νεκροταφείου. Τότε προτάθηκε να κατασκευαστεί το ισλαμικό τέμενος στην Παιανία, κοντά στο νέο αεροδρόμιο. Στις αντιδράσεις πρωτοστάτησαν όχι μόνο ακροδεξιές ομάδες και τοπικοί φορείς, αλλά και η Εκκλησία. Ο μητροπολίτης Μεσογείων Νικόλαος δήλωσε μάλιστα χαρακτηριστικά:

αν θέλει η κυβέρνηση να δείξει στη διεθνή κοινότητα ότι είμαστε εκσυγχρονισμένοι ως λαός και πολιτισμένοι, ας απομακρύνει πρώτα τις χωματερές από τα Μεσόγεια, το Κορωπί και την Παιανία, που μολύνουν καθημερινά τα πνευμόνια μας και εξευτελίζουν διεθνώς τη χώρα μας, και ύστερα ας χτίσει το Ισλαμικό Κέντρο που προσβάλλει το πνεύμα και την ιστορία μας.²⁵

Επρόκειτο για δήλωση προδήλως ρατσιστική, η οποία, ευτυχώς, προκάλεσε αντιδράσεις από άλλους μητροπολίτες, οι οποίοι έσπευσαν να διαχωριστούν από αυτές τις ακραίες θέσεις. Ωστόσο, η Ιερά Σύνοδος έστειλε επιστολή στον τότε υπουργό Εξωτερικών

Γιώργο Παπανδρέου, διαμαρτυρόμενη για το θέμα και τονίζοντας ότι η Εκκλησία δεν ήταν αντίθετη γενικά στην κατασκευή ισλαμικού τεμένους, αλλά διαφωνούσε με τη χωροθέτησή του, διότι οι τουρίστες οι οποίοι θα επισκέπτονταν την Ελλάδα θα αντίκριζαν, μόλις έφταναν στο αεροδρόμιο, έναν μεγαλοπρεπή μουσουλμανικό χώρο λατρείας. Επίσης, δήλωνε την αντίθεσή της με την κατασκευή Κέντρου Ισλαμικών Σπουδών, μαζί με το τέμενος, όπως προβλεπόταν, γιατί κάτι τέτοιο δημιουργούσε κινδύνους, όπως είχε φανεί και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις· ο υπαινιγμός ήταν σαφής και παρέπεμπε στην απειλή της τρομοκρατίας.²⁶

Η επιλογή του εν λόγω σημείου ήταν, ούτως ή άλλως, ατυχής, καθώς η πρόσβαση δεν θα ήταν ευχερής για τους μουσουλμάνους της Αθήνας, ωστόσο δεν ήταν αυτό, βέβαια, που απασχολούσε τους ποικίλους επικριτές. Το γεγονός είναι ότι το τέμενος δεν ανεγέρθηκε τότε, και η Αθήνα, μέχρι και σήμερα, δεν διαθέτει επίσημο χώρο προσευχής για τους μουσουλμάνους κατοίκους της. Και ο ρόλος της Εκκλησίας σε αυτό υπήρξε καθοριστικός.

Πιο πρόσφατα, μετά την επίθεση εναντίον των Χριστιανών κοπών στην Αίγυπτο, τα Χριστούγεννα του 2010, ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ, αφού χαρακτηρίζει τον Μωάμεθ «δήθεν προφήτη», διαπιστώνει ότι

ο χαρακτήρ του Ισλάμ υπήρξε επιθετικός και αποδεικνύεται με τις εγκληματικές πράξεις των Ισλαμιστών ότι και σήμερα παραμένει.

Όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, συνέδεσε το γεγονός με την ανέγερση ισλαμικού τεμένους και την παρουσία του Ισλάμ στην Ελλάδα, ενώ χαρακτήρισε το Ισλάμ καταστροφική λατρεία, κάνοντας επιλεκτική χρήση αποσπασμάτων του Κορανίου:

Κατόπιν των ανωτέρω δεδομένων και εκ της θρησκευτικής παραδοχής του Ισλάμ προβλεπομένων, ο Μουσουλμανισμός αποτελεί καταστροφική λατρεία, μη συμβατή με τας προβλέψεις του ισχύοντος εν Ελλάδι Συντάγματος, όπου εν άρθρω 13 καθιερούται η ελευθερία θρησκευτικής συνειδήσεως, αλλά σε θρησκευτικές παραδοχές, που δεν αν-

τίκνεται στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Ο Ισλαμισμός α priori προωθεί ως μέσον εξαπλώσεώς του [...] το έγκλημα, τη βία, την τρομοκρατία και τον θάνατο. Συνεπώς, ο Νόμος που εψηφίσθη διά την δημιουργία Ισλαμικού τεμένους στην Πρωτεύουσα της Χώρας τυγχάνει οπωσδήποτε αντισυνταγματικός, διότι αναγνωρίζει ως γνωστή θρησκεία δυναμένη να επιτελεί ακωλύτως τη λατρεία της, μια θρησκευτική παραδοχή που ευθέως αντίκειται στη δημοσία τάξη, τα χρηστά ήθη και το Ευρωπαϊκό κεκτημένο. [...] Καλούμεν όθεν την Κυβέρνησιν να αποσύρη το αντισυνταγματικόν Νομοθέτημά της, διότι άλλως θα είναι υπεύθυνη παρομοίων εγκληματικών ενεργειών στην χώρα μας των φονταμενταλιστών Ισλαμιστών.²⁷

Την ίδια ρητορική ακολουθεί ο μητροπολίτης Πειραιώς και όταν οι μουσουλμάνοι συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Κοτζιά τον Σεπτέμβριο του 2010, για να γιορτάσουν το τέλος του Ραμαζανιού. Καταγγέλλει το Ισλάμ, τονίζει ότι η Ελλάδα, σύμφωνα με το Σύνταγμα, δεν είναι ουδετερόθρησκο κράτος και ότι το κράτος οφείλει να αντιμετωπίζει προνομιακά μόνο την επικρατούσα θρησκεία:

Με αισθήματα οδύνης και βαθυτάτου παραπικρασμού παρακολούθησαμε από την τηλεψία την παραχώρηση από την Δημοτική Αρχή των Αθηνών ανευθύνως της πλατείας Κοτζιά στο κέντρο της Αθήνας σε Μουσουλμανικής θρησκευτικής παραδοχής πρόσωπα, τα οποία επετέλεσαν δημοσία, αντί σε προσωρινά παραχωρημένο κλειστό χώρο, τα θρησκευτικά των καθηκοντα διά πρώτην φοράν μετά την Εθνεγερσία και την αποτίναξη της βάνουσης τουρκικής θηριωδίας. [...]

Η παραχώρηση του κέντρου των Αθηνών για την τέλεση θρησκευτικών τελετών μιας άλλης εκτός της επικρατούσης κατά το Σύνταγμα θρησκείας αποτελεί απαράδεκτον συμπεριφοράν που πλήττει την επικρατούσα εις το Κράτος θρησκευτικήν πίστιν. Η Ελληνική Πολιτεία βάσει του ισχύοντος Συντάγματος δεν είναι ουδετερόθρησκος Πολιτεία. [...]

Μόνον γραικύλοι και προδόται της πατρίδος, διατάκται και υπερβολάβοι της νέας εποχής και του αθλίου συγκρη-

τισμού μπορούν να αμνηστεύουν με αυτόν τον απαράδεκτο τρόπο «τέσσερα μαύρα ατέλειωτα εκατόχρονα σκλαβιάς», φρίκης, δολοφονιών, βιασμών και ειδεχθών εγκλημάτων που είχαν ως εφελτήριο και την συγκεκριμένη θρησκευτική παραδοχή. [...]

Ως εκ τούτων ο Μουσουλμανισμός αποτελεί βαθυτάτη πλάνη και η θρησκευτική παραδοχή αυτού δεν αποτελεί αποκάλυψη του ζώντος Θεού, αλλά ανθρωποπαθές κατασκευάσμα που ουδεμία σχέση έχει με την αλήθεια του αποκαλυφθέντος στην Παλαιά Διαθήκη Δημιουργού του σύμπαντος κόσμου.²⁸

Τα παραπάνω παραδείγματα είναι απλώς ενδεικτικά ανάμεσα σε πολλά άλλα, λιγότερα γνωστά ίσως, στα οποία όμως επαναλαμβάνεται η ίδια μισαλλόδοξη φρασεολογία και ρητορική. Για παράδειγμα, το «ανακοινωθέν» του μητροπολίτη Πειραιώς, τον Ιούνιο του 2011, στο οποίο καταγγέλλεται ξανά το Ισλάμ, αλλά και η υπουργός Παιδείας, επειδή ενέκρινε την πρόσληψη 250 ιεροδιδασκάλων για τις μουφτείες της Θράκης.²⁹

Θρησκευτικός πανικός II: αντισημιτισμός

Εκτός από τον θρησκευτικό πανικό που διασπείρεται για το Ισλάμ, προσφιλής διαχρονική συνιστώσα η οποία διαπερνά τον λόγο των Ελλήνων ιεραρχών είναι η μισαλλόδοξη στάση έναντι των Εβραίων, η οποία συνήθως καλύπτεται με τον μανδύα του αντισιωνισμού. Πρόκειται για ένα θέμα με εξίσου βαθιές ιστορικές ρίζες στην ελληνική επικράτεια, καθώς η εβραϊκή κοινότητα είναι από τις παλαιότερες στον ελλαδικό χώρο. Σύμφωνα με έναν από τους καλύτερους γνώστες του θέματος, τον Σταύρο Ζουμπουλάκη,³⁰ ο αντισημιτισμός είναι υπαρκτός στην Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά το ζήτημα δεν συζητείται και δεν αναδεικνύεται.

Και πάλι ενδεικτικά, σημειώνουμε το μικρό βιβλίο του μητροπολίτη Κορίνθου Παντελεήμονα, *Εβραίοι και Χριστιανοί*, που εκδόθηκε το 1980, ενώ το 1984 κυκλοφόρησε και στα αγγλικά. Σε

αυτό υποστηρίζεται ότι οι Εβραίοι προσπαθούν να διαβρώσουν τους θρησκευόμενους και μισούν τους Χριστιανούς, αλλά και τον ελληνισμό.³¹ Στο ίδιο πλαίσιο τονίζεται ότι κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι Εβραίοι συμμαχούσαν με τους Τούρκους και βασάνιζαν Χριστιανούς, ενώ στην Επανάσταση του 1821 τάχθηκαν με το μέρος των Τούρκων. Τέλος, το σημερινό κράτος του Ισραήλ θεωρείται «κατασκευάσμα» και απειλή για την ανθρωπότητα.³²

Σταθερό πομπό αντισημιτικού λόγου, και μάλιστα σε ακραία μορφή, αποτελεί ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ. Σε τηλεοπτική του συνέντευξη, τον Δεκέμβριο του 2010, αφού υποστήριξε ότι υπάρχει «μια παγκόσμια προοπτική για την καταστροφή της οικογένειας [...] με τις μονογονεϊκές οικογένειες, τα ομόφυλα ζευγάρια» κ.ο.κ., τόνισε ότι «ο διεθνής σιωνισμός βρίσκεται πίσω από όλη αυτή την ιστορία», υπενθυμίζοντας ότι «το εβραϊκό λόμπι επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό Κ. Σημίτη για να διαγράψει το θρήσκευμα από τις ταυτότητες». Το αποκορύφωμα ήταν η δήλωσή του ότι

ο Αδόλφος Χίτλερ όργανο του παγκόσμιου σιωνισμού ήταν και χρηματοδοτήθηκε από την περίφημη οικογένεια Ρότσιλντ, με μοναδικό σκοπό να πείσει τους Εβραίους να φύγουν από τις καλές των περιοχές της Ευρώπης και να κατεβούν στο Ισραήλ για να συστήσουν τη νέα αυτοκρατορία.³³

Το πιο σημαντικό, ωστόσο, δεν είναι αυτές καθαυτές οι ακραίες αντισημιτικές δηλώσεις, που εγγίζουν το όριο του παραληρήματος. Είναι η επίσημη αντίδραση της Εκκλησίας, η οποία αρνείται να πάρει θέση και αναγνωρίζει το δικαίωμα του μητροπολίτη να λέει όσα λέει. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος, στις 3 Ιανουαρίου 2011, αναγκάζεται να συζητήσει την παραπάνω τοποθέτηση, λόγω των αντιδράσεων, εξωεκκλησιαστικών και διεθνών κυρίως, και ειδικότερα της επιστολής διαμαρτυρίας που απέστειλε σε αυτήν το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. Η Ιερά Σύνοδος, λοιπόν, αφού καταδικάσει γενικόλογα «κάθε μορφή φυλετισμού και διακρίσεως»

και εκδηλώσει «τα φιλάδελφα αισθήματά Της για τους Έλληνες που ακολουθούν την Εβραϊκή Θρησκεία», καταλήγει, στο προκείμενο:

Στην Αγιωτάτη Εκκλησία της Ελλάδος, έκαστος Επίτροπος διατηρεί την αυτονομία εκφράσεως των απόψεών του, των οποίων φέρει την ευθύνη και την απόδειξη.³⁴

Μάλιστα, ένας άλλος μητροπολίτης, ο Γλυφάδας Παύλος, με αφορμή τη συνέντευξη και την αντίδραση που προκλήθηκε, συνεισφορά και επαίνεσε τον Σεραφείμ, για

τη φωνή αλήθειας, θάρρους και αγωνιστικότητας [...], τη φωνή Ορθόδοξης μαρτυρίας, που εδράζεται στο Ιερό Ευαγγέλιο, τους Ιερούς κανόνες και την ανόθευτη παράδοση της Εκκλησίας.³⁵

Δεν πρόκειται, λοιπόν, μόνο για τον Πειραιώς, όπως δεν βρίσκονται μόνο οι Εβραίοι ή οι μουσουλμάνοι στο στόχαστρο... Εκτός από αυτούς, και άλλες μικρότερες θρησκευτικές κοινότητες και ομάδες έχουν βρεθεί στο στόχαστρο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Για παράδειγμα, το καλοκαίρι του 2010, ομάδα Διαμαρτυρομένων βρέθηκε στη Γορτυνία προκειμένου να μοιράσει την Αγία Γραφή και άλλο θρησκευτικό υλικό. Ο μητροπολίτης Γόρτυνος εξέδωσε εγκύκλιο, στην οποία χαρακτήριζε τους Διαμαρτυρόμενους «λύκους που μπήκαν στην ποίμνη μας» και αιρετικούς, το έργο τους, έργο του διαβόλου και προέτρεπε τους πιστούς να μην ανοίγουν συζήτηση μαζί τους. Επιπλέον, τόνιζε ότι «αν τους βλέπετε να σας γίνονται ενοχλητικοί απειλήστε τους τελικά με τα μπαστούνια που έχετε πίσω από την πόρτα, χωρίς, όμως, να τους χτυπήσετε».³⁶ Τέλος, τους προέτρεψε να κάψουν τα φυλλάδια που τους έδωσαν «οι αιρετικοί», αλλά και την ίδια την Καινή Διαθήκη, λέγοντας ότι δεν θέλουμε τον λόγο του Θεού από τα δικά τους χέρια. Παρότι οι δηλώσεις δεν γνώρισαν ιδιαίτερη δημοσιότητα, δεν μπορούμε να παρακάμψουμε το γεγονός ότι, στον 21ο αιώνα, βρέθηκε Ορθόδοξος ιεράρχης ο οποίος προέτρεψε το ποίμνιό του να κάψει βιβλία, και μάλιστα την Καινή Διαθήκη, και να απειλήσει τους «αιρετικούς» με άσκηση βίας.

Θα ήταν εύκολο να αποδώσουμε σε προσωπικές ιδιομορφίες την εκφορά αυτού του λόγου, είτε αναφερόμαστε στην ισλαμοφοβία είτε στον αντισημιτισμό. Όσο όμως και αν υπάρχουν τέτοιες ιδιομορφίες, το ζήτημα, ερμηνευτικά, δεν μπορεί να εξαντληθεί σε αυτές. Οι ιεράρχες που εκφέρουν τον λόγο αυτό μπορούν, στην κυριολεξία, να λεν ό,τι θέλουν, χωρίς την παραμικρή λογοδοσία, όπως είδαμε λίγο παραπάνω με την (μη) αντίδραση της Ιεράς Συνόδου στις ακραίες αντισημιτικές δηλώσεις του μητροπολίτη Πειραιώς. Εκτός όλων των άλλων, επειδή τέτοιες απόψεις έχουν βαθιές ρίζες στην Εκκλησία της Ελλάδος και, μέχρι και σήμερα, τυγχάνουν ανοχής, ακόμα και επιδοκίμασias στους κόλπους της. Έτσι, όχι μόνο η Εκκλησία εκτίθεται αλλά –και αυτό είναι το πιο σημαντικό– η κοινωνία δηλητηριάζεται με αντιλήψεις που αποτελούν την πρώτη ύλη και το εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη του ακροδεξιού λόγου.

Μετανάστευση: ρατσιστικός λόγος και φιλανθρωπία;

Το μεταναστευτικό είναι, επίσης, ένα μεγάλο θέμα στο οποίο η Εκκλησία διεκδικεί λόγο και ρόλο, καθώς το θεωρεί προνομιακό πεδίο παρέμβασης, αλλά και καθώς εφάπτεται με τη φιλανθρωπία, έναν από τους κατεξοχήν τομείς στους οποίους εκτυλίσσει την κοινωνική της δράση. Τα πράγματα εδώ είναι πιο σύνθετα, καθώς η Εκκλησία δεν στρέφεται κατά του μετανάστη ως προσώπου. Το πρόσωπο που πάσχει συχνά απολαμβάνει τις αγαθοεργίες της Εκκλησίας. Επίσης, θεσμοί όπως η Ειδική Συνοδική Επιτροπή Μεταναστών, Προσφύγων και Παλιννοσοτούντων αποτελούν απτή απόδειξη ενός τελειώς διαφορετικού εκκλησιαστικού λόγου και δράσης από αυτόν που περιγράφηκε παραπάνω – και αυτό δεν πρέπει να το παραγνωρίσουμε.³⁷

Ωστόσο, και παρά το γεγονός ότι η αντίληψη του σημερινού αρχιεπισκόπου κινείται στην κατεύθυνση της αλληλεγγύης προς

τον δοκιμαζόμενο μεταναστευτικό πληθυσμό, τα κηρύγματα στην αντίθετη κατεύθυνση δεν έχουν πάψει. Κάθε άλλο.

Έτσι, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Άνθιμος δήλωνε ότι με το μεταναστευτικό σχέδιο της κυβέρνησης (Γ. Παπανδρέου) θα «μαυρίσει ο τόπος αν εφαρμοστεί, θα γεμίσουμε με παραρτήματα της Αλ Κάιντα», καθώς και ότι «δεν μπορείς να φέρνεις 700 χιλιάδες Μουσουλμάνους στην χώρα και να τους κάνεις Έλληνες χωρίς να ρωτάς την Εκκλησία». ³⁸ Ο ίδιος μητροπολίτης, σε επίσκεψή του στον Άγιο Παντελεήμονα, στην Αθήνα, δήλωσε ότι «μαύρισε το μάτι του» – προφανώς από την πληθώρα των έγχρωμων μεταναστών. ³⁹ Αυτά δεν τα λέει ένας οποιοσδήποτε ιερέας, αλλά ο μητροπολίτης της δεύτερης μεγαλύτερης πόλης της Ελλάδας...

Και εδώ, επίσης, θα συναντήσουμε τον μητροπολίτη Πειραιώς. Σε μια καθαρά πολιτική επιστολή του προς τον πρωθυπουργό, τον Νοέμβριο του 2012, όπου τοποθετείται για ζητήματα όπως η συμφωνία με την Cosco για το λιμάνι του Πειραιά, την ενδιάμεση συμφωνία με την ΠΓΔΜ και την αναγνώριση του παλαιστινιακού κράτους, θα προτρέψει για «την εντατικοποίηση των μέτρων κατά της λαθρομεταναστεύσεως, αι οποίαι θα εγγράψουν το Υμέτερον όνομα χρυσοίς γράμμασιν εις τας συνειδήσεις των πανελλήνων». ⁴⁰

Λίγους μήνες αργότερα, ο ίδιος μητροπολίτης, ο οποίος πλέον έχει διαχωρίσει τη θέση του από την «παγανιστική» Χρυσή Αυγή, με την οποία είχε συμπορευθεί παλιότερα (βλ. *εδώ*, σ. 196), θα επιμένει στις ίδιες σκληρές θέσεις για τη «λαθρομετανάστευση»:

[...] αιτία της ανόδου του Λαϊκού Συνδέσμου Χρυσή Αυγή είναι η ανυπαρξία του Κράτους και η συμπόρευση των λεγομένων «προοδευτικών» δυνάμεων στο μείζον και κεφαλαιώδες θέμα της λαθρομετανάστευσης που αναλύεται σε «ειρηνική κατάληψη» τις χώρας, σε αλλοίωση της δημογραφικής και εθνοτικής συνθέσεως του τόπου, σε γκετοποίηση πολλών περιοχών του λεκανοπεδίου και σε τραγική αύξηση της εγκληματικότητας. ⁴¹

Και εδώ, όπως αντιλαμβανόμαστε, υπάρχει ένα σοβαρό ζήτημα. Η φιλανθρωπία της Εκκλησίας σε φτωχούς μετανάστες δεν αρκεί όταν μητροπολίτες μολύνουν τον δημόσιο λόγο με ανοικτό ρατσισμό.

Το «κουσούρι» της ομοφυλοφιλίας

Ούτε η ομοφυλοφιλία ξεφεύγει από την επιθετική στάση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Εμβληματική είναι η διατύπωση του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, ο οποίος από άμβωνος είχε χαρακτηρίσει την ομοφυλοφιλία «κράζουσα αμαρτία» και «κουσούρι»⁴² – οπότε και η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του είχε απαντήσει ότι «το πραγματικό κουσούρι είναι ο ρατσισμός»...⁴³

Ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφεΐμ πρωταγωνιστεί και σε αυτό το θέμα, αφού σε σχετικό «ανακοινωθέν» του, στις 21.3.2008, με αφορμή το θέμα του γάμου των ομοφυλοφίλων ανέφερε:

Αναστάτωση και έντονος προβληματισμός επικρατούν εσχάτως στην Ελληνική κοινωνία με την προσπάθεια διαφόρων «κύκλων» για τον ευτελισμό και την πλήρη γελοιοποίηση του υψίστου ιδεώδους του ανθρωπίνου προσώπου και της αξιοπρεπείας αυτού. Με την δηλωθείσα πρόθεση μικράς μερίδος πολιτειακών παραγόντων της τοπικής αυτοδιοικήσεως να αυθαιρετήσουν στα υπό του νομοθέτου, του κοινού νου και της ηθικής τάξεως προβλεπόμενα με την σύναψη ομοφυλοφιλικών γάμων αποτελούν εκδήλωση εγκληματικής προσβολής, αποϊεροποίησης και απομείωσης του ανθρωπίνου βίου, αφού ονομάζουν δήθεν προσοδευτισμό την παράνοια των παρά την ανθρώπινη φύση και τον ανθρώπινο οργανισμό ψυχοπαθολογικών εκτροπών του γενετησίου χώρου. Συμπαθούμε και προσευχόμεθα εκ βαθέων για τα πρόσωπα που εμπλέκονται σε τέτοια μορφή τραγικές εκπτώσεις της ανθρωπίνης υποστάσεως, αλλά δεν δυνάμεθα να μην υψώσουμε φωνή μεγίστης διαμαρτυρίας για την καταβαράθρωση των ηθικών αξιών και της οικογενείας που επιτελείται. Είμεθα πεπεισμένοι ότι επιχειρείται καταδολίευση της ανθρωπίνης

ελευθερίας με την διάπλαση αναλήγτων και απονευρωμένων ηθικά ανθρώπων.⁴⁴

Αλλά και σε πιο πρόσφατο «ανακοινωθέν» του, σχετικά με τον χωρισμό κράτους και Εκκλησίας, συνεχίζει με παρόμοια ρητορική:

Ταυτοχρόνως η δημοσιοποιηθείσα από τα ΜΜΕ λειτουργία νομοπαρασκευαστικής επιτροπής [...] για την επαίσχυντη, χυδαία, ποταπή και βορβορώδη νομοθετική πρωτοβουλία για την θεσμοθέτηση από το Ελληνικό Κοινοβούλιο της τραγικότητας της ομοφυλοφιλίας και της ανατροπής της ανθρωπίνης οντολογίας με την αναγνώριση ανυπάρκτου ετέρου γενετησίου προσανατολισμού και της φθοροποιού ψυχικώς και σωματικώς και ιατρικώς επικινδύνου παραχρήσεως των ανθρωπίνων σωματικών οργάνων, [...] αποτελεί δόλιο εκρηκτικό μείγμα για την εκθεμελίωση των ιδεωδών του Γένους και της πίστewes και για την αποσάθρωση του κοινωνικού ιστού.⁴⁵

Ας προστεθεί και η επιστολή διαμαρτυρίας του ίδιου ιεράρχη προς τη βασίλισσα Ελισάβετ της Αγγλίας, για τις δηλώσεις του τραγουδιστή Έλτον Τζον με θέμα τον Ιησού. Στο σχετικό «ανακοινωθέν», η ομοφυλοφιλία χαρακτηρίζεται ψυχοπαθολογική εκτροπή και διαστροφή. Ο Πειραιώς επικαλείται, μάλιστα,

τον γνωστό εις την εγκληματολογική επιστήμη ορισμό περί του ψυχισμού του αρρενοθήλεος του μεγίστου Ιταλού εγκληματολόγου Καίσαρος Λομπρόζο, ο οποίος και γνωμοδότησε ότι ο αρρενοθήλης κέκτηται «τον δυναμισμό του άρρενος και την μοχθηρία του θήλεος, δεν έχει ουδεμία ηθική αναστολή και ουδέν μεταφυσικό ιδεώδες».⁴⁶

Πιο πρόσφατα, το καλοκαίρι του 2013, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Άνθιμος καταφέρθηκε εναντίον του Gay Pride, μιλώντας για απαράδεκτη, δυσάρεστη και αξιοκατάκριτη παρουσία των ομοφιλών στην πόλη, ενώ χαρακτήρισε την παρέλαση καρναβάλι και επίδειξη παθών. Υποστήριξε ότι αποτελεί ντροπή, πρόκληση και σύμπωμα διαφθοράς, και ότι οι Θεσσαλονικείς πρέπει να αποφύγουν να έρθουν σε επαφή με τέτοιου είδους «ανόσιες και αφύσι-

κες» εκδηλώσεις, οι ίδιοι όπως και τα παιδιά τους, και να υπογραμμίζουν, όπου βρίσκονται, την αντίθεσή τους

[σ]την δυσάρεστη, απαράδεκτη και αξιοκατάκριτη παρουσία των ομοφυλοφίλων, οι οποίοι ετοιμάζονται να πραγματοποιήσουν φεστιβάλ στις 14 και 15 Ιουνίου και να παρελάσουν στη Θεσσαλονίκη μας, επιδεικνύοντας τα πάθη τους σε μορφή καρναβαλιού. Είναι ντροπή, είναι πρόκληση, είναι σύμπτωμα διαφθοράς.⁴⁷

Είναι αναμενόμενο ότι σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η πατριαρχία, ο σεξισμός, η ομοφοβία, και σε ένα γενικότερο επίπεδο ο συντηρητισμός και το τρίπτυχο Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια διαποτίζουν τις συλλογικές νοοτροπίες και καθορίζουν τον κυρίαρχο λόγο, η στάση της Εκκλησίας πολύ δύσκολα θα ήταν θετική έναντι της ομοφυλοφιλίας. Υπάρχει όμως μεγάλη απόσταση μεταξύ μιας συγκαταβατικής ή γενικόλογης ηθικής καταδίκης και μιας επιθετικής ρατσιστικής φρασεολογίας, δείγματα της οποίας είδαμε παραπάνω. Μιας φρασεολογίας, δηλαδή, η οποία τοποθετεί τους ομοφυλόφιλους σε ένα κατώτερο ηθικά και κοινωνικά επίπεδο, υπονοώντας και τη βιολογική τους κατωτερότητα και συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στη δημιουργία ενός ακόμη «ηθικού πανικού».

Εκκλησία και Χρυσή Αυγή: ο τελευταίος κρίκος της ακροδεξιάς αλυσίδας

Η Χρυσή Αυγή, όπως ξέρουν καλά όσοι μελετούν τον χώρο της Ακροδεξιάς, δεν υπήρξε ποτέ ομάδα με ορθόδοξο υπόβαθρο και πίστη. Πληθώρα –παλαιότερων κυρίως, αλλά όχι μόνον– κειμένων της δείχνουν ότι οι θρησκευτικές της αναφορές ήταν πολύ περισσότερο το αρχαιοελληνικό δωδεκάθεο, και σε ορισμένες περιπτώσεις παγανιστικές λατρείες βόρειων λαών, και όχι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία.⁴⁸ Βεβαίως, μετά την αλματώδη άνοδο και την ορμητική της είσοδο στο πολιτικό σκηνικό, για εμφανείς λόγους

σκοπιμότητας και ψηφοθηρίας, το παρελθόν αυτό ξεχάστηκε. Και, μέσα από δημόσιες τοποθετήσεις, καθώς και κείμενα στην ιστοσελίδα της, η οργάνωση κατέβαλε προσπάθεια να εμφανιστεί ως προστάτιδα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και παράδοσης. Όπως όλες οι πολιτικές δυνάμεις που ισχυροποιούνται, έτσι και οι νεοναζιστές επέλεξαν να καϊδέψουν τα αυτιά της Εκκλησίας και κάποιων ιερωμένων της. Και αυτοί, αντί να τους απωθήσουν, το ευχαριστήθηκαν κιόλας...

Η πρώτη και σημαντικότερη δημόσια απόπειρα αυτού του είδους έγινε το φθινόπωρο του 2012, όταν η Χρυσή Αυγή πρωτοστάτησε, μαζί με εκκλησιαστικούς και παραεκκλησιαστικούς κύκλους, στη διαμαρτυρία και τα βίαια επεισόδια έξω από το Θέατρο Χυτήριο, με αφορμή το θεατρικό έργο του Τέρενς ΜακΝάλι (Terrence McNally), *Corpus Christi*, το οποίο κατηγορήθηκε ως βλάσφημο. Τελικά, το ανέβασμά του ματαιώθηκε, λόγω συνεχών επεισοδίων, αλλά και των απειλών εναντίον των συντελεστών της παράστασης.⁴⁹ Κατά τη διάρκεια των παραστάσεων, ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ, μαζί με τέσσερις βουλευτές της Χρυσής Αυγής, κατέθεσε στο Αστυνομικό Τμήμα Ομοιοίας, μήνυση εναντίον του θεατρικού έργου. Η Χρυσή Αυγή στην ιστοσελίδα της προέβαλε το γεγονός, τονίζοντας τη στήριξη της στον μητροπολίτη.⁵⁰ Ο ίδιος ο μητροπολίτης, σε συνέντευξή του, είπε ότι τη μήνυση την υπέβαλε προσωπικά και ότι οι βουλευτές της Χρυσής Αυγής το πληροφορήθηκαν και ήρθαν για συμπαράσταση. Και κατέληγε λέγοντας ότι φασίστες είναι όσοι εκθρεύονται κινήσεις που στοχεύουν στην εφαρμογή των νόμων του κράτους (και τέτοια κίνηση ήταν η απαγόρευση ενός έργου βλάσφημου),⁵¹ άρα προφανώς όχι τα μέλη της Χρυσής Αυγής.

Μέχρι τον Απρίλιο του 2013 ο μητροπολίτης Πειραιώς δεν είχε καταφερθεί ποτέ εναντίον της Χρυσής Αυγής ούτε είχε καταδικάσει τις ρατσιστικές πρακτικές και επιθέσεις της. Τότε, και με αφορμή μια συνέντευξη ορισμένων βουλευτών της, στην οποία αναφέρθηκαν στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, αφήνοντας να διαφανεί η συμπάθειά τους για την αρχαιοελληνική θρησκεία, απήυθνε ορι-

σμένα δημόσια ερωτήματα προς το κόμμα της Χρυσής Αυγής σχετικά με τις θρησκευτικές του απόψεις. Η Χρυσή Αυγή δεν απάντησε. Ο μητροπολίτης επανήλθε πιο επιθετικός, κατηγορώντας το κόμμα για παγανιστικές αντιλήψεις και πρακτικές, ακόμα και για σατανισμό, με αποτέλεσμα να υπάρξει ανταπάντηση της Χρυσής Αυγής και η αντιπαράθεση να συνεχιστεί, ενώ κορυφώθηκε μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα στις 18 Σεπτεμβρίου 2013.

Είναι αξιοπερίεργο ότι η σύγκρουση ξέσπασε με αφορμή μια συνέντευξη. Δεν γνώριζε άραγε ο μητροπολίτης το παρελθόν της Χρυσής Αυγής; Ή μήπως το γνώριζε, αλλά προκειμένου να έχει τη στήριξή της στο θέμα της βλασφημίας το αποσιώπησε; Γεγονός παραμένει ότι επί έναν σχεδόν χρόνο ο μητροπολίτης Πειραιώς όχι μόνο δεν αντέδρασε στον ρατσιστικό λόγο και την εγκληματική δράση της Χρυσής Αυγής, αλλά και συμπορεύθηκε μαζί της.

Και πάλι, όπως αναφέραμε και παραπάνω, το ζήτημα δεν είναι «ατομικό». Υπάρχουν και άλλοι μητροπολίτες, οι οποίοι στάθηκαν στο πλευρό της Χρυσής Αυγής. Ο μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Ανδρέας είναι ένας από αυτούς. Όχι μόνο μετείχε σε μια από τις λεγόμενες «γιορτές μίσους» για τη νίκη στον Γράμμο και το Βίτσι, η οποία οργανώνεται παραδοσιακά από ακροδεξιούς κύκλους και στην οποία τα τελευταία χρόνια κυριαρχεί η Χρυσή Αυγή, αλλά μίλησε με τα θερμότερα λόγια γι' αυτήν. Αναφέρθηκε στα «παιδιά με τις μαύρες μπλούζες, τα παιδιά τα καλά, τα αγωνιστικά» και έκλεισε την ομιλία του με την ευχή σύντομα να αντικαταστήσουν τις μαύρες αυτές μπλούζες με γαλάζιες και άσπρες, τα χρώματα δηλαδή της ελληνικής σημαίας.⁵²

Ο μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβρόσιος, ο οποίος παρεμπιπτότως υπηρέτησε στη θρησκευτική υπηρεσία της χωροφυλακής κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, έχει εκφραστεί με πολύ θετικά, ακόμα και εγκωμιαστικά, λόγια, για τη Χρυσή Αυγή – και μάλιστα μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα και την ποινική της δίωξη ως εγκληματικής οργάνωσης. Σε ανακοίνωσή του (η οποία αναπαρήχθη και από την ιστοσελίδα της Χρυσής Αυγής με θετικά σχόλια), αναφέρεται μεν σε ορισμένες άστοχες ενέργειες

των μελών της, αλλά τους αποκαλεί «γλυκειά ελπίδα» για τη χώρα και τον απελπισμένο πολίτη. Και συνεχίζει, επαινώντας και νουθετώντας τη Χρυσή Αυγή:

Κάποιοι σας κατέκριναν, επειδή διαμαρτυρηθήκατε για την προβολή του θεατρικού έργου *Corpus Christi* στο θέατρο «Χυτήριο». Εμείς, αντιθέτως, προσωπικά θέλουμε να σας ευχαριστήσουμε, επειδή –χωρίς να χρησιμοποιήσετε βόμβες Μολότωφ, πέτρες, ξύλα, ή και αποξηλωμένα μάρμαρα– υπερασπιστήκατε το όνομα του Σωτήρος Χριστού, που είναι ο Κύριός μου και ο Νυμφίος της ψυχής μου! [...]

Στην αρρωστημένη σήμερα και παρακμάζουσα Δημοκρατία μας δεν είσθε βέβαια μια «Μαύρη Νύχτα!». Εάν όμως βελτιωθείτε, εάν αποφύγετε κάποιες ανωφελείς ακρότητες του νεοφώτιστου, αν τροποποιήσετε το στυλ, που εφαρμόζετε, αν ωριμάσετε δηλαδή, μπορείτε να καταστήτε μια γλυκειά ελπίδα για τον απελπισμένο πια Πολίτη και μια ήρεμη δύναμη στο σαπισμένο πια πολιτικό σύστημα, όπου οι κλέφτες ευδοκιμούν και κάποιοι Υπουργοί των Οικονομικών τους προστατεύουν, με το να εξαφανίζουν τις λίστες των υπόπτων και εν ταυτώ, χωρίς αιδώ, να ισχυρίζονται δημοσίως, ότι έχασαν το CD, δηλαδή τη λίστα Λαγκάρντ!⁵³

Οι τρεις παραπάνω μητροπολίτες τοποθετήθηκαν ξεκάθαρα υπέρ της Χρυσής Αυγής, αλλά δεν είναι οι μόνοι οι οποίοι διάκινται συμπαθώς προς την οργάνωση. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά τα όσα λέει, σε συνέντευξή του, ο μητροπολίτης Φθιώτιδος Νικόλαος – με την επισήμανση ότι ειπώθηκαν *μετά* τη δολοφονία Φύσσα και την εξάρθρωση της εγκληματικής οργάνωσης Χρυσή Αυγή από το ελληνικό κράτος:

Το κόμμα του κ. Νίκου Μιχαολιάκου φαίνεται ότι ικανοποιεί ένα μεγάλο μέρος ταλαιπωρημένων και αγωνιούντων πολιτών. Ο κόσμος αναζητεί ασφάλεια, κοινωνική γαλήνη, πρόοδο και αξιοκρατία. Αν λάβουν σοβαρά υπ' όψιν και τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα τους πόθους και τις αναζητήσεις του λαού, τα πράγματα θα αλλάξουν.⁵⁴

Θα μπορούσε να αντιτείνει κανείς, βέβαια, ότι υπάρχουν μητροπολίτες με άλλη άποψη, με πρώτο τον μητροπολίτη Σισσανίου και Σιατίστης, Παύλο, ο οποίος μίλησε έγκαιρα και με εξαιρετικά σκληρή γλώσσα κατά της Χρυσής Αυγής. Ο Παύλος, ήδη από τον Οκτώβριο του 2012, ήταν καταπέλτης κατά της Χρυσής Αυγής, την οποία δεν δίστασε να κατονομάσει και να χαρακτηρίσει «Μαύρη Νύκτα». Και, λίγους μήνες αργότερα, έλεγε δημοσίως:⁵⁵

Τον Χριστό η Χρυσή Αυγή τον διώκει, τον προσβάλλει και τον εξευτελίζει καθημερινά, και το πράττει στα πρόσωπα των προσφύγων, των μεταναστών, ακόμα και των παιδιών. [...] Θέλω λοιπόν να επαναλάβω ότι κάθε εναγκαλισμός και χάρδιμα χριστιανού ή, πολύ περισσότερο, ιερωμένου προς την Χρυσή Αυγή δείχνει μπέρδεμα φρικό και ακύρωση της πίστης. Κανείς δεν μπορεί να παίζει εν ου παικτοίς.⁵⁶

Οι παραπάνω δηλώσεις συνιστούν, ασφαλώς, μια σαφή και απερίφραστη καταδίκη της Χρυσής Αυγής και του νεοναζισμού. Ταυτόχρονα, όμως, αντιθετικά, τονίζουν ακόμα περισσότερο τη σιωπή ή την καθυστερημένη και στρογγυλεμένη αντίδραση άλλων μητροπολιτών – όχι των υποστηρικτών, αλλά αυτών που διαφωνούν με τη Χρυσή Αυγή. Ο δρόμος του μητροπολίτη Σισσανίου και Σιατίστης παραμένει, έως σήμερα, εξαιρετικά μοναχικός.

Εξετάζοντας συνολικά τη στάση της Εκκλησίας της Ελλάδος, αξίζει να σταθούμε σε τέσσερα σημεία:

Πρώτον, στα εγκαίνια των τοπικών γραφείων της Χρυσής Αυγής παρευρίσκεται ιερέας, ο οποίος τελεί αγιασμό και ενίοτε εκφωνεί και λόγο, όπως στα εγκαίνια του γραφείου Νοτίων Προαστίων Αττικής, όπου ο ιερέας προέτρεψε τα μέλη και τους φίλους της οργάνωσης να συνεχίσουν τον αγώνα «για την πατρίδα, τη θρησκεία και τα ιδανικά μας».⁵⁷

Δεύτερον, παρότι υπάρχουν ασφαλώς πολλοί μητροπολίτες οι οποίοι διαφωνούν με την ιδεολογία και τη δράση της Χρυσής Αυγής, είναι αξιοσημείωτο ότι οι αντιδράσεις τους υπήρξαν, με μοναδική εξαίρεση τον Σισσανίου και Σιατίστης, εξαιρετικά προσε-

κτικές. Είναι χαρακτηριστικές, από αυτή την άποψη, οι δηλώσεις τους σε μεγάλης κυκλοφορίας κυριακάτικη εφημερίδα, τον Οκτώβριο του 2012. Παρότι η δημόσια καταδίκη του ρατσισμού, ακόμα και γενικόλογη, δεν είναι βέβαια αμελητέα, οι μητροπολίτες που μιλάν αποφεύγουν να κατονομάσουν ρητά τη Χρυσή Αυγή, ενώ είναι εμφανής μια προσπάθεια ισορροπισμού: «Οι πρακτικές βίας είναι κατακριτέες», τονίζει ένας από αυτούς, προσθέτοντας «ότι ο ρατσισμός και το μίσος δεν έχουν καμία σχέση με τη διδασκαλία του Χριστού», ενώ κάποιος άλλος επισημαίνει ότι «η Εκκλησία δεν μπορεί να είναι εναντίον των μεταναστών και των ξένων». «Δεν θα παίξουμε το παιχνίδι κανενός. Ούτε δεξιόστροφο ούτε αριστερόστροφο. Τα άκρα δεν ωφελούν», επισημαίνει ένας τρίτος.⁵⁸

Τρίτον, το ζήτημα δεν είναι ποσοτικό. Ακόμα και αν δεν είναι πολλοί οι μητροπολίτες που τείνουν ευήκοον ους προς τη νεοναζιστική οργάνωση (κάτι που δεν είναι διόλου βέβαιο, αν εκτός από την ξεκάθαρη υποστήριξη συνυπολογίσουμε την έμμεση βοήθεια και την ανοχή), αυτή καθαυτή η στάση τους, όσο λίγοι κι αν είναι, συνιστά μείζον ζήτημα.

Τέταρτον, η Εκκλησία ως θεσμός, με τα όργανά της, δεν έχει λάβει επίσημη θέση εναντίον της Χρυσής Αυγής, ενδεχομένως προκειμένου να τηρηθούν οι ισορροπίες εντός της Ιεράς Συνόδου, από τη στιγμή που στους κόλπους της υπάρχουν και υποστηρικτές της νεοναζιστικής οργάνωσης. Η Εκκλησία, ενώ στο μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα καταδίκασε ανοιχτά τον κομμουνισμό, αλλά και εν γένει την Αριστερά, σήμερα προσπαθεί να τηρήσει μια αποστασιοποιημένη στάση ουδετερότητας, γεγονός για το οποίο έχει δεχθεί σοβαρές επικρίσεις.⁵⁹ Ακόμα και μετά τη δολοφονία του Π. Φύσσα, η Εκκλησία αρκέστηκε σε μια γενικόλογη ανακοίνωση στην οποία «καταδικάζει κάθε μορφή βίας, από όπου κι αν προέρχεται». Παρόμοια ανακοίνωση εξέδωσε και μετά τη δολοφονία των δύο μελών της Χρυσής Αυγής στο Νέο Ηράκλειο, την 1η Νοεμβρίου 2013, κρατώντας ίσες αποστάσεις.⁶⁰ Και όλα αυτά, τη στιγμή που καμία ανακοίνωση δεν είχε υπάρξει για τις επιθέσεις εναντίον μεταναστών όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα.

Η μελλοντική εξέλιξη της σχέσης Εκκλησίας και Χρυσής Αυγής δεν είναι σαφής αυτή τη στιγμή. Το αν και πώς θα επηρεαστεί από τη φθορά ή την ενίσχυση, την ισχύ δηλαδή της Χρυσής Αυγής, τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις, αλλά και ενδοεκκλησιαστικούς συσχετισμούς αποτελεί ανοικτό ερώτημα.

Αντί συμπεράσματος: μια προσπάθεια ερμηνείας

Με βάση όλα τα παραπάνω, το ερώτημα εάν υπάρχουν ισχυρές ακροδεξιές και ρατσιστικές αντιλήψεις στους κόλπους της Εκκλησίας της Ελλάδος έχει απαντηθεί. Όπως τονίστηκε εξαρχής, εντός της Εκκλησίας εντοπίζει κανείς με σαφήνεια τόσο ακροδεξιές και ακραίες εθνικιστικές ιδεολογικές προδιαθέσεις όσο και ρατσιστικές αντιλήψεις, που εκφέρονται μάλιστα δημόσια. Αυτός ο λόγος δεν μπορεί να θεωρηθεί κυρίαρχος ούτε όμως περιθωριακός. Είναι ένας λόγος που εκφράζεται επισήμως, με τον πιο πανηγυρικό τρόπο, και αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα: η ίδια η εκκλησιαστική ηγεσία, όταν δεν τον επικροτεί, τον ανέχεται. Η Εκκλησία της Ελλάδος μοιάζει, στο σημείο αυτό, με ένα πολυσυλλεκτικό κόμμα εξουσίας στο οποίο ο καθένας μπορεί να λέει περίπου ότι θέλει, με βασικό όμως γνώμονα την εξουσία.

Αλήθεια, γιατί η Εκκλησία συνολικά αποδέχεται την έκφραση τέτοιων απόψεων και αντιλήψεων, που συχνά μάλιστα παίρνουν επιθετική και ακραία μορφή, όπως είδαμε; Η ίδια υποστηρίζει ότι αυτό γίνεται για λόγους δημοκρατικότητας και ελευθερίας της έκφρασης εντός των κόλπων της. Το επιχείρημα δύσκολα γίνεται πιστευτό, καθώς προσκρούει στις κατά καιρούς προσπάθειές της να απαγορεύσει την ελεύθερη έκφραση άλλων (π.χ. λογοκρισία σε έργα τέχνης).

Πρέπει να συνυπολογίσουμε, ωστόσο, ότι το σύστημα διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι συνοδικό, διαφέρει δηλαδή κατά πολύ από το αντίστοιχο της Καθολικής Εκκλησίας. Με άλλα λόγια, είναι λιγότερο συγκεντρωτικό και ο έλεγχος δυσκολότερος. Ωστόσο, όπως φάνηκε και στην περίοδο του Χριστόδουλου, ο αρ-

χιεπίσκοπος, ανάλογα με τους υποστηρικτές που διαθέτει, την προσωπικότητά του και την αντίληψή του περί διοίκησης, μπορεί να κατευθύνει τη Σύνοδο σύμφωνα με τις βουλές του. Στο σύστημα αυτό, πάντως, συνολικότερα, βασικό ζητούμενο είναι η διατήρηση των ισορροπιών εντός της ιεραρχίας, και γι' αυτό δεν υπάρχει θεσμική παρέμβαση για τα όσα λένε οι διάφοροι μητροπολίτες ούτε και καταδίκη τους.

Γιατί, όμως, κάποιοι μητροπολίτες εκφράζουν χωρίς καμία αυτολογοκρισία, ή έστω συγκράτηση, ακροδεξιές αντιλήψεις; Γιατί έφτασαν να υποστηρίζουν ευθέως ακόμα και τη Χρυσή Αυγή; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να δοθεί με ευκολία και σίγουρα είναι πολυπαραγοντική, ωστόσο είναι βέβαιο ότι υπερβαίνει τις προσωπικές αντιλήψεις των ιεραρχών. Ορισμένους τους κυνηγάει ακόμα το παρελθόν. Άλλους τους κυνηγάει το ένστικτο της θεσμικής αυτοσυντήρησης, ή τουλάχιστον ο τρόπος με τον οποίο το βιώνουν: η Εκκλησία είναι ταγμένη να προστατεύει και να υπηρετεί ορισμένες αρχές και αξίες, τις οποίες προστάτευε και υπηρετούσε παλαιόθεν, όπως την πατρίδα, το έθνος, την οικογένεια, την ιδιοκτησία κτλ. Όποιος λοιπόν θεωρείται ότι αμφισβητεί αυτές τις αρχές καταπολεμάται και διώκεται, ενώ όποιος, από την άλλη μεριά, εμφανίζεται ως προστάτης και υπερασπιστής τους μετατρέπεται σε πιθανό σύμμαχο. Η Χρυσή Αυγή εμφανίζεται ως ο νέος, ανερχόμενος και δυναμικός παράγοντας στο στρατόπεδο της υπεράσπισης των αξιών αυτών. Βέβαια, το ερώτημα πώς μια μακρά παράδοση (ακραίου) συντηρητισμού, εθνικισμού, αντιδραστικότητας, φόβου για την αλλαγή και τη νεωτερικότητα (με ισχυρά στοιχεία ρατσισμού, αντισημιτισμού και μισαλλοδοξίας) μετουσιώνεται σε υποστήριξη προς τη Χρυσή Αυγή χρειάζεται να ερευνηθεί συστηματικά σε κάθε κατεύθυνση: ιδεολογική, πολιτική, προσώπων, δημιουργίας δικτύων, χώρων ώσμωσης κλπ.

Η Εκκλησία της Ελλάδος ιστορικά πάντα ετεροπροσδιοριζόταν από τις στρατηγικές επιλογές του ελληνικού κράτους. Ο κανόνας υπήρξε ότι όσο πιο δεξιά τοποθετείται το κράτος άλλο τόσο δεξιά τοποθετείται και η Εκκλησία. Από την άλλη μεριά, όταν το κράτος

παρεκκλίνει της δεξιάς αντίληψης των πραγμάτων και εισάγει ιδέες και προτάσεις που απειλούν την κατά την Εκκλησία καθεστηκυία τάξη, τότε η δεύτερη προσπάθειά να το επαναφέρει στον δρόμο της συντήρησης, ενίοτε με τη στροφή του ιδεολογικού της τιμονιού άκρα δεξιά. Αυτός ο κανόνας ίσχυσε σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Στα πρόσφατα χρόνια, κρίσιμη περίοδος κατά την οποία η Εκκλησία της Ελλάδος ήρθε σε ευθεία αντιπαράθεση με τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο του κράτους ήταν η περίοδος του «εκσυγχρονισμού της σοσιαλδημοκρατίας» επί πρωθυπουργίας Σημίτη (1996-2004), ακριβώς διότι αισθάνθηκε να απειλούνται οι αρχές και οι αξίες τις οποίες υπερασπίζεται. Κατά τη διάρκεια αυτής της οκταετίας, με αποκορύφωμα την περίφημη υπόθεση των ταυτοτήτων, το 2000-2001, η Εκκλησία φάνηκε να ξεστρατίζει από τη μακρόπνοη στρατηγική της συναίνεσης και όρθωσε πλέον το πολιτικό της ανάστημα στον μεγάλο της αδελφό, ο οποίος της στέργει ένα σημαντικό (άυλο μεν, πλην όμως εμβληματικό συνειδησιακά) προνόμιο: την αναγραφή του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες των Ελλήνων. Η απόφαση αυτή θα μπορούσε υπό άλλες ιστορικές συνθήκες, αν όχι να περάσει απαρατήρητη, σίγουρα να προξενήσει πολύ μικρότερης έντασης και έκτασης αντιδράσεις. Η παρουσία όμως του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου, ο οποίος ουσιαστικά πολιτεύτηκε κοσμικά διά του εκκλησιαστικού του αξιώματος, υπήρξε καταλυτική.

Είναι εύκολο –και όχι αδόκιμο– να ταξινομήσει κανείς σε αυτό που η σύγχρονη βιβλιογραφία λογίζει ως Άκρα Δεξιά τον λόγο του Χριστόδουλου. Ταυτόχρονα όμως δεν πρέπει να ξεχνάει ότι ο αρχιεπίσκοπος, αξιοποιώντας στον έπακρον τη ρητορική του δεινότητα και ξεδιπλώνοντας μια συστηματική επικοινωνιακή στρατηγική, είχε βασικό στόχο τη διατήρηση των προνομίων και του ρόλου της Εκκλησίας στη σχέση της με το ελληνικό κράτος: η επικράτηση του μεταρρυθμιστικού μπλοκ δυνάμεων γεννούσε φόβους –υπερβολικούς, όπως αποδείχθηκε τελικά– για μεγάλες ανατροπές. Με λίγα λόγια, μπορούμε να αποτολμήσουμε την υπόθεση

ότι οι κινήσεις Χριστόδουλου ήταν περισσότερο υποταγμένες σε μικροπολιτικές σκοπιμότητες, παρά σε μακρόπνοες εκκλησιαστικές στρατηγικές – κάτι πολύ σημαντικό όσον αφορά την ακροδεξιά διείσδυση στον εκκλησιαστικό λόγο. Ταυτόχρονα, βέβαια, η όλη διαμάχη συνέτεινε στην ανάδειξη του αρχιεπισκόπου σε οιονεί εθναρχικό ρόλο, με ευθέως πολιτικό λόγο, και συνολικότερα στη σκιαγράφηση ενός διακριτού πολιτικού ρόλου της Εκκλησίας.

Η υπόθεση των ταυτοτήτων, το 2000-2001, έληξε με νίκη του ελληνικού κράτους σε αυτό το ιδιότυπο και ιστορικά απρόοπτο *bras de fer* με την εκκλησιαστική ηγεσία, νίκη όμως που απεδείχθη, μάλλον, πύρρεια. Κι αυτό διότι τα επόμενα χρόνια όχι απλώς δεν περιορίστηκαν τα προνόμια της Εκκλησίας, αλλά επεκτάθηκαν, καθώς πλέον το κράτος έψαχνε τρόπους να καθησυχάσει τους εκκλησιαστικούς ταγούς, τμήμα των οποίων είχε μπει σε τροχιά μετωπικής αντιπαράθεσης με την κυβέρνηση. Η «Δεξιά του κυρίου» –και όχι η Άκρα Δεξιά– έπαιξε τον ρόλο της στην ήττα του ΠΑΣΟΚ το 2004, ρόλο όμως που δεν ήταν καθοριστικός, καθώς η κυβέρνηση Σημίτη είχε ήδη εκμετρήσει τον βίον.

Η Εκκλησία της Ελλάδας επί κυβερνήσεως Σημίτη διεκδίκησε για τον εαυτό της τον ρόλο ενός αυτοτελούς και αυτοδύναμου πολιτικού εκφραστή, καθώς ένιωθε ότι ο ρόλος της αμφισβητείται. Η πολιτική δειλία που χαρακτήρισε την κυβέρνηση αυτή στο ζήτημα των σχέσεων κράτους και Εκκλησίας, κυρίως κατά τη δεύτερη τετραετία, μετά την υπόθεση των ταυτοτήτων, έδωσε θάρρος στις πιο ακραίες φωνές της Εκκλησίας της Ελλάδος. Οι φωνές αυτές όχι μόνο ένιωσαν πιο ελεύθερες από ποτέ να εκφραστούν όπως επιθυμούσαν –δικαίωμα το οποίο ποτέ δεν είχαν απολέσει– αλλά και να διαμορφώσουν μια δικιά τους ατζέντα στον ελληνικό πολιτικό λόγο, για θέματα τα οποία θα περίμενε κανείς, από ιεράρχες και ταυτόχρονα ανώτατους κρατικούς λειτουργούς, κάποια αυτοσυγκράτηση.

Εν κατακλείδι, ένα βασικό πρόβλημα μπορεί να εντοπιστεί στο κεκτημένο δικαίωμα στις συνειδήσεις αξιωματούχων μιας κρατικής Εκκλησίας να εκφέρουν γνώμη για όλα, όπως αυτοί επιθυμούν, δι-

καίωμα το οποίο ερείδεται και στο γεγονός της ισόβιας παρουσίας τους στο αξίωμά τους, αν και κρατικοί υπάλληλοι. Το δυσάρεστο με πολλούς Έλληνες ιερωμένους είναι ότι, ταυτόχρονα, δεν έχουν συναίσθηση του τι μπορεί να λέγεται δημοσίως και τι όχι, τη στιγμή μάλιστα που το περιεχόμενο των παρεμβάσεών τους καλύπτει ένα ευρύτατο πεδίο: από τις διεθνείς σχέσεις και τα «εθνικά θέματα» μέχρι το οικογενειακό δίκαιο, το μεταναστευτικό κ.ά. Το αποτέλεσμα είναι ένας λόγος που συχνά ξεπερνάει τα εσκαμμένα, καταφεύγοντας στις βασικές προνομιακές αναφορές της Άκρας Δεξιάς: τον σκληρό εθνικισμό, τον ακατέργαστο ρατσισμό, τη μισαλλοδοξία, τον αντισημιτισμό, την ομοφοβία.

Στα χρόνια της κρίσης που ζούμε, ο ρόλος της Εκκλησίας ως θεσμού φιλανθρωπίας και άμβλυνσης της κοινωνικής οδύνης σκιαγραφεί ένα νέο τοπίο. Ο ρόλος αυτός, καθώς και ο ειδικός ρόλος που θα διαδραματίσουν στο τοπίο οι ακραίοι δεξιόί επίσκοποι, είναι ένα ερώτημα ανοιχτό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μιχάλης Σταθόπουλος, *Σχέσεις πολιτείας και Εκκλησίας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1993· Ευάγγελος Βενιζέλος, *Οι σχέσεις κράτους και Εκκλησίας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2000· Αντώνης Μανιτάκης, *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το κράτος-έθνος. Στη σκιά των ταυτοτήτων*, Νεφέλη, Αθήνα 2000· Παναγιώτης Δημητρόπουλος, *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση*. Κριτική, Αθήνα 2001.

2. Ευάγγελος Βενιζέλος, *Οι σχέσεις κράτους και Εκκλησίας*, ό.π., σ. 144-147.

3. Μιχάλης Σταθόπουλος, *Μελέτες Ι*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 344.

4. Βλ. Θεοδόσης Τσιρώνης, *Εκκλησία πολιτευόμενη. Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913-1941)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 412 κ.ε.

5. Βλ. Γιώργος Καραγιάννης, *Εκκλησία και κράτος (1833-1997). Ιστορική επισκόπηση των σχέσεών τους*, Το Ποντίκι, Αθήνα 1997, σ. 159 κ.ε.

6. Για την παράδοση αυτή, βλ. τις μελέτες του Φίλιππου Ηλιού, κυρίως «*Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*». *Οι προεπαναστατικές κρίσεις και ο Νικόλαος Πίκολλος*, Πορεία, Αθήνα 1980. Ειδικότερα, βλ. Κώστας Λάππας, «Πατριαρχική σύνοδος “Περί καθαιρέσεως των φιλοσοφικών μαθημάτων” τον Μάρτιο του 1821», *Μνήμων*, τόμ. ΙΙ, 1987, σ. 128-129 (go.gl/a0uCMh).

7. Βλ., π.χ., την *Divini Redemptoris* του Πάπα Πίου ΧΙ, το 1937, κατά των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών ιδεών· στα ελληνικά: *Εγκύκλιος επιστολή της Α. Αγιότητας Πάπα Πίου ΙΑ’ κατά του αθέου κομμουνισμού*, Αθήνα 1937.

8. Βλ. σχετικά Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. ΔΙ, Βιβλιόραμα Αθήνα 2009, σ. 27-30.

9. Για όλα αυτά, βλ. Γιώργος Καραγιάννης, *Εκκλησία και κράτος (1833-1997)*, ό.π., σ. 159 κ.ε.

10. Βλ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Χρυσή Αυγή και Ορθόδοξη Εκκλησία», στο *Χρυσή Αυγή και Εκκλησία*, Πόλις, Αθήνα 2013, σ. 73.

11. *Αι συνοδικαί εγκύκλιοι*, εκδιδόμενοι υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος..., Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2000, σ. 39, 269.

12. Βλ. το πρόγραμμα του συνεδρίου στην ιστοσελίδα του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ (go.gl/7xi7os).

13. Βλ. Γιώργος Καραγιάννης, *Εκκλησία και κράτος (1833-1997)*, ό.π., σ. 182 κ.ε.

14. Βλ. *Αι συνοδικαί εγκύκλιοι*, εκδιδόμενοι υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος..., Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2001, σ. 461-463.

15. Βλ. τη σχετική ανακοίνωση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και δημόσιος λόγος: Ελευθερία της έκφρασης ή μισαλλοδοξία;», 26.10.2011 (go.gl/KgEXrk).

16. Μετά τον θάνατο του Χριστόδουλου, ο Στόχος (ο οποίος τα τελευταία χρόνια υποστηρίζει πλήρως τη Χρυσή Αυγή) συμπεριέλαβε τη φωτογραφία του στον λογότυπό του. Ο εκπρόσωπος Τύπου και υποψήφιος δήμαρχος Αθηναίων της Χρυσής Αυγής, Ηλίας Κασιδιάρης, σε συνεντεύξεις του, πριν από τις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2014, είχε δηλώσει ότι, αν εκλεγεί, θα ανεγείρει άγαλμα του αρχιεπισκόπου, ενώ η οδός Μητροπόλεως θα μετονομαστεί σε οδό Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου. Ασφαλώς, ο εκλιπών δεν ευθύνεται για όλα αυτά, τα οποία ωστόσο δεν παύουν να είναι ενδεικτικά της στενής συνάφειας της πολιτείας του με τον χώρο της Ακροδεξιάς.

17. Μανώλης Βασιλάκης, *Η μάστιγα του Θεού*, Γνώσεις, Αθήνα 2006, σ. 79-80.

18. Στο *ίδιο*, σ. 65.
19. Βλ., ενδεικτικά, Θωμάς Τσάτσης, «Χριστόδουλος με φωνή... Καρατζαφέρη», *Ελευθεροτυπία*, 25.10.2002.
20. Μανώλης Βασιλάκης, *Η μάλιστα του Θεού*, ό.π., σ. 99-102.
21. Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χριστόδουλος, *Μηνύματα πίστωσης*, Α.Α. Λιβάνης-Νέα Σύνορα, Αθήνα 2000, σ. 320-321.
22. Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, Κάκτος, Αθήνα 1997, σ. 25-26, 47.
23. Η ενότητα αυτή, όπως και οι δύο επόμενες, βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εκτενή ανακρίβωση της ΕΕΔΑ «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και δημόσιος λόγος...», ό.π.
24. Αρχιμανδρίτης Δοσίθεος Καστόρης, *Ορθοδοξία ή βαρβαρότητα*, Παρουσία, Αθήνα 1977, σ. 51.
25. Βλ. Θωμάς Τσάτσης, Ελιζαμπέττα Καζαλότι, «Πιστοί δεύτερης κατηγορίας», *Ελευθεροτυπία*, 28.12.2009 (goo.gl/ISV3Nw).
26. Επιστολή με ημερομηνία 27.10.2003 (goo.gl/τ7DYZi).
27. «Ανακοινωθέν», 7.1.2011 (goo.gl/g5tvLD).
28. «Ανακοινωθέν», 10.9.2010 (goo.gl/D3oOO6).
29. «Ανακοινωθέν», 30.6.2011 (goo.gl/6TI5OM).
30. Σταύρος Ζουμπουλάκης, *Ο Θεός στην πόλη*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2002, σ. 81-89.
31. Παντελεήμων Καρανικόλας, μητροπολίτης Κορίνθου, *Εβραίοι και χριστιανοί*, Πνοή, Κόρινθος 1980 και Panteleimon Karanicolos, Metropolitan of Corinth, *Jews and Christians*, x.e., Αθήνα, 1984, σ. 12.
32. Panteleimon Karanicolos, *Jews and Christians*, ό.π., σ. 39-49.
33. Σε πρωινή εκπομπή του MEGA, 20.12.2012 (goo.gl/dIKjf5).
34. Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Ακραίος αντισημιτισμός, άκρα σιωπή», στο *Χρυσή Αυγή και Εκκλησία*, ό.π., σ. 95 κ.ε.
35. Στο *ίδιο*, σ. 99.
36. Η εγκύκλιος εκδόθηκε στις 8.8.2010 (goo.gl/npX3RY).
37. Βλ. σχετικά στον ιστότοπο της Εκκλησίας της Ελλάδος (goo.gl/ckGS0O).
38. Βλ. τα σχετικά ρεπορτάζ: ενδεικτικά: Θεσσαλονίκης Άνθιμος, «Εμείς σαν Ελλάδα δεν χωράμε άλλους μετανάστες», *romfea.gr*, 31.1.2010 (goo.gl/KeZZpP).
39. Κώστας Λασκαρέλιας, «Τα πολιτικά τροπάρια του μητροπολίτη Άνθιμου», *Ελευθεροτυπία*, 31.10.2010 (goo.gl/GEDQEa).
40. Επιστολή της 30.11.2012 (goo.gl/pYODpN).
41. «Πειραιώς: Η ημερίδα "Κρίση και δημοκρατική νομιμότητα" απέτυχε παταγωδώς», *romfea.gr*, 14.5.2013 (goo.gl/cgCVbH).

42. Στις 31.10.2004. Βλ. στα «Βικιφθέγματα» της wikipedia (goo.gl/rEjzrq).

43. «Το πραγματικό κουσούρι είναι ο ρατσισμός», ανακοίνωση του ΔΣ της ΕΕΔΑ, 5.11.2004 (goo.gl/Qu30RP).

44. Βλ. ΕΕΔΑ, «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και δημόσιος λόγος...», ό.π. Εμβληματική έκφραση του ίδιου ιεράρχη, για τους ομοφυλόφιλους, το διαβόητο «έκαναν αξία ζωής το σωλήνα αποβολής των περιττωμάτων». Όταν ο Γιάννης Χάρης («Η Εκκλησία τώρα και εμείς», *Τα Νέα*, 3.5.2008· βλ. goo.gl/y1b5vg) τη χαρακτήρισε «νοσηρή, αρμοδιότητας ψυχιάτρου», ο Πειραιώς υπέβαλε μήνυση εναντίον του.

45. «Ανακοινωθέν», 7.9.2011 (goo.gl/sKDbVa).

46. «Ανακοινωθέν», 24.2.2010 (goo.gl/5R3ZNa).

47. «Δελτίο Τύπου για το Φεστιβάλ Ομοφυλοφίλων στην Θεσσαλονίκη», 31.5.2013 (goo.gl/1WhnuV).

48. Δημήτρης Ψαρράς, *Η Μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Πόλις, Αθήνα 2012, σ. 211-232. Βλ. και το ανθολόγιο σχετικών κειμένων της Χρυσής Αυγής που παρατίθεται στο δεύτερο μέρος του συλλογικού τόμου *Νεοναζιστικός παγανισμός και Ορθόδοξη Εκκλησία*, επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, Άρτος Ζωής, Αθήνα 2013, σ. 99-168.

49. Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελεία. Εκκλησία, βλασφημία και Χρυσή Αυγή*, επιμ. Δημήτρης Χριστόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα 2013.

50. «Συμπαράσταση Χρυσής Αυγής στον Μητροπολίτη Σεραφείμ στην μήνυση κατά του βλάσφημου έργου», στην ιστοσελίδα της Χρυσής Αυγής, xryshavgh.com 12.10.2012 (goo.gl/shluHG).

51. Σε συνέντευξή του στον Γιώργο Θεοχάρη, για το *Αγιορείτικο Βήμα*, 15.10.2012 (goo.gl/HzkoYu).

52. Στρατής Μπουρνάζος, «Ο χρυσαυγιάτος μητροπολίτης και τα “καλά παιδιά” του», *Ενθέματα της κυριακάτικης Αυγής*, 2.9.2013 (goo.gl/h7GaHC).

53. «Απάντηση στο ΣΥΡΙΖΑ», στο ιστολόγιο που διατηρεί ο Αμβρόσιος, 27.10.2012 (goo.gl/nwxTne). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αμβρόσιος, αμέσως μετά τη δολοφονία Φύσσα, αν και καταδίκασε το έγκλημα, δεν καταδίκασε τη Χρυσή Αυγή και ανέφερε ότι στους κόλπους της υπάρχουν πολλά σοβαρά πρόσωπα, τα οποία πρέπει να αναλάβουν πλέον τον ρόλο που τους αναλογεί. Βλ. «Απαράδεκτη συμπεριφορά. Το έγκλημα είναι έγκλημα από όπου κι αν προέρχεται», 20.9.2013 (goo.gl/tNdmNq).

54. Συνέντευξη στον Σωτήρη Μπότσαρη για το περιοδικό *Crash*, Νοέμβριος 2012, όπως παρατίθεται στο ιστολόγιο roides.wordpress.com (goo.gl/J4kLt8).

55. Σε δηλώσεις του όπου θα κατακρίνει τόσο το ανέβασμα του *Corpus Christi* όσο και τις «δυναμικές» αντιδράσεις εναντίον του, έξω από το Θέατρο Χυτήριο (goo.gl/TkceVO).

56. Απόσπασμα από την ομιλία του στο συνέδριο «Εκκλησία και Αριστερά» (Θεσσαλονίκη, 22-23.1.2013) με τίτλο «Το μεταναστευτικό πρόβλημα», όπου και εκθέτει οκτώ λόγους για τους οποίους «η ιδεολογία της Χρυσής Αυγής είναι ασυμβίβαστη με την Ορθόδοξη Πίστη» (goo.gl/ZS5xrl).

57. Βλ. το σχετικό βίντεο στην ιστοσελίδα της Χρυσής Αυγής, kryshaygh.com, 29.12.2012 (goo.gl/pMbpH8).

58. Στον *Ελεύθερο Τύπο της Κυριακής*, 27.10.2012.

59. Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Εισαγωγικός χαιρετισμός» στο *Νεοναζιστικός παγανισμός και Ορθόδοξη Εκκλησία*, ό.π., σ. 14-15, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Την εκδήλωση αυτή δεν θα την κάναμε, σας βεβαιώνω, αν ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών και η Ιεραρχία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος είχαν καταδικάσει ρητά και ονομαστικά, όχι με μισόλογα, τη φονική οργάνωση. Δεν το έκαναν μέχρι τώρα».

60. Βλ. τα σχετικά δελτία Τύπου της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου στον ιστότοπο της Εκκλησίας της Ελλάδος, ecclesia.gr (goo.gl/cWXkDG και goo.gl/EXYsX9).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δημήτρης Χριστόπουλος

Το καλοκαίρι του 2013, όταν γράφονταν οι σελίδες που προηγήθηκαν, ο παλαίμαχος δημοσιογράφος Σπύρος Κατσίμης με ρώτησε, αφού τον ενημέρωσα για το περιεχόμενο της έρευνας: «Από τους τέσσερις τομείς που εξετάζετε, στρατό, Εκκλησία, αστυνομία και δικαιοσύνη, σε ποιον είναι πιο επικίνδυνα τα πράγματα;». Παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της έρευνας οι γνώσεις όλων μας στο αντικείμενό της ασφαλώς εμπλουτίστηκαν, η απάντηση στο παραπάνω εύστοχο ερώτημα δεν ήταν καθόλου αυτονόητη. Σταδιακά, και με την αποσκευή της ολοκλήρωσης της δουλειάς, σχηματοποιήθηκε η ακόλουθη απάντηση: η κατάσταση είναι σε όλους τους τομείς επικίνδυνη, αλλά η πιο δύσκολη είναι η περίπτωση της ελληνικής δικαιοσύνης. Εξηγούμαι αμέσως.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος παρουσιάζει πολλές ιδιομορφίες και πράγματι μπορεί να διυλίσει ακραίες δεξιές ιδεολογίες, φορώντας τους τον μανδύα του θρησκευτικά ορθού, όπως εξάλλου έχει κάνει πολλές φορές στην ιστορία της (και αυτό, βέβαια, δεν αφορά μόνο αυτήν ή μόνο την Ελλάδα). Ωστόσο, η επιρροή της Εκκλησίας της Ελλάδος (όσο κι αν είναι σφικταγκαλιασμένη με το κράτος, όσο και αν συνηθίζει να εκφέρει λόγο επί παντός γήινου επιστητού, όση επιρροή κι αν ασκεί σε μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινής γνώμης, αξιοποιώντας τα προνόμια που της προσφέρει η σχέση της με την πολιτεία, αλλά και το ιστορικό βάθος των σχέσεών της με το ελληνικό έθνος) έχει προφανή όρια. Τα όρια αυτά ανιχνεύονται στον προφανή καταμερισμό εξουσίας που

είναι δεδομένος στα νεωτερικά εθνικά κράτη, εδώ και περίπου δύο αιώνες. Η Εκκλησία, όση ισχύ κι αν διαθέτει, που δεν είναι βέβαια διόλου αμελητέα, δεν μπορεί να παίξει ρόλο πρωταγωνιστή, όπως είχε φανεί και λίγα χρόνια πριν, με το ζήτημα της αναγραφής του θρησκευάματος στις ταυτότητες.

Ο στρατός, από την πλευρά του, με «λερωμένο» πραξικοπηματικό παρελθόν ανάμιξης στα του ελληνικού κράτους, φαίνεται εξαιρετικά δύσκολο, σε συνθήκες ειρήνης, να σκεφτεί, και πολύ περισσότερο να δράσει, με τρόπο πολιτειακά ανορθόδοξο. Φυσικά, όπως μας έμαθε η κρίση στην Ελλάδα, την τελευταία τριετία, τίποτε δεν είναι ιστορικά αυτονόητο και τα ευρωπαϊκά έργα δεν έχουν κατ' ανάγκη χάρη εντ, όπως πιστεύουν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Για τον λόγο αυτό, είναι προτιμότερο να επαγρυπνούμε, διότι στις συνθήκες που βιώνει η Ελλάδα σήμερα η δημοκρατία ούτε ιδιαίτερα ελκυστική φαίνεται, ούτε είναι πάντα ισχυρή απέναντι σε όσους την επιβουλεύονται, καθώς οι δυνάμεις του λεγόμενου «συνταγματικού τόξου» έχουν συμβάλει στον εκφυλισμό της. Πάντως, αν αφενός δεν πρέπει να αδιαφορούμε για τον ακροδεξιό κίνδυνο, αφετέρου δεν πρέπει να υποτιμάμε τις εδραιωμένες δημοκρατικές άμυνες και παραδόσεις, διόλου ευκαταφρόνητες σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του ελληνικού πολιτειακού μηχανισμού.

Η αστυνομία, από την πλευρά της, είναι όντως ο πιο μολυσμένος και επί σειρά ετών εκτεθειμένος στην ακροδεξιά διάβρωση τομέας. Για τον λόγο αυτό, χρειάζεται υπεύθυνη και συστηματική δουλειά, προκειμένου να μπορέσει επιτέλους να ανταποκριθεί στο full job description μιας αστυνομίας κράτους δικαίου. Πάρα ταύτα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η αστυνομία αποτελεί κατεξοχήν βραχίονα της εκτελεστικής εξουσίας. Είναι «κράτος», αλλά συνάμα υπάγεται στο κράτος. Λογοδοτεί –ή τουλάχιστον μπορεί και πρέπει να λογοδοτεί–, ελέγχεται υπηρεσιακά, πειθαρχικά κλπ. Η αστυνομία, παρά το γεγονός ότι έχει αναπτύξει, σε συνθήκες μιας σχετικής αυτοτέλειας, τη δική της κουλτούρα και νοοτροπία, εξαρτάται από πολιτικές επιλογές που εκφράζει ο εγκέφαλος της εκάστοτε εκτελεστικής εξουσίας. Με λίγα λόγια, αν ο εγκέφαλος της εκτελε-

στικής εξουσίας αποφασίσει να στείλει ένα ισχυρό μήνυμα στον βραχίονα της αστυνομίας, το μήνυμα μπορεί ίσως να καθυστερήσει, να συναντήσει αντιστάσεις, ακόμα και να αλλοιωθεί σε έναν βαθμό, αλλά κάποια στιγμή ασφαλώς θα φτάσει. Αν, για παράδειγμα, σήμερα στην Ελλάδα τιμωρηθούν αστυνομικοί διότι, αντί να κυνηγούν τους εγκληματίες ναζί, κυνηγούσαν μετανάστες σε συνέργεια με τους πρώτους, και βρεθούν στη φυλακή ή αποταχθούν, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι πολλοί συνάδελφοί τους στο Σώμα θα σκεφτούν εξαιρετικά σοβαρά αν θα συνεχίσουν να πράττουν το ίδιο, ακόμη και αν το θέλουν. Ταυτόχρονα, αν η αστυνομία εκπαιδευθεί με τον δέοντα σε ένα δημοκρατικό-φιλελεύθερο πολίτευμα τρόπο, είναι βέβαιο ότι αυτό θα επιφέρει –αν όχι άμεσα, σίγουρα μακροπρόθεσμα– αποτελέσματα.

Με τη δικαιοσύνη όμως τα πράγματα είναι πιο σύνθετα. Κι αυτό διότι το θεσμικό της εκτόπισμα μέσα στον καταμερισμό εξουσιών κάθε σύγχρονου κράτους δικαίου της εξασφαλίζει έναν βαθμό ανεξαρτησίας, που είναι απαραίτητος προκειμένου να μπορεί να επιτελέσει τη λειτουργία της. *Η δικαιοσύνη είναι εγκέφαλος per se*. Δεν είναι βραχίονας κανενός, παρά μόνο τού, εν τη ευρεία εννοία, καθεστώτος. Η δικαστική εξουσία είναι μια από τις τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες, και μάλιστα επιφορτισμένη να δίνει λύσεις στα προβλήματα των άλλων. Αυτό είναι βασικό γνώρισμα και το κεκτημένο της, και αυτό ακριβώς δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, όταν διακρίνει κανείς, με συστηματικό τρόπο, κρίσεις και αντιλήψεις που υπερβαίνουν τα δημοκρατικά-φιλελεύθερα εσκαμμένα μιας σύγχρονης πολιτείας.

Για τον λόγο αυτό, εκτιμώ πως το μείζον ζήτημα στη σημερινή Ελλάδα, όσον αφορά το αντικείμενο αυτής της έρευνας, αγγίζει περισσότερο την ελληνική δικαστική εξουσία. Κι αυτό όχι με την έννοια της επικινδυνότητας απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά της αναπαραγωγής κρίσεων και αντιλήψεων που εδραιώνουν το κέντρο βάρους του κανονιστικού ορίζοντα (του τι είναι δίκαιο, δηλαδή) της ελληνικής πολιτικής κοινότητας σε μια κουλτούρα η

οποία, με συγκροτημένο τρόπο, υιοθετεί τα περισσότερα χαρακτηριστικά της Άκρας Δεξιάς.

Η δύσοσμη ιστορία της παρείσφρησης της Άκρας Δεξιάς στο ελληνικό κράτος έχει στοιχεία που παραπέμπουν σε ελληνικές ιδιαιτερότητες, τις οποίες προσπαθήσαμε να αναδείξουμε. Ταυτόχρονα, σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο αναφοράς, περιλαμβάνει και στοιχεία που αφορούν την Ελλάδα ως περίπτωση η οποία εντάσσεται στις μεταβάσεις της Νότιας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, δηλαδή της μεσογειακής και βαλκανικής κληρονομιάς, τμήματα και οι δύο του ευρύτερου ευρωπαϊκού κληροδοτήματος. Όπως γράφει ο Μαρκ Μαζάουερ στη *Σκοτεινή ήπειρο*, «η Ευρώπη στον εικοστό αιώνα δεν ήταν η φυσική πατρίδα της ελευθερίας και της δημοκρατίας, αλλά μάλλον ένα εφιαλτικό εργαστήριο κοινωνικού και πολιτικού πειραματισμού. Εκεί κατέλυσε και ανάπλασε πολλές φορές τον εαυτό της μέσα από τον πόλεμο, την επανάσταση, τον οικονομικό και ιδεολογικό ανταγωνισμό».¹

Το ελληνικό ακροδεξιό σύμπωμα, υπό την έννοια αυτή, δεν είναι παρά μια ακραία εκδοχή του ευρωπαϊκού συμπτώματος.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001 (οπισθόφυλλο).

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ο Δημήτρης Κουσουρής γεννήθηκε στον Πειραιά το 1974. Αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή το 2009 στο Παρίσι (École des Hautes Études en Sciences Sociales). Έχει εργαστεί ως ερευνητής και επισκέπτης καθηγητής στα Πανεπιστήμια Κρήτης (2009-2010 και 2012-2013), Princeton (2010-2011), Σικάγο (2011-2012) και στην EHESS στο Παρίσι (2013). Αυτό τον καιρό εργάζεται ως ερευνητής στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντίας στη Γερμανία. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους, ενώ στους προσεχείς μήνες αναμένεται η έκδοση του πρώτου του βιβλίου στη Γαλλία, με τίτλο *Histoire des procès des collaborateurs en Grèce (1944-1949)*. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν κυρίως τις σχέσεις ανάμεσα στον πόλεμο και την πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη κατά τον 20ό αιώνα, τον ρόλο της δικαιοσύνης σε περιόδους πολιτειακών μεταβάσεων, τη συλλογική μνήμη και την ιστορία της ιστοριογραφίας.

Ο Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1982. Είναι υποψήφιος διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τα πεδία της θεωρίας του κράτους, των πολιτικών κομμάτων και της ιδεολογίας, με ιδιαίτερη έμφαση στο φαινόμενο της εθνικιστικής ιδεολογίας και της κομματικής συγκρότησης της Ακροδεξιάς στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Αρθρογραφεί στις εφημερίδες *Αυγή* και *Εποχή*, συνεργάζεται με την ευρωπαϊκή επιθεώρηση *transform!* και είναι υπεύθυνος σύνταξης της ιστοσελίδας Red Notebook (rednotebook.gr). Το 2012 συμμετείχε στην έκδοση του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς *Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές «αναβιώσεις»* της.

Η Κλειώ Παπαπαντολέων γεννήθηκε στην Αθήνα το 1978. Σπούδασε νομικά και σήμερα είναι υποψήφια διδάκτωρ Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Από το 2005 δικηγόρει, με κύριο αντικείμενο το ποινικό δίκαιο. Έχει ασχοληθεί ερευνητικά με ζητήματα εγκλεισμού, προστασίας θυμάτων και ρατσιστικής βίας. Από το 2007 συνεργάζεται με το Κέν-

τρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, αναλαμβάνοντας τη νομική εκπροσώπηση εξαρτημένων προσώπων. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σχετικά με το ζήτημα της αρχής της ισότητας, του εγκλεισμού και της βλασφημίας σε νομικά περιοδικά, ενώ συμμετείχε και στον συλλογικό τόμο *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελεία. Εκκλησία, βλασφημία και Χρυσή Αυγή*, Νεφέλη, Αθήνα 2013. Από το 2009 εκλέγεται μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Ο Αλέξανδρος Σακελλαρίου γεννήθηκε στην Αθήνα το 1977. Σπούδασε Φιλοσοφία, Παιδαγωγική και Ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Κοινωνιολογία σε μεταπτυχιακό επίπεδο στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (2001-2003). Το 2008 υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή στο ίδιο πανεπιστήμιο με τίτλο: *Δικτατορίες και Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα στον 20ό αιώνα: πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικο-νοηματικές σχέσεις υπό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης*. Από το 2011 εργάζεται ως ερευνητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Πρόγραμμα Memory, Youth, Political Legacy and Civic Engagement, ενώ από το 2012 εκπονεί μεταδιδακτορική έρευνα στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου με τίτλο: «Μορφές αθεΐας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία». Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντοπίζονται στα πεδία της κοινωνιολογίας της θρησκείας, της κοινωνιολογίας της νεολαίας και της πολιτικής κοινωνιολογίας, για τα οποία έχει δημοσιεύσει άρθρα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Είναι αναπληρωματικό μέλος του ΔΣ της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Ο Δημήτρης Χριστόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1969. Διδάσκει από το 2000 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, όπου εκλέχθηκε αναπληρωτής καθηγητής το 2012. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα του εγγράφονται στην ευρύτερη θεματική της θεωρίας του κράτους, του δικαίου και των δικαιωμάτων σε εφαρμοσμένη, συγκριτική και ιστορική προοπτική. Σε αυτά εστιάζονται τα βιβλία του και οι λοιπές δημοσιεύσεις του στα ελληνικά και άλλες γλώσσες. Ιδρυτικό μέλος του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ), πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2003-2011), και σήμερα αντιπρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (www.fidh.org). Από το 1998 διευθύνει μαζί με τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη τη Σειρά Μελετών του ΚΕΜΟ, στις εκδόσεις Κριτική ως το 2009 και έκτοτε στις εκδόσεις Βιβλιόραμα. Σχολιάζει συχνά στον ελληνικό και διεθνή Τύπο τα ζητήματα ενδιαφέροντός του. Αναλυτικά, βλ. dimitrischristopoulos.blogspot.com

Ενώ η επιρροή της Άκρας Δεξιάς στο ελληνικό εκλογικό σώμα και την κοινή γνώμη έχει γίνει αντικείμενο αρκετών ερευνών, το κρίσιμο ζήτημα της διείσδυσής της στο κράτος παραμένει στο ημίφως. Η Άκρα Δεξιά πάντως –παρότι το αρνείται, στην προσπάθειά της να εμφανίζεται ως δύναμη αντισυστημική– αναζητά διαρκώς τα ερείσματα και τα αγκυροβόλια της στο κράτος.

Πόσο έχει προχωρήσει η παρείσφρηση της Άκρας Δεξιάς στην αστυνομία, τον στρατό, τη δικαιοσύνη και την Εκκλησία (αφού και η τελευταία αποτελεί κράτος); Πρόκειται για «μεμονωμένα περιστατικά», όπως επισήμως και το ίδιο το κράτος παραδέχεται, ή για συμπτώματα μιας πιο γενικευμένης ολίσθησης σε μη δημοκρατικές πρακτικές και αυταρχικές ιδεολογίες; Η έρευνα αυτή τεκμηριώνει το υπαρκτό πολιτειακό πρόβλημα στη σημερινή Ελλάδα, το οποίο υπερβαίνει σαφώς τα «μεμονωμένα περιστατικά». Μέρимνά της είναι να μην το υποβαθμίσει ούτε όμως και να το διογκώσει, με δεδομένη και τη βαριά ιστορική παράδοση που κουβαλάει η χώρα.

Καταλήξαμε στον τίτλο *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*, καθώς το «βαθύ κράτος» δεν φέρει τις συνδηλώσεις άλλων (λ.χ. παρακράτος), που παραπέμπουν σε ιστορικά οικείες συγκυρίες του ελληνικού 20ού αιώνα, δημιουργώντας λανθασμένους συνειρμούς. Παράλληλα, χρησιμοποιείται στη διεθνή βιβλιογραφία, όχι μόνο για την Τουρκία, από την οποία ξεκίνησε, αλλά και για πολλά δυτικά κράτη. Είναι πάντως βέβαιο ότι στον ίσκιο του εκάστοτε κράτους δικαίου εντοπίζονται –αλλού περισσότερο, αλλού λιγότερο– εδραιωμένες αντιδημοκρατικές δομές εξουσίας με τη δική τους πυξίδα για αυτόνομη πορεία, κατάσταση από την οποία ελάχιστες δημοκρατίες μπορούν να επαιρόνται ότι έχουν χειραφετηθεί. Όπως προκύπτει από το βιβλίο, σίγουρα όχι η δική μας.

ΙΔΡΥΜΑ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ – ΑΘΗΝΑ

ISBN 978-960-9535-93-5

9 789609 535915

Ενώ η επιρροή της Άκρας Δεξιάς στο ελληνικό εκλογικό σώμα και την κοινή γνώμη έχει γίνει αντικείμενο αρκετών ερευνών, το κρίσιμο ζήτημα της διείσδυσής της στο κράτος παραμένει στο ημίφως. Η Άκρα Δεξιά πάντως –παρότι το αρνείται, στην προσπάθειά της να εμφανίζεται ως δύναμη αντισυστημική– αναζητά διαρκώς τα ερείσματα και τα αγκυροβόλια της στο κράτος.

Πόσο έχει προχωρήσει η παρείσφρηση της Άκρας Δεξιάς στην αστυνομία, τον στρατό, τη δικαιοσύνη και την Εκκλησία (αφού και η τελευταία αποτελεί κράτος); Πρόκειται για «μεμονωμένα περιστατικά», όπως επισήμως και το ίδιο το κράτος παραδέχεται, ή για συμπτώματα μιας πιο γενικευμένης ολίσθησης σε μη δημοκρατικές πρακτικές και αυταρχικές ιδεολογίες; Η έρευνα αυτή τεκμηριώνει το υπαρκτό πολιτειακό πρόβλημα στη σημερινή Ελλάδα, το οποίο υπερβαίνει σαφώς τα «μεμονωμένα περιστατικά». Μέριμνά της είναι να μην το υποβαθμίσει ούτε όμως και να το διογκώσει, με δεδομένη και τη βαριά ιστορική παράδοση που κουβαλάει η χώρα.

Καταλήξαμε στον τίτλο *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*, καθώς το «βαθύ κράτος» δεν φέρει τις συνδηλώσεις άλλων (λ.χ. παρακράτος), που παραπέμπουν σε ιστορικά οικείες συγκυρίες του ελληνικού 20ού αιώνα, δημιουργώντας λανθασμένους συνειρμούς. Παράλληλα, χρησιμοποιείται στη διεθνή βιβλιογραφία, όχι μόνο για την Τουρκία, από την οποία ξεκίνησε, αλλά και για πολλά δυτικά κράτη. Είναι πάντως βέβαιο ότι στον ίσκιο του εκάστοτε κράτους δικαίου εντοπίζονται –αλλού περισσότερο, αλλού λιγότερο– εδραιωμένες αντιδημοκρατικές δομές εξουσίας με τη δική τους πυξίδα για αυτόνομη πορεία, κατάσταση από την οποία ελάχιστες δημοκρατίες μπορούν να επαίρονται ότι έχουν χειραφετηθεί. Όπως προκύπτει από το βιβλίο, σίγουρα όχι η δική μας.

ΙΔΡΥΜΑ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ
ΒΡΥΞΕΛΛΕΣ – ΑΘΗΝΑ

ISBN 978-960-9535-91-5

9 789609 535915